

**МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ ТА ІНФОРМАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ КЕРІВНИХ КАДРІВ КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВ**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

Міненко Людмила Миколаївна

УДК 069:355.486]"
1995/2013"(477)(091)(043.3)

ДИСЕРТАЦІЯ

**СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК НАЦІОНАЛЬНОГО
ВІЙСЬКОВО-ІСТОРИЧНОГО МУЗЕЮ УКРАЇНИ (1995–2013 рр.)**

Спеціальність 032 Історія та археологія
Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____Л. М. Міненко

Науковий керівник:

Литвин Сергій Харитонович, доктор історичних наук, професор

Київ – 2021

АНОТАЦІЯ

Міненко Л. М. *Становлення і розвиток Національного військово-історичного музею України (1995–2013 рр.)*. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 032 Історія та археологія. – Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв, Міністерство культури та інформаційної політики, Київ, 2021.

У дисертації на засадах історичного, логічного та діалектичного підходів наукового пізнання, з використанням загальнонаукових, спеціальних наукових і конкретно-проблемних методів висвітлено процеси становлення й розвитку музейної справи Збройних Сил України на прикладі діяльності Національного військово-історичного музею України у період з 1995 по 2013 рік. З метою повноцінного аналізу обраної теми досліджено історіографію, зібрано та опрацьовано джерельну базу, що дало змогу об'єктивно, у хронологічній послідовності відтворити особливості розбудови музейної справи Збройних Сил України в контексті системи виховної і соціально-психологічної роботи, визначити місце та роль Національного військово-історичного музею в ній. Водночас на основі сучасних наукових поглядів уточнено поняття інституціонального розвитку головної музейної установи Міністерства оборони України і моделі системи евристичного музейного пошуку, що в підсумку вдосконалило понятійний апарат проведеного дослідження.

Розкрито використання мережі музейних утворень Сухопутних військ, Повітряних сил, Військово-морських сил, Військ зв'язку Збройних Сил України, а також Головного управління розвідки, Військово-медичного департаменту, Департаменту військової освіти і науки Міністерства оборони України і Військово-історичного музею Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського для побудови дієвої системи виховної та соціально-психологічної роботи з особовим складом Збройних Сил і громадянами України. Акцентовано, що, починаючи з 1995 року, відповідальність за забезпечення

державницької змістовності, досягнення очікуваного рівня інституціональності, здобуття належного суспільного визнання такого структурного об'єднання була покладена на головну музейну установу Міністерства оборони України: з 1995 по 1998 рік – Музей Збройних Сил України; який в подальшому змінював свої назви відповідно до зміни статусу: з 1998 по 2010 рік – Центральний музей Збройних Сил України; з 2010 року й по нині – Національний військово-історичний музей України. З огляду на це, запропоновано відповідну періодизацію і проведено детальний аналіз етапів становлення і розвитку Музею Збройних Сил – Центрального музею Збройних Сил – Національного військово-історичного музею України в період з 1995 по 2013 рік (до моменту анексії Російською Федерацією Автономної Республіки Крим і початку Антитерористичної операції на Сході України).

Проаналізовано особливості процесів створення чотирьох філій Центрального музею Збройних Сил України: Волинського регіонального музею українського війська та військової техніки, Музею Рaketних військ стратегічного призначення, Військово-морського музейного комплексу «Балаклава», Військово-морського музею України, а згодом приєднання до Національного військово-історичного музею України ще двох: Меморіального комплексу «Пам'яті героїв Крут», Музею «Герої Дніпра». Охарактеризовано діяльність цих підпорядкованих музейних утворень у досліджуваний період, узагальнено результати їх роботи, а також визначено здобутки головної військової музейної установи.

Встановлено умови, що сприяли досягненню належного інституціонального рівня і суспільного статусу Національного військово-історичного музею України. Обґрунтовано важливість відносно відокремлених і взаємопов'язаних двох складових такого успіху: адміністративної і соціальної. Визначено умови сталого інституціонального розвитку та збереження суспільного значення музейної установи в сучасному середовищі й на перспективу. Розкрито роль особистості керівника в отриманні інституціонально й суспільно значущих результатів діяльності музею. Виокремлено позитивні управлінські практики, напрацьовані колективом музею під керівництвом кандидата історичних наук, полковника

Віктора Карпова. Згруповано напрями діяльності головної музейної установи Міністерства оборони України в розрізі визначених інституціональних етапів її життєвого циклу з 1995 по 2014 рік.

Розглянуто практичні аспекти національно-патріотичного виховання в Україні як інструмента реалізації інформаційної політики держави. У цьому контексті конкретизовано основні напрями функціонування і завдання, що виконував Національний військово-історичний музей України протягом всього періоду діяльності та станом на 31 січня 2013 року. З огляду на це, в історичному вимірі досліджуваного періоду представлено особливості науково-дослідної, культурно-освітньої, експозиційної і методичної роботи, а також музейної PR-діяльності, спрямованої на формування у відвідувачів почуття патріотизму, національної ідентичності, бажання знати історію становлення держави та її війська.

Проаналізовано, починаючи з 1995 року, шляхи формування системи наукового комплектування фондів головної музейної установи Міністерства оборони України, до періоду грудня 2013 року. Персоніфіковано учасників цих процесів. Охарактеризовано структурні підрозділи музею, що, відповідно до свого функціонального спрямування, забезпечували надходження, описування і зберігання музейних предметів, вказано керівників, які відповідали за цей напрям музейної діяльності. Узагальнено показники надходжень музейних предметів до основного та науково-допоміжного фондів Музею Збройних Сил України (Центрального музею Збройних Сил України, Національного військово-історичного музею України) у період з 1995 по 2013 рік. Згруповано та представлено музейні предмети, наявність яких у колекції музею вказує на те, що саме ця музейна установа, крім інших вагомих здобутків, претендує на національний статус в інституціональній ієрархії. Акцентовано на тому, що отримані результати наукового комплектування фондів стали можливими завдяки продуктивній співпраці музейних працівників, структурних підрозділів Міністерства оборони України та громадськості, а також використання моделі системи евристичного музейного пошуку. Обґрунтовано, що саме такий комплексний підхід сприяє

прогнозованим підсумкам роботи та може бути рекомендований як позитивний науково-практичний досвід для розбудови будь-якої музейної установи.

У підсумку доведено, що сталого інституціонального й суспільного розвитку Національний військово-історичний музей України і його філії, станом на 31 грудня 2013 року, досягнули завдяки фаховому музейному адміністративному менеджменту, збалансованій системі наукового комплектування фондів та адаптованій до умов сьогодення результативній моделі евристичного музейного пошуку. Підкреслено, що встановлені, відповідно до правового нормування роботи, правила позитивно вплинули на організаційно-методичну та практичну діяльність музейних утворень у військових частинах різних родів військ, військових закладах освіти й установах, а фаховий планово-методичний супровід функціонування військових музеїв Збройних Сил України сприяв належному збереженню військово-історичної спадщини українського народу.

Ключові слова: Національний військово-історичний музей України, становлення і розвиток музейних установ, система виховної і соціально-психологічної роботи, національно-патріотичне виховання, інституціональний розвиток музейної установи, музейний адміністративний менеджмент, інформаційно-музейна діяльність, система наукового комплектування фондів, модель системи евристичного музейного пошуку.

SUMMARY

Minenko L. *Formation and development of the National Museum of Military History of Ukraine (1995–2013)*. – Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

Thesis for the scientific degree of Doctor of Philosophy in specialty 032 History and Archeology. – National Academy of Culture and Arts Management, Ministry of Culture and Information Policy of Ukraine, Kyiv, 2021.

In the thesis on the basis of historical, logical, structural-systemic and dialectical approaches of scientific knowledge, using general-scientific, special scientific and concrete-problem methods, covers the processes of formation and development of museum work of the Armed Forces of Ukraine on the example of the National Museum of Military History of Ukraine in the period from 1995 to 2013. In order to fully analyze the selected topic, historiography was studied, the source base was collected and processed, which allowed to objectively, in chronological order, reproduce the features of the development of the museum business of the Armed Forces of Ukraine in the context of the system of educational and socio-psychological work, to determine the place and role of the National Museum of Military History of Ukraine in it. At the same time, on the basis of modern scientific views, the definition of institutional development of the main museum institution of the Ministry of Defense of Ukraine and model of the heuristic museum search system, which, in the end, improved the conceptual apparatus of the research.

The use of the network of museum formations of the Land Forces, Air Force, Naval Forces, Communications Troops of the Armed Forces of Ukraine, as well as the Main Intelligence Directorate, Military Medical Department, Department of Military Education and Science of the Ministry of Defense of Ukraine and the Military History Museum of the National Defense University of Ukraine named after Ivan Cherniakhovskiy is used to build an effective system of educational and socio-psychological work with the personnel of the Armed Forces and citizens of Ukraine is revealed. It is emphasized that, in fact, since 1995, the responsibility for ensuring state content, achieving the expected level of institutionality, obtaining proper public recognition of such a structural association, was assigned to the main museum institution of the Ministry of Defense of Ukraine: from 1995 to 1998 – Museum of the Armed Forces of Ukraine; which subsequently changed its names in accordance with the change of status: from 1998 to 2010 – Central Museum of the Armed Forces of Ukraine; from 2010 to the present – the National Museum of Military History of Ukraine. In view of this, appropriate periodization is offered and a detailed analysis of the stages of practical formation and development of the Museum of the Armed

Forces – Central Museum of the Armed Forces – National Museum of Military History of Ukraine in the period from 1995 to 2013 is conducted (until the annexation of the Autonomous Republic of Crimea and the beginning of Anti-terrorist operation in eastern Ukraine).

The peculiarities of the processes of creation of four branches of the Central Museum of the Armed Forces of Ukraine: Volyn Regional Museum of Ukrainian Army and Military Equipment, Museum of Strategic Rocket Forces, Military Naval Museum Complex "Balaklava", Military Naval Museum of Ukraine are analyzed and, later, the accession to the National Museum of Military History of Ukraine of two more (Memorial Complex "In Memory of the Heroes of Kruty", Museum "Heroes of the Dnieper"). The activity of these subordinate museum formations is characterized in the studied period, the results of their work are generalized, as well as the achievements of the main military museum institution are identified.

The real reasons that contributed to the achievement of the proper institutional level and social status of the National Museum of Military History of Ukraine have been identified. The importance of the relatively separate and interconnected two components of such success is justified: administrative and social. The conditions of sustainable institutional development and preservation of public importance of the museum institution in the modern environment and in the future are determined. The role of the leader's personality in obtaining institutionally and socially significant results of museum activities is revealed. The positive management practices developed by the museum staff under the leadership of Ph.D., Colonel Viktor Karpov are highlighted. The directions of activity of the main museum institution of the Ministry of Defense of Ukraine are grouped, in terms of certain institutional stages of its life cycle, from 1995 to 2014.

The practical aspects of national-patriotic education in Ukraine as a tool for the implementation of information policy of the state are considered. In this context, the main directions of functioning and tasks performed by the National Museum of Military History of Ukraine during the entire period of activity and as of January 31, 2013 are specified. In view of this, in the historical dimension of the period under research, the

features of scientific – research, cultural, educational, exhibition and methodological work, as well as museum PR activity are presented aimed at forming in visitors a sense of patriotism, national identity, the desire to know the history of the state and its troop.

Since 1995, it has been analyzed ways of forming the system of the scientific acquisition of the stocks of the main museum institution of the Ministry of Defense of Ukraine until the period of December 31, 2013 was formed. The participants of these processes are personalized. The structural subdivisions of the museum are characterized, which, according to their functional direction, provided the receipt, description and storage of museum objects, and the managers who, according to their job responsibilities, were responsible for this direction of museum activity. The indicators of receipts of museum objects to the main and research and auxiliary stocks of the Museum of the Armed Forces of Ukraine (Central Museum of the Armed Forces of Ukraine; National Museum of Military History of Ukraine) in the period from 1995 to 2013 are summarized. Grouped and presented historical objects, the presence of which in the museum's collection directly indicates that this museum institution, among other important achievements, claims national status in the institutional hierarchy. Emphasis is placed on the fact that the obtained results of scientific acquisition of stocks became possible due to the productive cooperation of museum workers, structural subdivisions of the Ministry of Defense of Ukraine and the public and also the use of the model of the heuristic museum search system. It is substantiated that such a comprehensive approach contributes to the predicted results of the work and can be recommended as a positive practical and scientific experience for the development of any museum institution.

As a result, it is proved how, using professional museum administrative management, a balanced system of scientific acquisition of stocks and adapted to today's conditions, the effective model of heuristic museum search, as of December 31, 2013, were created conditions for sustainable institutional and social development of the National Museum of Military History of Ukraine and its branches. It is emphasized that the established rules, in accordance with the legal regulation of work, influenced the quality of organizational, methodological and practical activities of museum formations

in military units of different types of troops, military schools and institutions, and professional, planned and methodological support for the functioning of military museums of the Armed Forces of Ukraine contributed to the proper preservation of the military-historical heritage of the Ukrainian people.

Key words: National Museum of Military History of Ukraine, formation and development of museum institutions, system of educational and socio-psychological work, national-patriotic education, institutional development of the museum institution, museum administrative management, information and museum activity, system of scientific acquisition of stocks, model of the heuristic museum search system.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

*Статті в наукових виданнях, затверджених МОН України
як фахові за напрямом «історичні науки»*

1. Міненко Л. М. Віктор Карпов – організатор першого військово-історичного музею Збройних Сил України. *Воєнно-історичний вісник*. 2017. №4(26). С. 69–78.

2. Міненко Л. М. Інституційне забезпечення геральдичної діяльності в Україні (на прикладі символіки Національного військово-історичного музею України). *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Історичні науки*. 2018. Т. 29(68). №3. С. 30–40.

3. Міненко Л. М. Всеукраїнська громадська організація «Український інститут воєнної історії»: передумови створення, діяльність, здобутки. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні відносини*. 2018. №4. С. 5–15.

4. Міненко Л. М. До історії Національного військово-історичного музею України: класифікація джерельної бази. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Історичні науки*. 2018. Т. 29(68). №4. С. 82–86.

5. Міненко Л. Формування мережі військових музеїв у Збройних Силах України (1995–2013 рр.). *Воєнно-історичний вісник*. №4(38). 2020. С. 100–128.

Статті в наукових іноземних виданнях

6. Minenko M. A., Minenko L. M. Managerial aspects of stock work (on the example of the National museum of military history of Ukraine) [Управлінські аспекти фондової роботи (на прикладі Національного військово-історичного музею України)]. *Research, challenges and development prospects in the area of social sciences* : collective monograph. Riga : Baltija Publishing, 17.04.2020. P. 179–199. 348 p. URL: <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/view/40/743/1496-1>.

7. Миненко Л. Н. Прикладные аспекты музейной эвристики Национального военно-исторического музея Украины в период 1995–2013 гг. *European Journal of Humanities and Social Sciences : scientific journal*. 2020. № 2. С. 46–52. URL: http://ppublishing.org/upload/iblock/dd9/EJH-2_2020.pdf

Публікації, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

1. Міненко Л. М. Музейний адміністративний менеджмент. *Музейна справа та освіта в Україні* : матер. Всеукр. наук.-практ. конф., Київ, 13–14 листопада 2014 р. Київ : НАКККіМ, 2014. С. 92–102.

2. Міненко Л. М. Евристична модель музейного пошуку в історичному дослідженні. *Музеї та реставрація у контексті збереження культурної спадщини: актуальні виклики сучасності* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 6–7 червня 2017 р. / НАКККіМ; Асоціація реставраторів України. Київ : Видавець О. Філюк, 2017. С. 181–191. 360 с.

3. Міненко Л. М. Історіографія проблеми вивчення, становлення і розвитку Національного військово-історичного музею України. *Культура і мистецтво: сучасний науковий вимір* : матер. Міжнар. наук. конф. молодих вчених, аспірантів та магістрів, Київ, 7–8 грудня 2017 р. Київ : М-во культ. України; НАКККіМ, 2017. С. 102–103.

4. Міненко Л. М. Основні етапи створення символіки Національного військово-історичного музею України. *Культурний код міліарної символіки України* : зб. наук. пр. наук.-практ. конф., Київ, 27–28 квітня 2018 р. Київ : НАКККіМ, 2018. С. 115–123.

5. Міненко Л. М. Нормативно-правове забезпечення науково-фондової роботи Національного військово-історичного музею України. *Культура і мистецтво: сучасний вимір* : матер. II Міжнар. наук. конф. молодих вчених, аспірантів та магістрів, Київ, 6–7 грудня 2018 р. Київ : М-во культ. України; НАКККіМ, 2018. С. 27–30.

6. Міненко Л. М. Головні напрями комплектування фондів Національного військово-історичного музею України у період 1995–2013 років. *Культурні та мистецькі студії у XXI столітті: науково-практичне партнерство* : матер. Міжнар. симпоз., Київ, 6 червня 2019 р. Київ : М-во культ. України; НАКККіМ, 2019. С. 314–316.

7. Міненко Л. М. Особливості наукового комплектування фондів НВІМУ. *Другий всеукраїнський музейний форум* : матер. наук.-практ. конф., Переяслав-Хмельницький, 3–5 липня 2019 р. / НІЕЗ «Переяслав»; П.-Хм. ДПУ ім. Г. Сковороди; ЦПз НАНУ і УТОПІК. Переяслав-Хмельницький : Міська рада м. Переяслав-Хмельницький, 2019. С. 154–158.

8. Міненко Л. М. Складові системи комплектування фондів НВІМУ у період 1995–2013 років. *Музей XXI століття: перспективи, досвід, інновації* : матер. Всеукр. наук. конф., Чернігів, 23 квітня 2019 р. Чернігів : Чернігівський обласний художній музей імені Григорія Галагана, 2019. С. 22–30.

9. Міненко Л. М. Інформаційно-аксіологічна безпека у контексті музейної діяльності. *Workshop, Discussion club «Academic response to hybrid threats», Erasmus+, Capacity Building Project 610133-EPP-1-2019-1-FI-EPPKA2-CBHE-JP* [Практикум, дискусійний клуб «Людство + безпека: історичний, освітній та культурно-мистецький виміри», Еразмус+, проект нарощування потенціалу], Київ, 12 травня 2020 р. Київ : НАКККіМ. URL: https://www.researchgate.net/publication/341787563_INFORMATIONO-AKSIOLOGICNA_BEZPEKA_U_KONTEKSTI_MUZEJNOI_DIALNOSTI/related

10. Міненко Л. М. Практичні аспекти інформаційно-музейної діяльності Національного військово-історичного музею України у період 1995–2013 років. *Музеї та реставрація у контексті збереження культурної спадщини: актуальні виклики сучасності* : матер. V Міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 24–25 вересня 2020 р. Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник, Асоціація реставраторів України. Київ : Фенікс, 2020. С. 184–189.

11. Міненко Л. М. Інституціональний розвиток Національного військово-історичного музею України у період з 1995 року по 2013 рік. *Культура і мистецтво:*

сучасний науковий вимір : матер. IV Міжнар. наук. конф. молод. вчених, аспірантів та магістрантів, Київ, 3 листопада 2020 р. Київ : НАКККиМ. С. 46–47.

12. Міненко Л. М. Методи дослідження особливостей становлення і розвитку Національного військово-історичного музею України. *Український технічний музей: історія, досвід, перспективи* : матер. XV Всеукр. наук.-практ. конф., Київ, 27–28 травня 2021 р. Київ : Асоціація прац. музеїв техніч. профілю. С. 119–121.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	15
ВСТУП.....	17
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА І	
МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	26
1.1. Історіографія дослідження.....	26
1.2. Джерельна база дослідження.....	50
1.3. Методи дослідження.....	61
<i>Висновки до розділу 1</i>	66
РОЗДІЛ 2. СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК МУЗЕЙНОЇ	
СПРАВИ У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ (1995–2013 рр.)	68
2.1. Військові музеї в системі виховної і соціально-психологічної роботи Збройних Сил України	68
2.2. Етапи становлення і розвитку Національного військово-історичного музею України	75
2.3. Місце і роль філій Національного військово-історичного музею України в розбудові музейної справи у Збройних Сил України.....	94
<i>Висновки до розділу 2</i>	130
РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ РОЗБУДОВИ НАЦІОНАЛЬНОГО	
ВІЙСЬКОВО-ІСТОРИЧНОГО МУЗЕЮ УКРАЇНИ	
У 1995–2013 РОКАХ.....	132
3.1. Інституціональний розвиток Національного військово-історичного музею України.....	132
3.2. Основні завдання і напрями діяльності Національного військово-історичного музею України	151
3.3. Наукове комплектування музейних фондів Національного військово-історичного музею України.....	183
<i>Висновки до розділу 3</i>	204
ВИСНОВКИ	207
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	213
ДОДАТКИ	241

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

- АР Крим – Автономна Республіка Крим
- ВГО «УІВІ» – Всеукраїнська громадська організація «Український інститут
воєнної історії»
- ВММК «Балаклава» – Військово-морський музейний комплекс «Балаклава»
- ВММУ – Військово-морський музей України
- ВРМУВВТ – Волинський регіональний музей українського війська та
військової техніки
- ВСПР ЗС України – виховна і соціально-психологічна робота Збройних Сил
України
- ГДАМОУ – Галузевий державний архів Міністерства оборони України
- ГО – громадська організація
- ГУВР МОУ – Головне управління виховної роботи Міністерства оборони
України
- ДГШ – Директива Генерального штабу Збройних Сил України
- Департамент СГП МО України – Департамент соціальної та гуманітарної
політики Міністерства оборони України
- ДСВ – Друга світова війна
- ЗВО – заклади вищої освіти
- ЗМІ – засоби масової інформації
- ЗС України – Збройні Сили України
- М «ГД» – Музей «Герої Дніпра»
- МЗСУ – Музей Збройних Сил України
- МК «ПГК» – Меморіальний комплекс «Пам'яті героїв Крут»
- МО України – Міністерство оборони України
- МРВСП – Музей Ракетних військ стратегічного призначення
- Музейний PR – співпраця музею зі спонсорами, меценатами,
представниками владних структур, науковцями-волонтерами, медійниками,
іншими зацікавленими сторонами.

Наказ № 95 – Наказ Міністра оборони України «Про затвердження Положення про організацію діяльності військових музеїв та музеїв (кімнат) бойової (трудової) слави у Збройних Силах України» від 06.03.2002 №95. *ГДАМОУ*. Ф. 3697. Оп. А1П. Спр. 1497. Арк. 168–202.

НВІМУ – Національний військово-історичний музей України

НДФ – науково-допоміжний фонд

ОФ – основний фонд

СБУ – Служба безпеки України

СВ СПР ЗС України – система виховної і соціально-психологічної роботи Збройних Сил України

СПС МО України – Соціально-психологічна служба Міністерства оборони України

СПУ МО України – Соціально-психологічне управління Міністерства оборони України

ЦКПД ЗСУ – Центр культури, просвіти та дозвілля Збройних Сил України

ЦМЗСУ – Центральний музей Збройних Сил України

Еуропа Nostra – Пан'європейська федерація культурної спадщини

ІСОМ України – Український національний комітет Міжнародної ради музеїв

ІСОМОС – Міжнародна рада з питань пам'яток і визначних місць

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. В умовах трансформаційних змін і кризового стану українського суспільства, що обумовлюються чинниками політичного і соціально-економічного характеру, надзвичайно актуальним постає питання формування і вибору ціннісних орієнтирів, які б забезпечували соціальний баланс і національно-культурне самовизначення громадян. Крім того, на формування і трансформацію національних цінностей і консолідації суспільства навколо них значною мірою впливає стан нестабільності, пов'язаний зі збройним конфліктом на сході України. Саме тому, дослідження діяльності провідних вітчизняних музейних установ, метою яких визначене культурне, моральне, духовне, національно-патріотичне виховання відвідувачів є надзвичайно важливим, з огляду на загальний стан суспільства. Такі дослідження дозволяють репрезентувати цінний практичний досвід, адаптувати і впровадити його у діяльність своїх установ. Актуальними у цьому напрямі є публікації, що описують становлення і розвиток Національного військово-історичного музею України (НВІМУ), як головного музею Збройних Сил України, на якого покладені, у числі інших, функції з національно-патріотичного виховання. Плідні результати роботи колективу музею, що пройшов шлях розвитку від Музею Збройних Сил України (1995–1998 рр.), Центрального музею Збройних Сил України (1998–2010 рр.) до Національного військово-історичного музею України (з 2010 р.) і досяг рівня всеукраїнського науково-дослідного й просвітницького центру з вивчення воєнної історії та військових здобутків нашої держави – потребують ґрунтового дослідження і введення у науковий обіг. Означене доводить актуальність та обґрунтованість представленої дисертаційної роботи за обраною темою.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана відповідно до плану науково-дослідної роботи Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв Міністерства культури та інформаційної політики України й комплексної теми кафедри гуманітарних дисциплін:

«Ретроспективний аналіз особливостей державного та культурно-цивілізаційного розвитку України» (державний реєстраційний номер 0118U000632). Тема роботи затверджена на засіданні Вченої ради Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв (протокол № 2 від 26.09.2017).

Наукове завдання дисертації полягає у дослідженні історичних етапів і визначенні основних чинників розбудови провідного музею Міністерства оборони України та його філій у період діяльності з 1995 по 2013 рік як головної установи мережі військових музеїв у системі виховної і соціально-психологічної роботи Збройних Сил України, що сукупно вплинули на утворення базових засад розвитку військової історії України.

Мета дослідження – визначити історичні процеси становлення і розвитку музейної справи Збройних Сил України на прикладі діяльності Національного військово-історичного музею України у період з 1995 по 2013 рік.

Відповідно до мети дисертації окреслено й розв'язано такі дослідницькі завдання:

- виявити й узагальнити історіографію, провести аналіз джерельної бази наукової теми, сформулювати дослідницькі методи;
- охарактеризувати особливості формування військової музейної мережі в системі виховної і соціально-психологічної роботи Збройних Сил України (1995–2012 рр.);
- простежити основні етапи становлення і розвитку Національного військово-історичного музею України у період з 1995 по 2013 рік, з'ясувати місце і роль його філій у розбудові й становленні музейної справи Збройних Сил України;
- дослідити питання інституціональних трансформацій Національного військово-історичного музею України у період з 1995 по 2013 рік;
- розкрити специфіку основних напрямів діяльності й завдань Національного військово-історичного музею України, дослідити його вплив на піднесення військової історії незалежної держави, визначити особливості системно-наукового комплектування музейних фондів.

Об'єкт дослідження – особливості становлення і розвитку музейної справи Збройних Сил України (1995–2013 рр.).

Предмет дослідження – діяльність Національного військово-історичного музею України і його філій у період з 1995 року по 2013 рік.

Методи дослідження. При підготовці дисертації використано загальнонаукові, спеціальні наукові й конкретно-проблемні методи, а саме: *аналітичний метод* – для виявлення внутрішніх особливостей становлення і розвитку мережі військових музейних утворень Збройних Сил України, що залишилися в спадок від СРСР, у тому числі і Національного військово-історичного музею України та його філій; *метод моделювання* – для візуалізації та аналізу сформованої в період з 1995 по 2013 рік моделі системи евристичного музейного пошуку НВІМУ; *соціокультурної детермінації* – для виявлення сукупності політичних, суспільних та інституціональних чинників, що сприяли формуванню мережі військових музеїв Збройних Сил України; *культурно-інституціональний* – для дослідження стабілізуючого впливу органів державної влади і структурних підрозділів Міністерства оборони України на діяльність НВІМУ й інших військових музеїв; *методи історіографічного і джерелознавчого аналізу* – для виявлення, узагальнення і комплексного аналізу наукових праць, статистичних, архівних матеріалів, публікацій у періодичних виданнях стосовно становлення і розвитку НВІМУ, його філій, їх систематизації та оцінки об'єктивності змісту; *історико-генетичний* – для простеження генези, змісту й результатів функціонування НВІМУ, його філій і військової музейної мережі Збройних Сил України у досліджуваний період; *історико-хронологічний* – для дослідження періодів розбудови головної музейної установи Міністерства оборони України.

Хронологічні межі дослідження визначено періодом з 1995 по 2013 рік, що обумовлюється такими чинниками. 1995 рік – це рік юридичного і фактичного започаткування діяльності Музею Збройних Сил України, а кінець 2013 року – це період, коли розпочалися процеси, що кардинально вплинули на подальші напрями роботи на той час уже Національного військово-історичного музею

України. Зокрема, у серпні 2013 року відбулася зміна керівництва головної музейної установи Міністерства оборони України, а в подальшому відбулася низка суспільно-політичних подій, що вплинули на хід та характер діяльності музею: в листопаді цього самого року розпочалася Революція гідності, що тривала до лютого 2014 року, у березні 2014 р. було анексовано Автономну Республіку Крим, на території якої в місті Севастополі функціонували дві філії НВІМУ: Військово-морський музейний комплекс «Балаклава» і Військово-морський музей України. Нове керівництво НВІМУ змінило фахово налагоджену системно-логічну організацію експозиційної діяльності, забезпечувану за рахунок цілеспрямованого наукового комплектування фондів, на виставкову. Вихід за визначені хронологічні межі пояснюється необхідністю підтвердження зафіксованого нами розвитку встановлених тенденцій НВІМУ у досліджуваній період.

Географічні межі дослідження охоплюють сучасні кордони України, зокрема територію Автономної Республіки Крим як невід'ємної частини України. Вивчення міжнародної діяльності НВІМУ та міжнародних культурних об'єднань музейних установ України здійснено в географічних межах Англії, Європейського Союзу, Канади, Російської Федерації, США.

Джерельна база дослідження спирається на: внутрішні організаційні документи НВІМУ (документальний фонд музею); документи архівного фонду Галузевого державного архіву Міністерства оборони України (відомчі нормативно-правові акти, що регламентують діяльність військових музеїв, внутрішні організаційні документи керівних органів ЗС України); друковані видання ЦМЗСУ (НВІМУ); відомчі періодичні видання і громадські часописи; наукові видання і навчальну літературу; особистий архів автора; електронні ресурси.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що в дисертації *вперше*:

– в сучасній історичній науці здійснено комплексне дослідження НВІМУ, як головного закладу в розбудові музейної справи у Збройних Сил України, і як

важливу культурно-історичну інституцію, діяльність якої відображає провідні тенденції в сфері історії становлення соціальних державних музейних установ;

– запропонована періодизація процесу становлення і розвитку Національного військово-історичного музею України на основі вивчення нормативно-правової бази і документального фонду музею, а саме: з 1995 по 1998 рік – характеризувався проведенням цілеспрямованих організаційних заходів із правового утвердження установи, формуванням колективу працівників музею, визначенням головних завдань його діяльності, створенням першої експозиції, започаткуванням виставкової діяльності та розробкою символіки, що спиралася на українські військові традиції; з 1998 по 2010 рік – відзначився розробленням і впровадженням відомчих нормативно-правових актів з упорядкування діяльності мережі військових музеїв, проведенням адміністративно-організаційних заходів зі створення чотирьох філій, організацією і проведенням адміністративно-господарських заходів з благоустрою і ремонту приміщень музею, систематичним поповненням фондової колекції музейними предметами загальнодержавного значення, активною експозиційною роботою, регулярною видавничою діяльністю, змістовною науково-дослідною діяльністю; з 2010 по 2013 рік – знаменувався проведенням адміністративно-організаційних заходів з входження в склад музею ще двох філій, активною науково-дослідною діяльністю, планомірною науково-фондовою роботою, отриманням статусу «національного» як провідного науково-освітнього і науково-дослідного закладу Збройних Сил України;

– сформовано модель системи евристичного музейного пошуку Національного військово-історичного музею України, яка являє собою поєднання комунікацій, документних ресурсів, спрямованих на процеси планування, організування, контролювання і мотивування діяльності суб'єктів пошуку, що забезпечувало його результативність з метою задоволення духовних, культурних, інтелектуально-просвітницьких й інформаційних потреб відвідувача;

– проаналізовано шляхи формування шести філій Національного військово-історичного музею України (Волинського регіонального музею українського війська та військової техніки, Музею Ракетних військ стратегічного призначення,

Військово-морського комплексу «Балаклава», Військово-морського музею України, Меморіального комплексу «Пам'яті Героїв Крут», Музею «Герої Дніпра») та аспекти розвитку військової музейної мережі за видами військ у контексті дослідження історії України.

Набули подальшого розвитку:

- становлення музейної мережі у Збройних Силах України, в цілому, і Національного військово-історичного музею України як головного музейного і науково-методичного центру, зокрема, у процесі історичної тяглості суспільно-історичних подій і шляхів дослідження взаємообумовленості розвитку військової музейної справи;

- головні напрями діяльності Національного військово-історичного музею України (інформаційно-музейна, науково-фондова) і його філій, доведено їх значення у формуванні наукової й методичної бази в розбудові військової музейної мережі у досліджуваний період;

- встановлення впливу головної музейної установи Міністерства оборони України та її філій на ефективність функціонування системи виховної і соціально-психологічної роботи Збройних Сил України та національно-патріотичного виховання.

Удосконалено понятійний апарат дослідження, в частині понять:

- інституціональний розвиток головної музейної установи Міністерства оборони України;

- модель системи евристичного музейного пошуку.

Теоретичне і практичне значення отриманих результатів. *Теоретичні результати* дисертації можуть бути використані для досліджень, присвячених історії державних соціальних та культурних інституцій, якими є, зокрема, і музейні установи. Цей напрям можна вивчати як окремо, так і в контексті спеціальної історичної дисципліни «Інституціознавство (Історія державних (урядових) установ)», який передбачає дослідження історії становлення й розвитку урядових інституцій і їх значення для українського державотворення. Висновки дисертації сприяють поглибленому вивченню прикладних аспектів

дисциплін: «Історія української культури», «Основи музеєзнавства та мистецтвознавства», «Історичне пам'яткознавство» й ін.

Джерельна база з історії розбудови музейних установ збагатилася інформацією про позитивні практики діяльності НВІМУ, його філій та інших вітчизняних військових музеїв, що може бути використано при викладанні таких дисциплін, як: «Основи музеєзнавства», «Наукова організація фондів музею», «Фондова робота в музеях», «Історія музейної справи в Україні та світі», «Правове регулювання музейної галузі», «Сучасні тенденції музейної справи (з основами менеджменту і маркетингу)». Також виокремлені та апробовані фахові компетенції співробітників НВІМУ з питань військово-історичного туризму можна застосовувати для підготовки до занять з дисципліни «Історичний туризм в Україні».

Практичне значення дисертації полягає в тому, що задокументовані позитивні досягнення колективу головної музейної установи Міністерства оборони України на чолі з його начальником В. В. Карповим можуть використовувати музеї різного спрямування, зокрема військові, для побудови адаптованої до впливу внутрішніх і зовнішніх чинників спеціалізованої моделі управління, яка сприятиме узгодженим діям стосовно об'єктивно-наукового комплектування фондів (як невід'ємної частини української історико-культурної спадщини) і створенню умов для сталого інституціонального розвитку музею з метою задоволення потреб відвідувачів і досягнення установою високого суспільного статусу.

Особистий внесок здобувача. Усі результати, викладені в дослідженні, отримано автором одноосібно. У статті «Управлінські аспекти фондової роботи (на прикладі Національного військово-історичного музею України)» (Minenko M.A., Minenko L.M. Managerial aspects of stock work (on the example of the National museum of military history of Ukraine). Research, challenges and development prospects in the area of social sciences : collective monograph. Riga : Izdevniecība «Baltija Publishing», 17.04.2020. P. 179–199), підготовлений у співавторстві, нами було одноосібно проведено комплексне дослідження особливостей

адміністративного менеджменту НВІМУ та управлінських компетенцій його керівника. Співавтор у цій статті здійснив наукове редагування викладеного в частині належної оцінки результатів управлінської діяльності керівництва НВІМУ та його філій з урахуванням теоретичних і практичних основ, передових сучасних методів, форм і рекомендацій сучасної вітчизняної та закордонної науки управління.

Апробація результатів дисертаційної роботи. Зміст дисертації обговорено і схвалено на засіданні кафедри гуманітарних дисциплін Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв. Результати, одержані в ході дослідження, апробовано на 10 наукових конференціях, 1 симпозиумі й 1 практикумі: Всеукраїнській науково-практичній конференції «Музейна справа та освіта в Україні» (Київ, 2014); Міжнародній науково-практичній конференції «Музеї та реставрація у контексті збереження культурної спадщини: актуальні виклики сучасності» (Київ, 2017); Міжнародній науковій конференції молодих вчених, аспірантів та магістрів «Культура і мистецтво: сучасний науковий вимір» (Київ, 2017); Науково-практичній конференції «Культурний код міліарної символіки України» (Київ, 2018); II Міжнародній науковій конференції молодих вчених, аспірантів та магістрів «Культура і мистецтво: сучасний вимір» (Київ, 2018); Міжнародному симпозиумі «Культурні та мистецькі студії XXI століття: науково-практичне партнерство» (Київ, 2019); Науково-практичній конференції «Другий всеукраїнський музейний форум» (Переяслав-Хмельницький, 2019); Всеукраїнській науковій конференції «Музей XXI століття: перспективи, досвід, інновації» (Чернігів, 2019); V Міжнародній науково-практичній конференції «Музеї та реставрація у контексті збереження культурної спадщини: актуальні виклики сучасності» (Київ, 2020); IV Міжнародній науковій конференції молодих вчених, аспірантів та магістрантів «Культура і мистецтво: сучасний науковий вимір» (Київ, 2020); Практикумі дискусійного клубу «Людство + безпека: історичний, освітній та культурно-мистецький виміри» (Київ, 2020), XV Всеукраїнській науково-практичній конференції «Український технічний музей: історія, досвід, перспективи» (Київ, 2021).

Публікації. Основні положення дисертації викладено в 7 статтях. Із них: 5 одноосібні – у журналах, визначених у Переліку наукових видань України, затвердженому Наказом МОН України як фахові з історичних наук; 1 одноосібна – у закордонному науковому виданні; 1 в співавторстві – у зарубіжній колективній монографії. 10 одноосібних публікацій у збірниках матеріалів конференцій, 1 одноосібна – на симпозіумі та 1 одноосібна доповідь у практикумі дискусійного клубу.

Структура дисертації зумовлена її метою і науковими завданнями. Дослідження складається з анотації (українською та англійською мовами) зі списком публікацій з теми дисертації, вступу, трьох розділів, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг дисертації становить 313 сторінок, з яких основна частина – 195 сторінок, додатки – 72 сторінки, список використаних джерел (268 позицій) – 27 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА І МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Історіографія дослідження

Дослідження історіографічних джерел, що характеризують етапи становлення і розвитку Національного військово-історичного музею України (НВІМУ) як головної музейної установи Міністерства оборони України (МО України), має на меті їх повне виявлення, систематизацію, здійснення належного критичного аналізу, оцінку об'єктивного стану та перспектив подальшої розробки обраної наукової теми. 2017 року в тезах «Історіографія проблеми вивчення становлення і розвитку Національного військово-історичного музею України» було виділено п'ять історіографічних груп джерел і здійснено стислий аналіз публіцистичних матеріалів, що описують діяльність Музею Збройних Сил України (МЗСУ – 1995–1998 рр.; Центрального музею Збройних Сил України (ЦМЗСУ) – 1998–2010 рр.; Національного військово-історичного музею України (НВІМУ) – з 2010 р. по нині). Це засвідчило, що до 2017 року, попри досить широкий спектр публіцистичних матеріалів, комплексне історіографічне дослідження роботи головної музейної установи МО України не здійснено [132].

Національний військово-історичний музей є ключовим учасником *системи виховної і соціально-психологічної роботи Збройних Сил України (ЗС України)*, до складу якої входять музейні утворення різних родів військ і структурних підрозділів прямого підпорядкування. Однією з головних функцій НВІМУ визначено, національне, військово-патріотичне, духовне, культурне та моральне виховання військовослужбовців й інших різновікових цивільних відвідувачів. Ефективна реалізація виховної функції стала можливою завдяки поєднанню впливу всіх зацікавлених сторін на провадження комплексних заходів в інформаційно-музейній діяльності [44–62; 143].

З метою системної оцінки історіографічних джерел у підрозділі 2.1 «Військові музеї в системі виховної і соціально-психологічної роботи Збройних Сил України» сформовано додатки А і Б, у яких у вигляді таблиць представлено бібліографічний огляд науково-публіцистичних матеріалів про діяльність військових музеїв ЗС України загалом і НВІМУ зокрема. Зміст цих документів здебільшого має описовий характер щодо проведених заходів і зібраної фондової колекції та формує уявлення про первинні організаційні документи, які визначали норми діяльності головної музейної установи МО України.

Характеризуючи публікації, перелічені в додатках А і Б, зазначимо, що загалом місце та роль військових музеїв у збереженні військово-історичної спадщини у своїх наукових працях визначали представники керівного складу ЗС України, зокрема Б. Андресюк і В. Діброва, а специфіку їх діяльності проаналізували Т. Веселюк, І. Чичкань, М. Куліш, І. Непота, О. Скрябін, І. Тищенко й А. Хомович. Разом із тим, керівники та провідні фахівці чинних військових музеїв України конкретизували особливості функціонування своїх установ. Так, В. Дерновий поінформував громадськість про історичні аспекти розвитку Військово-історичного музею Повітряних сил ЗС України. Р. Михайловський та А. Глушко висвітлили роботу Музею Харківського університету Повітряних сил імені Івана Кожедуба. Своєю чергою, В. Москаленко охарактеризував діяльність Військово-історичного комплексу «Скеля» в місті Коростені Житомирської області, а С. Паліса ознайомив з роботою Воєнно-історичного музею 58-го Будинку офіцерів у місті Львові. В. Фоміна описала відображення образу противника в головній експозиції, на той час, Меморіальному комплексу «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років» (пункт 9, додаток А).

Співробітники ЦМЗСУ І. Єфімова, Ю. Остапенко, Н. Седак і працівники ГУВР МО України І. Колеснік і В. Лазебник у своїх наукових працях здійснили аналіз етапів роботи військових музеїв ЗС України у 2003, 2007 і 2008 роках (пункт 10, додаток А). Історики-краєзнавці й меценати Д. Малаков, С. Ромадін та О. Шереметьєв під своїм кутом зору охарактеризували музейні предмети з

приватних колекцій та окреслили власне бачення головних аспектів військово-музейної справи в Україні (пункт 11, додаток А).

У книзі *«Військове будівництво в Україні у ХХ столітті: історичний нарис, події, портрети»* (2001 р.), що вийшла під загальною редакцією генерала армії України О. Кузьмука, висвітлено: особливі події військової історії України ХХ століття (1900–2000 рр.); діяльність військових діячів; історію різних збройних формувань у роки національно-визвольної боротьби проти радянської влади; становлення і розвиток ЗС незалежної України. Зазначене видання сприяє кращому розумінню українських військових традицій. Попри великий обсяг матеріалу, інформація про військові музеї в цьому дослідженні відсутня, дуже стисло викладено особливості організації виховної роботи в армії як одного з головних напрямів військового будівництва, а для теми нашої роботи корисним є розділ, присвячений нормативно-правовій базі створення і розбудови ЗС України. У ньому структуровано та проаналізовано правові документи за період з 1991 по 2000 рік, що визначали етапи військового становлення незалежної держави [20]. З урахуванням цих регламентів й аналізу стану нормативно-правового забезпечення національної і військово-патріотичної діяльності в Україні, її Збройних Силах та їх військових музеях з 1995 по 2013 рік представлено додатки Д, Е, Є нашого дослідження.

2011 року під керівництвом військового науковця А. Кобзаря колектив авторів (Б. Андресюк, В. Безбах, А. Бережний, С. Василенко, В. Вилко, В. Горелов, В. Грицюк, О. Демчучен, В. Дикун, Я. Зорій, В. Карпов, Є. Катаєв, О. Копаниця, Ю. Красильник, А. Луценко, В. Малюга, В. Марценківський, В. Мулява, Л. Олійник, В. Пашинський, О. Позняков, М. Ротань, В. Стасюк, С. Талаур, В. Філіпов і В. Чабаненко) підготував і випустив підручник *«Виховна робота у Збройних Силах України»*, де розкрито теоретико-методологічні аспекти виховної роботи й особливості військово-соціального управління в ЗС України. У цій праці, у розділі, присвяченому військово-патріотичному вихованню, В. Карпов і В. Горелов визначили місце й роль військових музеїв у військово-патріотичному вихованні військовослужбовців, а також цивільних громадян [19].

Уніфіковану термінологію підручника, яку сьогодні застосовують офіцери органів виховної, соціально-психологічної роботи та військово-соціального управління ЗС України, використано й у нашій роботі.

Військовий учений В. Машталір у своїй кандидатській дисертації *«Військово-історичні споруди XIX–XX століть як об'єкти культурної спадщини України»* (2014 р.) дослідив інженерні військові об'єкти й окреслив їх значення для розвитку військово-історичних музеїв. Також автор концептуально розглянув науково-дослідну, культурно-просвітницьку та експозиційну роботу НВІМУ. Станом на серпень 2013 року, стисло охарактеризував роботу двох його філій (Музею Ракетних військ стратегічного призначення і Центрального військово-морського музею України в м. Севастополі) та інших військово-історичних музеїв України [118].

У своїй докторській дисертації *«Військово-історичне музейництво в Україні: передумови, становлення та розвиток (кінець XIX – початок XXI століть)»* (2019 р.) В. Машталір в історичному розрізі визначив основні етапи становлення і розвитку військових музеїв України. При цьому автор систематизував заклади сучасної військово-історичної музейної мережі та розробив за певними класифікаційними ознаками каталоги державних музейних установ, музеїв системи Міністерства оборони України й закладів освіти Міністерства освіти і науки України. Водночас на основі статистичних показників, які зібрали співробітники НВІМУ, здійснюючи науково-методичне керівництво військовими музеями Збройних Сил, дослідник представив кількісні показники роботи військової музейної мережі України у 2003–2014 роках. У підсумку В. Машталір запропонував концептуальні засади розвитку військових (відомчих) музеїв і деталізував напрями діяльності НВІМУ згідно з його Статутом, а також конспективно описав науково-методичну, видавничу діяльність та з 1996 по 1998 рік – експозиційно-виставкову діяльність головної музейної установи Міністерства оборони України. Крім того, акцентував на ролі НВІМУ у створенні нормативно-правової бази для ефективного провадження військово-музейної справи [119].

У статті «Віктор Карпов – організатор першого військово-історичного музею Збройних Сил України» (2017 р.) ми висвітлили професійний шлях українського військового музеєзнавця, громадського діяча, доктора історичних наук, полковника Віктора Карпова. На підставі особистих спогадів колишнього керівника досліджуваної установи та документальних джерел комплексно проаналізували особливості становлення, функціонування і розбудови НВІМУ як головної музейної установи МО України в мережі військових музеїв ЗС України. Актуальність та практичне застосування результатів цього дослідження полягає в можливості більш об'єктивно оцінювати умови подальшого розширення та вдосконалення мережі військових музейних і культурно-просвітницьких установ, обміні досвідом, розумінні ролі особистості у формуванні державотворчого процесу та громадянського суспільства [124].

Передумови й історію становлення та розвитку мережі військових музеїв (музейних утворень), що слугували основою для побудови системи виховної і соціально-психологічної роботи ЗС України, вказано в нашій статті «Формування мережі військових музеїв у Збройних Силах України (1995–2013 рр.)» (2020 р.). У контексті зазначеного конкретизовано місце та роль НВІМУ і його філій як головних дієвих учасників цієї системи, дано оцінку діяльності музейних установ ЗС України в період з 1995 по 2013 рік, згідно з показниками, що відображають структуру фондів і результати їхньої культурно-освітньої роботи. Графічно візуалізовано підсумки роботи військових музеїв (музейних утворень), що входять до структури Міністерства оборони України, Генерального штабу та Управління розвідки ЗС України станом на 31 грудня 2012 року [139].

При розкритті змісту підрозділу 2.2 «Етапи становлення і розвитку НВІМУ» констатовано, що публікації, розміщені в друкованих виданнях головної музейної установи МО України, всебічно характеризують особливості створення і розбудови НВІМУ й приєднаних до нього філій, а також окремих військових музеїв нашої держави (додаток А). З метою системного сприйняття значного масиву публіцистичних матеріалів з 1996 по 2014 рік, що характеризують стан військового музеєзнавства та висвітлюють практичні аспекти діяльності МЗСУ

(ЦМЗСУ, НВІМУ) і його філій, ми згрупували таку інформацію в додатку Б дисертації.

Так, історіографічну працю *«Музейна справа у Збройних Силах України (1996–2006)»* (2007 р.) начальник музею, полковник В. Карпов присвятив 10-річчю новоствореної провідної музейної установи МО України – ЦМЗСУ. Автор визначив правові засади діяльності військових музеїв, фахово окреслив передумови відродження і розвитку ЦМЗСУ, представив багатогранну роботу колективу, спрямовану на збереження військової історії і відтворення діяльності ЗС України. Зокрема, описав культурно-просвітницьку роботу, експозиційно-виставкову й дослідницьку діяльність, охарактеризував фондове зібрання, сформоване за період 10-річної діяльності музею. Крім того, у розвідці висвітлено головні віхи у створенні й розбудові філій ЦМЗСУ, досвід його роботи з музеями армій інших країн світу [79]. Ця книга є базисним історіографічним джерелом, на основі якого здійснено наше дослідження. Натомість у нашій дисертації значно розширено спектр наукового пізнання історії становлення і розвитку НВІМУ, його місця і ролі у військовому музеєзнавстві, а також виокремлено позитивні практики, що можуть бути застосовані в діяльності будь-якої музейної установи.

Варто зазначити, що історію формування МЗСУ на початковому її етапі ґрунтовно висвітлив в одноосібній статті *«Створення та розвиток музейних інституцій в Збройних Силах України (1991–1996 рр.)»* (2017 р.) військовий музеєзнавець В. Котвіцький. Зокрема, автор відмітив вагому роль ГУВР МО України у створенні МЗСУ. Наголосив на значному вкладі фахівців уже ЦМЗСУ в науково-методичне забезпечення системи військових музейних інституцій України, визначив та охарактеризував стратегічні напрями роботи музею того періоду, а саме: культурно-освітній, науково-дослідний, експозиційний, фондовий, видавничий, бібліотечний та архівний [102].

Цінною для розв'язання поставлених у дисертації завдань є стаття В. Карпова *«Military museology in the period of the transgression of the society from 1989 to 1991»* (*«Військове музеєзнавство у період трансгресії суспільства 1989–1991 років»*, 2018 р.), у якій представлено модель функціонування військових

музеїв у часи змін ціннісних орієнтирів суспільства й трансформації державного устрою на прикладі діяльності Музею історії Далекосхідного військового округу. Суть цієї моделі, зазначає автор, «полягала в наданні музею самостійності в прийнятті рішень оперативного управління його діяльністю». При цьому дослідник застерігав, що «зміни ціннісних орієнтирів призводять до зниження ролі музеїв у суспільному процесі» [267]. На основі теоретико-практичних результатів цієї наукової праці ми проаналізували й описали етапи інституціональності життєвого циклу НВІМУ у період з 1995 по 2013 рік.

З метою більш широкого охоплення історіографічної бази джерел, що висвітлюють етапи діяльності НВІМУ і характеризують практичні аспекти його роботи, ми дослідили історію формування символіки головної музейної установи МО України. Результати пройшли апробацію на науково-практичній конференції «Культурний код мілітарної символіки України», за підсумками якої опубліковано тези *«Основні етапи створення символіки Національного військово-історичного музею України»* (2018 р.). У них, зокрема, обґрунтовано необхідність при описі символіки вводити до наукового обігу інформацію про місію, цілі та функціональні напрями роботи музею. Описано діяльність провідних геральдистів України О. Муравйова та Л. Матяша, які в співпраці з начальником музею В. Карповим є авторами символіки НВІМУ [135]. Згодом це дослідження було доповнено новими практичними матеріалами, результатом чого стала стаття в журналі «Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського» – *«Інституційне забезпечення геральдичної діяльності в Україні (на прикладі символіки Національного військово-історичного музею України)»* (2018 р.). У ній узагальнено нормативні умови ведення геральдичної діяльності в Україні, окреслено правові проблеми процесу розробки й реєстрації символіки, зазначено можливі шляхи їх вирішення, проаналізовано терміни «герб» та «емблема», розкрито зміст етапів процедури їх реєстрації, зазначено вимоги до опису. Водночас уперше висвітлено історію створення символіки НВІМУ, ще раз акцентовано на тому, що при описі символіки обов'язково потрібно враховувати місію, цілі й функціональні напрями діяльності музею. Крім

того, детально викладено фаховий шлях авторського колективу розробників символіки НВІМУ, визначено подальші кроки нормативного регулювання процесу її розробки і затвердження [129].

У межах дослідження співпраці НВІМУ з різними інституціями в науковому журналі «Науковий вісник Ужгородського національного університету» опубліковано статтю «*Всеукраїнська громадська організація "Український інститут воєнної історії"*: передумови створення, діяльність, здобутки» (2018 р.). У ній описано досвід роботи Всеукраїнської громадської організації «Український інститут воєнної історії» (ВГО «УІВІ») щодо виконання нею статутних зобов'язань практично без державної підтримки та лише на громадських засадах. Також докладно проаналізовано співпрацю ВГО «УІВІ» із НВІМУ, результатами якої стали: проведення спільних наукових заходів, робота Вченої ради НВІМУ, супровід досліджень співробітників музею та істориків з інших наукових установ, робота над науковими працями про воєнну історію України [125].

Досліджуючи місце й роль філій у системі Національного військово-історичного музею України (підрозділ 2.3.), ми констатували, що основний масив інформації працівники головної музейної установи МО України та наукові співробітники її філій розмістили в друкованих виданнях НВІМУ, а також журналісти – у публіцистичних публікаціях різнопланових друкованих ЗМІ України (додатки А, Б). Зокрема, *історію створення, специфіку функціонування, напрями й перспективи розвитку Волинського регіонального музею українського війська та військової техніки (ВРМУВВТ)* описали В. Карпов, І. Єфімова, Н. Марищук, Я. Чисюк, а історію формування фондової колекції цієї філії дослідили В. Карпюк, Н. Марищук, І. Пасюк, С. Соловський, О. Чичерська й ін. (пункт 8.1, додаток А; пункт 1.1, додаток Б).

Аспекти діяльності й особливості фондозбірки Музею Ракетних військ стратегічного призначення (МРВСП) у своїх наукових працях описали С. Бублик, М. Каменсков, В. Ксензов, Т. Распаріна, Л. Тарасенко й О. Тарасенко. Крім того, роботу зазначеної філії висвітлювали регіональні газети та національні

журнали. *Музейний PR філії* здійснювали журналісти Р. Росляк, Д. Тимчук і Є. Тищук (пункт 8.2, додаток А; пункт 1.2, додаток Б). Водночас цінним джерелом для дослідження історії створення МРВСП стала книга першого Президента України Л. Кравчука *«На перехрестях української історії»* (2019 р.). У розділі «Країна і зброя» дано відповідь на питання, чому Україна відмовилася від ядерної зброї. Крім того, наявна інформація і фотографії про знищення 1998 року шахтно-пускової установки в місті Первомайську Миколаївської області, на базі якої 2000 року розпочала свою діяльність філія НВІМУ – МРВСП [103].

Роботу філії НВІМУ – Військово-морський музейний комплекс «Балаклава» (ВММК «Балаклава»), наукові заходи, що проходили на її базі, а також напрями розвитку експозиції висвітлювали Т. Веселюк, М. Левченко й І. Чичкань. *Зміст фондів ВММК «Балаклава»* охарактеризували О. Архангельська-Зав'ялова, Р. Баженов, Є. Бержицька, Я. Іванов, К. Ляховська, М. Троцак. *Про перспективи розвитку південної філії музею* у своїх інтерв'ю розповіли начальник НВІМУ В. Карпов і на той час директор філії В. Садовніченко. *Музейний PR філії* здійснювали журналісти М. Євграшина, О. Озерян, М. Семена, Я. Турич та О. Щербаков (пункт 8.3, додаток А; пункт 1.3, додаток Б). Після приєднання до складу ЦМЗСУ ще однієї кримської філії в місті Севастополі – Військово-морського музею України – у наукових виданнях вийшли публікації В. Горелова та В. Карпова про історію і шляхи подальшого розвитку цієї регіональної філії (пункт 8.4, додаток А; пункт 1.4, додаток Б).

2010 року до складу НВІМУ включили дві чергові філії: Меморіальний комплекс «Пам'яті героїв Крут» (Чернігівська обл.) і Музей «Герої Дніпра» (м. Івано-Франківськ). *Історію створення та особливості формування фондової збірки Меморіального комплексу «Пам'яті героїв Крут»* у наукових статтях охарактеризували В. Сарана, Н. Примушко, а Музею «Герої Дніпра» – Я. Кваснюк (пункт 8.5, 8.6, додаток А). 2008 року І. Чичкань і В. Горелов опублікували *цикл статей до 90-ї річниці бою під Крутами* (пункт 8, додаток Б).

Новим, раніше не висвітленим науковцями, став напрям нашого дослідження про інституціональний розвиток музею. У підрозділі 3.1

«Інституціональність головної музейної установи Міністерства оборони України» розглянуто процеси інституціонального розвитку таких установ на практичному досвіді НВІМУ.

З метою дослідження і популяризації позитивних адміністративних практик керівництва НВІМУ, що забезпечили досягнення якісного інституціонального рівня і суспільного статусу, та адаптації їх для використання іншими музеями, зокрема військовими, проаналізовано вітчизняні і зарубіжні наукові праці в галузі музейного менеджменту. Інформативною в цьому сенсі є стаття Л. Вострякова «Сучасний музейний менеджмент» (2004 р.), у якій автор розглядає процеси формування нових принципів управління в музейній сфері під впливом вимог ринкової економіки. Науковець пропонує власне бачення понятійної структури менеджменту загалом і музейної сфери зокрема. При цьому особливу увагу приділено партнерському методу управління та опису пов'язаних з ним управлінських функцій, проектному менеджменту, стратегічному плануванню і стратегічному управлінню, якісним показникам діяльності музею [22]. Основи музейного менеджменту, які вказав учений, у нашій дисертації переосмислено з точки зору особливостей діяльності керівників військових музеїв та адаптовано для використання на практиці.

У статті «До питання про сучасний музейний менеджмент: загальні поняття та методи управління» (2011 р.) І. Яковець також розглянула понятійну структуру менеджменту загалом і музейної сфери зокрема та дослідила методи й функції управління сучасного музейного менеджменту. Проте, на нашу думку, інформація подана загальновідома. Розглядаючи функції управління (планування, організація, мотивація і контроль) на прикладі Черкаського обласного художнього музею, авторка висвітлила лише процес планування [265]. Для порівняння було б цікаво дізнатися про те, яким чином і якими внутрішніми регламентами менеджмент цього музею забезпечує організацію роботи установи, чим мотивує персонал і як контролює його діяльність.

2013 року вийшов у світ навчальний посібник Т. Гребеннікової «Менеджмент і маркетинг у музейній діяльності». У виданні розкрито лекційні

теми з курсу, наведено тематику й плани семінарських занять зі списками рекомендованої літератури. Зазначено, що посібник може бути корисним для студентів, які навчаються за напрямом підготовки «Музеологія та охорона об'єктів культурної і природної спадщини», для викладачів історичних і культурологічних дисциплін, фахівців у галузі музеології, менеджменту некомерційних організацій і всіх, хто цікавиться означеною проблематикою. У виданні розглянуто особливості, методи та правові основи управління музеями, їх відомче підпорядкування і структуру сучасної музейної організації, управління різними структурними елементами музею (фондами, фінансами, музейними програмами, музейною нерухомістю). Також інформативними є матеріали з музейного маркетингу та діяльності зі зв'язків з громадськістю (public relation). Сформовано глосарій основних сучасних понять у сфері музейного управління і маркетингу. Отже, автор подає загальний огляд особливостей адміністративного менеджменту в музейних установах, що робить його корисним джерелом інформації [27].

Результатом аналізу зазначених вище праць стали наші тези «Музейний адміністративний менеджмент» (2014 р.), що опубліковані за підсумками науково-практичної конференції «Музейна справа та освіта в Україні» та в яких здійснено загальний огляд наявних, станом на 2014 рік, музейних мереж, об'єднань та інтернет-ресурсів, проаналізовано правову базу й специфіку діяльності військових музеїв України. Крім того, запропоновано авторське тлумачення терміну «музейний адміністративний менеджмент», охарактеризовано методи управління, управлінські функції та управлінські комунікації в музейній сфері. Зазначено можливі напрями успішної роботи й сталого розвитку музеїв (зокрема військових) при застосуванні методів і функцій музейного адміністративного менеджменту як інструментів управлінської діяльності [133].

З метою розширення попереднього наукового дослідження і конкретизації змістовного опису інституціональності головної музейної установи МО України за підсумками IV Міжнародної наукової конференції молодих вчених, аспірантів та магістрів опубліковано тези «Інституціональний розвиток

Національного військово-історичного музею України у період з 1995 року по 2013 рік» (2020 р.), де порушено питання належного впливу на формування національно-патріотичної свідомості військовослужбовців ЗС України, забезпечення дотримання норм національної безпеки та оборони. Зазначено, що вирішити цю глобальне завдання вдалося через процедуру створення головного відомчого військового музею (МЗСУ, ЦМЗСУ, НВІМУ). У тезах процесу інституціонального розвитку НВІМУ розділено на дві частини: *адміністративну* та *соціальну*. Зазначено, що аналіз адміністративної частини інституціонального розвитку НВІМУ потребує дослідження особистісних управлінських компетенцій його керівника, зокрема начальника музею В. Карпова, а соціальної – оцінки результатів роботи всього колективу музею з точки зору його впливу на формування суспільної думки, а головне – на патріотичне виховання майбутніх і теперішніх захисників незалежної України [130].

У контексті питання фінансового забезпечення військових музеїв проаналізовано книгу А. Бойка-Гагаріна *«Музей, що заробляє. Manual для маркетолога»* (2020 р.). У ній представлено рекомендації з якісної реалізації на практиці маркетингової стратегії музею і підвищення його дохідності. Описано найпопулярніші та найбільш ефективні кроки виживання в умовах ринкової економіки й економічної кризи [14]. Видання має практичну цінність для нашого дослідження: його аналіз надав можливість об'єктивно оцінити позитивні практики НВІМУ щодо розробки та реалізації нової, достатньо успішної моделі самозабезпечення музею, яка діяла завдяки приєднанню до філій НВІМУ прибуткових інфраструктурних об'єктів і фаховому використанню їх ресурсів.

У ході підготовки підрозділу 3.2 «Основні напрями діяльності і завдання Національного військово-історичного музею України» опрацьовано значний масив публіцистичних матеріалів, планово-звітної документації, спогади керівника та співробітників головної музейної установи МО України і її філій (додатки А, Б) [2–5; 44–62; 167–175]. Визначено, що найбільша кількість публікацій присвячена становленню і розвитку НВІМУ за певними напрямками його діяльності. Наукові праці, як правило, розміщені в друкованих виданнях

НВІМУ «Військовий музей», «Український військовий музей» і «Військово-історичний альманах».

Серед розроблених співробітниками НВІМУ регламентних документів, опублікованих у зазначених вище джерелах, є такі, що за своїм змістом детально й фахово розкривають методіку організації діяльності військових музейних установ і містять низку оригінальних прикладів, які можна віднести до позитивних управлінських практик з музейного адміністративного менеджменту. Зокрема, 2000 року на публічний огляд було представлено *Положення про музеї та музейну справу у Збройних Силах України (ЗС України), Положення про Центральний музей ЗС України і Положення про фондovo-закупівельну комісію ЦМЗСУ*. 2006 року в *Концепції Національного військово-історичного музею України* (далі – Концепція) обґрунтовано необхідність змінити статус ЦМЗСУ та перейменувати його в НВІМУ як єдиний в Україні військово-історичний музей, що відображає всі історичні етапи виникнення і розвитку військової справи й воєнного мистецтва з найдавніших часів до сьогодення. Над Концепцією працювали начальник музею, на той час кандидат історичних наук, полковник В. Карпов, а також доктори історичних наук М. Карпенко, В. Зубар і провідні співробітники музею полковник І. Чичкань і підполковник О. Скрябін. 2009 року В. Карпов опублікував *Комплексну програму перспективного розвитку філій ЦМЗСУ*, а 2010 року, на честь отримання музеєм статусу «національний», – історичну розвідку «100 років з дня створення першого військово-історичного музею в Україні». У цьому науковому дослідженні презентовано факти про діяльність військово-історичних музеїв і товариств з початку ХХ століття до часу створення МЗСУ, а потім ЦМЗСУ і НВІМУ [44–62] (пункт 1, додаток А).

Крім того, на шпальтах друкованого видання НВІМУ «Військовий музей» висвітлено *звіти про його діяльність у період з 2000 по 2008 рік*. Над упорядкуванням цих документів працювали В. Карпов (2000–2003 рр.), О. Скрябін (2004–2007 рр.) та І. Мороз (2008 р.) (пункт 2, додаток А).

Методичне забезпечення організації роботи, зокрема: проведення виставок, провадження культурно-освітньої роботи, збереження документів і музейного

зібрання, питання музейного менеджменту і маркетингу в мережі військових музеїв ЗС України, охарактеризували О. Губченко, І. Єфімова, Н. Седак та Ю. Остапенко (пункт 7, додаток А).

У вересні 2013 року видано наукову працю Л. Міненко, на той час начальника наукового відділу інформаційно-музейної діяльності НВІМУ, під загальною редакцією начальника музею, кандидата історичних наук, полковника В. Карпова *«Музеєзнавство: словник базових термінів»*. У виданні представлено основні терміни у сфері музеєзнавства, їх подано за відповідними класифікаційними ознаками музейної діяльності, а саме: загальні терміни і поняття музеєзнавства; науково-дослідна, культурно-освітня робота, експозиційна діяльність, екскурсійна робота, фондова і видавнича діяльність; адміністративно-господарська робота музеїв [143].

Участь НВІМУ в міжвідомчих і міжнародних заходах у наукових працях описали В. Карпов, О. Корнієнко, О. Скрябін, І. Чичкань та О. Уткін, а співпрацю НВІМУ із Українським інститутом воєнної історії та військовими музеями щодо реалізації спільних завдань висвітлила Н. Седак (пункт 3, додаток А).

Експозиційну роботу стосовно опису та організації проведених виставок і фотовиставок висвітлили Л. Баята, І. Єфімова, Т. Іонова, Н. Седак та І. Чичкань. І. Чичкань і Л. Баята підготували Концепцію експозиції ЦМЗСУ *«Збройні Сили України. Створення, реформування, розвиток (1991–2004 рр.)»* (пункт 4, додаток А).

У процесі підготовки підрозділу 3.2 щодо висвітлення аспектів національно-патріотичного виховання в Україні в період з 1995 по 2013 рік встановлено, що науковці В. Якунін і Р. Гула *розробили та запропонували для обговорення певну систему поглядів, узагальнень і рекомендацій, яка може бути корисною для пошуку спільних ціннісних констант патріотизму й основ національної згоди сучасного українського суспільства* [266]. *Соціальне ж дослідження пріоритетів суспільства в контексті таких цінностей, як безпека, соціальний комфорт, самореалізація, політико-громадянські цінності здійснив* А. Ручка [237].

А. Кудряченко висвітлив *вплив глобалізації на європейські демократичні цінності*, а М. Бондарець описав *стратегії поширення європейських цінностей як*

інструмент глобальної політики ЄС. О. Зернецька дослідила питання *диджиталізації Європи в контексті пошуку нової якості культурних цінностей* з окресленням реальних можливостей для митців України брати участь у цьому процесі. О. Ярошко розглянула *етимологію і сучасне тлумачення в українській мові поняття «цінність»*, дослідила його зміст у різних наукових галузях і проаналізувала зміст інших споріднених понять [39]. *Ціннісну складову національних інтересів* виокремила у своєму дослідженні К. Колісник, зазначивши, що «нові суспільні цінності потребують правового закріплення і представлення в Конституції та в основних нормативно-правових актах» [95]. *Проблемне поле вивчення цінностей сучасної України* розглянув М. Кобля. Науковець наголосив на необхідності змін у «вихованні людини в умовах сучасної української держави з метою формування діяльного громадянина, який любить свою Батьківщину й бере активну участь у модернізації суспільства і держави» [94].

Проблеми впливу держави на патріотичне виховання проаналізували В. Марковець, О. Кіндратець і Л. Чупрій [93; 117; 259]. Зокрема, В. Марковець охарактеризувала технології впливу державної політики на процес формування патріотичного виховання молоді та запропонувала модель сучасної політичної культури українського суспільства [117]. О. Кіндратець дослідив особливості формування почуття патріотизму в Україні, визначив роль політичної еліти в цій справі, аргументував негативний вплив корупції на ставлення громадян до своєї держави, визначив особливості патріотичного виховання молоді [93]. Л. Чупрій проаналізував нормативно-правову базу виховної і патріотичної роботи в Україні, зарубіжний досвід цієї сфери державної діяльності, стан виховання патріотизму та формування національної свідомості населення України, окреслив проблеми патріотичного виховання молоді України, запропонував кроки для їх подолання [259].

За підсумками аналізу розглянутих вище історіографічних джерел ми підготували доповідь «*Інформаційно-аксіологічна безпека в контексті музейної діяльності*». Вона була оприлюднена 12 травня 2020 року на практикумі

дискусійного клубу «Людство + безпека: історичний, освітній і культурно-мистецький виміри». У виступі наголошено про актуальність для нашого суспільства інформаційно-аксіологічної безпеки, вказано шляхи її реалізації, охарактеризовано взаємозв'язок головних складових інформаційної діяльності у формуванні загальних цінностей і національної свідомості. Крім того, проаналізовано ефективність національно-патріотичних заходів, що базуються на аксіологічних принципах і які проводили органи державної влади й інші учасники суспільних відносин в Україні. Запропоновано заходи для формування належного, адаптованого до сьогодення національно-патріотичного рівня свідомості громадян, що базується на ціннісних принципах. Вказано, що для збалансування інтересів усіх учасників національно-патріотичної виховної діяльності (державних, відомчих і громадських інституцій) та з метою сприяння їх ефективному цілепокладанню в цій сфері й раціональному використанню ресурсів, потрібен єдиний координаційний Всеукраїнський аксіологічний центр національно-патріотичного виховання [131].

У тезах *«Практичні аспекти інформаційно-музейної діяльності Національного військово-історичного музею України в період 1995–2013 років»* (2020 р.), що були опубліковані за підсумками V Міжнародної науково-практичної конференції «Музеї та реставрація в контексті збереження культурної спадщини: актуальні виклики сучасності», також висвітлено практичні аспекти вказаного напрямку роботи головної музейної установи МО України в період з 1995 по 2013 рік. У підсумку акцентовано на належному ставленні керівництва і співробітників до громадян і держави, її законів, музейної роботи, що стало умовами ефективною трансформації НВІМУ, станом на 2013 рік, у дієвий інструмент національно-патріотичного виховання і сприяло створенню та розвитку потужного наукового центру з вивчення воєнної історії на теренах незалежної України [137].

У контексті дослідження основних напрямів діяльності НВІМУ, з метою об'єктивної оцінки впливу головних складових інформаційної роботи на визначення національних цінностей і формування національно-патріотичної

свідомості, розглянуто монографію для здобуття звання доктора культурології, кандидата культурології Ж. Денисюк *«Постфольклор інтернет-комунікації в аксіологічному вимірі»* (2017 р.). Важливе значення для нашої роботи мали результати дослідження науковиці стосовно ціннісних орієнтирів в умовах трансформаційних глобальних перетворень [35].

Вивчаючи такий напрям наукової роботи НВІМУ, як розробка програми та методика соціологічних досліджень з музейної тематики, спрямований на дослідження музейної аудиторії з метою моніторингу та вдосконалення експозиційної, екскурсійної і науково-методичної діяльності музею, крім аналізу планово-звітної документації НВІМУ, ми детально опрацювали наукову статтю В. Карпова *«Соціологія музейної справи. Теоретико-методологічні засади»* (2015 р.). Автор охарактеризував теоретико-методологічні підходи до соціології музейної справи, вказав її базові терміни, запропонував власний підхід до трактування змісту таких понять, як: соціологія музейної справи, об'єкт соціологічного пізнання в музейній справі, об'єкт і предмет соціології музейної справи, соціологічна концепція музейної справи. При цьому науковець зазначив, що дія соціології в музейній сфері не обмежується лише дослідженням проблематики музеїв, а є ширшою та охоплює поняття музейної справи як суспільного явища і виявляє вплив інших суспільних процесів на галузь. Дослідник визначив, що завданнями соціології музейної справи є здатність об'єктивно оцінювати соціальні явища та процеси, формувати знання про музейну справу та сприяти їх накопиченню. Учений відмітив, що соціологічні знання в музейній справі важливі для розроблення та реалізації соціальних проектів [84].

У межах цього питання також проаналізовано колективну монографію *«Соціологія музею: презентація на тлі простору і часу»* (2016 р.). У її підготовці брали участь науковці провідних закладів вищої освіти та музеїв нашої держави, зокрема й В. Карпов – перший начальник НВІМУ. У підрозділах *«Науково-теоретичні основи соціології музею»* і *«Місце соціології музею у структурі музеєзнавства»* вчений поєднав теоретичну основу з практичним досвідом

діяльності музейної установи та зробив обґрунтовані висновки з урахуванням результатів соціологічного дослідження НВІМУ [80].

Формуючи зміст підрозділу 3.3 «Наукове комплектування музейних фондів», ми переконалися, що дослідити *історію створення фондової колекції ЦМЗСУ (НВІМУ)* достатньо об'єктивно можна за науковими статтями Ж. Денисюк, В. Давидюк, О. Єрощенко, Є. Петренко, С. Руденко, Б. Кучинського, І. Мороз, В. Горєлова, Н. Курсаніної, Л. Міненко, К. Ляшенко, О. Корнієнко та Д. Слободинського, а понятійний апарат фондової роботи достатньою мірою представлено в словнику *«Музеєзнавство: словник базових термінів»* (2013 р.) під загальною редакцією начальника НВІМУ В. Карпова, що упорядкувала Л. Міненко (додаток А) [143].

Свою чергою, *методику організації фондової роботи (у мережі військових музеїв ЗС України)* розкрито в публікаціях Ж. Денисюк, В. Давидюк, Т. Бутко й С. Руденко. Особливості ж інформаційно-музейних технологій щодо використання фондової колекції як одного з головних напрямів діяльності музею висвітлила Ю. Остапенко (пункти 5, 6, додаток А) [31–34]. Фондове зібрання як важливе досягнення НВІМУ у своїй праці *«Музейна справа у Збройних Силах України (1996–2006)»* (2007 р.) охарактеризував начальник музею, нині доктор історичних наук, полковник В. Карпов [79].

Специфічні аспекти фондової роботи, а саме: *розбудову системи військової символіки; аналіз процесів її становлення, опрацювання, розробки та обговорення проектів символіки; її історичний провенанс*, докладно викладено в періодичному виданні НВІМУ *«Військово-історичний альманах»* і друкованому органі Українського геральдичного товариства – віснику «Знак». Зокрема, *історію низки культурних цінностей із колекції військової символіки та вексилологічного зібрання, що зберігаються в НВІМУ*, проаналізовано в дослідженнях В. Карпова (пункт 43, додаток 3) [83] та О. Скрябіна (пункт 52, додаток 3). Разом із тим, доцент Київського національного університету культури і мистецтв, кандидат культурології, колишній науковий співробітник НВІМУ С. Руденко в статті *«Комплексне монографічне дослідження музейних пам'яток як засіб*

розпредметнення історичної пам'яті (на прикладі середньовічних шабел з Національного військово-історичного музею України)» (2012 р.) описав п'ять шабел киеворуського періоду як зразків фондової колекції НВІМУ (пункт 5, додаток Б).

У статті «*Управління ризиками*» (2017 р.) В. Карпов вказав алгоритм дій музейних установ, спрямований на уникнення ризиків і захист музейних колекцій від негативних впливів внутрішніх і зовнішніх загроз. Науковець обґрунтував правовий механізм формування цивільного захисту, зазначив послідовність виконання завдань *захисту музейних колекцій*. Дослідник запропонував убезпечити музейні колекції через підготовку і реалізацію комплексних заходів, спрямованих на регулювання техногенної і природної безпеки діяльності музею, проведення оцінки ступенів ризику, завчасне реагування на події, що становлять загрозу, з метою запобігання завданню непоправної шкоди культурним цінностям, які зберігаються в музейних фондах. В. Карпов зазначив, що захисна діяльність музейних колекцій має щоденний характер, і констатував, що комплексний підхід у вирішенні питання управління ризиками дає змогу убезпечити музейні колекції від загроз надзвичайних ситуацій. Фахівець-історик об'єктивно висвітлив актуальну тему, яку до цього часу всебічно, з наукової точки зору, не розглядали. Він дійшов висновку, що організація заходів з *управління ризиками у сфері захисту музейних колекцій* залежить від кількості працівників і відвідувачів [85]. На нашу думку, така інформація має практичне значення для музейного адміністративного менеджменту та може слугувати методичними рекомендаціями для музеїв усіх рівнів у випадку виникнення загроз для розробки власних заходів безпеки й уникнення ризиків втрати чи понівечення музейних фондів.

З метою подальшого розширення історіографічних джерел і поглиблення змістовності дослідження цього напряму опубліковано низку інших наукових розвідок, а саме:

– тези «*Нормативно-правове забезпечення науково-фондової роботи Національного військово-історичного музею України*» (2018 р.): вказано основні нормативні документи, що регламентують фондову діяльність НВІМУ;

проаналізовано нормативно-правову базу, якою керувався НВІМУ в науково-фондовій роботі; зазначено, що основні вимоги загальнодержавних законодавчих актів відображені у відомчих документах МО України, а також у внутрішніх регламентах музею [134];

– тези *«Головні напрями комплектування фондів Національного військово-історичного музею України у період 1995–2013 років»* (2019 р.): представлено головні складові системи комплектування фондів НВІМУ, що сформувалася з 1995 по 2013 рік у вигляді чотирьох відносно відокремлених і взаємозалежних динамічних напрямів; у підсумку зазначено, що вони відповідали місії головної музейної установи МО України, сприяли ефективному її функціонуванню і досягненню визначених цілей [126];

– тези *«Складові системи комплектування фондів НВІМУ у період 1995–2013 років»* (2019 р.): проаналізовано особливості комплектування наукової бібліотеки НВІМУ, бібліотек його філій, музейного архіву; охарактеризовано міжнародну діяльність головної музейної установи МО України, результатом якої стало значне поповнення бібліотечного фонду й інших фондів музею; на основі аналізу внутрішніх документальних джерел музею та опублікованих історіографічних матеріалів охарактеризовано складові системи комплектування фондів НВІМУ в зазначений період; практичне значення дослідження полягало у висвітленні позитивної практики НВІМУ, яку може використати будь-яка музейна інституція [138];

– тези *«Особливості наукового комплектування фондів НВІМУ»* (2019 р.): зазначено, що такі функції музею, як: виявлення, збір і поповнення фондів історичними предметами; дослідження та збереження історичних предметів; створення на основі історичних предметів експозицій і виставок – є характерними формами популяризації національної історії, просвітництва й гуманістично-виховної діяльності серед громадян, які реалізують через механізм музейного наукового пошуку – музейну евристику. Запропоновано алгоритм комплексного вивчення особливостей наукового комплектування фондів різних музейних інституцій на прикладі дослідження цієї діяльності в Національному військово-

історичному музеї України. У підсумку визначено, що зазначений підхід надасть можливість об'єктивно проаналізувати отримані результати, встановити недоліки, пастки й загрози, визначити напрями продуктивної роботи [136].

Крім того, у співавторстві з доктором економічних наук, професором М. Міненком у колективній монографії «Research, challenges and development prospects in the area of social sciences» («Дослідження, проблеми та перспективи розвитку в галузі соціальних наук») опубліковано статтю «*Managerial aspects of stock work (on the example of the National museum of military history of Ukraine)*» («Управлінські аспекти фондової роботи (на прикладі Національного військово-історичного музею України)») (2020 р.). У цій науковій праці на основі аналізу внутрішніх документальних джерел музею та опублікованих історіографічних матеріалів уперше визначено етапи життєвого циклу музею з 1995 по 2014 рік. Аргументовано, що музей як специфічна установа, діяльність якої спрямована на системне, науково-методичне функціонування з метою формування національної гідності й патріотизму, пройшов етапи зародження, створення, зростання і зрілості. Акцентовано, що із середини 2013 року під впливом трансгресивних явищ для музею розпочався період невизначених трансформацій, які призводять до його старіння. Згруповано види діяльності НВІМУ в розрізі визначених етапів його життєвого циклу та обґрунтовано основоформуючі місце і роль відділу фондової роботи на кожному з проаналізованих етапів розвитку. Розкрито управлінські аспекти фондової роботи НВІМУ, у його філіях та інших музеях ЗС України. Зазначено, що завдяки цілеспрямованим зусиллям і діям керівного складу та колективу в досліджуваній період НВІМУ став потужною культурно-освітньою, науково-дослідною установою, а за допомогою фаховим зусиллям усіх учасників цього процесу було створено системне підґрунтя для сталого розвитку головного музею МО України та його філій [268].

Попри все, однією з головних функцій музеїв є виявлення, збір і поповнення фондів культурними цінностями, їх дослідження та збереження, створення на їх основі експозицій і виставок. Названі функції реалізуються через різноманітні процеси музейного наукового пошуку, одним із важливих елементів якого є

музейна евристика [128]. На теперішній час музейна евристика ще не стала об'єктом самостійного наукового дослідження. Праці з її вивчення представлені недостатньо, тому цілісної теорії з цього нового наукового напрямку ще не вироблено [86].

Австрійський музеолог Ф. Вайдахер у посібнику *«Загальна музеологія»* (2005 р.) обґрунтував необхідність розглядати евристику, з урахуванням особливого ставлення людини до реальності, як пошук потенційних носіїв музеальності, тобто ознак, за якими певний об'єкт можна віднести до категорії, придатної до експонування. «Евристику» й «критику» науковець визначив як складники методики музеальної селекції. Саме первинний аналіз історичної цінності щодо правдивості й достовірності, на думку Ф. Вайдахера, надає можливість включити предмет до музейного фонду [16].

Дослідниця А. Ніконова в статті *«Музейная евристика: pro et contra»* (2017 р.) дійшла висновку про необхідність наукової деталізації терміну *«музейна евристика»*. Вона виділила два напрями розвитку музейної евристики: *дисциплінарну музейну евристику та пізнавальну музейну евристику*. Науковиця зазначила, що дисциплінарну музейну евристику мають опановувати та використовувати в роботі музейні фахівці, які «виявляють і зберігають історико-культурну інформацію в музейних фондах, а потім актуалізують її в музейній експозиції». Пізнавальну музейну евристику вчена пов'язала з навчанням методів отримання і засвоєння історико-культурної інформації для застосування їх у роботі з відвідувачами музею [161]. На нашу думку, *пізнавальна музейна евристика* формує базові методи донесення інформації відвідувачам, що впливає на подальшу якість *дисциплінарної музейної евристики*.

Важливо вказати, що фактично вперше обґрунтували теоретичне і практичне значення музейної евристики в науковій роботі *«Музейна евристика: теоретичні основи та практична реалізація»* (2017 р.) українські вчені: В. Карпов, Ж. Денисюк та О. Збанацька. Зокрема, вони вказали на сталий інтерес до вивчення музейної евристики, її змісту, взаємозв'язків і впливів на практичну музейну діяльність. Також дослідники довели, що музейний пошук є логічним

процесом, підсиленням інтуїцією, що активізується за наявності конкретних якостей, властивих суб'єктові пошуку. Вітчизняні науковці означили, що застосування музейної евристики відбувається при вирішенні дослідницьких завдань, пов'язаних зі спеціальними історичними дисциплінами, бібліографічним і музеєзнавчим пошуком, розробкою довідкового апарату для виявлення джерел у бібліографії, архівознавстві й археографії, а також складанням оглядів та описів джерел, путівників, каталогів, покажчиків, словників, при створенні інформаційно-пошукового апарату [86].

У статті *«Музейний освітній продукт як різновид евристичної освіти»* (2017 р.) Н. Горська також обґрунтувала особливості застосування понять «евристика» та «музейна еристика» в повсякденній діяльності музею [26].

Науковиця О. Збанацька в одноосібній монографії *«Комунікаційні засади документної евристики»* (2018 р.) описала теоретико-методологічні засади документної евристики, дослідила її як складову комунікаційного процесу, висвітлила комунікаційне середовище документної евристики, представила її видовий поділ, окреслила концептуальні підходи до розвитку документної евристики в інформаційному суспільстві [43]. Ця праця стала практичним посібником для музейних працівників у процесі вибору видів, методів, стратегії документального пошуку в ході музейних досліджень.

На основі аналізу зазначених вище наукових праць, документальних джерел та опублікованих історіографічних матеріалів було висвітлено особливості системи евристичного музейного пошуку в ході наукового комплектування фондів НВІМУ, що знайшло своє відображення в тезах *«Евристична модель музейного пошуку в історичному дослідженні»* (2017 р.), що були оприлюднені на Міжнародній науково-практичній конференції *«Музеї та реставрація в контексті збереження культурної спадщини: актуальні виклики сучасності»*. У публікації, зокрема, уточнено послідовність етапів наукового історичного дослідження, встановлено місце й роль при цьому евристики, запропоновано авторське визначення поняття «музейна еристика», обґрунтовано необхідність використання візуалізованої автором евристичної моделі музейного пошуку для

забезпечення оперативності, раціональності та об'єктивності історичного дослідження [128].

Для формування власної оцінки ефективності використання евристичної моделі музейного пошуку в діяльності НВІМУ в науковому журналі «European Journal of Humanities and Social Sciences. Scientific journal» («Європейський журнал гуманітарних і соціальних наук») ми опублікували статтю «*Прикладні аспекти музейної евристики Національного військово-історичного музею України у період 1995–2013 рр.*» (2020 р.). У роботі досліджено вплив обраної моделі системи евристичного музейного пошуку на ефективність наукового комплектування фондів Національного військово-історичного музею України протягом 1995–2013 років. Крім того, уперше встановлено особливості процесів наукового комплектування фондів під впливом дисциплінарної і пізнавальної музейної евристики [121].

Підсумовуючи, зазначимо, що 2018 року в статті «*До історії Національного військово-історичного музею України: класифікація джерельної бази*» (2018 р.) ми здійснили попередній аналіз джерельної бази стосовно історії становлення і розвитку головної музейної установи МО України. У подальшому, при написанні дисертаційної роботи, це дало можливість:

- переосмислити повноту наявного джерельного масиву інформації про діяльність Національного військово-історичного музею України (НВІМУ) у період з 1995 по 2013 рік;
- проаналізувати й дати оцінку змістовності та системності інформації, представленої у виявлених джерелах;
- запропонувати ввести до наукового обігу класифікацію цих джерел;
- обґрунтувати, що представлені за певними класифікаційними ознаками групи джерел дадуть можливість науковцям і працівникам музейної сфери системно оцінювати масиви значної інформації, не допускати суб'єктивні ентропії, якісно пізнавати історію [127].

Отже, дослідження історіографічних джерел з теми дисертації засвідчило, що діяльність головної музейної установи МО України потребує додаткової

наукової оцінки. Зокрема, це стосується таких питань: деталізовано-змістовна історія фондової колекції НВІМУ і його філій, у тому числі міжнародна діяльність і співпраця з діаспорою, історія діяльності наукових установ у сфері військового музеєзнавства, формування впливу пізнавальної музейної евристики на відвідувача, ресурсне забезпечення діяльності головної музейної установи МО України й ін. Подальші наукові розвідки з окреслених напрямів сприятимуть напрацюванню позитивних історично-музеєзнавчих практик і вплинуть на формування історії національних військових культурних об'єктів.

1.2. Джерельна база дослідження

Крім історіографічних джерел, що були проаналізовані в підрозділі 1.1 та використані для написання нашої дисертації, надзвичайно вагому роль стосовно оцінки об'єктивності процесів становлення і розвитку НВІМУ з 1995 по 2013 рік відіграли: документальний фонд НВІМУ, архівні матеріали Галузевого державного архіву МО України (ГДАМО України), друковані видання НВІМУ, відомчі періодичні видання і громадські часописи, документальний ресурс автора й електронні ресурси. Усе зазначене становить джерельну базу нашого дослідження.

Зауважимо, що аналіз джерельної бази, здійснений у 2017 і 2018 роках, дозволив нам віднайти і систематизувати матеріали з обраної теми, класифікувати їх і поетапно ввести в науковий обіг. Так, 2017 року ми виділили п'ять груп джерел: внутрішні документи музею; відомчі нормативно-правові документи й інші регулюючі акти державних інституцій, що регламентують музейну діяльність; друковані періодичні видання НВІМУ; відомчі періодичні видання і громадські часописи; електронні ресурси (сайти) оборонного відомства, НВІМУ [132]. 2018 року запропоновану класифікацію було уточнено й виокремлено вже сім груп джерел: відомчі нормативно-правові документи й інші регулюючі акти державних інституцій, що регламентують музейну діяльність; відомчі періодичні видання і громадські часописи; внутрішні документи музею (документальний

фонд музею); видання НВІМУ; задокументовані та зафіксовані усні спогади керівників і працівників музею; електронні ресурси Міністерства оборони України, НВІМУ, інших зацікавлених осіб; архівний фонд Галузевого державного архіву Міністерства оборони України та інших архівів [127].

Своєю чергою, вітчизняні теоретики джерелознавства С. Головка, І. Войцехівська, Я. Калакура, Б. Корольов, В. Коцур, С. Павленко та М. Палієнко, визначаючи «історичне джерело» як «носія інформації про минуле», поділили джерельну базу за структурою на два основні рівні – початковий і реальний [69; 70]. На думку вчених, початковий рівень джерельної бази формується в ході діяльності установи та знаходиться в її документальному архівному фонді. Реальна ж база – це комплекс матеріалів, що збереглися і дійшли до дослідника через період, коли відбувалася різка зміна ціннісних орієнтацій, так звана трансгресія суспільства [267]. В історії Національного військово-історичного музею України такий перехід стався у 2013–2014 роках, коли відбулася Революція гідності, унаслідок чого Російська Федерація анексувала АР Крим, на території якої діяли дві найбільші філії установи, і розпочала війну на Сході нашої держави. Саме тому взято до уваги реальні джерела про діяльність НВІМУ, тобто до 2014 року. Історичні джерела зазначені вище науковці класифікували так [69]:

1. За способом кодування і відтворення інформації: речові, словесні (усні та писемні), зображальні, звукові (фонічні), поведінкові, конвенціональні й ін.
2. За змістом: соціально-економічні (господарські), політичні, правничі, культурологічні, історичні, релігійні й ін.
3. За походженням: особові, колективні, фондоутворювальні та ін.
4. За хронологічно-географічною ознакою: історичні епохи, періоди, регіони, країни й ін.
5. За формою: будівлі, літописи, картини, кінофільми та ін.

У результаті аналізу джерел щодо становлення і розвитку НВІМУ через призму означеної класифікації можемо констатувати, що вони *за способом кодування і відтворення інформації* здебільшого писемні. Використані й усні

джерела – спогади керівника й наукових співробітників НВІМУ, інших дотичних до історії музею особистостей у вигляді персональних коментарів з теми дисертації.

За змістом зібрана джерельна база дослідження є об'єктивним свідченням історичних процесів розбудови НВІМУ, його філій, інших військових музейних утворень ЗС України.

За походженням вона похідна від внутрішньої документації музею: перспективні плани роботи, звіти про діяльність (зокрема аналітичні і статистичні), положення, концепції, протоколи тощо. Ці джерела (фондоутворювальні документи) зберігаються в документальному архіві головної музейної установи МО України та слугують основою його документального фонду.

За хронологічно-географічною ознакою класифіковані джерела беруть свій початок з моменту створення українського військового музею (1995 р.) до активної фази трансгресивних подій в Україні (кінець 2013 – початок 2014 р.). Це період коли розпочалася війна, територія АР Крим, де функціонували дві філії НВІМУ в місті Севастополі, була анексована РФ, відбулася зміна керівного складу головної музейної установи ЗС України (травень 2013 р.).

За формою проаналізовані джерела ми віднесли до хронікальних внутрішніх документів музею, відомчих і державних нормативно-правових актів, що регламентують музейну діяльність, а також до друкованих періодичних видань НВІМУ та електронних ресурсів усіх зацікавлених сторін.

З огляду на зазначене вище з теми дослідження опрацьовано такі сім груп джерел:

1. *Внутрішні організаційні документи музею* (документальний фонд музею) [1; 2–5; 44–62; 64; 68; 157; 167–175; 176–181; 182; 222; 230; 250], (пункт 10, додаток А).

2. *Документи архівного фонду Галузевого державного архіву Міністерства оборони України* (відомчі нормативно-правові акти, що регламентують діяльність військових музеїв; внутрішні організаційні документи керівних органів ЗС України) (додатки Д, Е, Є, Ж).

3. Друковані видання НВІМУ (додаток А).

4. Відомчі періодичні видання і громадські часописи (додаток Б).

5. Наукові видання і навчальна література (підрозділ 1.1).

6. Особистий архів автора (задокументовані усні спогади начальника НВІМУ В. Карпова і наукових працівників філій музею; офіційні роз'яснення Інституту української мови НАН України; матеріали конспектів лекцій доктора історичних наук, професора Д. Веденєєва, доктора історичних наук, професора С. Литвина, доктора культурології Ж. Денисюк, доктора історичних наук В. Карпова [18; 31; 76; 109; 233; 240; 241; 242; 243; 244] (додаток Й).

7. Електронні ресурси, що містять умови нормативно-правового забезпечення національного, культурного, духовного, військово-патріотичного виховання громадян; інформацію про діяльність ЗС України, їх адміністративних органів, НВІМУ, інших зацікавлених сторін; питання методології історичної науки [6; 7; 8; 10; 12; 13; 17; 21; 22; 23; 24; 27; 29; 36; 38; 39; 69; 70; 73; 93–97; 99; 105; 108; 110; 115; 117; 120; 122; 123; 142; 144–150; 152–156; 158; 159; 161–163; 165; 166; 187; 189; 194; 196; 198; 200; 205; 210; 212; 223; 229; 236; 237; 245; 247; 252–259; 264–266].

Охарактеризуємо їх більш детально.

Внутрішні організаційні документи музею (документальний фонд музею).

Головною джерельною базою нашого дослідження стали внутрішні документи музею (фондоутворювальні документи), а саме: звіти про діяльність НВІМУ (1996–2014 рр.) [44–62]; державна статистична звітність НВІМУ (1997–2013 рр.) [64]; аналіз діяльності військових музеїв ЗС України (2003, 2007, 2008, 2011–2014 рр.) [1; 2–5] (пункт 10, додаток А); Перспективні плани роботи НВІМУ (2000–2013 рр.) [167–175]; Положення про філії НВІМУ [176–181]; Положення про діяльність фондово-закупівельної комісії НВІМУ [182]; накази НВІМУ, що відображені в Історичному формулярі НВІМУ (1996–2013 рр.) [222; 68]; Протоколи науково-методичної ради музею [230]; нагородні грамоти й свідоцтво

про присвоєння козацького звання [157]; Технічне завдання на проектування філії ЦМЗСУ – ВММК «Балаклава» (2006 р.) [250].

На основі аналізу цієї групи джерел визначено й охарактеризовано етапи життєвого циклу головної музейної установи МО України, встановлено трансформацію назв її структурних підрозділів. Крім того, описано напрями діяльності, приділено особливу увагу науковому комплектуванню фондів НВІМУ і його філій, виявлено позитивні практики роботи колективу музею на чолі з начальником, кандидатом історичних наук, полковником В. Карповим. Варто зазначити, що через інтенсивність і напруженість роботи працівників музею в досліджуваній період фіксація та аналіз подій відбувалися практично синхронно. Тому перераховані джерела мають високий ступінь об'єктивності.

Документи архівного фонду Галузевого державного архіву Міністерства оборони України (відомчі нормативно-правові акти, що регламентують діяльність військових музеїв; внутрішні організаційні документи керівних органів ЗС України). Ця група джерел являє собою нормативно-правові та розпорядчі документи, що регламентують діяльність військових музеїв в Україні. Їх розробниками й контролерами є Міністерство оборони України як головне відомство за підпорядкуванням, а також інші державні інституції, зокрема: Міністерство культури України, Міністерство освіти України, Міністерство внутрішніх справ України та ін. (додатки Д, Е, Є, Ж). У додатках Д, Е, Є, Ж висвітлено результати аналізу близько 150 нормативно-правових актів. За вибором об'єкта нормативно-правового забезпечення національно-патріотичного виховання ці акти поділено на чотири групи:

Перша (додаток Д) – *нормативно-правове забезпечення державної політики щодо національно-патріотичного виховання громадян України* в період з 1995 по 2013 рік. Нормативно-правові акти поділені відповідно до того, який орган ухвалив документ:

– Президент України, Верховна Рада України – Укази Президента України, Розпорядження Президента України, Закони України, Постанови Верховної Ради України;

- Міжнародний документ ООН;
- Кабінет Міністрів, міністерства і державні відомства України – Постанови Кабінету Міністрів України, Розпорядження Кабінету Міністрів України, Накази Міністерства освіти і науки України, Рішення Колегії Міністерства освіти і науки України;

- інші нормативні акти державного і місцевого рівнів.

Друга (додаток Е) – *нормативно-правове забезпечення формування системи виховної і соціально-психологічної роботи Збройних Сил України з 1995 по 2013 рік*. Нормативно-правові акти поділені за органами ухвалення документа:

- Президент України, Верховна Рада України – Укази Президента України, Закони України, Постанови Верховної Ради України;

- Кабінет Міністрів України, Міністерство оборони України, ГШ ЗС України – Постанови Кабінету Міністрів України, інші нормативні акти КМУ щодо відзначення пам'ятних дат і ювілеїв, Накази Міністра оборони України, Директиви Міністра оборони України, Директива начальника Генерального штабу Збройних Сил України;

- соціально-психологічне управління МО України – Накази начальника Соціально-психологічної служби ЗС України – начальника соціально-психологічного управління Міністерства оборони України.

Третя (додаток Є) – *нормативно-правове забезпечення діяльності головної музейної установи й інших військових музейних утворень ЗС України з 1995 по 2013 рік*. Виявлені нормативно-правові акти перелічені за назвою, вихідними даними, із зазначенням місця зберігання і розміщені в хронологічному порядку. Це: доручення Президента України; директиви, накази, рішення, доручення, погодження Міністра оборони України; розпорядження Державного секретаря Міністерства оборони України; накази директора Департаменту гуманітарної політики Міністерства оборони України; протоколи наради першого заступника Міністра оборони України; листування з органами державної влади. Крім того, опрацьовано значний обсяг фондів ГДАМО України: №3755 «Директиви Міністра

оборони України»; №3792 «Накази начальника управління по особовому складу (офіцери)»; №3697 «Накази Міністра оборони України (копії)».

Четверта (додаток Ж) – *нормативно-правове забезпечення наукового комплектування фондів головної музейної установи ЗС України та її філій з 1995 по 2013 рік.* Окремо розглянуто нормативно-правові акти, якими керувалися в ході наукової фондової роботи. Виявлені нормативно-правові акти перелічено за назвою, вихідними даними, із зазначенням місця зберігання і розміщені в хронологічному порядку. Це – Закони України; Постанови Кабінету Міністрів України; накази Міністерства культури і мистецтв України; накази Міністерства внутрішніх справ України; накази і директиви Міністра оборони України; розпорядчі документи начальника Генерального штабу Збройних Сил України; розпорядчі документи начальника НВІМУ; протоколи Науково-методичної ради НВІМУ; накази Міністерства культури СРСР, якими керувалися в перехідний період.

Узагальнюючи цю групу джерел, констатуємо значний обсяг нормативно-правових актів і документів керівних органів МО України. Водночас, новітній період історії НВІМУ, відображений у внутрішніх документах НВІМУ, у галузевому архіві представлено мало, лише в частині окремих справ щодо його філій [67; 111; 112; 113]. Значний обсяг документів про діяльність НВІМУ перебуває на зберіганні в документальному фонді головної музейної установи МО України.

Крім галузевого архіву, в онлайн режимі були опрацьовані фонди Центрального державного історичного архіву України у м. Києві, Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, Центрального державного архіву зарубіжної україніки, Державного архіву м. Києва. Необхідної інформації щодо предмету нашого дослідження виявлено не було.

Друковані видання НВІМУ. У підрозділі 1.1 проаналізовано матеріали, що характеризували становлення і розвиток головної музейної установи МО України та її філій і були розміщені в друкованих періодичних виданнях НВІМУ (додаток А), а саме: інформаційно-методичному збірнику «Військовий музей»

(виходив протягом 2000–2008 рр.) («Український військовий музей» (ВМ (УВМ), 2009–2013 рр.) і науково-просвітницькому виданні на військово-історичну тематику «Військово-історичний альманах» (ВІА, 2000–2013 рр.). Проаналізовані наукові видання є одними з основних історичних джерел (після внутрішніх документів НВІМУ), на сторінках яких змістовно висвітлено інформацію про напрями діяльності НВІМУ. Фактично ВМ (УВМ) був методичним посібником, що забезпечував ефективність діяльності військової мережі музеїв ЗС України, а на сторінках ВІА публікували військово-історичні дослідження фахівці-історики, інші зацікавлені громадяни, наукові співробітники музею. Докладніше науково-видавничу діяльність НВІМУ описано в підрозділі 3.2 нашого дослідження.

Відомчі періодичні видання і громадські часописи. У підрозділі 1.1 також зроблено огляд публікацій про головну музейну установу МО України, її філії та інші військові музеї Збройних Сил нашої держави у період з 1996 року по 2010 рік, що зберігаються у бібліотеці НВІМУ (додаток Б). Варто зазначити, що практично всі ключові планово-звітні заходи головної музейної установи МО України, розглянуті в нашому дослідженні, підтверджено матеріалами ЗМІ, згрупованими в додатку Б. Ідеться про:

- військове музеєзнавство, НВІМУ і його філії (Волинський регіональний музей українського війська та військової техніки, Музей ракетних військ стратегічного призначення, Військово-морський музейний комплекс «Балаклава», Військово-морський музей України);
- наукові заходи НВІМУ;
- військово-патріотичні заходи НВІМУ;
- етапи становлення постійної експозиції та організацію виставок НВІМУ;
- фондову колекцію НВІМУ;
- презентацію науково-історичних видань у НВІМУ;
- публікації наукових співробітників НВІМУ [49; 55];
- цикл статей до 90-ї річниці бою під Крутами [56];
- співпрацю з телеканалами [50; 58].

Наукові видання і навчальна література. Ці джерела охарактеризовано й докладно розглянуто в підрозділі 1.1 «Історіографія дослідження». Зазначимо, що для формування підрозділу 1.3 «Методи дослідження» опрацьовано фундаментальні видання з методології історичних досліджень таких учених, як Р. Гурін [107], Л. Зашкільняк [42], Г. Кривчик [104], З. Курлянд [107], Н. Кушнарєнко [260], Т. Осипова [107], І. Починок [183], Г. Стефанюк [246], В. Шейко [260] та ін.

Особистий архів автора (задокументовані усні спогади начальника НВІМУ В. Карпова й наукових працівників філії музею; офіційні письмові роз'яснення Інституту української мови НАН України; конспекти лекцій). У ході виконання дослідження за науковою темою ми задокументували усні спогади начальника НВІМУ (у 1995–2013 рр.), а нині доктора історичних наук, полковника В. Карпова [241; 242; 243] і наукових співробітників філії НВІМУ – МРВСП О. Тарасенко та Л. Тарасенко [240; 244]. Такі свідчення посприяли змістовній оцінці опрацьованої інформації та унеможливили фальшування історичних фактів. Водночас до цієї групи джерел ми віднесли офіційні письмові роз'яснення Інституту української мови Національної академії наук України щодо значення термінів «інституціональний» і «інституційний», надані за нашим зверненням (додаток Й) для змістовного викладу підрозділу 3.1 «Інституціональність головної музейної установи МО України». Для підготовки розділу 1 дисертації та оформлення нашої наукової праці загалом використано конспекти лекцій доктора історичних наук, професора С. Литвина «Підготовка дослідницького проекту та презентація результатів наукового дослідження» [109], доктора культурології Ж. Денисюк з дисципліни «Історіографія і бібліографія сучасної української культури» [31], а також доктора історичних наук В. Карпова з дисципліни «Інформаційні технології в практиці наукових досліджень» [76]. Для презентації підрозділу 1.3 «Методи дослідження» ми використали матеріали конспекту лекцій доктора історичних наук, професора Д. Веденєєва з дисципліни «Методологія історико-культурних досліджень» [18].

Електронні ресурси, що містять: умови нормативно-правового забезпечення, національного, культурного, духовного, військово-патріотичного виховання громадян; інформацію про діяльність ЗС України, їх адміністративних органів, НВІМУ, інших зацікавлених сторін. За допомогою цієї групи джерел опрацьовано:

– нормативно-правові й інші розпорядчі документи керівних органів держави, що регламентують діяльність музейних установ України, зокрема військових музеїв (Укази Президента України, Закони України, Постанови Кабінету Міністрів України, накази Міністерства культури України, Міністерства освіти України) [99; 187; 189; 196; 194; 198; 200; 205; 210; 212; 223; 229]. Крім того, у контексті опису особливостей фондової діяльності НВІМУ на початковому етапі проаналізовано нормативно-правові акти Міністерства культури СРСР, чинні в перехідний період [162; 163];

– інформаційні ресурси, що характеризують стан музейної сфери України та світу, а також діяльність міжнародних музейних об'єднань і благодійних організацій, що опікуються питаннями культури [6; 21; 29; 36; 38; 96; 122; 123; 145; 146; 148; 149; 150; 153; 154; 155; 156; 158; 166; 236; 253; 255; 256];

– електронні матеріали про інформаційну діяльність органів публічної влади та патріотичне виховання громадян, що були використані для об'єктивного висвітлення інформаційно-музейної діяльності НВІМУ [39; 93; 94; 95; 117; 159; 237; 247; 259; 266];

– електронні видання, що допомогли змістовно охарактеризувати такі напрями діяльності МЗСУ (ЦМЗСУ, НВІМУ): менеджмент музею [17; 22; 27; 97; 120; 165; 264; 265]; музейний PR [10; 142; 144; 147]; музейна педагогіка [152; 252]; співпраця НВІМУ й науковців ВГО «УІВІ» у межах роботи Вченої ради НВІМУ [258; 110]; робота філій [66; 83; 76]; біографічні відомості розробників символіки НВІМУ [12; 13; 257]; дослідження аспектів музейної евристики [161]; теорія джерелознавства [69; 70]; методологія історичних досліджень [24; 245].

Зазначене вище дає можливість стверджувати, що найбільш вагомими за обсягом і змістовністю джерелами, завдяки яким було здійснено дослідження про

становлення і розвиток головної музейної установи МО України, є *внутрішні організаційні документи НВІМУ (документальний фонд музею), документи архівного фонду Галузевого державного архіву Міністерства оборони України, друковані видання НВІМУ, відомчі періодичні видання і громадські часописи.* Згруповані публікації зазначених друкованих і періодичних видань також суттєво розширили коло історіографічних джерел, що описують напрями діяльності НВІМУ: визначають його місце та роль у системі виховної і соціально-психологічної роботи ЗС України. Крім того, цим дослідженням уведено в науковий обіг *документальний ресурс автора*, на сьогодні представлений документально оформленими спогадами керівника НВІМУ полковника, доктора історичних наук В. Карпова, науковців філії НВІМУ – МРВСП Л. Тарасенко й О. Тарасенка. Такі документи є уточнювальними до першої групи джерел *«Внутрішні організаційні документи музею (документальний фонд музею)»*.

Цінними є офіційні письмові роз'яснення Інституту української мови НАН України стосовно трактування змісту термінів «інституціональний» і «інституційний». Також вагоме методичне значення при змістовому наповненні розділу 1 нашого дослідження, упорядкуванні й оформленні всієї наукової роботи мали конспекти лекцій з дисциплін «Методологія історико-культурних досліджень», «Історіографія і бібліографія сучасної української культури», «Підготовка дослідницького проекту та презентація результатів наукового дослідження» та «Інформаційні технології в практиці наукових досліджень».

Не менш важливими для нашого дослідження стали й розглянуті електронні ресурси. Окремі інтернет-публікації мали неформальний характер і містили суб'єктивну інформацію, тому аналізу вони не підлягали. На відміну від друкованих періодичних видань, електронні ресурси оборонного відомства та НВІМУ, як правило, сформовані за довідками музею, тому інформацію, розміщену на цих ресурсах, можна знайти в документальному архівному фонді НВІМУ за відповідний період.

1.3. Методи дослідження

Завдяки використанню відповідних методів дослідження науковці мають можливість ефективно реалізовувати свою аналітичну роботу за темою обраного пізнавального інтересу й отримувати очікувані, а інколи – неочікувані результати. Крім того, за допомогою напрацьованих шляхом тривалого відбору й позитивної апробації підходів наукового пізнання, дослідники переусвідомлюють попередні наукові досягнення, уточнюють їх або пропонують нові науково обґрунтовані гіпотези в маловисвітлених сферах, формують висновки та визначають подальші напрями пошуку.

Для повноцінного аналізу та встановлення об'єктивних результатів в дослідженні використано: *загальнонаукові методи*, що сприяють вирішенню дослідницьких завдань та які властиві всім наукам (аналітичний метод; метод моделювання); *спеціальні наукові методи*, що властиві конкретній або спорідненим наукам: історії, культурології, соціології тощо (метод соціокультурної детермінації; культурно-інституціональний метод); *конкретно-проблемні методи*, що застосовують для розв'язання конкретної важливої наукової проблеми або розробляють для вирішення певного питання (метод історіографічного і джерелознавчого аналізу; історико-генетичний метод; історико-хронологічний метод) [18; 24; 42; 104; 107; 245; 183; 246; 260]. Далі розглянемо характеристику та практичні аспекти застосування означених методів у нашому дослідженні.

Загальнонаукові методи. *Аналітичний метод* допоміг виявити внутрішні особливості становлення і розвитку мережі військових музейних утворень Збройних Сил України, у тому числі і Національного військово-історичного музею України та його філій. Зокрема, з його допомогою було здійснено структурно-системний аналіз мережі військових музеїв ЗС України, сформованої з 1995 по 2013 рік, її взаємозв'язок із системою виховної та соціально-психологічної роботи ЗС України і системою національно-патріотичного виховання громадян нашої держави. Також було проаналізовано ефективність

функціонування сформованих у досліджуваний період системи музейного адміністративного менеджменту НВІМУ і візуалізованої моделі системи евристичного музейного пошуку, що започаткувало керівництво НВІМУ для наукового комплектування фондів.

Крім того, аналітичний метод дозволив здійснити структурно-функціональний аналіз, за допомогою якого встановлено місце, роль і функціональні зв'язки практично кожної з розглянутих у дисертації систем, а саме: системи виховної і соціально-психологічної роботи ЗС України, системи національно-патріотичного виховання держави, системи музейного адміністративного менеджменту, системи наукового комплектування фондів, системи евристичного музейного пошуку НВІМУ. Такий аналіз дозволив висвітлити їх вплив на отримані якісні й кількісні результати діяльності НВІМУ на кожному з етапів його розвитку протягом 1995–2013 років.

Водночас у ході використання аналітичного методу, здійснено причинно-наслідковий аналіз, завдяки якому встановлено передумови створення і специфіку розвитку НВІМУ, зокрема: виокремлено практичні аспекти його діяльності, визначено місце й роль установи в процесі формування військового музеєзнавства, виявлено позитивні результати роботи колективу під керівництвом кандидата історичних наук, полковника В. Карпова, вказано підходи до реалізації дієвої на практиці системи музейного адміністративного менеджменту.

Разом із тим, аналітичний метод дозволив згрупувати і проаналізувати показники культурно-освітньої і фондової роботи всієї мережі військових музеїв ЗС України, а також визначити результати інформаційно-музейної діяльності й фондової роботи НВІМУ і його філій. Це дало змогу виявити ефективність кожного музею (музейного утворення), що входить у систему військово-музейної справи ЗС України в історичній ретроспективі.

За допомогою *методу моделювання* стало можливим візуалізувати та охарактеризувати сформовану з 1995 по 2013 рік модель системи евристичного музейного пошуку НВІМУ, яка являє собою поєднання комунікацій, документних ресурсів, спрямованих на процеси планування, організування, контролювання і

мотивування діяльності суб'єктів пошуку, що забезпечувало його результативність з метою задоволення духовних, культурних, інтелектуально-просвітницьких й інформаційних потреб відвідувача.

Спеціальні наукові методи. *Метод соціокультурної детермінації* дозволив виявити політичні, суспільні й інституціональні чинники, що сприяли формуванню мережі військових музеїв ЗС України (здобуття Україною незалежності; потреба в національно-патріотичному, духовному й культурному вихованні громадян; необхідність формування у відвідувачів національної свідомості; нагальна потреба в розбудові сучасних ЗС України), у їх взаємозалежності в просторі та часі.

Культурно-інституціональний метод дав можливість встановити стабілізуючий вплив органів державної влади і структурних підрозділів МО України на діяльність НВІМУ й інших військових музеїв. Також цей метод дозволив визначити інституціонально-функціональну й методичну роль НВІМУ у процесі розбудови мережі військових музейних утворень та ефективного функціонування системи виховної і соціально-психологічної роботи ЗС України.

Конкретно-проблемні методи. Виявлення наукових праць, матеріалів наукових конференцій, публікацій у періодичних виданнях про становлення і розвиток НВІМУ та його філій, їх узагальнення і комплексний аналіз, а також систематизація та авторський погляд на об'єктивність змісту й можливості використання зроблених висновків у вирішенні поставлених у дисертації завдань здійснено за допомогою *методів історіографічного та джерелознавчого аналізу*. Зокрема, ці методи використано з метою виявлення, опису й подальшого наукового аналізу *історичних джерел* (внутрішні організаційні документи музею, документи архівного фонду Галузевого державного архіву Міністерства оборони України, друковані видання НВІМУ, відомчі періодичні видання і громадські часописи, наукові видання і навчальна література, документальний ресурс автора, інформаційні джерела мережі Інтернет), що характеризують умови та результати діяльності головної музейної установи МО України і її філій з 1995 по 2013 рік. У ході дослідження *джерельної бази* проаналізовано достовірність та

інформативність вказаних джерел. Методи дослідження сформовано в результаті опрацювання матеріалів з методології історичних досліджень, зокрема праць: Д. Веденєєва [18], Р. Гуріна [107], Ю. Горбаня [24], Л. Зашкільняка [42], Г. Кривчика [104], З. Курлянда [107], Н. Кушнарєнка [260], Т. Осипова [107], І. Починока [183], С. Стельмаха [245], Г. Стефанюка [246], В. Шейка [260] й ін.

Разом із тим, за допомогою *методів історіографічного та джерелознавчого аналізу* згруповано нормативно-правові регламенти, що визначали й забезпечували становлення і розвиток НВІМУ та його філій як військово-історичних музеїв стосовно: державної політики у сфері національно-патріотичного виховання громадян України; формування системи виховної і соціально-психологічної роботи ЗС України; особливостей діяльності НВІМУ як головної військово-історичної музейної установи в мережі військових музейних утворень ЗС України; наукового комплектування фондів НВІМУ у період з 1996 по 2013 рік. Застосування цього методу дало змогу об'єднати за певними критеріями, а потім використати для історіографічного й джерельного аналізу публікації про діяльність музейних утворень ЗС України в друкованих виданнях НВІМУ (2000–2012 рр.) і про головну музейну установу ЗС України, її філії та інші військові музеї, що зберігаються в бібліотеці НВІМУ (1996–2010 рр.).

З метою простеження генези змісту й результатів функціонування НВІМУ, його філій і військової музейної мережі ЗС України у період з 1995 по 2013 рік застосовано *історико-генетичний метод*.

За допомогою *історико-хронологічного методу* виокремлено і досліджено періоди становлення і розвитку головної музейної установи МО України (1995–2013 рр.). Запропоновано періодизацію процесу становлення і розвитку НВІМУ, що складається з трьох послідовних етапів: з 1995 по 1998 рік; з 1998 по 2010 рік; з 2010 по 2013 рік. Науково-історичну й практичну інформацію з теми дисертації проаналізовано, упорядковано та викладено в хронологічній послідовності. Відповідно до цього методу, дослідження здійснено за конкретними періодами, а в їх межах – за практичними аспектами формування і функціонування мережі

військових музеїв ЗС України, НВІМУ і його філій у контексті загальноісторичного розвитку України.

Окрім розглянутих вище методів, використання яких дало можливість науково-змістовно виконати дослідження, охарактеризуємо застосовані в нашій роботі ключові *підходи* наукового пізнання, що дозволили сформулювати висновки стосовно етапів становлення і розвитку головної музейної установи МО України у період з 1995 по 2013 рік, – це *історичний, логічний і діалектичний* підходи [18; 107; 260].

Зокрема, завдяки *історичному підходу* та керуючись *принципом об'єктивності*, ми об'єктивно, змістовно-обґрунтовано проаналізували інформацію, виявлену у ході роботи з літературою і джерелами. Це дозволило нам дослідити особливості історичної ретроспективи НВІМУ та музейної справи Збройних Сил України у хронологічній послідовності і обґрунтувати авторське бачення особливостей функціонування НВІМУ (із часу створення – 1995 рік до 2013 року – початку трансгресивних змін у НВІМУ та державі). *Логічний підхід* дав змогу обґрунтовано та науково-доказово розкрити зміст історичних процесів становлення та розвитку головної музейної установи МО України. *Діалектичний підхід* сприяв висвітленню практичних аспектів безперервного розвитку НВІМУ з виявленням поетапних переходів: з рівня військово-патріотичного, на якому перебував МЗСУ зі скромною фондовою колекцією у 2738 музейних предметів (станом на 31 грудня 1997 р. – перехід від МЗСУ до ЦМЗСУ), до рівня національно-патріотичного, наукового, ціннісного, культурного й духовного центру з дослідження воєнної історії та військових традицій ЗС України в статусі Національного музею (НВІМУ з 16 липня 2010 р.) з колекцією національного значення у понад 100 тис. музейних предметів.

Таким чином, розв'язання поставлених у дисертації завдань та виявлення наукової новизни забезпечувалося комплексом підходів і методів при роботі з джерелами, що в цілому дозволило реконструювати історію головної музейної установи МО України в період з 1995 по 2013 рік. Ми розкрили особливості становлення і розвитку НВІМУ у досліджуваній період через систематизацію й

уточнення наявної науково-історичної й практичної інформації. Опрацювання історіографії і джерельної бази дослідження дали змогу отримати наукові результати, зробити відповідні узагальнення щодо: діяльності військових музеїв у системі виховної і соціально-психологічної роботи ЗС України; розбудови Музею Збройних Сил України (МЗСУ) – 1995–1998 рр.; Центрального музею Збройних Сил України (ЦМЗСУ) – 1998–2010 рр.; Національного військово-історичного музею України (НВІМУ) – з 2010 р. по нині) і його філій; інституціональності НВІМУ й здобутого ним суспільного статусу.

Висновки до розділу 1

Історіографічний і джерелознавчий аналіз наукових і публіцистичних матеріалів з історії становлення та розвитку Національного військово-історичного музею України і його філій у період з 1995 по 2013 рік засвідчив незначну кількість досліджень, присвячених військовим музеям ЗС України загалом і головній музейній установі МО Україна зокрема, що лише частково розкривали їх діяльність.

Інформативними для нашого дослідження стали *внутрішні організаційні документи НВІМУ (документальний фонд музею), документи архівного фонду Галузевого державного архіву Міністерства оборони України, друковані видання НВІМУ і відомчі періодичні видання та громадські часописи*. Крім того, для унеможливлення історичних ентропій стосовно функціонування музейної мережі ЗС України та задля об'єктивної оцінки особливостей розбудови й отриманих здобутків НВІМУ сформовано *документальний ресурс автора*, до якого увійшли зафіксовані усні спогади начальника НВІМУ В. Карпова і наукових працівників філії музею – МРВСП Л. Тарасенко й О. Тарасенка, офіційні роз'яснення Інституту української мови НАН України, матеріали конспектів лекцій Д. Веденєєва, Ж. Денисюк, В. Карпова та Л. Литвина. Важливими для аналізу були й *інформаційні ресурси* мережі Інтернет.

Використання представленої сукупності наукових методів дослідження і понятійно-категоріального інструментарію сприяло науковому висвітленню

етапів інституціонального становлення і суспільного визнання НВІМУ, а також дало змогу всебічно осмислити місце й роль досліджуваної музейної установи в системі виховної і соціально-психологічної роботи ЗС України.

З урахуванням того, що обсяг нашої дисертації як різновиду наукової роботи обмежений, але при цьому наявна достатня кількість інформативно-змістовних джерел, констатуємо, що в контексті обраної теми залишаються маловисвітленими, а тому перспективними для розгляду такі напрями наукових досліджень, як: становлення і розвиток музеїв військової музейної мережі ЗС України в їхній історичній ретроспективі; історія формування колекцій музеїв військової музейної мережі ЗС України; еволюція формування фондової колекції НВІМУ та його філій; розвиток дослідження музейної евристики, зокрема щодо її впливу на відвідувача; ресурсне забезпечення діяльності головної музейної установи МО України тощо. Зазначене вище може сприяти більш поглибленому аналізу становлення і розвитку головної музейної установи МО України у період з 1995 року по 2013 рік або новому дослідженню стосовно функціонування Національного військово-історичного музею України, починаючи з 2014 року до сьогодення.

РОЗДІЛ 2

СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК МУЗЕЙНОЇ СПРАВИ В ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ (1995–2013 рр.)

2.1. Військові музеї в системі виховної і соціально-психологічної роботи Збройних Сил України

Питання системного вдосконалення діяльності військової музейної мережі нашої держави виникли й стали гостро актуальними в період, коли Україна здобула незалежність. З'явилася беззаперечна необхідність сформувати в громадян, передусім у військовослужбовців, відповідні патріотичні риси, які б сприяли національній безпеці. Фактично з цього моменту розпочалася кропітка робота, спрямована на організацію належного, якісно нового рівня виховання громадян, особливо військовослужбовців, які давали присягу на вірність народу України.

Основою для побудови дієвої системи виховної і соціально-психологічної роботи Збройних Сил незалежної України стала мережа військових музеїв (додаток І). У нашому дослідженні визначено етапи становлення і функціонування, а також місце та роль Національного військово-історичного музею України (НВІМУ з 2010 р.; 1995–1998 рр. – Музей Збройних Сил України (МЗСУ); 1998–2010 рр. – Центральний музей Збройних Сил України (ЦМЗСУ)) і його філій як головних учасників вказаної системи з 1995 по 2013 рік. Нижню хронологічну межу дослідження визначає рік створення та започаткування роботи МЗСУ – 1995. Верхня хронологічна межа – 2013 рік – фіксує історичну віху розвитку музею і шести його філій у статусі Національного. Це був період сталого розвитку головної військової музейної установи, що, на наше переконання, дає можливість об'єктивно оцінити отримані нею здобутки, проаналізувати умови появи позитивних результатів. Крім того, верхня хронологічна межа взята до уваги через трансгресивні події в Україні у 2013–2014 роках, коли відбулася Революція гідності, розпочалася війна, територія АР Крим, де функціонували дві

філії НВІМУ в місті Севастополі, була анексована РФ і змінився керівний склад головної музейної установи ЗС України (фактично – у травні 2013 р., юридично – у серпні цього року).

Для об'єктивної оцінки місця і ролі військових музейних утворень загалом і НВІМУ та його філій зокрема в системі виховної і соціально-психологічної роботи департаментів гуманітарної політики, військово-медичного, військової освіти і науки Міністерства оборони України, а також Генерального штабу та Управління розвідки ЗС України всіх учасників цих процесів і їх взаємозв'язки представлено у вигляді схеми (додаток Л, рис. Л.1). Вказана мережа військових музейних утворень містила структурні одиниці, що, станом на 31 грудня 2013 року, були задіяні для забезпечення виховної і соціально-психологічної роботи в ЗС України. Завдяки широкій географії розташування і диференційованій музейній спеціалізації національно-патріотичного впливу зазнавали не лише військовослужбовці, але й члени їхніх родин та інші громадяни, які відвідували відображені на рис. Л.1 (додаток Л) просвітницькі заклади культури [2–5], (пункт 10, додаток А).

Нормативними актами, які розглянуто в підрозділі 1.2, визначено роль Національного військово-історичного музею України як головного стосовно інших військових музеїв, окреслено його завдання – сприяти розвитку та науково-методичному становленню музейної справи в ЗС України. Координація з боку ЦМЗСУ (НВІМУ) науково-методичної роботи військових музейних утворень видів ЗС України й організовані заходи щодо надання допомоги військовим музеям (музейним утворенням) передбачали [201]: налагодження, згідно із чинним законодавством, основних напрямів музейної діяльності; вивчення специфіки роботи зарубіжних військових музеїв; обмін досвідом роботи на національному рівні; спільну участь в обговоренні та створенні експозицій і виставок у військових музеях (музейних утвореннях) видів Збройних Сил України, оперативних командуваннях; надання методичної допомоги військовим музеям (музейним утворенням), координацію їх взаємодії, пропагування досвіду їх роботи; проведення консультацій представникам військового командування з

питань створення і практичної діяльності військових музеїв (музейних утворень); надання консультативної допомоги іншим музеям України з питань експозиційної, культурно-просвітницької і фондової роботи, пов'язаної з військовою проблематикою; підготовку концептуальних положень щодо розвитку музейної справи України у військово-історичній сфері; проведення стажування, методичних семінарів, інших заходів для підвищення кваліфікації керівних і наукових працівників військових музеїв (музейних утворень); ведення обліку основних показників діяльності військових музеїв (музейних утворень) у ЗС України.

Згідно з Наказом МО України від 06.03.2002 № 95, професійне навчання працівників військових музеїв (музейних утворень) ГУВР МО України здійснювали під час навчально-методичних зборів і семінарів [201]. З метою підвищення рівня фахової підготовки працівників військових музеїв (музейних утворень) ГУВР МО України один раз на два роки організовувало та проводило стажування у військах (силах). У межах цих навчань НВІМУ проводив навчально-методичні заняття на своїй базі. Більш детально цей напрям наукової діяльності розглянуто в підрозділі 3.2 нашого дослідження. Науково-просвітницька діяльність НВІМУ у період з 1995 по 2013 рік представлена в додатку 3.

Проведений документальний аналіз засвідчив, що, починаючи з 2003 року, музей розпочав здійснювати статистичний облік даних і проводити науково-методичний аналіз діяльності військових музеїв (музейних утворень) структурних підрозділів ЗС України. Для систематизованого обліку фахівці музею розробили бланки статистичної звітності, завдяки яким щорічно спостерігали за станом справ у військово-музейному середовищі ЗС України й аналізували його [2–5], (пункт 10, додаток А). Робота з планово-систематизованого збору інформації тривала до 2013 року.

З кінця 2013 – початку 2014 року суспільно-політичні події в нашій державі (Революція гідності, анексія АР Крим і воєнні дії на Сході України) завадили вчасній подачі звіту до НВІМУ про діяльність військових музеїв і музеїв (кімнат) бойової (трудої) слави в Сухопутних військах, Повітряних силах і Військово-

морських силах Збройних Сил України (за 2013 р. із 73 музеїв прозвітували тільки 48) [4]. За умов, що склалися, й у зв'язку з неналежним ставленням до цього надзвичайно важливого напрямку роботи з боку нового керівництва НВІМУ й тодішнього керівництва Міністерства оборони України систематизований збір статистичної інформації про діяльність музейних установ ЗС України було призупинено. Саме тому в підрозділі 2.1 нашого дослідження ми обмежилися показниками, отриманими до 2012 року включно. Попри все, зібрані й проаналізовані дані у 2003 та 2012 році переконливо демонструють суттєве покращення діяльності мережі військових музеїв (музейних утворень) як головних учасників системи виховної і соціально-психологічної роботи ЗС України (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

**Порівняння показників діяльності мережі військових музеїв
(музейних утворень) ЗС України за 2003 і 2012 рік***

Рік	Загальна кількість музеїв	Загальна кількість предметів ОФ і НДФ (од.)	Загальна кількість відвідувачів (осіб)		Кількість екскурсій	Обслуговано екскурсіями (осіб)	
			усього	зокрема військово-службовців		усього	зокрема військово-службовців
2003	66	42 717	112 220	50 371	5 480	62 408	43 896
2012	73	123 097	272 890	47 206	9 982	190 777	129 193

* Джерело: сформовано на основі [1–5], (пункт 10, додаток А).

Для повноцінного аналізу ефективності побудованої системи виховної і соціально-психологічної роботи ЗС України скористаємося показниками зі структури основних фондів і науково-допоміжних фондів музейних установ (табл. 2.2), а також даними, що характеризують результати культурно-освітньої роботи (табл. 2.3). Візуально оцінити внесок структурних підрозділів ЗС України в розвиток загальної військової музейної мережі пропонуємо на основі показників, відображених на рис. 2.2 і 2.3.

**Структура фондів військових музеїв (музейних утворень) ЗС України
станом на 01 січня 2013 року***

№ з/п	Структурні підрозділи (музеї, кімнати бойової (трудової) слави) ЗС України	Кількість предметів ОФ	Типи предметів основного фонду музею						Кіл-ть предметів НДФ
			Предмети озброєння та техніки	Речові	Образотворчі	Документальні	Фото	Кіно та відео	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1.	Сухопутні війська ЗС України	4 832	528	1 382	180	523	2 201	18	4 776
2.	Повітряні сили ЗС України	6 105	1 564	1 381	211	949	1 950	50	1 955
3.	Військово-морські сили ЗС України	1 301	109	95	164	139	784	10	2 020
4.	Головне управління розвідки МОУ	1 046	171	564	35	150	114	12	505
5.	Військово-медичний департамент МО України	1 403	-	389	154	327	490	43	182
6.	Департамент військової освіти та науки МО України	2 713	48	25	68	327	2 230	15	228
7.	Національний університет оборони України ім. Івана Черняховського ¹	883	93	-	157	68 ²	565	-	29
8.	Війська зв'язку ЗС України	758	221	111	27	189	208	2	148
9.	Головне управління по роботі з особовим складом ЗС України	296	119	115	58	4	-	-	-
10.	Національний військово-історичний музей України та його філії	83 684	52 372	18 263	336	4 292	8 336	85	10 233
	Усього	103 021	55 225	22 325	1 390	6 968	16 878	235	20 076

* Джерело: сформовано на основі [2–4].

¹ Цитата з Аналізу підсумків роботи військових музеїв (музейних утворень) ЗС України за 2012 рік: «... фонди музею налічують 912, серед них 883 предмети основного фонду та 29 – науково-допоміжного. Протягом року до фондів музею надійшло 5 предметів основного фонду. У структурі предметів основного фонду переважають фотографії – 565 одиниць, образотворчі предмети – 157 одиниць і предмети озброєння та техніки – 93 одиниці» [3].

² Виконавець звіту вказав лише предмети основного фонду, що «переважають» (див. посилання 1), тому математично порахований залишок віднесемо до документального фонду (колонка 7 табл. 2.2) для збереження математичного порядку таблиці.

Таблиця 2.3

**Показники культурно-освітньої роботи військових музеїв
(музейних утворень) структурних підрозділів ЗС України
станом на 01 січня 2013 року***

№ з/п	Структурні підрозділи (музеї, кімнати бойової (трудової) слави) ЗС України	Загальна кількість відвідувачів (осіб)		Із них обслуговано екскурсіями всього (осіб)	З них		Кількість екскурсій
		усього	зокрема військово-службовців		військово-службовців	інших	
1	2	3	4	5	6	7	8
1.	Сухопутні війська ЗС України	35 629	12 402	34 450	12 262	22 188	1 073
2.	Повітряні сили ЗС України	45 411	13 836	30 109	8 163	21 946	1 350
3.	Військово-морські сили ЗС України	8 331	3 540	3 534	910	2 624	90
4.	Головне управління розвідки МО України	1 379	1 063	905	156	749	70
5.	Військово-медичний департамент МО України	333	132	168	107	61	108
6.	Департамент військової освіти та науки МО України	3 235	1 451	3 032	1 025	2 007	119
7.	Національний університет оборони України ім. Івана Черняхівського ³	3 500	1 800	2 600	1 700	900 ⁴	120
8.	Війська зв'язку ЗС України	5 650	1 900	5 650	1 900	3 750	240
9.	Головне управління по роботі з особовим складом ЗС України	6 486	3 427	3 243	1 523	1 720	229
10.	Національний військово-історичний музей України та його філії	162 936	7 655	107 086	101 447	5 639	6 583
	Усього	272 890	47 206	190 777	129 193	61 584	9 982

* Джерело: сформовано на основі [2–4].

³ Цитата з Аналізу підсумків роботи військових музеїв (музейних утворень) ЗС України за 2012 рік: «Протягом року музей відвідало 3 500 відвідувачів, 1 800 з яких – військовослужбовці (51,4% від кількості відвідувачів цього музею). Проведено 120 екскурсій, екскурсіями обслуговано 2 600 чоловік, з них 1 700 військовослужбовців» [3].

⁴ Відповідальні за підготовку звіту вказали лише загальну кількість осіб, обслугованих екскурсіями (див. посилання 3), тому математично порахований залишок віднесемо до «Інших» (колонка 7 табл. 2.3) для збереження математичного порядку таблиці.

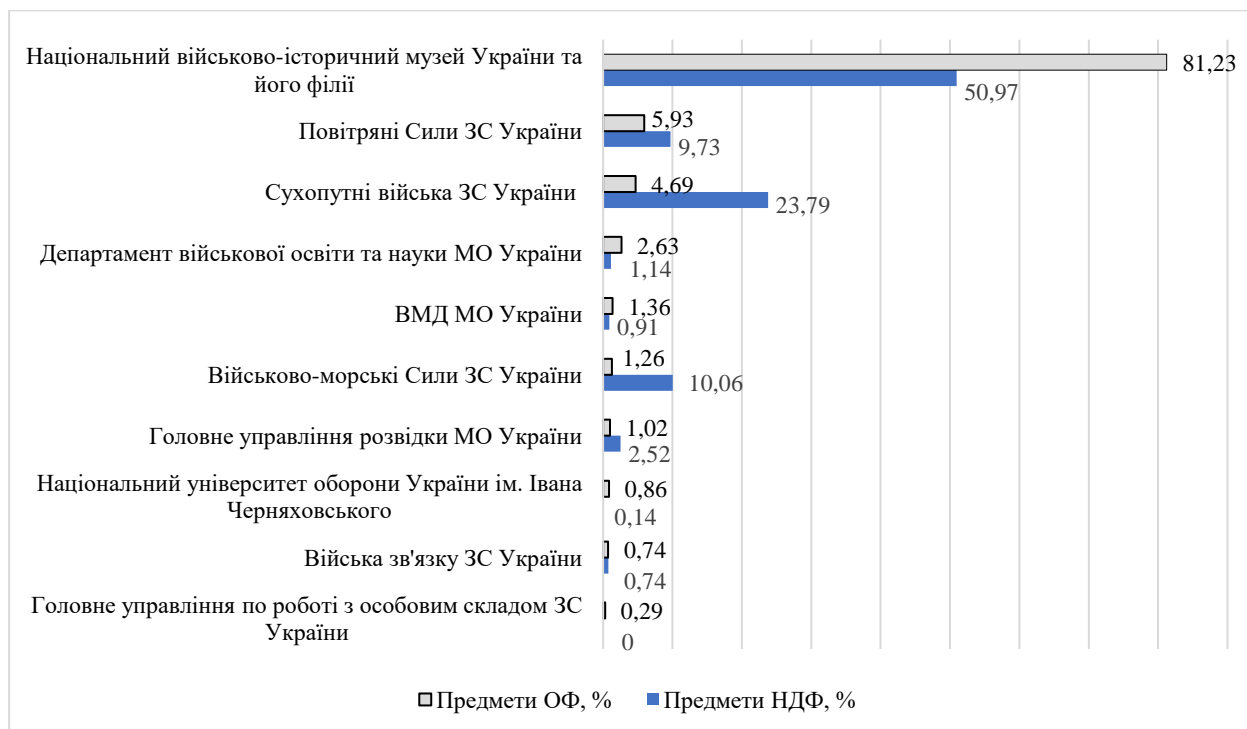

Рис. 2.1. Загальна структура фондів військових музеїв (музейних утворень) ЗС України * станом на 01 січня 2013 року, %*

Джерело: сформовано на основі [3; 4].

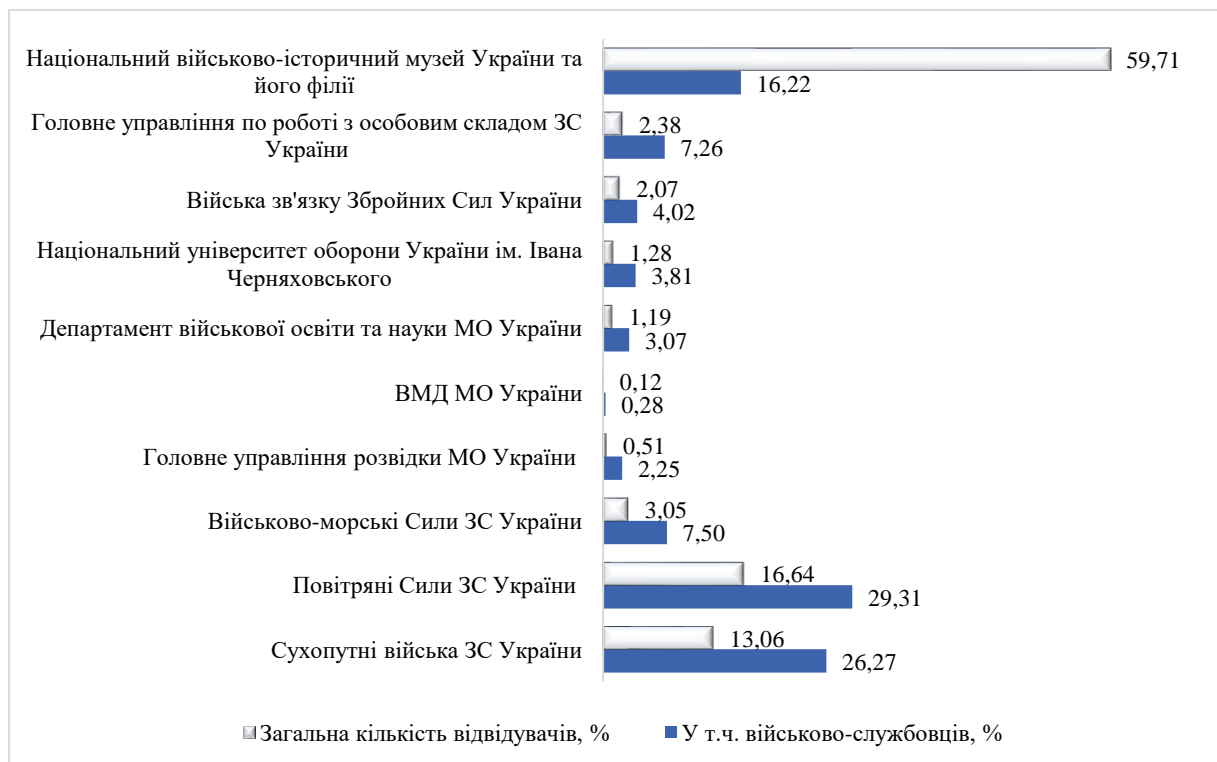

Рис. 2.2. Загальна кількість відвідувачів військових музеїв (музейних утворень) ЗС України станом на 01 січня 2013 року, %*

* Джерело: сформовано на основі [3; 4].

Зазначені в таблицях 2.2, 2.3 і візуалізовані на рис. 2.1, 2.2 дані фіксують проміжні підсумки роботи музеїв і кімнат бойової (трудової) слави в структурі Міністерства оборони України, Генерального штабу й Управління розвідки ЗС України станом на 1 січня 2013 року. Досягнуті показники роботи дають можливість стверджувати: військова музейна мережа за досліджуваний період, завдяки адаптованому до історичних умов відповідному механізму військово-патріотичного виховання, перетворилася в дієву підсистему взаємовідносин, що на 01 січня 2013 року забезпечила належний рівень функціонування системи виховної і соціально-психологічної роботи ЗС України [120]. Сформована підсистема хоча й передбачала ієрархічно централізоване підпорядкування з дотриманням субординації, а її елементи мали єдині принципи побудови, по суті, достатньо фахово сприяла самостійності учасників як у взаємодії з іншими зацікавленими сторонами, так і в реалізації власної діяльності [264]. Головним координатором функціонування окремих елементів цієї підсистеми, що здійснював науково-методичне керівництво і створював умови для ефективного її розвитку, виступав Національний військово-історичний музей України.

2.2. Етапи становлення і розвитку Національного військово-історичного музею України

Період нашого дослідження хронологічно можна поділити на три етапи становлення і розвитку головної музейної установи МО України:

1. Діяльність Музею Збройних Сил України (МЗСУ) в 1995–1998 роках.
2. Діяльність Центрального музею Збройних Сил України (ЦМЗСУ) в 1998–2010 роках.
3. Діяльність Національного військово-історичного музею України (НВІМУ) у 2010–2013 роках.

Кожен із цих етапів характеризувався інноваційною цілеспрямованістю в адміністративній, експозиційній, виставковій, науковій, видавничій, фондovій

роботі. Крім того, значну увагу приділяли створенню філій і сприяли їх ефективній діяльності.

Місією діяльності НВІМУ є збирання, збереження, вивчення і використання пам'яток військової історії з метою залучення громадян до надбань національної військової історико-культурної спадщини. Саме місія НВІМУ відображає його стратегічну перспективу, що реалізувалася за допомогою постановки і досягнення певних цілей. Перспективні й поточні цілі музею були визначені відповідно до напрямів діяльності музейної установи. Головні напрями роботи мали соціально-економічне спрямування, виконання яких забезпечувало досягнення визначених цілей. Зокрема, НВІМУ в досліджуваний період виконував роботи: науково-дослідну, культурно-освітню, експозиційну, методичну, фондову, а також комплектування музейної колекції, фондів наукової військово-історичної бібліотеки та наукового архіву музею. Крім того, музей провадив видавничу діяльність і налагоджував міжнародні зв'язки [28; 221].

Головна музейна установа МО України та її філії працювала згідно із затвердженими Департаментом соціальної та гуманітарної політики Міністерства оборони України планами роботи на певний рік. Аналіз перспективних планів діяльності НВІМУ з 2000 по 2013 рік дав змогу встановити, як розвивалася його структура. Зокрема, станом на 31 грудня 2013 року, до штату музею входили такі посадові особи і служби [167–175]: начальник музею; фінансово-економічна служба музею (начальник служби, співробітники); заступник начальника музею з наукової роботи; учений секретар; науковий відділ інформаційно-музейної діяльності (завідувач відділу, наукові співробітники) (до 2011 р. – лабораторія інформаційно-музейних технологій); науковий відділ фондової роботи (до 2011 р. – лабораторія науково-дослідних робіт з дослідження фондових проблем; головний зберігач фондів, завідувач відділу, наукові співробітники); охоронні та організаційно-господарські працівники. Крім того, до 2011 року до штату НВІМУ входила лабораторія з дослідження військово-історичних процесів (завідувач лабораторії, наукові співробітники), і була передбачена посада заступника начальника музею з матеріально-технічного забезпечення і адміністративно-

господарської роботи, яку скоротили в ході реформування ЗС України. Кожен із зазначених етапів становлення і розвитку музею мав свої особливості. Розглянемо їх більш детально.

На початковому етапі, протягом 1995–1998 років, проводилися організаційні заходи зі створення і налагодження діяльності *Музею Збройних Сил України*. Начальник ГУВР МО України генерал-майор В. Ситник прийняв рішення про започаткування робіт, пов'язаних із формуванням Музею Збройних Сил України. У зв'язку з цим, за рекомендацією начальника управління пропаганди Головного управління виховної роботи Міністерства оборони України генерал-майора Г. Темка, наказом начальника Головного управління виховної роботи МО України від 11.10.1995 № 022 на посаду начальника музею був призначений офіцер відділу гуманітарної підготовки Головного управління виховної роботи Міністерства оборони України майор Віктор Васильович Карпов [44; 222]. Новопризначений керівник, маючи історичний фах, досвід керівництва музеєм Далекосхідного військового округу, організаторські здібності, неабияку працездатність і головне – бажання, узявся творити музей, який, за його задумом, мав демонструвати не лише історію Збройних Сил України, а й усі аспекти розвитку військової справи на теренах нашої держави (за історико-хронологічним принципом), за рахунок чого музей повинен був стати центром розвитку військово-історичної науки в Україні [41].

За директивою начальника Генерального штабу Збройних Сил України від 09.11.1995 № ДГШ-54 музей було розташовано на фондах військово-історичного музею Центру культури, просвіти і дозвілля Збройних Сил України (ЦКПД ЗСУ), колишнього Музею історії військ Червонопрапорного Київського військового округу, за адресою: місто Київ, вулиця Грушевського, 30/1 [213]. Наказом начальника ГУВР МОУ від 14.11.1995 № 46 була призначена комісія для передачі фондів військово-історичного музею ЦКПД ЗСУ до новоствореного музею. Комісія завершила свою роботу 16 березня 1996 року. До Музею Збройних Сил України були передані перші предмети – 336 найменувань із фондів колишнього

Музею історії військ Київського військового округу, а також його облікова документація [44].

За спогадами В. Карпова, «від колишнього Музею історії Київського військового округу ... залишилися одні згадки. У приміщеннях міцно закріпилися комерсанти «Брокбізнесбанку». Із більш ніж 5000 експонатів залишилося близько 500. Куди поділися решта – навіть СБУ толком не знала. Судячи з усього, після розпаду Союзу розтягли» [9].

Від початку діяльності МЗСУ і своєї роботи як керівника цієї установи В. Карпов визначив головний її напрям – відродження історичних військових здобутків, починаючи з найдавніших часів (20 тисяч років тому) і до наших днів. Для цього відразу, 1996 року, за досить короткий період за допомогою невеликого колективу працівників музею в кількості п'яти осіб (Наталя Забаштанська, Зоя Шульга, Оксана Сакун, Наталя Карпова, Галина Смольянова, Ірина Азізова) було розроблено наукову концепцію побудови експозиції музею, яку 20 квітня 1996 року затвердив начальник ГУВР МО України [79]. Наукову частину новоствореної установи очолив полковник у відставці Ігор Чичкань, який мав значний військовий досвід, зокрема у війні в Афганістані. Концепція першого етапу створення експозиції охоплювала період визвольної боротьби за Українську державу (1917–1920 рр.), організацію і діяльність армій Української Народної Республіки, Української галицької армії, Українських січових стрільців, Української повстанської армії, повстанський рух в Україні під час Другої світової війни. Відразу відбувалося налагодження наукових і ділових контактів з українськими музеями та ветеранськими організаціями за кордоном, музеями в Україні, організаціями й приватними колекціонерами, у фондах яких збереглися такі матеріали. Визначною подією того періоду стала зустріч і передача музеєві особистих речей першого Міністра оборони України Костянтина Морозова [78].

Починаючи з 1996 року, відповідно до наукової концепції розвитку, музей розглядали як головну наукову установу в системі військово-музейної справи ЗС України. Перша постійна експозиція «Збройні Сили України. Витоки. (1917–1991)» була відкрита урочисто 14 червня 1998 року. У події взяли участь

представники Верховної Ради України, Адміністрації Президента України, Міністерства оборони України, Генерального штабу Збройних Сил України, військовослужбовці частин та установ Київського гарнізону, громадських організацій [46]. Символічно, що першу експозицію новоствореного музею відкривала донька Ясновельможного пана Гетьмана України Павла Скоропадського – Олена Отт-Скоропадська.

Для посилення ролі музеїв у формуванні держави та громадянського суспільства 1998 року В. Карпов підготував і подав пропозиції щодо внесення змін і доповнень до статей 6, 12, 13, 20, 28 Закону України «Про музеї та музейну справу» [209]. Їх позитивно сприйняли депутати Верховної Ради. Цього самого року було запропоновано авторський варіант ескізу нагрудного знаку «Учасник військового параду». За дорученням МО України В. Карпов був відповідальний за його виготовлення. Водночас було розроблено та реалізовано системний підхід до роботи з відвідувачами новоствореної музейної установи. Комплектування фондів набуло рис постійної і цілеспрямованої діяльності.

22 червня 1998 року експозицію відвідав Міністр оборони України генерал-полковник О. Кузьмук. У ході зустрічі обговорили питання подальшого розвитку музею і розширення його експозиції. Міністр запропонував створити експозицію, яка б розкривала військову діяльність на теренах України із часів Скіфського царства, Київської Русі, козацтва до ХХ століття. Для облаштування виставки про сучасні Збройні Сили України О. Кузьмук прийняв рішення передати музеєві додаткові приміщення в Центральному будинку офіцерів ЗС України [46].

Паралельно зі створенням постійної експозиції керівництво музею розробляло та впроваджувало нормативно-правове забезпечення, що сприяло розвитку музею і формуванню його фондової основи. Зокрема, 12 вересня 1996 року Міністр оборони України генерал-лейтенант О. Кузьмук підписав Наказ № 260 «Про затвердження Положення про Центральний музей Збройних Сил України». Документ завізував перший заступник міністра оборони України генерал-полковник І. Біжан [202]. У Наказі зазначено, що загальнодоступний Центральний музей Збройних Сил України необхідно створити до 1 грудня

1997 року на вже наявній базі Музею Збройних Сил України. Крім того, у документі було запропоновано внести зміни до штату музею і визначено загальні засади, на яких повинна базуватися діяльність установи, права та обов'язки засновника (Міністерства оборони), організаційну структуру управління, основні завдання і напрями його функціонування, керівництво музеєм, матеріально-технічне забезпечення та фінансово-господарську діяльність.

Відповідно до зазначеного Наказу, музей підготував проект змін до штату та подав його до ГУВР МО України. У проекті було передбачено створення п'яти відділів: науково-дослідного, експозиційного, фондowego, культурно-освітнього та адміністративно-господарчого. Чисельність працівників музею запропоновано довести до 55 [44].

Водночас, з 1996 року В. Карпов почав опрацьовувати ідею створення емблеми музею. Реалізована вона була 1997 року в ході реформування Музею Збройних Сил України в Центральний музей Збройних Сил України (рис. В.1, додаток В). В основі емблеми ЦМЗСУ на синьому тлі розміщено чорного кольору Залізний Хрест Армії УНР (першу українську військову нагороду). Поверх нього – два перехрещені мечі золотого кольору вістрям угору, покладені Андріївським хрестом. Поверх хреста й шабелі зображено Малий Державний герб України в державній синьо-жовтій колористиці. Комплекс обрамлений дубовими (символ неодноразового прояву сили, мужності та міці) і лавровими (символ слави) гілками золотого кольору. Центральна композиція обрамлена написом «Центральний музей Збройних Сил України», у якому слова розділені круглими маркерами. На підніжжі емблеми вказано рік заснування музею «1995». Розміщення в основі емблеми символічного комплексу хреста, перехрещених шабелі і Малого Державного герба України разом являли знак історичних витоків українського війська, славу й доблесть боротьби українського воїнства з ворогами рідної землі, висвітлену в музейній експозиції. Емблема символізувала військово-історичну пам'ять і завдання музею, спрямовані на дослідження української воєнної історії і військових традицій [243].

Зображення емблеми використовували на внутрішніх документах та оздобленні приміщення ЦМЗСУ, зокрема, розміщували на стіні напроти входу музею як декоративний елемент інтер'єру. Крім того, зображення емблеми містилося на значку музею (фото В.6, додаток В).

2009 року була розроблена ще одна емблема для оновленого журналу ЦМЗСУ «Військовий музей», який цього самого року отримав нову назву – «Український військовий музей» (рис. В.2, додаток В). Складається вона з білого, детально промальованого схематичного зображення будівлі музею на тлі тематичного кольору журналу. Перед спорудою розміщено дві схематично зображені гармати світло-зеленого (відтінку «хакі») забарвлення. Гармати стоять на символічній дорозі, що зображена подвійною лінією, під якою назва установи – «Центральний музей Збройних Сил України». На обкладинці журналу «Український військовий музей» № 1 (2009 рік) стоїть напис «Центральний музей Збройних Сил України». За словами керівника музею В. Карпова, розробку такої емблеми задумала начальник лабораторії науково-дослідних робіт з дослідження інформаційно-музейних технологій музею Ірина Мороз як «маркетингову стратегію просування ідеї військового музеєзнавства, і тому ... відійшли від символіки тільки нашого музею» [243]. Обговорення і затвердження обох емблем проходило через Науково-методичну раду музею.

Не менш цікавою є історія створення герба (гербової емблеми) ЦМЗСУ (НВІМУ) (рис. В.3, додаток В). Це особливий знак, у якому відображено суть діяльності музею – надання доступу до знань і ведення літопису воєнної історії. Девізом музею, що знайшов своє відображення на гербі, став вислів латинською мовою «VESTIGIA SEMPER ADORA» («Пам'ятай сліди минулого»). Цей символ був апробований у ході діяльності музею та його міжнародних зв'язків і підтвердив тезу про підвищення впізнаваності й популярності установи в Україні та світі, посилення її престижу. За свідченнями В. Карпова щодо необхідності створення такого знака, «символіка музею отримала розвиток у процесі розвитку самого музею та його суспільної ролі, що призвело до осмислення його символічного означення. Герб був прийнятий до використання за згодою

Науково-методичної ради. Положення про нього не розробляли, і його використання не регламентувалося, хоча, очевидно, відповідало загальній практиці щодо таких символів – представництва установи на офіційних заходах і документах. Проте існувала офіційна печатка музею як юридичної установи і в тій частині, де вона вимагалася, герб не використовували» [243]. Авторами гербової емблеми музею виступили начальник музею полковник Віктор Васильович Карпов (фото В.1, додаток В), геральдист полковник Олександр Борисович Муравйов (фото В.2, додаток В) і художник-дизайнер, архітектор, геральдист Луїс Іванович Матяш (фото В.3, додаток В) [243].

Перед створенням гербової емблеми ЦМЗСУ В. Карпов як начальник музею докладно розповів розробникам історію музею, його місію, цілі та функціональні завдання. Майстри оглянули значну кількість уже наявних корпоративних емблем і гербів, щоб унеможливити дубляж. Тож гербову емблему ЦМЗСУ створили з урахуванням історичних, державних і національних традицій військової символіки України, загально визнаних законів і правил геральдики, фалеристики, вексилології, емблематики (рис. В.3, додаток В). У верхній золотій частині щита варязького типу бачимо три символи родів військ України: військово-морських, повітряних і сухопутних. Це визначає наукові спрямування музею. У нижній пурпуровій частині щита – золотий ключ зі срібною борідкою, срібний сувій паперу та срібне гусяче перо. Така центральна композиція символізує музей як установу, що дає доступ до знань і є літописцем воєнної історії. Щит увінчаний срібним шоломом часів Київської Русі з клейнодом (емблемою) – символом Збройних Сил України. По обидві сторони шолома пурпуровий намет із золотим підбоєм. Унизу на стрічці герба розміщено девіз «VESTIGIA SIMPER ADORA» («Пам'ятай сліди минулого»). Кінці стрічки мають синьо-жовте забарвлення, що є кольорами Державного прапора України. Червона колористика герба є символом хоробрості, мужності й безстрашності. Жовта – позначає золото, що є ознакою багатства, сили, вірності, чистоти, постійності, справедливості й великодушності [71, с. 21; 243].

Для повноти результатів дослідження слід навести ще два знаки із зображеннями гербової емблеми музею: пропам'ятну медаль (фото В.4, додаток В) та екслібрис (фото В.5, додаток В) [243]. Пропам'ятна медаль є символічною нагородою, що була розроблена з метою збереження пам'яті про початок роботи експозиції музею і безпосередньо музею. Медаль виготовлена 2008 року за ініціативи й участі начальника музею В. Карпова в кількості двох екземплярів. Один – зберігається у В. Карпова, інший – вручили на знак вдячності за роботу в період з 2003 по 2009 рік заступнику начальника музею з наукової роботи підполковнику Скрябіну Олександрю Леонідовичу. Своєю чергою, екслібрис із зображенням герба був виготовлений 2011 року за ініціативи членів Науково-методичної ради музею, і його використовували як музейний знак на внутрішніх документах (протоколах, листах, подарункових виданнях музею).

Отже, історичний процес створення та започаткування роботи музею характеризувався проведенням цілеспрямованих організаційних заходів із правового утвердження установи, формуванням колективу працівників музею, визначенням головних завдань його діяльності, створенням першої експозиції, започаткуванням виставкової діяльності та розробкою символіки, що спиралася на українські військові традиції.

Період з 1998 по 2010 рік, коли відбулося реформування Музею Збройних Сил України в *Центральний музей Збройних Сил України*, виокремимо в другий етап розвитку установи. Так, згідно з Директивою Міністра оборони України від 26.01.1998 № 115/1/033, розробленої за сприяння керівника кадрового підрозділу ГУВР МО України Анатолія Малахова, розпочав свою роботу вже Центральний музей Збройних Сил України [46; 68; 263]. Було затверджено його Положення, у якому зазначено, що ЦМЗСУ призначений для вивчення, збереження та використання пам'яток військової історії з метою військово-патріотичного виховання і залучення громадян до надбань національної історико-культурної спадщини. Крім того, вказано, що музей є головним науково-методичним центром для інших музеїв ЗС України і сприяє вдосконаленню музейної справи в ЗС України [202].

Значним досягненням колективу музею в цей період стало розроблення і впровадження Положення про організацію діяльності військових музеїв, музеїв, (кімнат) бойової (трудової) слави у Збройних Силах України, а також створення мережі військових музеїв у військових частинах української армії. Міністр оборони України Наказом від 06.03.2002 № 95 затвердив цей документ, і він став основоположним у створенні й діяльності мережі військових музеїв [50; 201]. Завдяки нормам цього регламенту і плідній роботі фахівців музейної справи було впорядковано діяльність військових музеїв (кімнат) бойової (трудової) слави в ЗС України, підвищено роль музеїв у військово-патріотичному вихованні, здійснено заходи зі збереження і використання пам'яток матеріальної та духовної культури у військовій сфері, а також залучення особового складу військ (сил) і громадян України до надбань військової національної та історико-культурної спадщини [201]. Документ став детальною інструкцією, якою керувався командний склад військових частин, стосовно вивчення, збереження, обліку і використання пам'яток матеріальної та духовної культури саме військової сфери.

Водночас, протягом 1999–2001 років співробітники ЦМЗСУ наполегливо працювали над завданням, яке поставив перед ними Міністр оборони України О. Кузьмук, щодо оформлення військово-історичної експозиції. Було виготовлено експозиційне обладнання, спільно з Інститутом археології Національної академії наук України підібрано матеріали для експозиції, створено умови для її монтажу [47]. Значна частина експозиції «Розвиток військової справи на теренах України з найдавніших часів до сьогодення» розпочала свою роботу 2000 року. Вона містила такі теми: «Кам'яний вік», «Бронзовий вік – кімерійці», «Скіфська держава і військова справа скіфів», «Сармати і гуни», «Античні держави Причорномор'я». Крім того, з метою створення привабливого вигляду центрального входу до музею було розроблено й погоджено з Головним управлінням архітектури міста Києва проект його благоустрою. Проведено низку інших організаційних заходів щодо облаштування приміщень музею і прилеглої території [48].

2001 року розробили та змонтували нові тематичні комплекси: «Озброєння війська Київської Русі і Галицько-Волинського князівства (IX–XIII ст.)», «Військова справа Київської Русі», «Козацька держава та її військо (XV–XVIII ст.)», «Козацька доба», «Від війни 1812 р. до війни 1877–1878 рр.», «Українці в збройних формуваннях в арміях Російської та Австро-Угорської імперій напередодні і під час Першої світової війни», «Україна у військових подіях XIX – початку XX ст.» [49].

У розрізі останнього тематичного комплексу варто згадати також досить відому громадськості експозицію військової техніки, що розміщувалася на відкритому майданчику у дворі Центрального будинку офіцерів ЗС України. 1999 року В. Карпов організував проведення ремонту цієї військової техніки. Проте через початок будівництва житлового будинку на цьому місці та відповідно до рішення Міністра оборони України генерала армії О. Кузьмука експозицію військової техніки було передислоковано на територію Національної академії оборони України, де вона перебуває по нині, що знизило потенціал музею в роботі з відвідувачем [47].

Станом на 2002 рік ЦМЗСУ нараховував більше 10 тисяч експонатів. Він отримав у своє розпорядження 1-й і 2-й поверхи будинку за адресою: місто Київ, вулиця Михайла Грушевського, 30/1, де було оформлено 4 оглядові зали, у яких експонували стародавню зброю, озброєння часів Київської Русі, Козацької доби та періодів Першої світової війни (зокрема Української Народної Республіки), Другої світової війни, сучасних Збройних Сил незалежної України [9]. 2004 року наукові працівники музею під керівництвом В. Карпова доповнили загальну експозицію тематичними комплексами: «Переяславська Рада, 1654 р.», «Боротьба українського народу за державність у XVIII ст. Гетьман Іван Мазепа», «Запорізька Січ у XVIII ст. Кошовий Петро Калнишевський», якими доукомплектували тематичний блок експозиції «Доба Козаччини. XVI–XVIII ст.» [52]. На посилення експозиції, для візуалізації історичних періодів, було виготовлено воскові фігури історичних персон, копії зброї, прапорів, інших раритетів, а також картини. Варто зазначити, що фондова основа експозиції ЦМЗСУ нарощувалася поступово й

регулярно. Цей аспект діяльності музею більш детально представлений у підрозділі 3.3 нашого дослідження.

Крім того, серед адміністративних заходів, спрямованих на розвиток музею, зокрема й для налагодження експозиційної роботи, варто проаналізувати ті, що обумовили створення і забезпечення ефективної діяльності шести філій військового музею. Ґрунтовно це питання висвітлено в підрозділі 2.3 дисертації. Натомість ми лише перелічимо філії і зазначимо дати їх створення в розрізі умовних етапів розвитку головної музейної установи МО України. Отже, протягом другого етапу розвитку, з 1998 по 2009 рік, до складу ЦМЗСУ увійшли [47; 48; 50; 57; 225; 226; 227; 228]:

– 1999 року – Волинський регіональний музей українського війська та військової техніки (наказ Міністра оборони України від 18.03.1999 № 83);

– 2000 року – Музей Ракетних військ стратегічного призначення (м. Первомайськ, Миколаївська обл.) (наказ Міністра оборони України від 08.11.2000 № 436);

– 2003 року – Військово-морський музейний комплекс «Балаклава» (м. Севастополь, АР Крим) (наказ державного секретаря Міністерства оборони України від 30.12.2002 № 5);

– 2009 року – Військово-морський музей України (м. Севастополь, АР Крим) (наказ Міністра оборони України від 28.08.2009 № 432).

Варто зазначити, що за роки плідної музейної роботи В. Карпова неодноразово відзначали грамотами й подяками за значні досягнення в музейній справі, сумлінне виконання службових обов'язків, високий професіоналізм, активну участь у військово-патріотичному вихованні молодого покоління захисників Вітчизни, вагомий внесок у розвиток шефських стосунків, допомогу в оформленні музею історії військової частини. Це були нагороди не лише керівникові, але й усьому колективу працівників. Протягом *другого етапу* розвитку головної музейної установи МО України відзнаки надходили від начальника Головного управління розвідки Міністерства оборони України (2003), Головного управління виховної роботи Міністерства оборони України (2004),

директора Департаменту гуманітарного, соціального розвитку та інформаційної політики Міністерства оборони України (2004), заступника міністра оборони України (2005), начальника 330-го Центрального вузла фельд'єгерсько-поштового зв'язку Генерального штабу ЗС України (2005). Як правило, грамоти вручали з нагоди Міжнародного дня музеїв, річниць Збройних Сил України, Воєнної розвідки України тощо. Водночас варто відмітити, що при ЦМЗСУ активно діяв Військово-історичний клуб. В. Карпову й учасникам цього клубу висловив подяку командир військової частини Внутрішніх військ Міністерства внутрішніх справ України за значний вклад у військово-патріотичне виховання особового складу [157]. У вересні 2003 року начальнику музею В. Карпову було присвоєно козацьке звання генерал-майора Українського реєстрового козацтва.

2007 року за значний особистий внесок у збереження пам'яток історії та культури України, багаторічну сумлінну працю на ниві розвитку музейної справи Президент України нагородив полковника В. Карпова орденом Данила Галицького [234]. Високій державній нагороді передували роки копіткої і педантичної адміністративної, наукової роботи, часто й напруженої фізичної праці всього колективу музею під керівництвом В. Карпова. Цей шлях описано на сторінках книги «Музейна справа у Збройних Силах України (1996–2006)» (2007 р.) [79]. В. Карпов присвятив зазначене вище видання 10-річчю Центрального музею Збройних Сил України.

Продовжуючи опис етапів створення експозиції вже НВІМУ, зазначимо, що з 2000 по 2010 рік тривала робота зі створення виставки, яка мала відобразити стан сучасних ЗС України. 2005 року відбулося відкриття першої черги експозиції. Тематичний комплекс отримав назву «Збройні Сили України. Створення, реформування, розвиток (1991–2004 рр.)» [53].

Далі ремонтували залу, проводили організаційні роботи з розширення цього тематичного комплексу. Найбільше ресурсів було витрачено на облаштування експозиції. Виставковий зал розмістили в переобладнаному кінозалі Центрального будинку офіцерів ЗС України [48]. 02 грудня 2010 року, до Дня ЗС України і столітнього ювілею створення першого в Україні військово-історичного

музею, Національний військово-історичний музей України урочисто відкрив виставку «Збройні Сили України на варті держави», де показав історію створення і становлення сучасних Збройних Сил, видів і родів військ, миротворчої діяльності й міжнародної співпраці [58]. Це відкриття виставки знаменує завершення другого етапу.

Отже, основу історичних процесів реформування МЗСУ у ЦМЗСУ склали такі події:

- розроблення і впровадження Положення про організацію діяльності військових музеїв, музеїв, (кімнат) бойової (трудової) слави у Збройних Силах України (Наказ Міністра оборони України від 06.03.2002 № 95), завдяки чому розпочався етап упорядкування мережі військових музеїв у військових частинах української армії. Це Положення стало основою для подальшої розбудови оновленої мережі військових музеїв;

- проведення адміністративно-організаційних заходів зі створення чотирьох потужних філій ЦМЗСУ (ВРМУВВТ – 1999 р., МРВСП – 2000 р., ВММК «Балаклава» – 2002 р., ВММУ – 2009 р.), три з яких були музеєфікованими військовими об'єктами;

- організація і проведення адміністративно-господарських заходів з благоустрою і ремонту приміщень музею, упорядкування прилеглої території;

- регулярне поповнення фондової колекції ЦМЗСУ (на кінець 2010 р. – понад 51 тис. музейних предметів);

- активна експозиційна робота: розбудова постійної експозиції ЦМЗСУ (перша черга – 1998 р., друга – 2000 р., третя – 2001 р., четверта – 2005 р.); організація виставок (з 1998 року по 2010 р. проведено 67 виставок); виготовлення воскових фігур історичних персон, копій зброї, прапорів, інших раритетів, а також замовлення фонових картин; активна PR-діяльність; посилення комунікації з відвідувачами (анкетування проведено у 2004, 2005 і 2009 рр.);

- регулярна видавнича діяльність (видання інформаційно-методичного вісника «Військовий музей» («Український військовий музей») і науково-популярного видання «Військово-історичний альманах»);

– з 2000 року неперервно-змістовна науково-дослідна діяльність (науково-методичні семінари та науково-практичні конференції з питань діяльності військових музейних утворень ЗС України; наукові конференції із циклу досліджень військової історії регіонів України; круглі столи й інші наукові заходи; регулярні публікації в наукових виданнях).

З 2010 по 2013 рік тривав третій етап розвитку музею під керівництвом В. Карпова, що розпочався з отримання статусу національного та перейменування установи в *Національний військово-історичний музей України*. Ця подія ознаменувалася підписанням Указу Президента України від 15.01.2010 № 29/2010 і Наказу Міністра оборони України від 16.07.2010 № 374 «Про перейменування Центрального музею Збройних Сил України в Національний військово-історичний музей України та затвердження його Статуту» [210; 221].

З метою збереження музейних фондів 2012 року було опрацьовано пропозиції до законопроекту «Про внесення змін до Закону України "Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України"» за якими, у разі розформування військової частини, Бойовий Прапор (українського зразка) або старий Бойовий Прапор (українського зразка або радянського зразка, отриманого в період 1946–1991 рр.) після одержання нового Бойового Прапора (українського зразка) разом з історичною довідкою частини мають передати на зберігання до НВІМУ [223; 60]. Причиною необхідності правового врегулювання цього питання на вищому законодавчому рівні стали непоодинокі випадки, коли прапори розформованих військових частин помилково потрапляли на зберігання до іншого музею – Національного музею історії України в Другій світовій війні, який не має жодного стосунку до ЗС України. Для запобігання таких випадків тривалий час проводили адміністративно-роз'яснювальні бесіди серед командного складу МО України. Законодавчі напрацювання В. Карпова були реалізовані в жовтні 2013 року, після його відставки, і регламентовані телеграмою першого заступника начальника Генерального штабу Збройних Сил України адмірала І. Кабаненка від 01.10.2013 № 335/327-т «Про передачу бойових прапорів військових частин, що розформовуються, а також орденів та грамот до них на тимчасове зберігання до

Національного військово-історичного музею України» [216]. Також важливими для військового музеєзнавства стали пропозиції В. Карпова до Державної програми реформування і розвитку Збройних Сил України на 2012–2017 роки, що в співпраці з колективом музею були розроблені та подані до ГУВР МО України [60; 203].

Така діяльність сприяла тому, що з 2010 року до складу НВІМУ увійшли дві філії: Меморіальний комплекс «Пам'яті героїв Крут» у селі Пам'ятному Борзнянського району Чернігівської області (Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про передачу цілісного майнового комплексу Меморіального комплексу "Пам'яті героїв Крут" у державну власність» від 27.01.2010 № 127-р і Доручення Міністра оборони України про забезпечення виконання Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про передачу цілісного майнового комплексу Меморіального комплексу "Пам'яті героїв Крут" у державну власність» від 27.01.2010 №127-р» від 30.01.2010 № 262/у) [68; 192; 219] і Музей «Герої Дніпра» в місті Івано-Франківськ (Наказ Міністра оборони України від 22.07.2010 № 378) [58; 68; 77; 224].

Крім того, В. Карпов для посилення ролі НВІМУ як науково-дослідного центру став ініціатором проведення всеукраїнських наукових військово-історичних конференцій з дослідження військової історії України по регіонах, що згуртувало навколо головної музейної установи МО України близько 400 науковців з фаху з усіх регіонів України й інших держав. Протягом 2009–2013 років було проведено 11 конференцій із циклу досліджень військової історії регіонів України, організовано семінари й науково-практичні конференції стосовно питань методики діяльності військово-історичних музеїв ЗС України (додаток З). Активною була й виставкова діяльність. З 1997 по 2013 рік проведено понад 80 виставок як стаціонарних, так і пересувних (додаток Г). Серед здобутків НВІМУ варто вказати й засновані музеєм періодичні науково-популярні видання «Військо-історичний альманах» та «Український військовий музей».

У контексті організації важливих заходів варто розглянути співпрацю НВІМУ і Всеукраїнської громадської організації «Український інститут воєнної

історії» (ВГО «УІВІ»), яку очолює доктор історичних наук, професор, капітан першого рангу Сергій Харитонович Литвин [57]. З 2009 року спільно з цією громадською інституцією проведено вісім наукових конференцій: «Минуле і сучасне Волині та Полісся. Сторінки військової історії краю» (м. Луцьк, 24–25.03.2009); «Воєнна історія Поділля і Буковини» (м. Кам'янець-Подільський, 25–26.11.2009); «Воєнна історія Галичини і Закарпаття» (м. Львів, 15.04.2010); «Воєнна історія Сіверщини та Слобожанщини» (м. Харків, 15.12.2010); «Воєнна історія Наддніпрянщини та Донщини» (м. Дніпропетровськ, 25.05.2011); «Воєнна історія Північного Причорномор'я і Таврії» (м. Севастополь, 06–07.10.2011); «Воєнна історія Середньої Наддніпрянщини» (м. Київ, 15.03.2012); «Воєнна історія України. Регіони: Волинь та Полісся» (м. Рівне, 25–26.04.2013).

При цьому ВГО «УІВІ» виступала співorganizатором наукових форумів НВІМУ, присвячених окремим військовим подіям, що відображені в музейних предметах, спогадах, долях відомих військових діячів, а саме: Науково-практичної конференції «Військова символіка держави: основні проблеми розвитку на сучасному етапі» (м. Київ, 27.05.2009); Міжнародної наукової конференції «Україна в Другій світовій війні: джерела та інтерпретації (до 65-річчя Великої Перемоги)» (м. Київ, 27.04.2010); Міжнародної історико-краєзнавчої наукової конференції «Україна та Волинь у наполеонівських війнах» (м. Луцьк, 11–12.05.2012); Міжнародної наукової військово-історичної конференції «Холодна війна: історія та уроки (1946–1991)» (м. Севастополь, 04–05.10.2012); Всеукраїнської науково-практичної конференції «Український технічний музей: історія, досвід, перспективи» (м. Севастополь, 30–31.05.2013).

Також відбувалася співпраця науковців ВГО «УІВІ» у межах роботи Вченої ради НВІМУ, що була створена 2011 року. Основними завданнями Вченої ради визначено: проведення наукових конференцій з актуальних питань музейної справи та військової історії; затвердження тем дисертацій здобувачів і їх наукових керівників (консультантів), планів дисертацій; заслуховування здобувачів про хід виконання дисертаційної роботи, коригування дослідження; оцінювання якості виконуваної здобувачем дисертаційної роботи, затвердження результатів атестації

наукових працівників; рекомендація спеціалізованим вченим радам закладів вищої освіти про прийняття дисертації до розгляду; обговорення питань про підготовку наукових кадрів з числа співробітників музею, підвищення їх кваліфікації тощо [60].

Під керівництвом науковців, які входили до Вченої ради НВІМУ, відбувався розгляд досліджень співробітників музею та істориків з інших наукових установ і закладів освіти. Так, протягом 2011–2012 років затверджено та рекомендовано до друку книги: завідувача філії НВІМУ – Музею «Герої Дніпра» Я. Кваснюка «Бойові дії на території Станіславської області у червні – липні 1941 року, березні – жовтні 1944 року. Хронологічний довідник»; старшого співробітника обласного управління охорони пам'яток Ю. Толкачова «Меджибізька фортеця»; кандидата історичних наук, старшого наукового співробітника ЦНБ імені В. Вернадського Т. Якубової «Очаківська фортеця» [59; 60].

Разом із тим, було затверджено 9 тем дисертаційних досліджень, якими працівники НВІМУ та члени ВГО «УІВІ» здійснювали наукове керівництво. Із їх числа 2013 року доцент кафедри етнології і краєзнавства Інституту історичної освіти НПУ імені М. П. Драгоманова Світлана Зубченко захистила кандидатську дисертацію на тему «Національна політика радянської влади у період Другої світової війни (1939–1945 рр.)» [61; 65; 205], а старший викладач кафедри Військово-морських сил Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського, капітан 2 рангу Сергій Фролов 14 лютого 2018 року захистив кандидатську дисертацію на тему «Створення і розвиток частин спеціального призначення розвідки Чорноморського флоту (1953–1992 рр.)» [258].

Крім того, силами науковців ВГО «УІВІ», за сприяння керівництва НВІМУ, розпочалася робота над тритомним виданням «Воєнна історія України». 21 квітня 2011 року затвердили його концепцію [59]. Станом на 1 січня 2014 року, видали перший том цього амбітного видання [61].

Водночас, за період співпраці НВІМУ і ВГО «УІВІ» спільно надавали комплекс наукових послуг як початківцям у науці, аматорам, так і досвідченим історикам. НВІМУ забезпечував апробацію досліджень на конференціях,

публікував тези, а ВГО «УІВІ» надавала можливість друкуватися у фаховому виданні. Так розширювалися лави учасників Українського інституту воєнної історії і відбувалося збільшення кола авторів, які співпрацювали з Національним військово-історичним музеєм України. Це сприяло формуванню і розвитку нової плеяди військових істориків незалежної України. На платформі створеного НВІМУ і ВГО «УІВІ» наукового майданчика досвідчені вчені передавали свій досвід новачкам у науці, впливали на формування їхнього світогляду, розширювали кругозір. Широка географія учасників цих заходів сприяла популяризації інформації по регіональних закладах освіти (зокрема школах), музеях, інших установах культури про діяльність НВІМУ і ВГО «УІВІ».

Значна кількість учасників ВГО «УІВІ» є військовослужбовцями – членами Спілки офіцерів України. Об'єднання, засноване офіцерами-патріотами ще в липні 1991 року, відіграло важливу роль у розробці військового законодавства і формуванні ЗС України. У результаті багаторічної прихованої заборони діяльності її осередків у військових підрозділах, з метою нівелювання впливу потужного інструменту цивільного контролю за функціонуванням силових структур держави, осередки Спілки були практично знищені, а ті, що залишилися, перетворені в організацію переважно офіцерів запасу та у відставці [110]. Незважаючи на це, Спілка офіцерів України намагалася здійснювати цивільний контроль за роботою військового відомства та впливати на всі сторони життєдіяльності Збройних Сил, брати на себе вирішення соціальних проблем військовослужбовців і членів їх родин. Наявність подібних структур у державних інституціях, зокрема силових, давала змогу забезпечувати поступовий демократичний і цивілізаційний розвиток країни.

Так, ВГО «УІВІ», спільно зі Спілкою офіцерів України і Національним військово-історичним музеєм України, узяла активну участь у святкуванні 20-ліття створення ВМС України, яке відбулося переважно за ініціативи та за участі громадських організацій у квітні 2012 року. Саме Спілка офіцерів України 1992 року виступала реальною організованою проукраїнською силою на флоті, очолила процес прийняття військової присяги на вірність народу України, склала

ядро організаційної групи й основу командування ВМС України. Відповідно до плану святкування, почесні гості й ветерани ВМС відвідали кораблі Центру морських операцій Військово-морських сил, здійснили екскурсію до філії НВІМУ – Військово-морського музею України. Делегація Спілки офіцерів України передала українську літературу та диски з фільмами про історію українського військового флоту екіпажам. На завершення заходів з відзначення 20-ї річниці відродження Військово-морських сил Спілка офіцерів України разом з ВГО «УІВІ» на базі філії НВІМУ провела в Севастополі круглий стіл «20 років ВМС України: стан та перспективи розвитку» [108].

Зазначене вище дає змогу стверджувати, що станом на 2013 рік Національний військово-історичний музей України став провідним науково-освітнім і науково-дослідним закладом Збройних Сил України. Методи управління його керівника викликали синергетичний ефект роботи всього колективу, що в результаті призвело до максимальної достовірності й змістовності експозиції. Відповідно це сприяло формуванню належної свідомості відвідувачів, їх якісно новому рівню культури, інтелекту, історичному самоствердженню держави, вихованню національної гідності громадян українського суспільства. При цьому колектив НВІМУ, під керівництвом В. Карпова, зробив надзвичайно вагомий внесок у становлення і розвиток своїх шести філій. У наступному підрозділі розкриємо питання розбудови мережі військових музеїв у структурі ЗС України та визначимо їх роль у патріотичному вихованні громадян.

2.3. Місце і роль філій Національного військово-історичного музею України

Для більш змістовного розуміння системи виховної і соціально-психологічної роботи Збройних Сил України (ВСПР ЗС України), формування якої достатньо дієво відбувалося з 1995 по 2013 рік, проаналізуємо особливості становлення і розвитку філій НВІМУ. Саме в зазначений термін діяльність

головної музейної установи Міністерства оборони України характеризується юридичним і фактичним підпорядкуванням їй нових музейних утворень. Так, з 1999 року спочатку до складу Центрального музею Збройних Сил України, а потім до Національного військово-історичного музею України увійшли шляхом створення чи приєднання такі установи:

- 1999 року створено Волинський регіональний музей українського війська та військової техніки;
- 2000 року створено Музей Ракетних військ стратегічного призначення;
- 2002 року створено Військово-морський музейний комплекс «Балаклава»;
- 2009 року створено Військово-морський музей України;
- 2010 року приєднано Меморіальний комплекс «Пам'яті героїв Крут»;
- 2010 року приєднано Музей «Пам'яті героїв Дніпра».

Усі філії НВІМУ є окремими структурними підрозділами. Основні напрями та завдання діяльності філії здійснювали в межах планів роботи НВІМУ, затверджених Департаментом соціальної та гуманітарної політики Міністерства оборони України [167–175; 119]. За своїм функціональним спрямуванням філії є науково-просвітницькими військовими установами, метою діяльності яких є відображення військово-історичних подій регіону України, де розташований музей, і забезпечення військово-патріотичного виховання відвідувачів. З огляду на визначену мету музеї мають історичний профіль, є науково-просвітницькими та покликані на базі музейного зібрання здійснювати освітні й виховні заходи для масового відвідувача [201; 44–62]. Положеннями про філії передбачено забезпечення таких напрямів [176–181]: науково-дослідна та культурно-освітня діяльність; фондова робота, зокрема комплектування музейного зібрання; експозиційна й методична робота; функціонування наукової бібліотеки.

Кожна із зазначених філій, незалежно від місця розташування, є унікальною музейною інституцією, що робила вагомий внесок у патріотичне виховання громадян України. Охарактеризуємо роль кожної філії НВІМУ в хронологічних межах нашого дослідження.

**Волинський регіональний музей
українського війська та військової техніки**

Філія ЦМЗСУ – Волинський регіональний музей українського війська та військової техніки (ВРМУВВТ) створена Наказом Міністра оборони України від 18.03.1999 № 83. Музей розмістився на фондах військового містечка № 38 у місті Луцьк. Ініціатором створення філії саме в Луцьку виступив голова громадської організації «Джерела» (ГО «Джерела»), полковник у відставці Ярослав Чисюк, який із серпня 1999 року по серпень 2001-го обіймав посаду завідувача філії [81; 227]. Начальник ЦМЗСУ В. Карпов як уродженець Волині підтримав цю ініціативу. Я. Чисюк, В. Карпов та інші зацікавлені особи спільно підготували означений вище наказ, що передбачав утримання музею за рахунок коштів ГО «Джерела» на підставі окремої угоди із ЦМЗСУ.

Варто зазначити, що в той період Міністерство оборони України за браком ресурсів не планувало започатковувати нові філії ЦМЗСУ. По суті, створення ВРМУВВТ відбувалося за новим алгоритмом фінансування: співпраця з громадськими організаціями й місцевими органами влади з метою об'єктивного відображення військово-історичного минулого Західного регіону України та цільового військово-патріотичного виховання місцевих громадян. У подальшій роботі НВІМУ цей досвід був неодноразово використаний і став усталеною моделлю функціонування як один із позитивних прикладів військово-музейної діяльності [81; 242].

З вересня 2001 року до січня 2011-го обов'язки завідувача філії виконувала Наталія Марищук. З лютого до травня 2011 року обов'язки завідувача філії виконувала Марія Савчук. Із червня 2011 року до листопада 2019-го – Ігор Пасюк. Інформаційно-музейний напрям з 2008 року по сьогодні забезпечує Марія Савчук. Фондову роботу до 2012 року виконувала Н. Марищук, з 2012-го – Василь Карпюк.

Інформаційно-музейна діяльність ВРМУВВТ. Узагальнені результати інформаційно-музейної діяльності ВРМУВВТ 1999–2013 років представлено в таблиці 2.4.

Таблиця 2.4

**Результати інформаційно-музейної діяльності філії ЦМЗСУ –
Волинський регіональний музей українського війська та військової техніки
у період з 1999 по 2013 рік***

Рік	Етапи побудови експозиції	Відвідувачі (чол.)		Кількість екскурсій	Кількість виставок	PR-заходи / наук. діяльність / презентації	Патріотично-музейні заходи	Діяльність бібліотеки
		усього	військово-службовців					
1999	Концепція	0	0	0	0	0	0	0
2000	Відкриття майданчика	5680	240	0	0	0	0	0
2001	0	8721	443	0	0	0	0	0
2002	0	6176	234	0	0	0	0	0
2003	0	3120	128	11	0	0/1/0	0	0
2004	0	5260	364	43	0	0	0	0
2005	0	17282	109	176	0	0	0	0
2006	0	13160	102	53	0	0	0	0
2007	0	10946	106	51	0	0	0	0
2008	0	10825	170	48	0	0/0/2	0	0
2009	Оновлена концепція	11493	160	48	0	постійно /2/0	0	21.06.- відкриття бібліотеки
2010	0	13740	618	218	0	постійно /0/2	1	діє
2011	22.06. – відкриття експозиції	15391	184	98	1	постійно/ 0/2	7	діє
2012	Доповнення експозиції	17837	181	151	5	постійно/ 0/3	>24	діє
2013	0	17955	505	220	9	постійно/ 8/0	>45	діє
Разом:		157586	3544	1117	15	0/11/10	>77	діє

* Джерело: сформовано з використанням [51; 56; 57; 58; 59; 60; 61].

У таблиці 2.4 представлено практично увесь перелік показників роботи ВРМУВВТ з 1999 року. Спочатку під керівництвом В. Карпова й наукових працівників ЦМЗСУ було розроблено Концепцію побудови експозиції нової філії. 2000 року почала діяти експозиція військової техніки на відкритому майданчику, що складалася із 34 одиниць. З 2001 року питання утримання ВРМУВВТ вирішувало Міжнародне громадське об'єднання «Волинське братство» (МГО «Волинське братство») [81; 47; 48; 49]. Проте належного фінансування і системно-цілеспрямованого функціонування філії ЦМЗСУ – ВРМУВВТ протягом 1999–2008 років, що перебувала спочатку під управлінням ГО «Джерела», а потім Міжнародного громадського об'єднання «Волинське братство», не відбулося [81; 116; 227]. З метою налагодження ефективної інформаційно-музейної діяльності

філії та обговорення питання її подальшої розбудови 2003 року в Луцьку провели науковий семінар «Концепція розбудови філії Центрального музею ЗС України – Волинського регіонального музею Українського війська та військової техніки і шляхи її реалізації». Через незаінтересованість МГО «Волинське братство» в належному розширенні діяльності музею і відсутність бажання фахово й відкрито обговорити це питання семінар відбувся в приміщенні Луцького гарнізонного будинку офіцерів [81]. Це стало причиною того, що ВРМУВВТ до 2008 року продовжував існувати лише за рахунок експозиції на відкритому майданчику. Такий стан тривав до моменту введення державного управління і передачі філії безпосередньо в підпорядкування ЦМЗСУ. Саме із цього часу відбулося належне залучення адміністративного ресурсу Міністерства оборони України, налагоджено відповідне фінансово-матеріальне забезпечення, що спрямували на розбудову філії.

2009 року фахівці ЦМЗСУ розробили Проект перспективного розвитку ВРМУВВТ, яким було передбачено капітальний ремонт основної будівлі, що перебувала в аварійному стані, і створення в цій будівлі основної експозиції з воєнної історії Волині, сучасного виставкового простору, укриття військової техніки та побудови нової входної групи для прийому відвідувачів (рис. І.1, додаток І). У цьому ж 2009 році, після зміни керівного складу філії і введення до її штату наукових співробітників, розпочався етап активної науково-методичної розбудови ВРМУВВТ. Крім того, було вжито заходів з покращення організації обліку комплектування фондів, налагоджено екскурсійне обслуговування, належний облік відвідувачів і контроль за фінансовою дисципліною. Після цього кількість відвідувачів значно зросла, відповідно підвищилася фінансова стабільність. Водночас розпочалося активне поширення інформації про музейні предмети, розміщені в його експозиції, у формі різноманітних цільових заходів: тематичних екскурсій, презентацій, зустрічей, уроків, музейних ігор для школярів і студентів тощо. 21 червня 2009 року було створено наукову військово-історичну бібліотеку ВРМУВВТ. При цьому активізувалася інформаційно-музейна діяльність у формуванні експозиції, присвяченої військовій історії Волинського

краю і фіксації історичних відомостей про новонабуті музейні предмети й ті, що перебували у фондovій збірці, але були не досліджені [56; 57].

Філія значно активізувала свою діяльність з 2011 року, коли її завідувачем став Ігор Пасюк. Так, у 2012–2013 роках, набули вагомого регіонального значення презентації ВРМУВВТ через безпосередню співпрацю з органами місцевої державної влади, обласними та всеукраїнськими громадськими організаціями, історичними особистостями краю. Музейні заходи проходили в експозиції музею, його бібліотеці, на відкритому майданчику. Їх широко висвітлювали засоби масової інформації.

У наукових дослідженнях з історії Волинського краю взяли активну участь новопризначений завідувач філії І. Пасюк і науковий співробітник В. Карпюк. У журналі ЦМЗСУ «Український військовий музей» Н. Марищук, С. Соловський, І. Пасюк та О. Чичерська описали діяльність і фондovu колекцію ВРМУВВТ. Наукові співробітники філії разом із керівним і науковим складом ЦМЗСУ створювали й доповнювали основну експозицію. За два роки (2009–2010), після капітального ремонту приміщення, експозицію було сформовано й представлено для огляду відвідувачам.

Фонди ВРМУВВТ. Наказом Міністра оборони України від 18.03.1999 № 83 «Про створення філії ЦМЗСУ – Волинський регіональний музей українського війська та військової техніки», згідно із заявками музею, передбачили первинне укомплектування фондovої збірки філії: військовою технікою, озброєнням та іншим військовим майном, не придатним для воєнних дій і призначеним тільки для експонування в музеях [227]. Пізніше неодноразово здійснювалося поповнення фондів філії військовими музейними предметами. Зокрема, 31 грудня 1999 року було видано Наказ Міністра оборони України № 413 щодо передачі філії авіаційної техніки і майна Повітряних сил України для формування експозиції ВРМУВВТ на відкритому майданчику [215]. Кількість предметів основного фонду (ОФ), з поділом на відповідні типи, а також кількість предметів науково-допоміжного фонду (НДФ) філії ЦМЗСУ – ВРМУВВТ станом на 31 грудня 2013 року представлено у вигляді таблиці (табл. 2.5).

Кількість предметів основного і науково-допоміжного фондів філії ЦМЗСУ – Волинський регіональний музей українського війська та військової техніки станом на 31 грудня 2013 року*

Кількість предметів ОФ	Типи предметів основного фонду музею						Кількість предметів НДФ
	Предмети озброєння і техніки	Речові	Образотворчі	Документальні	Фото	Кіно та відео	
481	208	214	7	6	46	-	122

* Джерело: сформовано з використанням [61].

Аналіз фондової колекції ВРМУВВТ у період з 1999 по 2013 рік засвідчує, що навіть за умови невизначеної правової та організаційно впорядкованої системи діяльності протягом 9 років (1999–2007 рр.) з початкових 34 одиниць військової техніки основні фонди вдалося збільшити до 481, а предмети науково-допоміжного фонду склали 122 одиниці. За ініціативи керівництва ЦМЗСУ та підтримки Міністерства оборони України фондова збірка філії методично поповнювалася зразками військової техніки, озброєння, нагород [49; 52; 53]. При цьому відбувалися регулярні закупівлі історично й культурно цінних музейних предметів з історії Волинського краю та їх атрибуція. Приймали дарчі предмети з метою поповнення фондової колекції ВРМУВВТ, їздили у відрядження до історичних місць Західної України. Водночас з 2010 року розпочала свою діяльність військова бібліотека філії з активним наповненням її фондів [58–61].

Підсумовуючи діяльність філії ЦМЗСУ – ВРМУВВТ у досліджуваній період, зазначимо, що вона діяла з урахуванням відповідного правового підпорядкування, виконуючи планові завдання НВІМУ, затверджені Департаментом соціальної та гуманітарної політики Міністерства оборони України. Позитивні показники діяльності філії, після повернення її в безпосереднє управління ЦМЗСУ, 2008 року, підтверджують важливість фахово-командної роботи та наполегливості і бажання керівного складу розвивати ВРМУВВТ, що має стратегічне ціннісно-патріотичне значення для західного регіону країни. Науково-публіцистична робота керівника й наукових співробітників філії з

дослідження та висвітлення історії Волинського краю і досягнень музею сприяла підвищенню якості роботи мережі військових музеїв ЗС України загалом і Волинського регіонального музею українського війська та військової техніки зокрема. Завдяки належній роботі працівників фондового напрямку здійснено заходи з поповнення музейних фондів та їх збереження (регулярний догляд, ремонт приміщень й експонатів, реставрація, консервація й ін.). Подальше формування фондів виконано на основі аналізу повноти наявних музейних предметів. Саме такі кроки сприяли тому, що станом на 31 грудня 2013 року філія ЦМЗСУ – ВРМУВВТ стала якісно-активним учасником системи виховної і соціально-психологічної роботи ЗС України.

Натомість, попри отримані результати, затверджені Програму розвитку ВРМУВВТ, Положення і Концепцію його побудови й розвитку, а також Проект перспективного розвитку філії, що передбачав повну реновацію її роботи, після зміни керівництва НВІМУ (звільнення 2013 року з посади начальника музею полковника В. Карпова), усі розпочаті роботи були зупинені. До сьогодні не проведено реконструкцію будівлі музею, що перебуває в аварійному стані. Незважаючи на наявні кошти та розроблений проект технічної документації на вітрини (у 2013 році), музейну експозицію не було сформовано. Нині мусимо констатувати: ВРМУВВТ не розвивається і залишився на рівні досягнень 2013 року [81; 242].

Музей Ракетних військ стратегічного призначення

Філія ЦМЗСУ – МРВСП створена Наказом Міністра оборони України від 08.11.2000 № 436, яким визначено започаткувати роботу нової музейної установи до 01 березня 2001 року [48; 228]. Після відкриття розпочалася робота з формування фондової колекції новоствореного музею. Для оформлення експозиції за Наказом начальника ГУВР МО України від 04.05.2001 № 23 ЦМЗСУ було передано експонати Музею бойової слави 46-ї Ракетної дивізії [217]. Крім того, з метою забезпечення належного функціонування філії ЦМЗСУ – МРВСП за Наказом Міністра оборони України від 18.07.2001 № 248 було здійснено

додаткову передачу ЦМЗСУ військової техніки і майна [191; 240; 241]. МРВСП, крім військової техніки й майна, отримав такі інфраструктурні об'єкти, як: готель, спортивна зала, басейн. Завдяки вказаним інфраструктурним об'єктам був створений базис для забезпечення результативної діяльності й розвитку філії. Це стало початком реалізації успішної на практиці економічної моделі функціонування музейної установи [240; 241]. Новий музей розмістився на фондах військового містечка № 29 у смт Побузьке Голованівського району Кіровоградської області.

Ідея зі створення музею РВСП виникла в середовищі військовослужбовців 43-ї ракетної армії, які були безпосередніми учасниками ліквідаційних заходів зі знищення ядерної зброї, на чолі із заступником міністра оборони України, командувачем цієї армії генерал-полковником Володимиром Міхтюком. Начальник ЦМЗСУ В. Карпов підтримав необхідність створення такої філії саме в структурі головної музейної установи МО України.

Першим завідувачем філії став один із розробників проекту наказу № 248, командир 46-ї ракетної дивізії полковник Олександр Вайлупов. Офіційно він очолив МРВСП з лютого 2002 року та виконував свої обов'язки до лютого 2005-го [191; 241]. З лютого 2005 року до серпня 2013-го філією керував майор 46-ї ракетної дивізії Валентин Дубровін. Із серпня 2013 року по 2021 рік філією МРВСП завідує Сергій Рахлицький [82; 235; 244].

У досліджуваний період (2000–2013 роки) інформаційно-музейний напрям роботи МРВСП забезпечували старші наукові працівники історико-культурного відділу Тетяна Погоніна (2001–2005 роки) і Людмила Тарасенко (2005 – по нині), а також завідувач експозиційного відділу, останній командир 309-го ракетного полку 46-ї ракетної дивізії полковник Олександр Тарасенко (2002–2016 роки). З 2002 по 2011 рік за фондовий напрям роботи філії відповідала головний зберігач фондів Тетяна Распаріна. З 2011 по 2021 рік цю ділянку роботи очолює підполковник 355-го ракетного полку 46-ї ракетної дивізії Микола Куркін [244].

Інформаційно-музейна діяльність МРВСП. Узагальнений результат інформаційно-музейної діяльності МРВСП у 2000–2013 роки представлено в таблиці 2.6.

**Результат інформаційно-музейної діяльності філії ЦМЗСУ –
Музей Ракетних військ спеціального призначення
у період з 2000 по 2013 роки***

Рік	Етапи побудови експозиції	Відвідувачі (чол.)		Кількість екскурсій	Кількість виставок	PR-заходи / наук. діял. / презентації	Патріотично-музейні заходи	Діяльність бібліотеки
		усього	військ. служ.					
2000	08.11.2000 – створення музею	0	0	0	0	0	0	0
2001	30.10.2001 – відкриття експозиції	146	70	4	0	0	0	0
2002	0	0	0	0	1 (ЦМЗСУ)	2/0/0	1 (міжнар.)	0
2003	Доповнення експозиції	2420	67	115	0	3/0/0	0	0
2004	0	0	0	0	0	0/0/0	0	0
2005	Створення 1 темат. комплексу і доповнення експозиції	4039	261	78	0	1/0/0	0	0
2006	Допов. експозиц.	6484	522	991	1	2/2/0	1 круг. стіл, 1 спорт. зах.	0
2007	Створення 5 темат. комплексів і доповнення експозиції	9737	681	1194	2	2/0/0	1 круг. стіл, 2 спорт.зах. 1 тем. веч.	0
2008	0	9770	976	1660	2	2/0/0	1 тем. вечір	0
2009	Початок розробки нових 5 темат. комплексів. Розробка програми перспект. розвитку МРВСП	11198	1348	1794	1	26/0/0	6 тем. веч. 2 спорт.зах. 3 концерти 1 конфер.	7 книж.вист.
2010	Робота над 5 нов. темат. комплекс.	8948	522	1360	1	5/0/0	>5 тем. веч. 1 міжн. симпозиум	13 к.в.
2011	Робота над 5 нов. темат. комплекс.	9373	824	1737	1	7/4/0	>7 тем. веч.	12 к.в.
2012	Робота над 5 нов. темат. комплекс.	10347	347	2106	0	10/10/1	>10 тем. веч.	29 к.в.
2013	Робота над 5 нов. темат. комплекс.; допов. експ.	11907	765	2302	1	12/9/0	>12 тем. веч.	20 к.в.
Разом		91647	6937	13563	10	71/25/1	>51	81

* Джерело: сформовано з використанням [48–61].

Як видно з таблиці 2.6, у період з 2000 по 2005 рік, філія ЦМЗСУ – МРВСП налагоджувала свою роботу, виконуючи організаційно-адміністративні заходи під керівництвом першого завідувача полковника О. Вайлупова. На основі його напрацювань наступний завідувач музею майор В. Дубровін з 2006 року розпочав більш активну фазу розвитку музею. Експозицію в міру надходження постійно доповнювали новими експонатами. Її змістове наповнення докладно описано на сторінках журналу НВІМУ «Український військовий музей» (додаток А), а також у публікаціях у вітчизняних і зарубіжних газет та журналів [82; 164; 235; 249; 261]. 2012 року презентували оновлену Концепцію і тематичну структуру експозиції МРВСП «Історія Ракетних військ стратегічного призначення» [60].

Усвідомлюючи необхідність конкретизації перспектив розвитку філії і подальшу її модернізацію, керівництво НВІМУ і філії розробило План перспективного розвитку МРВСП, який начальник ЦМЗСУ В. Карпов 2009 року презентував у журналі «Український військовий музей» [77] (рис. І.2, додаток І).

Для поширення інформації про свою діяльність 2007 року філія розмістила в мережі Інтернет власну сторінку, а 2009 року запрацював її сайт [55; 57] (станом на 2020 рік, через брак коштів сайт не функціонує). Такі комунікаційні мережі сприяли появі численних фотозвітів відвідувачів з особистими враженнями про експозицію музею. Було також організовано розсилання листів-запрошень по закладах освіти (школах) міста Первомайська. Не залишилися байдужими до експозиції і військовослужбовці регіону. Протягом досліджуваного періоду була налагоджена й до цих пір триває співпраця з військовими частинами та військовими комісаріатами.

У результаті проведення низки PR-заходів, спрямованих на інформування про музей і популяризацію його серед населення міста Первомайська, Миколаївської та Кіровоградської областей, а також інших регіонів України, спостерігалось зростання чисельності відвідувачів. Збільшення кількості екскурсій було зумовлено зміною підходів до головного напрямку діяльності музею: екскурсії проводили всі наукові співробітники експозиційного відділу. Натомість популяризації музею і його фондової колекції сприяла діяльність фахівців музею

в мережі інтернет. Водночас 26 PR-заходів 2009 року були приурочені до святкування 50-річчя Ракетних військ стратегічного призначення. Зокрема, 17 грудня відбулися урочисті збори, де виступили ветерани-ракетники. Їх привітали та нагородили грамотами представники міської влади. Цій даті були присвячені й інші наукові та музейні свята 2009 року.

У період з 2005 по 2013 рік, у межах планових завдань діяльності філії, було організовано 10 виставок [50; 54–59; 61]. Згодом такі виставки, як: «Хіросіма-Нагасакі» – про ядерне бомбардування Японії в серпні 1945 року (спільно із ЦМЗСУ та Меморіальним музеєм Миру м. Хіросіма (Японія), відкрито 6 серпня 2005 року); «Інженерні боєприпаси у сучасній структурі озброєння», «Відзнаки Міністерства оборони України», «Військова символіка ЗСУ», «Збройним Силам присвячується», «Операція "Анадир"» (відкриті й діючі з 2007 року) – доповнили розділи основної експозиції [53; 55]. Крім того, протягом 2009–2013 років велася науково-дослідна робота стосовно ще п'яти виставкових модулів основної експозиції, а саме: «Переоснащення дивізії на нові ракетні комплекси», «Командний пункт ракетного полку зразка 60–70-х років минулого століття», «Історія Ракетних військ стратегічного призначення», «Військова техніка та озброєння Радянської армії» і «43 ракетна армія: від створення ракетно-ядерного паритету... до скорочення та ліквідації ракетно-ядерного озброєння» [57–61]]. На жаль, через брак коштів для підготовки залів і закупівлі експозиційного обладнання виконання основних робіт призупинили.

Наукова робота співробітників філії була відображена в матеріалах про діяльність МРВСП, історію РВСП, фондову збірку філії, що публікували в журналах ЦМЗСУ «Український військовий музей» і «Військово-історичний альманах». При цьому наукові співробітники філії брали активну участь у конференціях і методичних зборах, що організовував ЦМЗСУ [53–61]. За досліджуваний період МРВСП також став фаховим організатором конференцій, методичних семінарів, міжнародних зустрічей, симпозіумів, круглих столів, літературно-музичних вечорів, музейних свят, тематичних вечорів-зустрічей ветеранів-ракетників, учасників доленосних планетарних воєнних операцій. За

увесь період діяльності було організовано і проведено понад 50 патріотичних й інших музейних заходів. Усі вони відображені в засобах масової інформації. Це сприяло набуттю наукового досвіду, налагодженню комунікації із зацікавленими сторонами, якості музейної експозиції. Об'єктивним джерелом оцінки впливу експозиції на свідомість відвідувачів стала Книга відгуків і пропозицій МРВСП. Аналіз змісту записів цієї Книги, який серед науковців-музейників набув назви *«пізнавальна музейна евристика»*, вартує окремого дослідження і подальшого використання для реалізації позитивних практик.

2006 року ЦМЗСУ як соціальний інститут відійшов від лише військового спрямування та урізноманітнив роботу з молоддю [241]. Саме тому на базі МРВСП того самого року в межах співпраці з місцевими органами влади та з метою організації здорового розвитку й дозволя молоді розпочав свою діяльність спортивний клуб «Олімпія», у якому займалося близько 200 дітей [54]. Варто констатувати, що за досить короткий історичний період, завдяки фаховій роботі співробітників філії і грамотній координації її діяльності з боку керівництва ЦМЗСУ, незважаючи на незручне розташування, МРВСП набув значної популярності серед вітчизняних відвідувачів, урядовців нашої держави, закордонних туристичних груп, зокрема високопосадовців.

Фонди МРВСП. В МРВСП організацію роботи фондового напрямку започаткували працівники ЦМЗСУ на чолі з головний зберігачем фондів Жанною Денисюк. Протягом 2000–2001 років вона розробила базові нормативні регламенти, порядок обліку фондів, надавала постійну методичну допомогу фахівцям з налагодження фондової роботи філії. Кількість предметів основного фонду, з поділом на відповідні типи, а також кількість предметів науково-допоміжного фонду філії ЦМЗСУ – МРВСП, станом на 31 грудня 2013 року, представлено в таблиці 2.7.

**Кількість предметів основного і науково-допоміжного фондів
філії ЦМЗСУ – МРВСП станом на 31 грудня 2013 р.***

Загальна кількість предметів ОФ	Кількість предметів основного фонду за типами					Кіно і відео	Загальна кількість предметів НДФ
	Предмети озброєння і техніки	Речові	Образотворчі	Документальні	Фото		
38042	37597	101	–	61	283	–	282

* Джерело: сформовано з використанням [2–5; 61].

Аналіз фондової роботи МРВСП з 2000 по 2013 рік засвідчує, що за 14 років діяльності філії фондова колекція стала налічувати понад 38 тис. одиниць зберігання. Значною мірою фонди МРВСП були укомплектовані за рахунок надходжень за нарядами Міністерства оборони України. Багато експонатів, зокрема навчальних зразків техніки та озброєння, надійшло від Харківського військового університету. Також фондова збірка вагомо збагатилася за рахунок дарчих надходжень у вигляді особистих речей, нагород, книг, фотографій та інших музейних цінностей від ветеранів-ракетників. Значущою є колекція цінних експонатів періоду Другої світової війни (радянських і німецьких військ), що надійшли з музею дивізії, від приватних осіб – учасників бойових дій і колекціонерів.

Реально оцінюючи здобутки МРВСП, акцентуємо, що його працівники виконали великий обсяг робіт і в інтересах формування фондів інших філій НВІМУ. Зокрема, завдяки власним ресурсам, за підтримки керівництва МО України були перевезені великогабаритні експонати до Військово-морського комплексу «Балаклава», Військово-морського музею України (обидві філії дислокуються в м. Севастополі, АР Крим) і НВІМУ. Спеціальну техніку перевозили із баз зберігання в містах Київ, Чуднів, Шепетівка та ін.

Загалом фахівці фондового напрямку МРВСП цілеспрямовано проводили роботу з організації обліку музейних фондів. Постійною була робота з оформлення уніфікованих паспортів та інвентарних карток на предмети основного фонду. Матеріально-відповідальне зберігання та облік фондової

колекції МРВСП, згідно з актами поточної видачі музейних предметів із ЦМЗСУ (НВІМУ), було покладено на зберігача фондів філії. Заходи стосовно науково-фондової роботи філії були організовані та проходили відповідно до вимог нормативно-правових регламентів України [48–61]. Крім того, 2009 року розпочала свою активну діяльність бібліотека МРВСП. З 2009 по 2013 рік було організовано й проведено понад 80 книжкових виставок [57–61].

Підтримка Міністра оборони України генерала армії України О. Кузьмука, діяльність перших завідувачів філії (останнього командира 46-ї ракетної дивізії полковника О. Вайлупова та майора 46-ї ракетної дивізії В. Дубровіна), а також постійна адміністративна допомога та науково-методичне керівництво начальника НВІМУ полковника В. Карпова, його заступників – полковника О. Сокольчука, полковника О. Скрябіна, полковника І. Непоти, І. Мороз, науковців НВІМУ – Ж. Денисюк, полковника І. Чичканя, полковника В. Горелова, інших співробітників музею і посадових осіб Міністерства оборони України – усе це сприяло становленню в центральному регіоні країни такої впливової на формування системи ціннісно-патріотичного виховання і соціально-психологічної роботи у ЗС України інституції, як Музей Ракетних військ стратегічного призначення. Він став одним із фахових регіональних центрів літопису історії розвитку Ракетних військ СРСР, їх ліквідації, опису стратегічного ракетного озброєння і роззброєння незалежної України, популярним науково-дозвільним осередком серед вітчизняних і закордонних відвідувачів. Тільки 2011 року до нього завітали туристи та закордонні делегації з понад 36, а 2013 – із 44 країн світу [59; 61].

Центральний військово-морський музей України

Філія Національного військово-історичного музею України – Центральний військово-морський музей (філія НВІМУ – ЦВММУ) є окремим структурним підрозділом, що підпорядкований головній музейній установі МО України. До 31 жовтня 2013 року до складу ЦМЗСУ (НВІМУ) входили дві окремі філії: Військово-морський музейний комплекс «Балаклава» (ВММК «Балаклава») (з

грудня 2002 року) і Військово-морський музей України (ВММУ) (із серпня 2009 року) [50–62; 225; 226]. 1 листопада 2013 року на базі цих двох філій створено єдину установу – Центральний військово-морський музей України (ЦВММУ), окремими підрозділами якого стали ВММК «Балаклава» і ВММУ [61; 188]. Після анексії АР Крим філії разом з майновим комплексом незаконно привласнила окупаційна влада Російської Федерації (РФ). Для об'єктивної оцінки їх діяльності протягом 2002–2013 років проаналізуємо здобутки кожної окремо із зазначених вище музейних установ.

Військово-морський музейний комплекс «Балаклава»

Філія ЦМЗСУ – ВММК «Балаклава» була створена Наказом державного секретаря Міністерства оборони України від 30.12.2002 № 5 [225]. Її поява зумовила розвиток нового напрямку роботи ЦМЗСУ. У ході реалізації цього напрямку відбулася музеєфікація надсекретних військових об'єктів часів Радянського Союзу: колишніх заводу з ремонту підводних човнів і ремонтно-технічної бази, де зберігалася ядерна зброя. Фактично було відтворено покинутий військовий об'єкт періоду холодної війни та повернуто із забуття історії особистостей, які забезпечували виконання досить непростой військової роботи.

Водночас Розпорядженням державного секретаря Міністерства оборони України від 17.07.2003 №26 для налагодження належного функціонування філії ЦМЗСУ було передано на баланс кілька будівель і споруд (штольні, казарма, котельня), а також причал на березі Балаклавської бухти (АР Крим) [73; 218]. Штольні слугували основним приміщенням, де було розміщено експозицію музею. Іншими наказами та розпорядженнями МО України фонди філії ЦМЗСУ – ВММК «Балаклава», за можливості, укомплектовували предметами музейного значення, що стали основою її експозиції [53–60; 211; 207]. Варто зазначити, що, завдяки ефективній експлуатації інфраструктурних об'єктів, змістовності створеної експозиції, запровадженню електронних квитків (ВММК «Балаклава» був першим музеєм, що використовував такий вид контролю відвідування) та

іншим адміністративно-маркетинговим заходам, на практиці вдалося реалізувати управлінську модель самозабезпечення музею, яка відразу показала позитивний фінансовий результат.

Першим завідувачем ВММК «Балаклава» був Валерій Садовніченко. Його наступником став Роман Баженов. Директором об'єднаного музею 2013 року призначили Сергія Круглова. Інформаційно-музейний і фондівий напрям ВММК «Балаклава» забезпечувала Марина Троцак. З 2013 року зберігачем фондів є Єльвіра Бержицька.

Інформаційно-музейна діяльність ВММК «Балаклава». Для ВММК «Балаклава» характерний сезонний розподіл видів робіт. Так, під час курортного сезону (з травня по жовтень) пріоритетними напрямками музейної діяльності були організація, прийом та екскурсійне обслуговування відвідувачів, висвітлення діяльності музею в ЗМІ, а в міжсезоння – наукова та фондова робота. Узагальнені результати інформаційно-музейної діяльності ВММК «Балаклава» з 2002 по 2013 рік представлено в таблиці 2.8.

Таблиця 2.8

**Результати інформаційно-музейної діяльності філії ЦМЗСУ –
Військово-морський комплекс «Балаклава» з 2002 по 2013 рік***

Рік	Етапи побудови експозиції	Відвідувачі (чол.)		Кількість екскурсій	Кількість виставок	PR-заходи / наук. діяльність / презентації	Патріотично-музейні заходи	Діяльність бібліотеки
		усього	військ. служ.					
1	2	3	4	5	6	7	8	9
2002	30.12.2002 – створено філію	0	0	0	0	0	0	0
2003	Опрацьовано: - концепцію; - тем.-експ. план; - архіт.-худ. рішення експозиції. Отримано на баланс інфраструктурні об'єкти. 01.06 – відкрито 1-шу частину експозиції	2138	150	203	1	постійно/ 0/0	0	0
2004	Благоустрій музею. Закупівля і монтаж експозиц. обладн.	13550	3022	928	0	постійно/ 0/0	0	0
2005	01.08 – відкрито 2-гу ч. експозиції	27542	3577	1680	1	постійно/ 0/0	0	0

Закінчення табл. 2.8

1	2	3	4	5	6	7	8	9
2006	Доповнення експ. Ремонт моста через канал штольні №73	55822	2392	1744	0	постійно/ 0/1	1	0
2007	Звук. оформлення екскурс. маршруту та аудіогідів. Розробка карти-схеми і пугівника музею	87738	1996	2289	0	постійно/ 1 / 1	1	0
2008	Створення сайту філії. 29.05 – відкрито 3-тю частину експозиції	93818	3316	2646	1	постійно/ 0/0	0	0
2009	Співпраця з МРВСП у формув. фонд. колекції. Розробка програми перспект. розвитку ВММК «Балаклава» 20.08 – відкрито 4-ту ч. експозиції	113577	2670	3519	1	постійно/ 0/1	>5	Поповн. бібл. фонду – 208 од.
2010	Участь у діял. ВММУ. Доповнення експозиції	108063	2780	2886	0	постійно/ 0/0	>5	Поповн. бібл. фонду
2011	Доповнення експозиції	103215	2477	3164	0	постійно/ 6/0	>30	Поповн. бібл. фонду – 254 од.
2012	Розробка і впровадження комбінованого водно-пішохідного маршруту. 25.07 – відкрито 5-ту ч. експозиції	89518	2493	3050	2 (у т.ч. 1–ВММУ)	постійно/ 1/0	>5	Поповненн я бібл-го фонду
2013	Розробка 4-х ч. експ. і доповн. вже діючої.	188411	2230	5273	0	постійно/ 2/0	>22	Поповненн я бібл-го фонду
Разом		883 392	27 103	27 382	6	постійно/ 10/3	>69	3 2009 р. – постійне поповн.

* Джерело: сформовано з використанням [4; 50–61].

За досліджуваний період у ВММК «Балаклава» було організовано шість виставок (зокрема одну – у ВММУ) (колонка 6 табл. 2.8), що в підсумку стали частинами постійної експозиції (колонка 2 табл. 2.8) [50–61; 250]. Різке зростання показників відвідування (колонка 3 табл. 2.8) й екскурсійної роботи (колонка 5 табл. 2.8) 2013 року зумовлено такими адміністративними заходами, як: введення електронного квитка та запровадження водного екскурсійного маршруту, що збільшило пропускну спроможність музею. Незначні показники інформаційно-музейної діяльності з проведення виставок, наукових та інших музейних заходів

можна пояснити наявністю великої кількості відвідувачів. Через це науковці свої зусилля здебільшого спрямовували на екскурсійну роботу. Практично всі працівники філії були перевантажені й фізично не встигали забезпечувати розвиток інших напрямів музейної діяльності. Паралельно постійно освоювали та впорядковували територію підземного комплексу й інфраструктурних об'єктів музею, створювали, підтримували та доповнювали основну експозицію музею, формували фондову колекцію. Крім того, у період 2005–2007 років значні зусилля керівництво ЦМЗСУ та співробітники ВММК «Балаклава» спрямовували на відстоювання інтересів філії у зв'язку із зазіханнями несумлінних комерційних структур на її майно й споруди [72]. Разом із тим, коли розпочав свою діяльність Військово-морський музей України (2009 рік), фахівці ВММК «Балаклава» брали активну участь у створенні цієї філії, формуванні її колекції і побудові нової експозиції.

У ході означеної діяльності співробітники філії постійно здійснювали музейний-PR, зокрема підготовку численних публікацій рекламного характеру, і розміщували їх у ЗМІ, чим зацікавлювали й залучали нових відвідувачів. Крім того, музейний комплекс став майданчиком для проведення презентацій і різноманітних музейних заходів на військово-морську тематику. Саме тому на базі музею пройшло близько 70 заходів, що зазначено в табл. 2.8. Через завантаженість наукових співробітників, відповідальних за підготовку річних звітів, що стали основним джерелом інформації для нашого дослідження, окремі заходи не містять письмово зафіксованих кількісних показників і якісних характеристик. Увесь спектр організаційної, адміністративно-господарської, техніко-підготовчої роботи в штольнях та інфраструктурних об'єктах музею для побудови експозиції і налагодження ефективного управління ВММК «Балаклава» описані в роботах В. Карпова на сторінках музейного видання «Військовий музей» і «Військово-історичний альманах», а також зазначені в його інтерв'ю численним ЗМІ, з якими можна ознайомитися в мережі Інтернет [66; 72; 77; 73; 262].

У досліджуваний період на базі ВММК «Балаклава» відбулися дві конференції та один круглий стіл з обміну досвідом музейної роботи. На форумах обговорили тематико-експозиційні плани й архітектурно-художні рішення стосовно розширення змісту експозиції, визначили напрями роботи для поповнення тематичної музейної колекції [50–61; 168–175]. Крім того, наукові співробітники філії здійснювали власні наукові дослідження (за їх підсумками публікували статті в журналі ЦМЗСУ «Український військовий музей»), брали активну участь у наукових зібраннях ЦМЗСУ (НВІМУ), у публічних читаннях інших музейних установ міста Севастополя.

Водночас керівництво ЦМЗСУ усвідомлювало необхідність конкретизації перспектив розвитку філії і подальшу її модернізацію [77]. Так, наприкінці 2007 року, відповідно до опрацьованого ескізного проекту, ЦМЗСУ отримав дозвіл від Міністра оборони України на проведення інвестиційного конкурсу на кращу пропозицію з будівництва нової споруди ВММК «Балаклава» [231]. 2009 року начальник ЦМЗСУ В. Карпов у журналі «Український військовий музей» представив план перспективного розвитку ВММК «Балаклава» (рис. І.3, додаток І). Як зазначено в статті, попередній проект музею передбачав перспективне вирішення належного впорядкування його наземної території, а представлений проект – «створення ряду музейних експозицій періоду "холодної" війни», вирішення питання розміщення у водному каналі під водою артефактів воєнно-морської спадщини, створення умов для перебування відвідувачів під землею» [77]. Тобто напрями розвитку ВММК «Балаклава» були чітко визначені, залишалось реалізувати їх на практиці. Натомість численна кількість напрямів діяльності, що забезпечували фахівці ЦМЗСУ в м. Києві та в інших філіях, потреба в значних фінансових ресурсах для реалізації цього проекту і зрештою трансгресивні події в головній музейній установі МО України 2013 року (зміна керівництва), а потім анексія АР Крим і війна на сході нашої держави (2014 рік) стали на заваді цих планів. Проект модернізації ВММК «Балаклава» так і не було реалізовано.

Попри все, показники відвідуваності ВММК «Балаклава» свідчать про суттєву популярність музейного об'єкта серед туристів АР Крим як вітчизняних, так і зарубіжних. Такому результату сприяла, передусім, багаторічна військова утаємниченість інженерного фортифікаційного об'єкта часів СРСР, а також фахова PR-діяльність музею в ЗМІ, активна робота з туристичними установами міста й півострова, органами місцевої влади, упровадження інноваційного музейного менеджменту.

Військово-морський музей України

Фахово налагодивши роботу ВММК «Балаклава», науковці головної музейної установи МО України, на чолі з начальником В. Карповим, зосередили свої зусилля на створенні й розбудові ще однієї філії в місті Севастополі – Військово-морського музею України. Завдяки компетенціям і наполегливості начальника ЦМЗСУ В. Карпова на початку листопада 2008 року заступник міністра оборони України В. Діброва висловив Міністрові оборони України Ю. Єханурову пропозицію про створення музею саме на базі пам'ятки історії «Михайлівська батарея». Міністр підтримав цю ініціативу, дав відповідні доручення, і в результаті вирішення відповідних організаційно-адміністративних питань було видано Наказ Міністра оборони України від 28.08.2009 № 432 «Про створення філії ЦМЗСУ – Військово-морського музею України» (філія ЦМЗСУ – ВММУ) [25; 57; 190; 226]. Рішенням Міністра оборони України від 31.12.2010 Військово-морському музею України були передані будівлі та споруди, зокрема, згаданий вище всесвітньовідомий Михайлівський рavelін, що нерозривно пов'язаний з військовим минулим Севастополя і Чорноморського флоту [75; 232]. Першим директором ВММУ був призначений Андрій Арсенюк. За реалізацію інформаційно-музейної діяльності відповідали Анастасія Політова та Лариса Захарова. Зберігачем фондів була Олена Агеєва.

До урочистого відкриття філії паралельно з проведенням цілої низки будівельних, відновлювальних і впорядкувальних робіт ЦМЗСУ заснував

пам'ятний знак на честь створення Військово-морського музею України. Започаткування і подальша діяльність нової філії стала позитивним прикладом роботи ЦМЗСУ (НВІМУ) у сфері музеєфікації військових об'єктів і введення їх у культурний обіг країни [58].

Інформаційно-музейна діяльність ВММУ. Узагальнені результати інформаційно-музейної діяльності ВММУ у період 2009–2013 років представлено в таблиці 2.9.

Таблиця 2.9

**Результати інформаційно-музейної діяльності філії ЦМЗСУ –
Військово-морський музей України з 2009 по 2013 рік***

Рік	Етапи побудови експозиції	Відвідувачі (чол.)		Кількість екскурсій	Кількість виставок	PR-заходи / наук. діяльність / презентації	Патріотично-музейні заходи	Діяльність бібліотеки
		усього	військ. служ.					
1	2	3	4	5	6	7	8	9
2009	28.08.– створено музей	0	0	0	0	постійно/ 0/0	0	0
2010	04.07.– 1-ша част. експозиції	21923	565	192	2	постійно/ 0/0	>5 (2 міжнар.)	0
2011	23.02.– 2-га част. експозиції	38542	1248	880	2	постійно/ 3/0	>7 (4 міжнар.)	0
2012	28.07.– доповнення експозиції	26972	837	715	2	постійно/ 3/0	>6 (4 міжнар.)	0
2013	Доповнення експозиції	31525	438	911	1	постійно/ 2/1	>7 (5 міжнар.)	Налагодження роботи бібліотеки
Разом		118962	3088	2698	7	постійно/ 8/1	>26 (15 міжнар.)	x

* Джерело: сформовано автором з використанням [4; 25; 50–61; 75].

Аналізуючи показники таблиці 2.9, зазначимо, що основою постійної експозиції ВММУ були виставки «Героїчний Севастополь» (із приватної колекції Олексія Шереметьєва) і «Військово-морська техніка та озброєння» (з фондів НВІМУ), які розпочали свою роботу 4 липня 2010 року. Саме в цей день відбулося урочисте відкриття філії Центрального музею Збройних Сил України – Військово-морського музею України. Нову філію відкрив Міністр оборони М. Єжель, який наголосив на важливій ролі ЦМЗСУ в збереженні військово-історичної спадщини держави. У перший же день до ВММУ завітало понад 10 тис. відвідувачів [58].

Протягом наступних трьох років було організовано ще п'ять виставок, що розкривали діяльність сучасних ЗС України, їх видів і родів військ, налагоджено міжнародне співробітництво [59]. Також було розширено й оновлено виставку «Героїчний Севастополь», присвячену подіям Кримської війни [60; 61]. Інформація про всі виставки, музейну експозицію і музейні заходи постійно розміщували в ЗМІ, поширювали серед туристичних агенцій АР Крим, України, за кордоном [57–61]. Здійснений аналіз річних звітів про діяльність ВММУ, що кількісно відображено в колонці 8 табл. 2.9, свідчить: із більш ніж 25 музейних заходів 15 – були міжнародними.

Показники відвідуваності ВММУ в середньому були на рівні близько 28 тис. осіб на рік. Вони значно менші, ніж аналогічні показники ВММК «Балаклава». Проте, станом на кінець 2013 року, можна констатувати зростання популярності ВММУ серед відвідувачів. Це стало наслідком постійної PR-діяльності музею, спрямованої на поширення інформації про історію споруди, де розмістився ВММУ, і перлини музейної колекції, представленої для огляду.

З 2011 року керівництво та співробітники ВММУ постійно вдосконалювали свій фаховий рівень музейного працівника-науковця. Щорічно проводилися методичні заняття з підвищення кваліфікації. Крім того, науковці філії брали участь у наукових заходах НВІМУ. Проте такий напрям роботи, як проведення презентацій не набув системного характеру і відбувся лише один раз у межах закритого заходу. Його метою стала презентація Симпозіуму сучасного мистецтва «Куди ведуть лози?». У межах цього наукового зібрання 21 травня 2013 року була проведена виставка «Виноград і вино. Куди ведуть лози?».

Фонди ВММК «Балаклава» і ВММУ. Паралельно з уже проаналізованими видами інформаційно-музейної діяльності у ВММК «Балаклава» і ВММУ провадили фондову роботу. Організацію цієї роботи в обох підрозділах здійснювали працівники філій під керівництвом на той час головного зберігача фондів НВІМУ Жанни Денисюк. Було розроблено базові нормативні регламенти, визначено порядок обліку фондів, надавали постійну методичну допомогу фахівцям стосовно налагодження фондової роботи. 2013 року музейні установи

перейшли в режим повної комп'ютеризації обліку основних, допоміжних і бібліотечних фондів. Як уже зазначено, першими зберігачами фондів у ВММК «Балаклава» були Марина Троцак, а у ВММУ – Олена Агеєва. Після об'єднання 2013 року двох філій в один Центральний військово-морський музей України (ЦВММУ) фондівий напрям очолила Ельвіра Бержицька. Кількість предметів основного фонду, з поділом на відповідні типи, а також кількість предметів науково-допоміжного фонду філії НВІМУ – ЦВММУ (ВММК «Балаклава» і ВММУ разом) станом на 31 грудня 2013 року представлено в таблиці 2.10.

Таблиця 2.10

**Кількість предметів основного і науково-допоміжного фондів філії НВІМУ –
Центральний військово-морський музей України
(ВММК «Балаклава» і ВММУ разом) станом на 31 грудня 2013 р.***

Кількість предметів ОФ	Типи предметів основного фонду музею						Кількість предметів НДФ
	Предмети озброєння і техніки	Речові	Образотворчі	Документальні	Фото	Кіно і відео	
6 443	5 380	726	–	132	205	–	493

* Джерело: сформовано з використанням [4; 61].

Оцінивши фондову роботу двох філій (ВММК «Балаклава» і ВММУ) і ЦВММУ в період з 2002 по 2013 рік, констатуємо, що за 12 років діяльності фондова колекція стала налічувати понад 6 тис. одиниць зберігання. Вона здебільшого укомплектована за рахунок надходжень за нарядами Міністерства оборони України. Крім того, були задіяні інші напрями комплектування: виготовлення копій прапорів; моделей підводних човнів; отримання фотокарток, документів, книг з історії Чорноморського флоту радянського періоду (зокрема підводного) від колишніх моряків-підводників та офіцерів запасу; придбання зброї, призначеної для експонування в музеї, і пристосувань для плавальних засобів різних історичних періодів; дарчі надходження (переважно форма одягу) від збройних сил країн-учасниць військово-політичного Варшавського блоку; надходження низки цінних експонатів від філії НВІМУ – МРВСП; знахідки від пошукових операцій на дні Чорного моря; музейні предмети, подаровані філії

численними гостями, представниками керівного та рядового складу військових підрозділів України й світу, ветеранами – колишніми моряками підводниками [50–61].

З показників, зазначених у таблицях 2.9 і 2.10, видно, що дві філії (ВММК «Балаклава» і ВММУ) і ЦВММУ активно розвивалися, поступово посідаючи провідні позиції в культурному просторі АР Крим, отримали визнання і позитивні відгуки в численних гостей з країн Європи, ближнього зарубіжжя і жителів України. Через трансгресивні процеси, що розпочалися в середині 2013 року в головній музейній установі МО України (зміна керівництва) і на початку 2014-го – у державі (анексія АР Крим і війна на Донбасі), наміри їх модернізувати не були реалізовані. Проте, незважаючи на незаконну анексію, АР Крим був, є і залишається територією незалежної України, а створення і діяльність філії НВІМУ – Центрального військово-морського музею України, є яскравим прикладом роботи для наступних поколінь музейних фахівців у напрямі музеєфікації військових об'єктів і введення їх до національного культурного обігу.

Меморіальний комплекс «Пам'яті героїв Крут»

Меморіальний комплекс «Пам'яті героїв Крут» (МК «ПГК») створений з метою збереження національної пам'яті про історичний бій, що відбувся 29 січня 1918 року між захисниками Української Народної Республіки та більшовицькими військами поблизу залізничної станції Крути. Станом на 2020 рік виявлено 600 осіб – учасників бою, із яких персоніфіковано 174 особи [185]. Більша частина воїнів – це 16–19-річні юнаки, які під керівництвом незначної кількості старшин і козаків інших українських військових формувань вступили в нерівний багатогодинний бій з більшовицькими військами, яких налічувалося більше 5000 чоловік [185; 251]. Загальні втрати української сторони (убиті, поранені, полонені) у бою під Крутами сягнули близько 127–146 осіб. З боку більшовицьких військ у бою під Крутами вбито та поранено було близько 300 осіб [11; 251]. Українські патріоти ціною свого життя затримали наступ більшовиків на Київ, чим пригальмували поширення влади радянської Росії на

всю територію колишньої імперії.

Варто зазначити, що радянська історіографія трагічний бій 1918 року або замовчувала, або видавала за прояв соціально-класового конфлікту. Ідеологічне придушення пам'яті про трагічні події під Крутами 1918 року тривало до початку 1990-х років. Із цього часу про героїв Крут стали писати й говорити: ця подія набула інформаційного поширення. У селі Пам'ятне Печівської сільської ради Борзнянського району Чернігівської області почали розбудовувати історичну пам'ятку, присвячену цій події.

З початку створення меморіал перебував у підпорядкуванні Чернігівської обласної державної адміністрації. Ідея переходу меморіалу «Пам'яті героїв Крут» з підпорядкування обласної адміністрації у відомче – Міністерства оборони України, належить народному художнику України А. Гайдамаці. Саме він переконав начальника НВІМУ В. Карпова, що музей-меморіал, присвячений бою під Крутами, має бути державним і перебувати в структурі саме головного військового музею МО України.

2010 рік став знаковим для ЦМЗСУ. Указом Президента України від 15.01.2010 №29/2010 йому надали статусу національного [210]. Своєю чергою, Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 27.01.2010 №127-р цілісній майновий Меморіальний комплекс «Пам'яті героїв Крут» було передано в державну власність [219]. Натомість Наказом Міністра оборони України від 16.07.2010 № 374 ЦМЗСУ перейменували в НВІМУ [221]. 30 липня 2010 року Наказом начальника НВІМУ №108 полковника В. Карпова створено філію НВІМУ – Меморіальний комплекс «Пам'яті героїв Крут» [68]. Саме із цього часу новостворена філія розпочала свою діяльність у підпорядкуванні Міністерства оборони України в структурі НВІМУ.

Завідувачем філії НВІМУ – МК «ПГК» з 2010 по 2012 рік був колишній директор комунального підприємства «Дирекція будівництва МК "ПГК"» Валерій Сарана [238]. З 2012 року філію очолює Олексій Данилевський [105]. Узагальнені результати інформаційно-музейної діяльності МК «ПГК» у період 2010–2013 років представлено в таблиці 2.11.

Таблиця 2.11

**Результати інформаційно-музейної діяльності філії ЦМЗСУ –
Меморіальний комплекс «Пам'яті героїв Крут» у 2010–2013 роки***

Рік	Етапи побудови експозиції	Відвідувачі (чол.)		Кількість екскурсій	Кількість виставок	PR-заходи / наук. діяльність / презентації	Патріотично-музейні заходи	Діяльність бібліотеки
		усього	військово-служ.					
2010	30.07.-створено філію	108	32	4	0	постійно/ 0/0	0	0
2011	Упорядк. експозиції	2310	65	92	0	постійно/ 4/0	>1	Збір бібл. фондів
2012	Поточний ремонт вагонів, догляд за територ., обслуговування експозиції	5664	255	136	0	постійно/ 3/0	>2	Збір бібл. фондів
2013	Поточний ремонт вагонів, догляд за територ., обслуговування експозиції	5881	210	164	1	постійно/ 7/0	>7	Збір бібл. фондів; започат. створ. картотеки
Разом		13963	562	396	1	постійно/ 14/0	>10	постійно

* Джерело: сформовано з використанням [58–61].

Як видно з таблиці 2.11, у період з 2010 по 2013 рік, філія НВІМУ – МК «ПГК» нарощувала показники відвідуваності, екскурсійного обслуговування та ін. У межах музейної PR-діяльності було налагоджено співпрацю з ЧОДА, туристичними агенціями Чернігівщини, всеукраїнськими, обласними, підвідомчими МО України газетами й радіо (регулярно публікували матеріали про бій, розповіді про його учасників, повідомлення про заходи в музеї), телеканалами СТБ, ЕРА, 5 канал (висвітлення урочистостей з відзначення річниць бою), Національною телекомпанією ТРК «Київ» (зйомки документальних фільмів про бій під Крутами) тощо. Водночас на території МК «ПГК» серед відвідувачів безкоштовно розповсюджували буклети філії «Крути – пам'яті героїв Крут». Також популяризації МК «ПГК» і його фондової колекції сприяли численні відгуки в інтернеті та соціальних мережах [58–61]. Результатом стало усвідомлене

підвищення зацікавленості до події, її учасників, бажання відвідати місце національної пам'яті, що зумовило зростання показників діяльності установи.

Варто зазначити, що на кінець 2013 року у філії працювали тільки три науковці (разом із завідувачем), які забезпечували реалізацію всіх напрямів роботи філії. Решта чотири працівники виконували охоронно-господарські функції. Зокрема, інформаційно-музейну діяльність забезпечувала кандидат філологічних наук Наталія Примушко, фондовий напрям роботи очолила Галина Данилевська. Крім того, названі співробітники брали активну участь у науково-дослідній діяльності НВІМУ (у конференціях, семінарах, підготовці матеріалів до публікації у виданнях НВІМУ тощо). Їхня ініціатива позитивно впливала на загальні результати роботи музею. Саме 2013-й можна визначити як рік поглиблення наукових досліджень із цільової тематики музею, яку розробляли, зокрема, згадані вище фахівці.

Цінним науковим доробком стало впорядкування списків встановлених учасників бою під Крутами, що передали музеєві голова ради Громадської організації «Історико-культурологічне товариство "Герої Крут"» народний артист України Ярослав Гаврилюк та автор книги «Крути: збірка у пам'ять героїв Крут» Осип Зінкевич. До списку долучено учасників бою під Крутами, які згадані в книзі Семена Збарзького «Крути: у 40-річчя Великого Чину 29-го січня 1918 – 29 січня 1958». Проведено також роботу з укладання алфавітного каталогу карток про наукові джерела, присвячені бою під Крутами (документи, дослідження, свідчення і спогади учасників бою, твори художньої літератури, статті в періодичних виданнях, інтернет-виданнях тощо). Соціально відповідальною і значущою для належного функціонування екскурсійної діяльності МК «ПГК» стало оформлення змісту «Портфеля екскурсовода». Цей науково-методичний пакет матеріалів містить інформацію про 15 експонатів на відкритому майданчику Меморіалу і 40 експонатів в 1-му вагоні Меморіалу. Крім того, текст екскурсії перекладено англійською і російською мовами й адаптовано для дитячої аудиторії [58–61].

Проте варто констатувати, що, станом на 31 грудня 2013 року, на базі МК «ПГК» не було проведено жодних наукових заходів: семінарів, конференцій чи круглих столів. Зазначені в табл. 2.11 показники наукової діяльності відображають тільки кількісну інформацію про участь співробітників філії в різних наукових зібраннях за її межами. Головним патріотично-музейним заходом МК «ПГК» було відзначення чергової річниці історичного бою в січні. В урочистостях брали участь представники органів вищої державної і місцевої влади України, громадських організацій, політичних партій, учні та студенти закладів освіти. При цьому обов'язковими були поминальні обряди, що проводили священнослужителі Української православної церкви та представники інших релігійних конфесій. За весь період існування меморіального комплексу для юних відвідувачів, майбутніх зберігачів і захисників цінностей незалежної України, було організовано та проведено багато різних ціннісно-патріотичних практик, церемоній, зокрема в рамках юнацьких ігор. 2013 року розвивався виставковий напрям роботи філії в співпраці з Чернігівським обласним історичним музеєм імені В.В. Тарновського [58–61].

Бажаним і популярним МК «ПГК» також був і серед туристів з Білорусі, Греції, Естонії, Ізраїлю, Канади, Латвії, Нідерландів, Південної Кореї, Російської Федерації, США, Туреччини, Франції та інших країн.

Проте вагомою перешкодою в розвитку музею є його віддаленість від автомобільних шляхів обласного та місцевого значення. Фактично масовими відвідувачами музею є організовані туристичні групи, які прибувають на екскурсійних автобусах чи приватному транспорті саме в пам'ятні січніві дні. В інші пори року відвідувачів значно менше, і їх складно заохотити провести заходи саме на території музею. Як правило, це учні шкіл району та області й відпочивальники з літніх шкільних таборів [58–61].

Фонди МК «ПГК». Фондовий напрям роботи МК «ПГК» започаткував головний спеціаліст Українського інституту національної пам'яті в Чернігівській області Бутко Сергій Володимирович. Він організував збір експонатів, упорядкував і систематизував перші надходження у фонди музею. Основними

джерелами поповнення фондів стали: Центральний музей Збройних Сил України (фотодокументи, зброя); ГО «Історико-культурологічне товариство «Герої Крут»», народний артист України Я. Гаврилюк, доктор історичних наук, професор О. Удод, представник Українського інституту національної пам'яті О. Кучерук, кандидат історичних наук, доцент І. Патриляк, завідувачка відділу Національного музею історії України Т. Ралдугіна (збір матеріалів, консультації); державні архіви та наукові інститути України (копії архівних документів, періодичної преси, документальних фільмів, картографічні матеріали, реконструкції артефактів) [184; 186; 238]. З липня 2010 року фондний напрям МК «ПГК» очолила Галина Данилевська. Під керівництвом головного зберігача фондів НВІМУ Жанни Денисюк проведено інвентаризацію фондів МК «ПГК», прийнято на баланс НВІМУ експонати, налагоджено документообіг і належне звітування про їх зберігання. Кількість предметів основного фонду, з поділом на відповідні типи, а також кількість предметів науково-допоміжного фонду філії НВІМУ – МК «ПГК» станом на 31 грудня 2013 року представлено в таблиці 2.12.

Таблиця 2.12

Кількість предметів основного і науково-допоміжного фондів філії НВІМУ – Меморіальний комплекс «Пам'яті Героїв Крут» станом на 31 грудня 2013 року*

Кількість предметів ОФ	Типи предметів основного фонду музею						Кількість предметів НДФ
	Предмети озброєння та техніки	Речові	Образотворчі	Документальні	Фото	Кіно і відео	
55	13	39	3	–	–	–	433

* Джерело: сформовано з використанням [4; 58–61].

Аналіз фондової роботи МК «ПГК» у період 2010–2013 років дав змогу констатувати про наявність 488 одиниць у фондів колекції [58–61].

Варто зазначити, що МК «ПГК» на момент перепідпорядкування НВІМУ вже був оформлений і діяв як музей, тому зусилля фахівців здебільшого були спрямовані на вдосконалення змісту експозиції. Цей факт підтверджують

проаналізовані показники діяльності філії. Однак підрозділ не мав інфраструктурних об'єктів і потребував регулярного державного забезпечення. Опрацьовані джерела підтверджують доцільність включення до структури головної військової музейної установи МО України як філії такого підрозділу, як МК «ПГК». Хоча це й було додатковим навантаженням, проте показники діяльності МК «ПГК» свідчать: він став в один ряд разом з іншими філіями НВІМУ, що на кінець 2013 року слугували дієвим механізмом національно-патріотичного виховання в системі соціально-психологічної роботи ЗС України. Водночас позитивні результати роботи знаходили своє місце при реалізації державної політики стосовно відродження пам'яті про національних героїв з метою відтворення і збереження української ідентичності й стали запорукою формування ідеологічних основ національної безпеки та оборони.

Музей «Герої Дніпра»

«Музей бойової слави 38-ї загальновійськової армії» (1966–1984 роки), «Народний музей "Герої Дніпра"» (1984–2010 роки), філія Національного військово-історичного музею України – музей «Герої Дніпра» (філія НВІМУ – М «ГД») (з 2010 року по нині) – розпочав свою діяльність 2 серпня 1966 року. Це один з найдавніших музеїв Івано-Франківщини. Його створення мало на меті збереження історичної пам'яті про звитяги 38-ї загальновійськової армії, що брала участь у боях з німецькими загарбниками під час Другої світової війни під Воронежем, на Курській дузі, у форсуванні Дніпра, визволенні Києва, Правобережної і Західної України, Польщі, Чехословаччини. У складі її частин і з'єднань воювали тисячі жителів Прикарпаття, які загинули в тій війні. 1984 року музей отримав назву «Народний музей "Герої Дніпра"» [15; 92].

22 липня 2010 року Наказом Міністра оборони України №378 «Про створення філії Національного військово-історичного музею – музею «Герої Дніпра» М «ГД» перейшов у підпорядкування НВІМУ, а 23 серпня 2010 року Наказом начальника НВІМУ В. Карпова № 9 у головній музейній установі МО України було створено новий структурний підрозділ [68; 224].

Інформаційно-музейна діяльність М «ГД». Першим завідувачем філії НВІМУ – М «ГД» призначили Ярему Кваснюка. Крім адміністративно-організаційних аспектів діяльності М «ГД», очільник установи відповідав за виконання заходів, передбачених інформаційно-музейною діяльністю. Узагальнені результати цієї роботи М «ГД» у 2010–2013 роки представлено в таблиці 2.13.

Таблиця 2.13

**Результати інформаційно-музейної діяльності філії НВІМУ –
Музей «Герої Дніпра» у 2010–2013 роки***

Рік	Етапи побудови експозиції	Відвідувачі (чол.)		Кількість екскурсій	Кількість виставок	PR-заходи / наук. діяльність / презентації	Патріотично-музейні заходи	Діяльність бібліотеки
		усього	військово-служ.					
2010	23.08. – створено філію. Експозиція розміщена у 12 залах	635	70	22	0	0/3/0	>5	0
2011	-	4002	711	166	6	10/6/0	>26	588 од.
2012	-	3067	1025	148	15	3/26/0	>11	Діє
2013	-	3528	902	166	23	2/39/0	>30	Діє
Разом:		11232	2708	502	44	15/74/0	>72	x

* Джерело: сформовано автором з використанням [58–61].

Як бачимо з табл. 2.13, на дату підпорядкування безпосередньо НВІМУ, експозиція музею вже була сформована і розміщувалася у 12 залах приміщення за адресою: м. Івано-Франківськ, вул. Національної Гвардії, 14Д. Про експозицію станом на 2010 рік докладно описано у публікації завідувача філії Я. Кваснюка «Скарбниця доблесті і звитяги» [92]. Після входження до структури НВІМУ в експозиції М «ГД» було започатковано новий розділ, що мав висвітлювати етапи формування і розвитку безпосередньо ЗС України.

Чисельність відвідувачів філії в досліджуваний період коливалася в межах 3 тис. відвідувачів на рік. На такі показники впливали віддаленість музею від центру міста, а головне – політичні погляди депутатського корпусу Івано-Франківської міської ради. Завдяки проведеним PR-заходам і підвищенню рівня

екскурсійного обслуговування кількість відвідувачів музею поступово зростає [61].

Досить активною була виставкова діяльність М «ГД». За досліджуваний період проведено 44 виставки. Вони були присвячені історичним подіям та особистостям, які вплинули на військову історію України та її західного регіону. Водночас у фондах музею зберігалося ще достатньо музейних пам'яток, які варто було презентувати відвідувачам. Проте завідувач філії регулярно наголошував на обмеженості фінансування і неможливості виготовити чи закупити додаткове сучасне експозиційне обладнання (вітрини та подіуми).

Натомість з 2011 року фахівці М «ГД» здійснювали PR-заходи, які сприяли популяризації музейної експозиції. Серед них [59–61]: співпраця із засобами масової інформації (газети «Народна армія», «Репортер», «Галицький кореспондент» «Карпатський нафтохімік», телеканали Інтер, ICTV, ТРК «Вежа», 3-тя студія); розміщення відгуків відвідувачів у мережі Інтернет і соціальних мережах; регулярні запрошення до музею, що розповсюджували серед шкіл та інших закладів освіти міста Івано-Франківська та області. Крім того, науковці музею регулярно надавали журналістам консультації і роз'яснення з питань військової історії при підготовці цільових матеріалів. Попри все, станом на кінець 2013 року, бракувало фінансових ресурсів, що унеможливило розробку додаткових носіїв відкритої реклами музею: буклетів, музейної сувенірної продукції, банера на вході до приміщення музею – «Музей "Герої Дніпра"» запрошує».

У М «ГД» у досліджуваний період була досить активною наукова діяльність: підготовлено до друку книги й довідники про бойові дії та військові частини на території Станіславської області у 1941 і 1944 роках (2010 рік); проведено наукові заходи НВІМУ (2011–2013 роки); створено інформаційну базу даних про загиблих і надання допомоги жителям області з розшуку поховань близьких (2011 рік); опубліковано чотири наукові дослідження в журналі НВІМУ «Український військовий музей» (2010, 2011, 2012 роки); підготовлено до друку чотири наукові розвідки про військові поховання військовослужбовців частин

Радянської армії, які загинули під час ДСВ на території Івано-Франківської області (2013 рік); постійно тривала пошуково-меморіальна робота [58–61; 89–91]. Останній науковий напрям був досить рідким явищем для більшості музеїв регіону та трудомістким. Він охоплював [58–61]:

- опрацювання архівних матеріалів з метою виявлення необлікованих захоронень жертв війн чи політичних репресій;
- виїзд на місце й підготовку паспорта виявленого кладовища;
- підготовку подання голові Івано-Франківської обласної державної адміністрації про проведення реконструкції кладовища;
- обстеження, фотофіксацію поховань та ідентифікацію загиблих;
- складання акта про встановлення місця поховання для подання Державній міжвідомчій комісії у справах увічнення жертв війни та політичних репресій.

У межах цієї діяльності М «ГД» здійснював міжнародну діяльність і співпрацював з меморіальними організаціями країн-учасниць Першої і Другої світової воєн, а також країн, що постраждали від політичних репресій СРСР у добу сталінського режиму. Така пошуково-меморіальна робота і, як її наслідок, меморіальні заходи, пропагували шанобливе ставлення до військовослужбовців та інших осіб, які загинули внаслідок воєн та інших конфліктів: відбувалося облаштування, збереження та утримання військових поховань і військових пам'ятників, проведення пошукових робіт, у ході яких поповнювалася фондова колекція М «ГД».

Крім зазначеної наукової роботи, у філії активно проводили різноманітні *національно-патріотичні заходи*. Серед них [58–61]:

- культурно-масові заходи з урахуванням основних військово-історичних подій України, ювілейних та урочистих дат ЗС України;
- міжнародні заходи з меморіальними організаціями країн-учасниць Першої і Другої світової воєн, а також країн, що постраждали від політичних репресій СРСР у добу сталінського режиму;

- тематичні зустрічі з ветеранами різних родів військ ЗС України і воєнних конфліктів періоду СРСР, в'язнями фашистських концтаборів, які проживають у місті Івано-Франківську та області;
- участь науковців музею в круглих столах, присвячених подіям воєнних конфліктів;
- проведення на базі музею, у межах курсів підвищення кваліфікації, методичних занять з викладачами предмету «Захист Вітчизни» шкіл області, організованих Івано-Франківською ОДА і філією НВІМУ – М «ГД»;
- проведення на базі музею уроку «Захист Вітчизни», на якому відвідувачі, крім теоретичної підготовки національно-патріотичного характеру, набували практичних навичок розібрання-зібрання стрілецької зброї.

Узагальнюючи інформаційно-музейний напрям роботи філії НВІМУ – М «ГД» зазначимо, що ми не знайшли в джерельній базі спогади щодо проведення фахівцями філії презентацій книг, проектів тощо. Сама інформаційно-джерельна база обмежена річними звітами філії з хронологічним переліком заходів і виставок без аналітичної деталізації. При цьому, щоб глибше розглянути трансформацію експозиції, яка, станом на 2010 рік, була насичена ціннісно-патріотичними пам'ятками радянської епохи, публікацій недостатньо. Загалом більш детальний огляд та аналіз інформаційно-музейної діяльності М «ГД», зокрема в частині висвітлення експозиційної, виставкової, наукової роботи та музейних заходів, заслуговує на окреме наукове дослідження.

Фонди М «ГД». 2010 року фондовий напрям М «ГД» очолила Наталя Ткачук. Під керівництвом головного зберігача фондів НВІМУ Жанни Денисюк було проведено інвентаризацію фондів М «ГД», узятю на баланс НВІМУ експонати, налагоджено документообіг і належне звітування. Кількість предметів основного фонду, з поділом на відповідні типи, а також кількість предметів науково-допоміжного фонду філії НВІМУ – М «ГД» станом на 31 грудня 2013 року представлено в таблиці 2.14.

Таблиця 2.14

**Кількість предметів основного і науково-допоміжного фондів філії НВІМУ –
Музей «Герої Дніпра» станом на 31 грудня 2013 року***

Кількість предметів ОФ	Типи предметів основного фонду музею						Кількість предметів НДФ
	Предмети озброєння і техніки	Речові	Образотворчі	Документальні	Фото	Кіно і відео	
2679	140	105	81	2207	146	-	100

* Джерело: сформовано з використанням [4].

Аналіз фондової роботи М «ГД» у період 2010–2013 років дає можливість констатувати наявність 2 779 одиниць зберігання у фондовій колекції. Основні музейні предмети, що були поставлені на облік 2010 року при входженні М «ГД» до структури НВІМУ: бойові прапори, нагороди, особисті речі ветеранів, предмети озброєння. Значна частина документального фонду (особові справи, листи військовослужбовців) після вивчення також були поставлені на облік. Загалом зберігач фондів Н. Ткачук проводила цілеспрямовану роботу з обліку музейних фондів. Оформлювала уніфіковані паспорти й інвентарні картки на предмети основного фонду. Фондова робота здійснювалася відповідно до вимог нормативно-правових регламентів України [58–61].

Підсумовуючи вище зазначене, вкажемо, що інформаційно-музейна діяльність і фондова робота М «ГД», як й інших філій НВІМУ, були здійснені на належному рівні в розрізі затверджених планів. Філія не мала інфраструктурних об'єктів бізнесового спрямування, тому її функціонування цілком залежало від фахової роботи персоналу й державного забезпечення. Крім того, значні зусилля були спрямовані на завершення процесу захисту земельної ділянки, на якій розташований музей, від недобросовісних комерційних структур.

Оскільки музей працює з 1966 року, його експозиція на початку незалежності України пропагувала застарілу ідеологічну парадигму країни, якої вже не існувало. Вона потребувала переосмислення і трансформації з метою дотримання національних інтересів незалежної України. Тому наукові співробітники М «ГД» і фахівці НВІМУ спрямували свої зусилля на

вдосконалення змісту експозиції та доповнення її новим розділом, що демонстрував історію формування і розвитку ЗС України.

Для об'єктивності варто зазначити, що з 1991 року належні змістові зміни вносили. Натомість лише після перепідпорядкування М «ГД» головному музеєві МО України, завдяки науковому ресурсу співробітників НВІМУ, експозицію новоствореної філії було вдосконалено. Вона почала набувати ознак національного-патріотичного осередку в західному регіоні України. Зокрема, станом на 31 грудня 2013 року, М «ГД»: забезпечував вивчення, збереження і використання пам'яток матеріальної та духовної культури військової сфери; залучав особовий склад військ (сил) і громадян України до надбань військової, національної, історико-культурної спадщини. Крім того, фахівці М «ГД» стали авторитетними та кваліфікованими консультантами з питань пошуково-меморіальної, військово-патріотичної роботи, історії ДСВ та інших аспектів військової історії.

Висновки до розділу 2

Аналіз становлення і розвитку музейної справи в ЗС України з 1995 по 2013 рік дав змогу встановити, що цьому питанню приділяли достатньо уваги. Зокрема, для побудови дієвої системи виховної і соціально-психологічної роботи з особовим складом і зацікавленими сторонами було використано мережу музейних утворень Сухопутних військ, Повітряних сил, Військово-морських сил, Військ зв'язку ЗС України, а також Головного управління розвідки, Військово-медичного департаменту, Департаменту військової освіти і науки МО України і Військово-історичного музею Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського. При цьому ключову роль із забезпечення змістовності цієї системи, її сталості й національної інституціональності виконувала та виконує головна музейна установа МО України: з 1995 по 1996 рік – Музей Збройних Сил України; з 1996 року по 2010-й – Центральний музей Збройних Сил України; з

2010 року по нинішній період – Національний військово-історичний музей України.

Досліджено мережу військових музейних утворень у системі виховної і соціально-психологічної роботи Збройних Сил і Міністерства оборони України та визначено їх здобутки з точки зору наповнення основних і науково-допоміжних фондів, досягнення відповідних показників культурно-освітньої роботи. Базисом для нашого узагальнення стали публікації в друкованих виданнях НВІМУ і звіти про діяльність за період з 1996 по 2013 рік і частково за 2014-й.

Основну увагу приділено об'єктивному окресленню місця і ролі в процесі національно-патріотичного виховання НВІМУ і його філій. Простежено особливості етапів становлення та розвитку головної музейної установи МО України, й отримані результати дають можливість стверджувати, що фахово-скоординована колективна діяльність установи під керівництвом полковника В. Карпова продемонструвала сучасні, дієві підходи до провадження музейного адміністративного менеджменту. Саме це дозволило в досить короткий, за історичним виміром час, МЗСУ стати провідним музеєм нашої держави й отримати статус національного.

РОЗДІЛ 3

ОСОБЛИВОСТІ РОЗБУДОВИ НАЦІОНАЛЬНОГО ВІЙСЬКОВО-ІСТОРИЧНОГО МУЗЕЮ УКРАЇНИ У 1995–2013 РОКАХ

3.1. Інституціональний розвиток Національного військово-історичного музею України

1991 року, коли Україна здобула незалежність, на її теренах діяла розгалужена радянська військово-музейна мережа ЗС України, що складалася з музеїв і кімнат чи кают бойової або трудової слави. Після розпаду СРСР діяльність таких інституцій втратила великодержавницький патріотичний сенс. У цей історичний період у суспільстві зароджується і набуває потужного поштовху кардинально осучаснене сприйняття воєнної історії, поширюється активний рух збиральництва та колекціонування військово-історичних предметів, різноманітних варіантів їх пошуку. Такий інтерес став явищем закономірного розвитку громадянського суспільства незалежної держави, що призвело до виникнення нових суб'єктів у різних інституціональних формах, а саме: музеїв, фестивалів, виставок, клубів, форумів, арт-майданчиків тощо.

На сьогодні в Україні набуває популярності й поширення досить розповсюджений в Європі «мережевий» напрям розвитку музеїв, коли вони об'єднуються в мережі та співпрацюють між собою. Так, зараз діють мережі регіональних (обласних), історичних, військових, технічних музеїв тощо. Членство в таких утвореннях дає можливість музеям на договірних умовах брати участь у спільних заходах, залучати фінансові, кадрові та наукові ресурси інших музеїв мережі, суміжних культурних установ і меценатів, підвищувати фаховість своїх працівників на базі закладів-партнерів.

Вагомими кроками з поширення мереж музейних установ України є створення музейних асоціацій. Нині в Україні діють Всеукраїнська асоціація

музеїв, Львівська міська громадська організація «Асоціація музеїв і галерей», ГО «Асоціація працівників музеїв технічного профілю», Асоціація музеїв Долинщини, Асоціація музеїв та галерей Карпатського регіону, ГО «Український центр розвитку музейної справи». Діяла до анексії АР Крим Асоціація музеїв і заповідників Криму [6; 7; 8; 23; 115; 254]. Такі об'єднання сприяють встановленню партнерських зв'язків між музеями й органами виконавчої і представницької влади, розвитку та популяризації музейної справи, матеріально-технічному забезпеченню, соціальному захисту працівників, збереженню історичних пам'яток, запозиченню вітчизняного і європейського досвіду музеєзнавства, пропагуванню місцевих традицій, меценатству.

Існують також осередки музейних методичних спілок (наприклад методичне об'єднання «Музейна педагогіка», «Український державний центр національно-патріотичного виховання, краєзнавства і туризму учнівської молоді»), що опікуються питаннями процесу організації роботи музейних кімнат і міні-музеїв, а також методикою подачі інформації юним відвідувачам [152; 252].

Водночас набуває популярності Всеукраїнський музейний фестиваль, що організовує Дніпропетровський національний історичний музей імені Д. І. Яворницького. У ході цього заходу музеї переймають досвід упровадження у свою діяльність модернізованих форм залучення відвідувачів через інтернет, мультимедійні видання, віртуальні виставки тощо. Крім того, під час фестивалю відбуваються тематичні круглі столи, де працівники музейної сфери більш детально обговорюють проблемні питання діяльності музеїв України [38].

Разом із тим, розвитком музеїв і підвищенням фаховості кадрів опікуються «Національний науково-дослідний реставраційний центр України», Міжнародний фонд «Відродження», Фонд Ріната Ахметова [123; 158; 256]. Держава також не стоїть осторонь цієї сфери. Нині діє Комітет з питань гуманітарної та інформаційної політики при Верховній Раді України, Громадська і Музейна ради при Міністерстві культури та інформаційної політики України [29; 96; 153].

До того ж, існують організації, що надають практичну допомогу в мережі інтернет. Наприклад, при плануванні та виконанні PR-заходів варто скористатися

ресурсами сайту журналу «Музеї України», основним завданням якого є популяризація, підтримка, захист українських музеїв, розшук і повернення культурних цінностей. Співробітники часопису мають розгалужені міжнародні контакти, співпрацюють з експертами відомих аукціонних структур, потужними антикварними салонами, мистецькими галереями світу. Журналісти постійно контактують з відомими істориками, музейниками, громадськими діячами [147]. За допомогою сторінки в соціальній мережі «Фейсбук» «Український центр розвитку музейної справи» можна дізнатися про міжнародні музейні новини, зорієнтуватися в пропозиціях стосовно професійної підготовки та підвищення кваліфікації музейних працівників, ознайомитися з новітніми дослідженнями фахівців галузі. Цікавим ресурсом цієї мережі є сторінка «Музеї. Дискусійний клуб». Учасники цієї інтернет-групи мають можливість обговорювати актуальні питання розвитку музейної справи, ділитися досвідом в управлінні музеями та реалізації музейних проєктів і програм тощо. Натомість для тих, хто цікавиться публіцистикою за фаховою тематикою рекомендованими інтернет-сторінками є «Музейний сайт: матеріал для роздумів», «Динамічний музей» [96; 150; 156]. Своєю чергою, з колекціями провідних вітчизняних музейних скарбниць можна ознайомитися на сайті «Музеї on-line», а також оглянути віртуальні експозиції відомих світових музейних установ завдяки ресурсу «Google Arts & Culture» [21; 145]. Попри все, не варто залишати поза увагою і численні регіональні інформаційні музейні сайти України, такі як: «Музейний простір Волині»; «Музейне коло Прикарпаття»; «Музеї Одеси»; «Музеї Харкова» та ін. [146; 148; 149; 154; 155; 255]. Фактично через доступність комунікації з українськими та світовими музеями в інтернет-режимі музейні працівники мають можливість оперативно та всебічно підвищувати свій фаховий рівень, ефективно впроваджувати передові новації в експозиційну, наукову, видавничу й іншу музейну діяльність.

Крім того, у контексті інституціональної сфери розвитку музеїв варто акцентувати на тому, що в Україні діють також міжнародні об'єднання, такі як Український національний комітет Міжнародної ради музеїв (ICOM), Міжнародна

рада з питань пам'яток і визначних місць (ICOMOS), Пан'європейська федерація культурної спадщини (Europa Nostra), які координують зусилля країн з питань використання музеїв, пам'яток історії і культури в туризмі у Європі та світі загалом, що сприяє соціокультурному й економічному розвитку країн і регіонів, розвиває міжкультурний діалог. Саме тому в моральному кодексі музеїв ICOM стверджено, що «чільне призначення музейних закладів – надавати послуги суспільству» [122; 166; 253]. Варто зазначити, що 2 вересня 2020 року Верховна Рада України, за ініціативи Українського національного комітету Міжнародної ради музеїв (ICOM), ухвалила Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення діяльності музеїв закладів вищої освіти», який визначив статус музеїв закладів вищої освіти, захистив права їх працівників, створив умови для належного захисту музейних колекцій і розвитку музейної справи, а також уніфікував спеціалізовану термінологію [187].

Попри наявність в Україні музейних мереж та їх об'єднань, які підтримують розвиток музеїв і популяризують напрями розвитку у межах музейних мереж, а також державних органів, що мають сприяти сучасному розвитку музейних установ, їх функціонування не є досконалим та ефективним. Так, у міжнародних культурних об'єднаннях музейні установи України представлені в зовсім незначній кількості. На нашу думку, це зумовлено низьким рівнем освоєння сучасних інформаційних і комунікаційних технологій. Чимало музеїв (особливо локальних) просто не знають і не прагнуть дізнаватися про такі можливості, не шукають необхідну інформацію і партнерів, не намагаються налагодити доступну й недорогу електронну комунікацію, тому що або не мають ресурсів, або не хочуть, або не знають, як це зробити. Водночас для українських музеїв продовжує залишатися проблемою мовний «бар'єр» у спілкуванні із закордонними партнерами [236]. Через це інституціональне музейне середовище України потребує осучаснення і правового вдосконалення, а багато музеїв – оновлення стилю і впровадження у свою діяльність принципів і методів ефективного музейного адміністративного менеджменту, адже через значну кількість музеїв та економічні чинники відвідувача потрібно заохочувати пізнавати історію своєї

країни.

З огляду на специфіку військових музейних утворень зазначимо, що ця проблема не є такою гострою, адже існує постійна потреба в морально-психологічному забезпеченні діяльності військ і підвищенні бойової готовності особового складу [79]. Тому органи виховної роботи ЗС України обов'язково організовують відвідування таких установ щойно призваних до лав української армії військовослужбовців. Крім того, співпраця із закладами освіти та громадськими організаціями, які опікуються військово-патріотичним вихованням і відпочинком молоді в спеціалізованих таборах, дає змогу активно залучати юних патріотів до оглядин військових музеїв.

Усе ж найбільш значною проблемою для військових музеїв залишається їх фінансування. Керівники військових музейних утворень, не маючи регулярних джерел фінансового утримання і перспектив поповнення фондів своїх музеїв, через обмежені можливості для проведення міжмузейних культурно-виховних програм постійно перебувають у пошуках відповідних ресурсів. Крім того, на відміну від цивільних музеїв, які можуть провадити окремі види комерційної діяльності (утримувати сувенірні крамниці та кав'ярні, фінансово мотивувати творчі ініціативи, регулювати ціноутворення), зокрема за рахунок коштів спонсорів і меценатів, військові бюджетні музеї за такої діяльності не завжди отримують позитивні наслідки [14]. Така ситуація негативно впливає на розвиток військових музеїв, зокрема стосовно забезпечення тривалості, а за певних умов – сталості експозиції, що прямо залежить від особистих взаємовідносин керівництва музею з меценатом (спонсором). До того ж це питання, на кінець 2013 року, було не врегульоване в правовому полі. Проте, станом на 2 грудня 2020 року, ситуація покращилася. Так, Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку платних послуг, які можуть надаватися державними і комунальними закладами культури, що не є орендою» № 1183-2020-п врегульовано питання надання платних послуг комунальними та державними закладами культури, зокрема музеями, третім особам. Цей нормативний акт дає змогу в повному обсязі використовувати зароблені кошти для розвитку і

зміцнення матеріально-технічної бази установи [198].

Нестача кваліфікованих кадрів за необхідним напрямом підготовки і відсутність досвіду організації музейної роботи та її методичного забезпечення – це ще одне проблемне питання, що впливає на ефективність функціонування військових музеїв. Як результат, ми маємо достатньо низький рівень змістовності експозицій (виставок) і їх опосередкований військово-патріотичний вплив на свідомість відвідувачів, що в подальшому визначає якість і перспективи гуманітарного розвитку особового складу ЗС України, нівелює інституціональні позиції музеїв. На нашу думку, керівники кожної військової музейної установи мають кваліфіковано застосовувати відповідні організаційно-правові й методичні інструменти. Це дасть їм змогу всеохопно оцінити можливі варіанти роботи й прийняти такі управлінські рішення, які призведуть до осучаснення і подальшого сталого розвитку не лише музею конкретної військової частини, а й усієї музейної мережі ЗС України.

Саме тому 1995 року питання належного впливу на формування національно-патріотичної свідомості військовослужбовців ЗС України з метою забезпечення дотримання вимог національної безпеки було вирішене шляхом створення головного відомчого військового музею. Фактично з 1995 року – МЗСУ (з 1998 – ЦМЗСУ, а з 2010 – НВІМУ) став провідною музейною інституцією МО України, що об'єднала військові музейні утворення історичного та науково-просвітницького спрямування й розпочала здійснювати науково-методичне керівництво ними. Значний перелік позитивних практик діяльності цієї музейної установи актуалізував потребу дослідити особливості інституціонального розвитку НВІМУ з моменту його створення (1995 рік) по 2013 рік (коли в НВІМУ й у нашій державі відбулися кардинальні трансгресивні явища).

У зв'язку з різночитанням термінів «інституціональний» та «інституційальний» і з метою з'ясування сфери застосування вказаних термінів, нами було здійснено запит до Інституту української мови Національної академії наук України. За його роз'ясненнями, термін «інституціональний» означає «пов'язаний із суспільними інститутами», «офіційно встановлений і закріплений у

своєму суспільному статусі» [233]. Отже, відповідно до визначення вказаної дефініції, *інституціональний розвиток головної музейної установи МО України характеризується:*

- поетапним та одночасно взаємозалежним від діяльності інших суспільних інституцій і взаємообумовленим історичною вимогою стосовно формування базису для подальшої побудови системи виховної і соціально-психологічної роботи в ЗС України;

- встановленням єдиних державницьких національно-патріотичних підходів у взаємодії із зацікавленими сторонами, з урахуванням вимог національної безпеки та оборони України;

- можливістю спрямування ресурсів на покращення змісту та якості роботи головного музею, збільшення кількості та забезпечення прогресивного розвитку його філій;

- організованим, умотивованим, контрольованим і, відповідно, суспільно затребуваним якісним вирішенням національно-патріотичних завдань.

На нашу думку, позитивні процеси інституціонального розвитку НВІМУ забезпечили дві відносно самостійні, проте достатньо взаємозалежні складові: адміністративну та соціальну. Оцінка *адміністративної складової* інституціонального розвитку НВІМУ потребує аналізу особистісних управлінських компетенцій його керівництва, начальника музею В. Карпова, зокрема використаної ним системи музейного адміністративного менеджменту, а *соціальна* – оцінку результатів роботи музейного колективу з точки зору його впливу на формування суспільної думки, а головне – на патріотичне виховання майбутніх і теперішніх захисників незалежної України, через налагоджену систему комунікацій із зацікавленими сторонами.

Так, досліджуючи *особистісні управлінські компетенції* В. Карпова як начальника НВІМУ, констатуємо, що він був висококомпетентним, соціально відповідальним керівником музейної установи національного рівня, має спеціальну базову освіту, володіє інноваційними компетенціями сучасного управлінця, дотримується загальновизнаних вітчизняних і міжнародних

стандартів, зовнішніх атрибутів поведінки та професійної етики військового музейного менеджера. Зокрема, серед найбільш позитивних управлінських компетенцій В. Карпова варто виділити [133]:

- збалансоване застосування адміністративних, економічних, соціально-психологічних і партнерських методів управління музейною установою;
- всебічне сприяння неперервному навчанню, регулярному підвищенню кваліфікації, самоосвіті й особистісному розвитку підлеглих;
- організацію адаптованого до умов сьогодення методичного забезпечення процесів діяльності та обміну досвідом у мережі військових музеїв ЗС України;
- застосування прийнятних методів мотивування діяльності штатних працівників і зацікавлених сторін, що забезпечило синергетичний ефект, завдяки якому вдалося досягти значних позитивних результатів у роботі як головної музейної установи, так і її філій;
- систематичне змістовне та раціональне застосування такої управлінської комунікації, як колективне підбиття підсумків роботи на нарадах або під час індивідуального спілкування з підлеглими;
- фаховий підхід до налагодження продуктивних комунікацій із суспільними інституціями, що забезпечило досягнення і закріплення музеєм та його філіями належного рівня суспільного статусу як в Україні, так і за кордоном.

Крім особистісних управлінських компетенцій керівника, адміністративна частина інституціонального розвитку головної музейної установи МО України прямо залежала від обраної системи музейного адміністративного менеджменту, що забезпечило досягнення нею позитивних результатів. *Музейний адміністративний менеджмент* – це система знань, умінь і навичок з теорії та практики управління музеєм і музейним персоналом, що сприяє налагодженню і дотриманню належного рівня планування, організування, реалізації проектів і програм, музейного маркетингу, фандрайзингу, інформатизації, PR і реклами, мотивування, контролювання і регулювання діяльності персоналу, відповідно до законів, принципів і методів адміністрування. Системний підхід до управління музеєм як цілісною структурою за певною моделлю адміністративного

менеджменту дає можливість цій установі реалізуватися в соціокультурному середовищі [17; 165]. Сьогодні в багатьох країнах світу музеї входять до так званої «соціальної мережі», у якій діяльність організовують на умовах проектно-програмного підходу та формування партнерських стосунків між її учасниками [106; 144, с. 24].

Як показує практика, ефективність функціонування системи музейного адміністративного менеджменту залежить від того, якими управлінськими методами користується керівник для забезпечення інституціонального розвитку музейної установи. Рекомендовано застосовувати адміністративні, ринкові (економічні), соціально-психологічні та партнерські методи [22]:

– *адміністративні методи* – сукупність засобів, операцій і процедур, що використовують для прямого регулювання діяльності колективу (підлеглого) через примус (команда, наказ, вказівки в усній або письмовій формі тощо);

– *ринкові (економічні) методи* – сукупність способів керування колективом (підлеглим), що базуються на обмінних відносинах і передбачають використання матеріальної заінтересованості для впливу на колектив (підлеглого);

– *соціально-психологічні методи* – сукупність прийомів, що впливають на діяльність людей через апелювання до їхніх переконань, етичних норм поведінки, за допомогою матеріального заохочення тощо;

– *партнерські методи* – комплекс форм ділової співпраці на умовах досягнення взаємовигідних цілей, за яких партнери на мирних, рівних умовах дослуховуються до вимог і пропозицій кожної сторони, відкрито обговорюють необхідні питання, оформлюють у вигляді угод (усних чи письмових) досягнуті домовленості та спільно контролюють їх виконання.

Так, у процесі обліку та зберігання фондів доречно використовувати *адміністративні методи*. Відповідно *ринкові (економічні) і соціально-психологічні методи* – в інших напрямках музейної діяльності. Найбільш ефективним засобом залучення ресурсів, формування тривалих стратегій та

оперативного регулювання роботи музеїв з метою забезпечення сталого інституціонального розвитку доцільно застосовувати *партнерські методи*.

Універсального опису діяльності керівника військового музею, який, фахово виконуючи свої функціональні обов'язки, забезпечує належний інституціональний рівень конкретного музейного утворення, не існує. Сучасні науковці розглядають управління музеєм як серію безперервних взаємопов'язаних дій. Їх називають *управлінськими функціями*, що являють собою комплекс відносно відокремлених, взаємопов'язаних робіт, які постійно здійснюються і повторюються. Менеджери різних управлінських рівнів, співпрацюючи з підлеглими, впливають на їхню діяльність, чим забезпечують досягнення цілей музейної установи. Такі управлінські функції, як *планування, організування, мотивування, контролювання, прийняття управлінських рішень* сукупно являють собою *процес управління* [22].

Планування посідає пріоритетне місце в системі управління музеєм, визначає основні види робіт на поточний період і на перспективу, термін їх проведення, необхідні ресурси (передусім виконавців). Реалізуючи функцію планування, керівник, оцінюючи потреби, враховує вплив внутрішніх і зовнішніх факторів, визначає цілі та можливості їх досягнення, а також прогнозує показники розвитку музею на певний період. Головною метою планування є збалансування та узгодження робіт із затвердженим планом фінансування. На етапі планування визначають прийнятні для конкретної музейної установи умови її інституціонального і сталого розвитку.

Організування – функція управління, що структурує роботу музею, тобто формує підрозділи, відповідно до розміру музею, його цілей, технологій роботи й персоналу, визначає місце та роль кожного працівника в процесі управління. Іншими словами, *організування роботи музею* – це діяльність менеджерів усіх управлінських рівнів, спрямована на забезпечення функціонування музею і досягнення оптимальних результатів його роботи. У великих музеях можуть діяти фондові, просвітницькі, наукові, інформаційні, експозиційні, екскурсійні тощо відділи. У невеликих музеях функції названих відділів можуть бути покладені на

певних співробітників. У зовсім маленьких колективах розподіл музейної роботи відбувається в межах робочого часу. Умовами ефективної реалізації функції організування в музейній установі є неперервне навчання, підвищення кваліфікації музейного персоналу, самоосвіта музейних спеціалістів, фаховий методичний супровід процесів діяльності, обмін досвідом, належне ресурсне забезпечення, а головне – дієва співпраця із суспільними інституціями.

Мотивування – функція, завдяки якій керівники досягають належної працевіддачі співробітників; відповідне стимулювання заінтересованих сторін з метою реалізації цілей музею. Для мотивування персоналу керівник визначає його потреби та продумує можливість задоволення цих потреб завдяки якісній роботі підлеглих. Варто зауважити, що в такій організації, як музей за певних обставин мотиви діяльності одних працівників і підрозділів можуть не збігатися з мотивами інших та навіть не відповідати загальновизначеним цілям. У такому випадку музей функціонує неефективно і перебуває на межі стагнації. Тому *успіх саме музейної установи можливий лише за умови формування в процесі управлінської діяльності синергічного ефекту* – явища, коли знання, уміння, навички та зусилля керівника й кожного працівника колективу поєднуються, взаємно посилюються, відповідають спільному напрямку розвитку музею, завдяки чому установа досягає результатів, вищих за очікувані. Достатньо персоніфікованим для забезпечення синергічного ефекту має бути стимулювання співпраці музею із зацікавленими сторонами. На практиці, як правило, це відбувається за рахунок налагодження міжособистісних контактів менеджерів різних управлінських рівнів, що трансформується в офіційне досягнення належного рівня суспільного статусу.

Контролювання – функція, що дозволяє виявити успішність (неуспішність) виконання планових і позапланових робіт музею та перевірити якість виконання управлінських рішень. Необхідно, щоб контроль був всебічним, всеохоплюючим і системним. Вкрай важливо, щоб результати контролю обговорювали на нарадах для координації діяльності музейної установи. Одним із видів контролювання є оформлення Звіту роботи музейної установи за місяць, квартал, рік. У ході його підготовки підбивають підсумки про функціонування кожного підрозділу чи

посадової особи, виявляють виконані (невиконані) планові (позапланові) роботи, аналізують результативність діяльності за певний період, коригують напрями роботи. Ще одним різновидом контролювання діяльності музею є анкетування. Такий документ дає змогу вчасно реагувати на відгуки відвідувачів і коригувати, наприклад, напрями вдосконалення діючої експозиції чи новоствореної виставки. Публічність Звітів роботи музейної установи й регулярність цільового анкетування із подальшим презентуванням отриманих результатів на загал є впливовим інструментом налагодження нових і покращення напрацьованих суспільних зв'язків, а також забезпечення належного рівня інституціонального розвитку.

Прийняття управлінських рішень – це вибір напрямів планування, організування, мотивування і контролювання. Як правило, управлінські рішення мають форму планів, завдань, наказів, розпоряджень тощо. На процес прийняття управлінських рішень впливають психологічні й соціальні чинники, досвід керівника, його ціннісні установки, бажання розвитку себе як особистості й кожного члена колективу, ввіреної йому організації (установи, підприємства). Рівень цього бажання має визначатися розумінням і спроможністю отримати належний суспільний статус. *Існують три категорії управлінських рішень* [22]: інтуїтивні (базуються лише на інтуїції; цілковите прийняття такого вибору); обмірковані (обумовлені знаннями чи досвідом керівника); раціональні (їх приймають на основі об'єктивного аналізу ситуації).

Процес прийняття управлінського рішення складається з п'яти кроків: встановлення проблеми; визначення обмежень та умов для прийняття рішення, зокрема впливу на можливі його варіанти поведінки заінтересованих сторін; виявлення варіантів вирішення питання; оцінка варіантів; вибір кінцевого варіанта. За будь-яких обставин, приймаючи рішення, менеджери різних управлінських рівнів, особливо музейних установ, повинні усвідомлювати персональну міру відповідальності за можливий результат своїх дій, що прямо або опосередковано обов'язково впливає на суспільний статус суспільної інституції, інтереси якої вони репрезентують.

У зв'язку з цим така складова музейного адміністративного менеджменту, як *управлінська комунікація менеджера військового музею* на практиці має бути реалізована через колективне підбиття підсумків роботи на нарадах або індивідуальне спілкування з підлеглими. У ході таких зібрань через спілкування, спільну активність, взаємодію і діалог більш ефективно розв'язують управлінські завдання, здійснюють передачу та обмін знаннями й досвідом, організують і налагоджують дієві стосунки між керівником та підлеглими, безпосередньо між працівниками, а також створюють умови для розвитку конкретної особистості й установи. Це стає запорукою сталого інституціонального розвитку. Неправильна форма управлінського спілкування породжує негативні реакції учасників взаємодії, серед яких [22]: нерозуміння визначених спільних цілей і завдань їх реалізації; незадоволеність від належності до музею; незадоволеність від процесу роботи; саботування виконання поставлених завдань; виникнення інтриг і конфліктів; накопичення невисловлених образ; невизначеність взаємостосунків тощо.

Керівникам бажано дотримуватися таких *принципів комунікаційної діяльності*: підтримувати в підлеглих почуття причетності та самоповаги; спілкуючись та аналізуючи діяльність, концентрувати увагу на проблемі, а не на особі працівника; частіше й заслужено використовувати похвалу чи прояв цікавості; вимоги та завдання доводити до персоналу чітко, переконуватися в тому, що розпорядження зрозуміли однозначно; у ході розмови варто використовувати паузи, уточнення, повторення своїми словами думки підлеглого, розвивати хід його думки, підсумовувати обговорене [97].

Варто зазначити, що фахово обґрунтована, адаптована до умов сьогодення і реалізована на практиці *модель музейного адміністративного менеджменту* сприяє тривалій діяльності й сталому інституціональному розвитку музейної установи, здатності своєчасно реагувати на зміни суспільних запитів і відповідним чином адаптувати організаційно-обслуговуючу структуру й номенклатуру музейних продуктів [114, с. 344]. На нашу думку, термін «*музейний продукт*» можна розглядати як цілісний завершений результат інформаційно-

музейної діяльності (експозиційно-виставкової, науково-фондової робіт тощо), що пропонують відвідувачеві.

Застосування відповідних *законів, принципів, методів і функцій музейного адміністративного менеджменту* як інструментів реалізації успішної діяльності та сприяння сталому інституціональному розвитку військових музеїв в умовах значної уваги громадян до музеєфікації новітньої історії сучасності дає змогу:

- формувати позитивне ставлення в суспільства і повагу до ЗС України, нації та її культурних цінностей;
- налагоджувати і розвивати партнерські взаємини [236, с. 45–46] (створення і розвиток спільних центрів профпідготовки й стажування, міжмузейний обмін фондами, надання юридичних послуг тощо);
- результативно налагоджувати співпрацю із зацікавленими партнерами (зокрема спонсорами й меценатами);
- популяризувати військові музеї як туристичні об’єкти та просувати на ринок їх послуги;
- лобіювати в ієрархії державних інститутів інтереси мережі військових музеїв;
- сприяти досягненню і закріпленню на належному рівні суспільного статусу музейної установи.

Своєю чергою, *соціальної частини* інституціонального розвитку НВІМУ, що ефективно сприяла розширенню сфери впливу музейної установи на суспільну думку, впливала на якість національно-патріотичного виховання громадян і забезпечувала належний рівень інституціонального й суспільного статусу, розглянемо на прикладі її *позитивних управлінських практик*, напрацьованих безпосередньо під керівництвом В. Карпова. Зокрема, за досліджуваній період, керівник у співпраці з колективом [124; 268]:

- створили музей ЗС України, розбудували його до рівня наукового центру, досягли національного статусу, забезпечили ефективний розвиток і розширення потужної музейної мережі ЗС України;

- узяли участь у розробці державної нормативно-правової бази, що забезпечувала функціонування музейних установ, зокрема військових (докладніше в підрозділі 2.2);
- створили змістовну й фахову, для таких військових музеїв на пострадянському просторі, військово-історичну експозицію головного музею МО України, що відображала події, військові традиції, воєначальників, зразки озброєння, військової техніки, уніформістики, сфрагістики, вексилології та охоплювала період з кам'яного віку до сьогодення;
- започаткували й налагодили діяльність шести філій головної музейної установи МО України (Музей Ракетних військ стратегічного призначення, Військово-морський музейний комплекс «Балаклава», Військово-морський музей України, Меморіальний комплекс «Пам'яті героїв Крут», Музей «Герої Дніпра»), які стали яскравим прикладом роботи в напрямі музеєфікації військових об'єктів і введення їх до культурного обігу країни;
- розробили та реалізували на практиці нову економічно успішну модель самозабезпечення музею, що діяла завдяки приєднанню до філій музею інфраструктурних об'єктів, які ставали фінансово успішними;
- брали активну участь у створенні експозицій усіх філій, що були сформовані з дотриманням принципу історизму та норм національної безпеки;
- налагодили безперервне комплектування фондової колекції НВІМУ й філій, зокрема за рахунок проведення пошуково-розвідувальних експедицій по місцях ведення боїв військ, навчань та інших військових маневрів на суходолі та в морі з метою виявлення предметів, що мають історичну цінність, для збереження історичної пам'яті про військові події та їх учасників;
- налагодили належний безперервний музейний і науковий облік фондів;
- задля забезпечення ефективного інноваційного управління музеєм налагодили роботу його дорадчих органів, а саме: Вченої ради, Реставраційної ради, Науково-методичної ради, Фондово-закупівельної комісії та Експертної комісії НВІМУ;

– започаткували та реалізували на практиці такий напрям роботи НВІМУ, як проведення експертизи стосовно надання дозволу на переміщення культурних цінностей через державний кордон України;

– опанували видавничу діяльність і закріпили за НВІМУ статус суб'єкта видавничої справи. Завдяки правовій легалізації таких функцій, музей щорічно випускав науково-просвітницьке видання на військово-історичну тематику «Військово-історичний альманах» та інформаційно-методичний збірник «Військовий музей». Перший журнал був одним із нечисленних подібних видань України, що спеціалізувалися саме на військовій історії. Був популярним як серед фахівців-істориків, так і звичайних зацікавлених громадян. Другий – фактично був методичним посібником, що забезпечував діяльність військової мережі музеїв ЗС України. Також наукові співробітники НВІМУ разом з небайдужими представниками дослідницької спільноти нашої держави і його філій мали можливість публікувати власні військово-історичні дослідження в збірниках конференцій, монографіях, інших науково-просвітницьких виданнях.

Класично інституціональний життєвий цикл будь-якої організації (підприємства, установи) являє собою п'ять або шість основних фаз розвитку, кожна з яких має певні цілі, ознаки, стиль керівництва, завдання та організацію праці. Зокрема, М. Небава й О. Ратушняк називають п'ять етапів: зародження, створення, зростання, зрілість і спад [160]. Своєю чергою, Г. Монастирський визначив шість етапів: народження, дитинство, юність, зрілість, старіння та відродження [141]. З урахуванням трансформації цих підходів до умов функціонування музейної установи наше бачення змісту інституціональних етапів життєвого циклу МЗСУ (ЦМЗСУ, НВІМУ) можна представити як: зародження, створення, зростання, зрілість, небажана трансформація, початок старіння (рис. 3.1):

Рис. 3.1. Етапи інституціонального життєвого циклу НВІМУ з 1995 по 2014 рік*

*Джерело: сформовано з використанням [124; 141; 160].

Як безпосередні учасники процесу, можемо стверджувати, що під керівництвом В. Карпова на 1 січня 2013 року НВІМУ перебував у стані зрілості та був цілеспрямований на об'єктивно-наукове формування колекції як невід'ємної частини української культурно-історичної спадщини та подальший сталий інституціональний розвиток з метою закріплення належного суспільного статусу.

Із практики відомо, що зрілість будь-якої установи залежить від наявних ресурсів, особистісних характеристик і можливостей керівництва, фахового потенціалу сформованого кадрового складу колективу працівників, налагоджених дієвих комунікацій із зацікавленими сторонами. Такий етап життєвого циклу, як старіння, особливо для музею, настає, зазвичай, у період трансгресії (зміна ціннісних орієнтирів у державі, заміна дирекції, порушення зв'язків із суспільними інституціями, невизначеність його суспільного статусу) [267]. Саме трансгресивні явища стали причиною небажаної трансформації і початку старіння НВІМУ. Крім того, із середини 2013 року під впливом нефахових організаторсько-кваліфікаційних здібностей нового керівника і його прорадянських державницьких уподобань щодо формування культурно-історичної спадщини незалежної України розпочалися різкі функціональні зміни в діяльності НВІМУ, зміна методів і принципів управління, а головне –

сформованої протягом 1995–2013 років моделі адміністративного менеджменту. Це призвело до зміни напрямку інституціонального розвитку музею і його філій, розриву комунікацій із національно налаштованими суспільними інституціями. Сьогодні трансгресивні явища продовжують впливати на стан музейної установи, що призводить до втрати нею інституціонального й суспільного статусу. Попри все, на наше переконання, НВІМУ має функціонувати, виконувати свою соціальну місію і бути установою національно-культурної гідності та патріотичного виховання в системі виховної і соціально-психологічної роботи ЗС України.

Проаналізовані внутрішні регламенти й звітні документи НВІМУ дали можливість згрупувати види діяльності, здійснені протягом кожного з інституціональних етапів життєвого циклу головної музейної установи МО України, таким чином (табл. 3.1):

Таблиця 3.1

**Групування видів діяльності головної музейної установи МО України
в розрізі визначених інституціональних етапів її життєвого циклу
з 1995 по 2014 рік***

Група 1	Види діяльності 2
Музей Збройних Сил України (1995–1998 рр.) Період зародження і створення	
Діяльність спрямована на створення наукового центру з дослідження воєнної історії і систематизації військової музейної роботи в Україні як національного інструменту патріотичного виховання	<ul style="list-style-type: none"> – визначення місії, цілей, функцій і стратегії розвитку музею; – адміністративна і нормотворча діяльність керівника та наукових співробітників музею; – безперервне комплектування фондів; – налагодження належного музейного й наукового обліку фондів; – створення експозиції музею; – екскурсійна (просвітницька) діяльність
Центральний музей Збройних Сил України (1998–2010 рр.) Національний військово-історичний музей України (2010–2013 рр.) Період зростання і зрілості	
Діяльність спрямована на системне, науково-методичне функціонування музею, формування національної гідності й патріотизму	<ul style="list-style-type: none"> – військово-патріотичне виховання відвідувачів шляхом проведення тематичних екскурсій, уроків захисту Вітчизни, надання можливості проводити громадські заходи з метою формування національної гідності й патріотизму; – створення, налагодження діяльності, розбудова філій НВІМУ; – створення мережі військових музеїв ЗСУ, науково-

1	2
	<p>методичне керівництво їх діяльністю;</p> <ul style="list-style-type: none"> – розробка наукових фахових напрацювань керівництва та наукових співробітників, передача набутого досвіду зацікавленим особам (методична робота з організації фондової і просвітницької роботи, зокрема науково-методичне керівництво військовими музеями ЗСУ, здійснення статистичного контролю за їхніми фондами); – співпраця (зокрема міжнародна) з метою набуття досвіду для впровадження в діяльність НВІМУ; – створення і діяльність Вченої ради, Реставраційної ради, Науково-методичної ради, Фондово-закупівельної комісії та Експертної комісії НВІМУ; – проведення регулярного методично-фахового підвищення кваліфікації наукових співробітників музею; – безперервне комплектування фондів; – налагодження належного музейного і наукового обліку фондів; – організаційна робота з налагодження проведення експертизи щодо надання дозволу на переміщення культурних цінностей через державний кордон України; – набуття НВІМУ статусу видавництва. Випуск науково-просвітницького видання на військово-історичну тематику «Військово-історичний альманах» та інформаційно-методичного збірника «Військовий музей», що методично забезпечував діяльність музеїв ЗСУ. Публікація інших наукових досліджень з питань воєнної історії України; набуття статусу «національний»
<p>Національний військово-історичний музей України (2013–2014 рр.) Період небажаної трансформації і початку старіння</p>	
<p>Діяльність проваджена в період трансресивних змін (зміна ціннісних орієнтирів у державі, заміна директора, Революція гідності, війна з РФ)</p>	<ul style="list-style-type: none"> – переорієнтація музею із наукового центру з дослідження воєнної історії України на виставковий і меморіальний центр конфліктів і воєн переважно ХХ і ХХІ століть; – зміна всіх видів діяльності, що мали місце в період зростання і зрілості, через реекспозицію всього музею та регулярне проведення виставкової роботи (часта зміна виставок не сприяла розвитку музею як національного науково-методичного центру); – переорієнтація кадрового складу з наукової роботи на екскурсійну та виставкову діяльність; – припинення видавництва науково-просвітницьких і нормативно-методичних видань НВІМУ «Військово-історичний альманах» і «Військовий музей»; – припинення діяльності Вченої ради НВІМУ, формалізація роботи Реставраційної і Науково-методичної рад, Фондово-закупівельної та Експертної комісій; – формалізація процесу підвищення кваліфікації наукових співробітників музею; – фондову роботу намагалися здійснювати відповідно до

1	2
	чинних нормативних актів; – упровадження комерційного напряму діяльності «державна експертиза культурних цінностей» (проведення експертизи холодної та вогнепальної зброї); – виникнення загрози втрати музеєм статусу «національний»

*Джерело: сформовано за результатами дослідження.

Як бачимо з таблиці, у період небажаної трансформації і початку старіння відбулися суттєві зміни, що вплинули на роботу всіх підрозділів НВІМУ, які забезпечували якість музейного продукту й послуг і створювали належні умови для сталого інституціонального розвитку. Фактично зі зміною керівництва й стратегічних напрямів діяльності було знівельовано місце та роль Національного військово-історичного музею України, особливо в аспекті збереження і цілісно-системного формування української культурно-історичної спадщини та, як наслідок, втрата здобутого суспільного статусу як чинника стагнації інституціонального розвитку.

3.2. Основні напрями діяльності і завдання Національного військово-історичного музею України

Національно-патріотичне виховання, як і національна культура, є складовою національної безпеки держави. Воно передбачає захист державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу й інших національних інтересів України від реальних і потенційних загроз. Національні інтереси – це життєво важливі потреби людини, суспільства та держави, реалізація яких забезпечує державний суверенітет країни, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності й добробуту її громадян [212].

Фактично національно-патріотичне виховання формує внутрішній потенціал громадян, сприяє їх розвитку як особистості. Його інструментом

реалізації є *інформаційна діяльність держави*. Вона являє собою комплекс законодавчих ініціатив та організаційних заходів стосовно постійної захищеності культурного розвитку громадян, задоволення їх національних уподобань, інформаційних потреб, формування і посилення поваги до Батьківщини, мови, культури, традицій, герба, гімну тощо [247].

Водночас інформаційна діяльність забезпечує ефективність функціонування системи національно-патріотичного виховання, що поєднує значну кількість відносно уособлених взаємопов'язаних учасників, які взаємодіють між собою і мають спільну мету – розбудувати державу з дотриманням інтересів конкретних громадян і суспільства загалом, зміцнюючи національну безпеку України. Завдання *системи національно-патріотичного виховання України* і шляхи їх реалізації визначаються державними стратегіями, що постійно вдосконалюються (табл. 3.2).

Таблиця 3.2

**Завдання системи національно-патріотичного виховання
України і шляхи їх реалізації***

Завдання 1	Шляхи реалізації завдань 2
1. Формування ціннісного ставлення особистості до українського народу, Батьківщини, держави, нації. 2. Здійснення заходів з популяризації української мови і культивування кращих рис української ментальності. 3. Утвердження у свідомості і почуттях особистості національних цінностей, переконань і поваги до культурного й історичного минулого України. 4. Виховання поваги до Конституції України, Законів України, державної символіки. 5. Підвищення престижу військової служби, формування ставлення до солдата як до захисника Вітчизни, героя. 6. Усвідомлення взаємозв'язку між індивідуальною свободою, правами людини та її національною відповідальністю. Сприяння набуттю громадянами національного досвіду на основі готовності до участі в процесах державотворення, уміння визначати форми та способи своєї участі в життєдіяльності громадянського суспільства, спілкуватися із соціальними інститутами, органами влади, спроможності дотримуватись законів і захищати права людини, готовності взяти на себе відповідальність, здатності розв'язувати конфлікти відповідно до демократичних принципів. 7. Формування толерантного ставлення до інших народів,	1. Формування науково-теоретичних і методичних засад національного виховання та їх практичне впровадження. 2. Розроблення та вдосконалення нормативно-правової бази національного виховання і контроль за впровадженням у життя. 3. Визначення і налагодження механізму комплексної системної та цілеспрямованої діяльності органів виконавчої влади, місцевого самоврядування, організацій громадянського суспільства, освітніх закладів, сім'ї, інших

Закінчення табл. 3.2

1	2
культур і традицій. 8. Спонування особистості до активної протидії українофобству, аморальності, сепаратизму, шовінізму, фашизму. 9. Утвердження гуманістичної моральності як базової основи громадянського суспільства. Підтримка працелюбності, свободи, справедливості, доброти, чесності, бережного ставлення до природи.	соціальних інститутів у сфері національно-патріотичного виховання. 4. Інформаційне забезпечення національно-патріотичного виховання.

* Джерело: сформовано з використанням [99; 159; 229].

Для успішного виконання окреслених у таблиці 3.2 завдань інформаційна діяльність держави має бути цілеспрямованою на захист і розвиток національних цінностей і через реалізацію державних засад національно-патріотичного виховання формувати національно-патріотичну свідомість як базис національної безпеки держави. Головними складовими інформаційної діяльності, що сприяють об'єктивному визначенню національних цінностей і формуванню національно-патріотичної свідомості, є задоволення національно-патріотичних інформаційних потреб громадян, а також виховання і посилення поваги до національної культури (рис. 3.2).

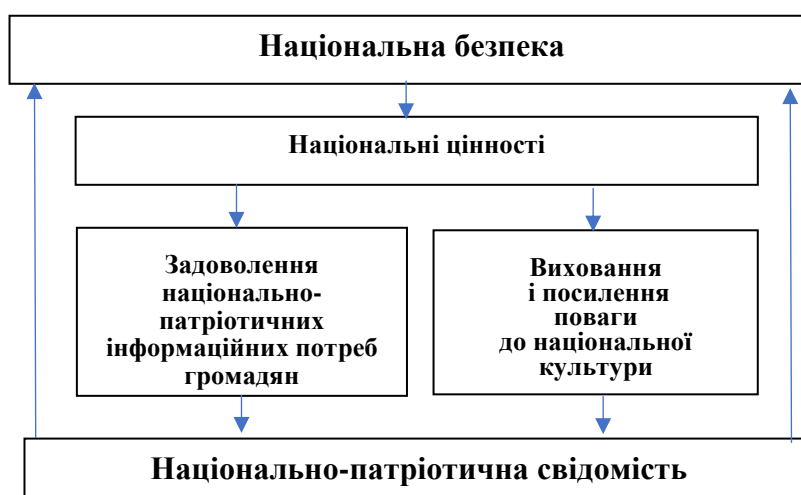

Рис. 3.2. Вплив головних складових інформаційної діяльності на визначення національних цінностей і формування національно-патріотичної свідомості*

* Джерело: сформовано на основі результатів дослідження.

Відповідно до проаналізованого вище, варто зазначити, що в ході своєї *інформаційно-просвітницької діяльності* (зокрема наукової і культурно-освітньої), що має патріотично-виховний характер, музейні установи виховують у відвідувачів духовність, патріотизм, кращі моральні якості, базові історичні державницькі знання. Отримані знання і досвід формують *систему національних інтересів*, що свідомо чи підсвідомо сприяють розвитку національно зорієнтованої особистості. Натомість відвідувачі музеїв виконують просвітницьку функцію вже з іншими суб'єктами, поза межами культурних установ, сприяючи ствердженню та зміцненню ідеології нації. Документально-національні цінності й ідеологія мають знаходити своє відображення в нормативно-правовому полі держави. Перелік регламентів нормативно-правового забезпечення державної політики щодо національно-патріотичного виховання, формування системи виховної і соціально-психологічної роботи ЗС України, а також організації діяльності НВІМУ та інших військових музейних утворень з 1995 по 2013 рік ми представили в додатках Д, Е, Є. Саме національні цінності, ідеологія і закон є запорукою наявності в особового складу ЗС України й інших громадян патріотизму, психологічних і професійних якостей, необхідних для виконання завдань військової служби й провадження цивільної діяльності з метою забезпечення національної безпеки й розвитку держави. Цим було обумовлено перелік і зміст основних напрямів діяльності й завдань для їх реалізації МЗСУ (з 11 жовтня 1995 року до 25 січня 1998 року), ЦМЗСУ (з 26 січня 1998 року до 15 липня 2010 року), НВІМУ (з 16 липня 2010 року) і його філій у період з 1995 по 2013 рік (табл. 3.3).

Таблиця 3.3

Основні напрями діяльності і завдання Національного військово-історичного музею України та його філій протягом 1995–2013 років *

№	Перелік напрямів діяльності НВІМУ	Зміст завдань НВІМУ згідно напрямів
1	2	3
1.	Науково-дослідна робота	– дослідження військових музейних предметів; – розробка наукової концепції, тематико-експозиційних планів і проектів архітектурно-художнього рішення музейних експозицій і виставок;

Продовження табл. 3.3

1	2	3
		<ul style="list-style-type: none"> – розробка й удосконалення методики екскурсійної і просвітницької роботи; – визначення пріоритетних завдань наукового комплектування фондів; – підготовка пропозицій щодо розвитку музейної справи в ЗС України; – підготовка до видання наукових праць, методичних посібників з питань музеєзнавства, каталогів, путівників, збірників, журналів та інших матеріалів; – розробка програми та методики соціологічних досліджень із музейної тематики; координація науково-дослідної роботи військово-історичних музеїв, узагальнення і поширення передового досвіду їх діяльності
2.	Культурно-освітня робота (екскурсійна, інші форми подачі інформації)	<p>Організація і проведення:</p> <ul style="list-style-type: none"> – тематичних, оглядових і навчальних екскурсій з основної експозиції, виставок і фондів; – заходів музейної педагогіки; – наукових конференцій, тематичних вечорів, лекцій, виступів з бойовими реліквіями, зустрічей з ветеранами, музейних свят, масових заходів, присвячених прийняттю Військової присяги, військово-історичним датам і подіям; – занять із викладачами, школярами, студентами та слухачами військових закладів освіти; – показів документальних фільмів; – заходів спільно із військовими частинами, військовими комісаріатами, закладами освіти, засобами масової інформації, творчими спілками, товариствами, клубами й іншими громадськими організаціями та громадським активом.
3.	Експозиційна (виставкова) робота	<ul style="list-style-type: none"> – створення історично достовірних, художньо виразних постійної експозиції, стаціонарних і пересувних виставок на базі реліквій та інших музейних матеріалів, що об'єктивно висвітлюють події військової історії
4.	Методична робота	<ul style="list-style-type: none"> – вивчення, узагальнення і поширення передового досвіду роботи музеїв ЗС України, надання їм методичної допомоги; – проведення стажування керівників і наукових співробітників військових музеїв, прийняття на стажування працівників музеїв України й інших країн; – участь у підготовці та проведенні науково-методичних семінарів і зборів начальників штатних військових музеїв; – участь в обговоренні експозицій і виставок, консультування військових частин та установ з питань створення музеїв; – надання методичної допомоги музеям Міністерства культури України, народним і шкільним музеям з військово-історичної тематики
5.	Музейний PR	<ul style="list-style-type: none"> – робота зі спонсорами, меценатами та владними структурами; – співпраця з науковцями-волонтерами; – комунікація із засобами масової інформації; – сайт музею, соціальні мережі

1	2	3
6.	Фондова робота	<ul style="list-style-type: none"> – комплектування музейного зібрання; – ведення обліку, опису і зберігання фондів (зокрема бойові знамена, короткі історичні довідки до них); – розміщення фондів у спеціально призначених приміщеннях; – ремонт і реставрація музейних предметів (зокрема бойової техніки та озброєння, експонованих на відкритому майданчику); – удосконалення науково-довідкового апарату; – створення умов для того, щоб фондами користувалися науково-дослідні установи, творчі організації, окремі дослідники та фахівці музейної справи

* Джерело: розроблено з використанням [221].

Зазначені напрями сукупно характеризують поняття «інформаційно-музейна діяльність», в основі якого є використання інформації про музейний предмет як первинного елемента наукових досліджень. *Інформаційно-музейна діяльність* являє собою сукупність дій у ході наукової і культурно-освітньої роботи музеїв, спрямованих на задоволення інформаційних потреб громадян і здійснюваних шляхом збору, зберігання, використання та поширення інформації про музеї і їх культурні цінності [143]. Саме різноплановість інформації про музейний предмет та історичний період, коли він був актуальний, а також різноманітні форми подачі такої інформації забезпечують комплексність діяльності музею. На практиці це передбачає виконання певної категорії робіт з виявлення, оформлення і подачі інформації про музейний предмет, ширше – через музейний предмет, про історичний період або персоналії. При цьому роботи можуть мати певну диференціацію: фондові дослідження, експозиції, виставки, різнопланові ціннісно-патріотичні заходи тощо. Натомість форми й методи подачі інформації залежать від конкретних історичних обставин, наявного ресурсу, напрацьованих зв'язків із зацікавленими сторонами. Практична реалізація такого підходу знайшла своє відображення в штатному розкладі музею: з 2001 по 2011 рік діяла лабораторія з дослідження інформаційно-музейних технологій, а 2011 року було створено науковий відділ інформаційно-музейної діяльності, який продовжує функціонувати понині. Співробітники цього підрозділу з 2001 по 2013 рік

забезпечували виконання таких робіт, як експозиційна, виставкова, екскурсійна, культурно-освітня, науково-дослідна, методична, музейний PR тощо. Проте головною залишалася фондова робота, яка є базисом для інформаційно-музейної діяльності.

Варто зазначити, що виконання узагальнених у таблиці 3.3 напрямів роботи головної музейної установи МО України в 1996–2000 роках забезпечували наукові співробітники науково-дослідного відділу під керівництвом полковника Ігоря Чичканя, у 2001–2011 роках – лабораторії науково-дослідних робіт з дослідження військово-історичних процесів, яку успішно продовжив очолювати знову полковник Ігор Чичкань, а також лабораторії з дослідження інформаційно-музейних технологій, керівниками якої були Наталія Седак (2001–2002 роки), Ірина Єфімова (2002–2008 роки), Ірина Мороз (2008–2011 роки); з червня 2011 по 2013 рік – наукового відділу інформаційно-музейних технологій, керівниками якого були: у 2011–2012 роках – Сергій Соколюк, 2012 року – Ігор Пилявець, 2013 року – Людмила Міненко. При цьому фондовий напрям у 1996–2000 роках реалізовували науковці відділу фондової роботи, у 2001–2011 роках – лабораторії науково-дослідних робіт з дослідження фондових проблем, з червня 2011 по 2013 рік – наукового відділу фондової роботи під керівництвом головного зберігача фондів Жанни Денисюк і начальника лабораторії (відділу) Володимира Горелова. Проаналізуємо більш детально представлені в таблиці 3.3 напрями діяльності та завдання НВІМУ.

Науково-дослідна робота. Результатами науково-дослідної роботи початкового періоду діяльності музею стали збір і дослідження військових музейних предметів, розробка й удосконалення методики екскурсійної і просвітницької роботи, визначення пріоритетних завдань наукового комплектування фондів. Крім того, була підготовлена Наукова концепція діючої експозиції і тематико-експозиційний план. Наукова концепція, затверджена 20 квітня 1996 року, мала чотири розділи: 1 – родовід Української армії з висвітленням історії княжої доби, козацького війська, української частини в складі імперій і військових формувань в Україні в 1917–1920 роках; 2 – військові

формування в Україні в добу Визвольних змагань 1917–1920 років; 3 – розвиток військової справи на теренах України (1921–1991); 4 – проголошення незалежності України і розбудова Збройних Сил України та їх діяльність на сучасному етапі. За три роки (1996–1998) невеликий за штатом колектив МЗСУ організував три тематичні виставки, провів та опублікував дослідження теми визвольних змагань в Україні в 1917–1921 роках [44; 79].

У січні 1998 року Музей Збройних Сил України реформували в Центральний музей Збройних Сил України. Під цим статусом установа провадила музейну діяльність до липня 2010 року. 14 червня 1998 року за участі представників Адміністрації Президента України, Верховної Ради України, Міністерства оборони України, Генерального штабу ЗС України, військовослужбовців частин та установ Київського гарнізону, громадських організацій урочисто було відкрито постійну експозицію музею «Збройні Сили України. Витоки. (1917–1991 рр.)». Для покращення роботи над постійною експозицією 1998 року попередню Наукову концепцію уточнено й додатково введено в неї ще один розділ «Дослов'янський період розвитку військової справи в Україні (V ст. до н.е. – III ст. н.е.)». На практиці цією Науковою концепцією відпрацьовано план комплектування фондів, на основі якого рік за роком експозиція розросталася, її доповнювали новими предметами, вона підлягала реекспозиції, тексти екскурсій доопрацьовували, проводили науково-методичні заняття щодо її змісту, ведення екскурсій тощо. Варто зазначити, що в ході експозиційно-виставкової діяльності постійною і первинною була науково-дослідна робота. Її результатом 1999 року також була підготовка тексту оглядової екскурсії по місту Києву [46; 47; 79].

Ще одним із напрямів науково-дослідної роботи ЦМЗСУ у 2006 і 2007 роках було *створення музейних експозицій у відомчих органах ЗС України* (Департаменті фінансів Міністерства оборони України, Військовій прокуратурі Центрального регіону України). Оформлення спеціальних виставок базувалося на розроблених науковими співробітниками ЦМЗСУ концепціях, тематичних структурах та архітектурно-художніх рішеннях [54; 56].

Такий напрям наукової діяльності, як *підготовка пропозицій щодо розвитку музейної справи у ЗС України* передбачав безпосередню участь у підготовці нормативних документів начальника музею, на той час майора В. Карпова, інших провідних співробітників музейної установи та всіх зацікавлених осіб, які забезпечували діяльність головного військового музею, формували впливовий державний інструмент патріотичного виховання, спрямовували діяльність потужного наукового центру з дослідження воєнної історії на теренах України (додаток 3).

Підсумком такої співпраці стала Директива начальника Генерального штабу ЗС України «Про організацію діяльності Музею Збройних Сил України» від 09.11.1995 [213]. Через рік, 12 вересня 1996 року, було розроблено й затверджено Положення про діяльність ЦМЗСУ [202]. 22 вересня 1997 року була підготовлена Директива Міністра оборони України Д-26 «Про передачу частини фондів військового містечка № 50» [220]. Це зміцнило матеріальну базу музею і відкрило перспективи для його подальшого інституціонального розвитку. Реформування МЗСУ в ЦМЗСУ відбулося 26 січня 1998 року [263]. Водночас Директива начальника Генерального штабу ЗС України «Про організацію діяльності Музею Збройних Сил України» від 09.11.1995 стала базовим регламентом розвитку для інших військово-музейних утворень ЗС України.

З метою відродження військової музейної справи В. Карпов разом з провідними співробітниками музею взяли участь у розробці Цільової програми підтримки і розвитку культури в ЗС України (далі – Програма), що була затверджена наказом № 277 Міністра оборони України від 15.08.2001 [206]. Серед інших заходів зі створення і розвитку військових закладів культури у видах ЗС України, оперативних командуваннях, військових частинах Програма передбачала створення філій ЦМЗСУ та мережі військових музеїв, кімнат бойової (трудової) слави. Крім того, вона сприяла підготовці й підвищенню кваліфікації офіцерів і працівників, призначених на посади начальників музейних утворень [79].

Наступним важливим нормативно-правовим актом, який розробляли фахівці музею, стало Положення про організацію діяльності військових музеїв, музеїв,

(кімнат) бойової (трудової) слави у Збройних Силах України, затверджене Наказом Міністра оборони України за № 95 від 06.03.2002 (далі – Наказ №95) [201]. Завдяки нормам затвердженого Положення, представники головної музейної установи МО України мали право офіційно брати участь у створенні мережі військових музейних утворень у частинах української армії. Фактично вказаний Наказ № 95 упорядковував цей процес [74; 79].

Крім того, 2012 року були підготовлені пропозиції до законопроекту «Про внесення змін до Закону України "Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України"» від 24.03.1999 № 548-XIV [223], за якими передбачали: «... у разі розформування військової частини Бойовий Прапор (українського зразка) або старий Бойовий Прапор (українського зразка або радянського зразка, отриманого в період 1946–1991 рр.) після одержання нового Бойового Прапора (українського зразка) разом з історичною довідкою частини передаються на зберігання до НВІМУ». Ініціативи В. Карпова реалізувалися в жовтні 2013 року, після його відставки, і знайшли своє відображення в змісті телеграми першого заступника начальника Генерального штабу ЗС України адмірала І. Кабаненко від 1 жовтня 2013 року за № 335/327-т «Про передачу бойових прапорів військових частин, що розформовуються, а також орденів та грамот до них на тимчасове зберігання до Національного військово-історичного музею України». 16 червня 2015 року Верховна Рада України ухвалила Закон України «Про внесення змін до Додатка 2 до Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України» за № 517-VIII, яким це питання було остаточно врегульовано [189].

Натомість однією зі складових наукової роботи є *науково-видавнича справа*. Саме тому на початку своєї діяльності, з 1996 року, наукова діяльність НВІМУ відзначалася різноманіттям напрямів у науково-видавничій справі. Видавнича продукція музею містила в собі власні періодичні наукові видання, монографії, наукові праці за результатами конференцій, методичні видання, звіти про діяльність, довідники, путівники тощо. За результатами науково-практичних конференцій видавали збірники наукових праць, що стали важливим джерелом інформації для майбутніх досліджень науковців у сфері військової історії.

Зокрема, 2000 року, на той період ЦМЗСУ започаткував видання «Військово-історичний альманах» (ВІА) та інформаційно-методичний журнал «Військовий музей» (з 2009 року – «Український військовий музей», УВМ). ВІА став першим та єдиним в Україні виданням на військово-історичну тематику. Альманах публікував розвідки про військові події минулого, спогади відомих військових діячів, наукові доробки дослідників військової спадщини. На його сторінках друкували результати дослідження військово-історичних процесів, що відбувалися на теренах України, статті й дописи з української вексилології, уніформістики, емблематики, фалеристики, огляди музейних та архівних збірок, спогади учасників воєнних подій, військово-археологічні студії, матеріали про давню військову техніку й озброєння. Альманах за роки свого існування завоював аудиторію не лише науковців, а й широкого загалу читачів. Кількість підписників через мережу «Укрпошта» щороку збільшувалася [48–51]. На шпальтах видання друкували матеріали й наукові співробітники музею. 2012 року «Військово-історичний альманах» представили на XV Київській міжнародній книжковій ярмарці «Медвін: Книжковий світ – 2012», що відбулася у виставковому центрі «КиївЕкспоПлаза». Альманах отримав схвальні відгуки фахівців у видавничій сфері [60].

Наступне видання НВІМУ, інформаційно-методичний журнал «УВМ», стало унікальною і новітньою інформаційно-методичною розробкою, де автори статей висвітлювали основні напрями музейної роботи. Цим збірником започатковано роботу, спрямовану на методичне забезпечення діяльності мережі музеїв ЗС України. Варто зазначити, що початок 2000-х років ще не характеризувався масовим використанням мережі Інтернет для задоволення інформаційних потреб як громадян, так і спеціалістів різних галузей. Здебільшого державні органи влади методичну інформацію і нормативно-правові документи публікували в збірниках або ж у спеціалізованих газетах. УВМ став першим спеціалізованим виданням у сфері військового музеєзнавства. На його сторінках друкували всі нормативно-правові акти, що регулювали цей напрям музейної діяльності. Крім того, порушували питання військово-музейної справи,

інформаційних технологій, фондової і пошукової робіт, дослідження військових історичних пам'яток, музейних предметів з фондів музею і приватних колекцій тощо. Так для військових музейних установ ЗС України було створено потужний інструмент, що давав змогу забезпечувати методичний супровід їх діяльності. Тож на практиці почав діяти своєрідний «майданчик» для відкритого обговорення проблем роботи військових музеїв та обміну досвідом позитивними музейними практиками [48].

Зазначені друковані видання були своєрідним способом узагальнення діяльності й засобом популяризації військової історії, роботи музеїв ЗС України, а також інструментом підвищення компетентності музейних працівників. На додачу кошти, вилучені за реалізацію видавничої продукції, були додатковою прибутковою статтею музею. Видавати ці наукові журнали припинили 2013 року через трансгресивні події в НВІМУ та державі.

Такий напрям наукової роботи досліджуваної музейної установи, як *розробка програми і методика соціологічних досліджень із музейної тематики* був спрямований на дослідження аудиторії з метою моніторингу та вдосконалення експозиційної, екскурсійної і науково-методичної роботи музею [80]. Опитування проводили шляхом анонімного анкетування. Процедура музейного соціологічного дослідження передбачала розробку, контроль за заповненням, наукову обробку анкет і написання висновків у звітах за відповідний рік. Анкетування надавало можливість оцінити поінформованість відвідувачів про музейні заходи, їх вікову категорію, персональні побажання під час огляду експозиції, очікування від перегляду музейних предметів в експозиції (виставці), пропозиції щодо подальшого розвитку музею тощо. Так налагоджувалася музейна комунікація. Результати дослідження, що проводили у 2004, 2005 і 2009 роках, узагальнено у вигляді таблиці 3.4.

**Результати анонічного анкетування відвідувачів
Центрального музею Збройних Сил України у 2004, 2005 і 2009 роках***

№	Питання анкети	2004 р. (кількість осіб не вказано)	2005 р. (опитано 76 осіб)	2009 р. (опитано 161 особу)
1.	Інформацію про ЦМЗСУ та його заходи отримували від (з):	<ul style="list-style-type: none"> – знайомих – 32,5%; – музейної вивіски – 27,5%; – друзів – 22,5%; – курсів підвищення кваліфікації – 2,5%; – знають про музей – 7,5% 	<ul style="list-style-type: none"> – інтернету та афіші біля входу до музею – 47,3%; – знайомих – 35,5%; – телебачення і радіо – 30,3%; – газет і журналів – 21%; – запрошень у заклади освіти – 9,2% 	Інформація відсутня
2.	Вікова категорія відвідувачів	<ul style="list-style-type: none"> до 18 р.–16,5% 18-25 р.–35,4% 25-40 р.–27,5% 40-65 р.–18,1% ≥65 –2,5% 	<ul style="list-style-type: none"> до 18 р.–23,7% 18-25 р.–23,7% 25-40 р.–19,7% 40-65 р.–23,7% ≥65 – 9,2% 	<ul style="list-style-type: none"> до 18 р.–26% 18-25 р.–36% 25-40 р.–26% 40-65 р.–10% ≥65 –відсутні дані
3.	Ознайомлення з експозицією чи виставкою	<ul style="list-style-type: none"> – з екскурсоводом 17,5%; – самостійно – 27,5%; – дуже рідко користуються послугами екскурсовода – 55% 	<ul style="list-style-type: none"> – з екскурсоводом 74%; – самостійно – 26%. 	<ul style="list-style-type: none"> – з екскурсоводом 51%; – самостійно – 26%; – бажають аудіо-, відеосупровід та ін. – 23%
4.	Очікування від перегляду експозиції (виставок) музею	<ul style="list-style-type: none"> – поновлення (поповнення) знань – 58%; – огляд експозиції – 27%; – визначення власної ерудиції – 16% 	<ul style="list-style-type: none"> – духовне і культурне збагачення – 56%; – здобуття нових знань – 43%; – виробничі потреби (вихователі) – 1% 	Інформація відсутня
5.	Побажання щодо експозиції	<ul style="list-style-type: none"> – пропозиція розширити експозицію за періодами: 1917–1921, 1941–1945 рр., війна в Афганістані, розбудова ЗС України – 90%; – змінити систему рекламування музею – 3%; – збільшити шрифт підписів і поставити стільці в експозиції – 7% 	<ul style="list-style-type: none"> – пропозиція поповнити експозицію зразками зброї і військової техніки; – збільшити інформативність експозиції 	<ul style="list-style-type: none"> – побажання доповнити розповіді екскурсовода і самостійно ознайомлюватися з експозицією за допомогою сучасних відео-, аудіо- й інших інтерактивних технологій

*Джерело: сформовано з використанням [52; 53; 57].

Як видно з таблиці, найбільше інформації про ЦМЗСУ і його заходи громадяни отримували через інтернет, вивіску й афіші біля входу до музею і від знайомих. Відвідуваність головної музейної установи МО України юним поколінням (до 18 років) з кожним роком зростала. Тенденцію росту мала також відвідуваність громадянами від 18 до 40 років. Можна припустити про свідоме бажання переосмислити історію власної країни, оцінити своє місце і роль у цьому історичному процесі. Крім того, 2005 року помітна значна зацікавленість військовою історією в громадян 40–65 років. Причинами могли бути наслідки трансгресивних подій, що відбулися після Помаранчевої революції 2004 року. Попри все, відвідувачі, які входили до вікової категорії 65 років і більше, мали стійку зацікавленість до військової історії. Так як у музеї існувала пільгова програма відвідування для пенсіонерів – цей напрям відпочинку був досить популярним у літніх людей.

Поодинокі відвідувачі здебільшого бажали ознайомлюватися з експозицією чи виставкою самостійно. Саме їм не вистачало аудіо- й відеосупроводу, інформаційних матеріалів у вітринах. Навчальні ж групи і сім'ї з дітьми – переважна аудиторія музею – обирали огляд експонатів з екскурсоводом.

Цікавими виявилися результати аналізу очікувань від перегляду експозиції (виставок) музею. Цифри підтверджують головну умову існування музею як науково-культурної установи щодо задоволення інформаційних потреб громадян: формування базових історичних знань, виховання певних патріотичних, духовних, моральних цінностей і поведінкових обмежень, які визначають національну свідомість відвідувачів. Саме тому можна стверджувати, що в проаналізований період ЦМЗСУ належно виконував свою роль у системі виховної і соціально-психологічної роботи ЗС України: найбільша кількість людей відвідала музей для набуття нових знань, поповнення наявних, з метою патріотичного, морального, духовного та культурного збагачення. Станом на 2009 рік, побажання стосовно наповнення або зміни змісту експозиції зменшувалися. Це вказує на те, що колектив музею врахував думки відвідувачів і цілеспрямовано працював над удосконаленням експозиції. Результати цієї роботи

знайшли своє продовження. Так, 2015 року в межах теорії соціології культури, яка охоплює соціологію театру, кіно й інших видів культурної діяльності, В. Карпов опрацював теорію соціології музею, що базувалася на досвіді соціологічного опитування в ЦМЗСУ та інших провідних музеїв України [80].

З 1999 року, коли музей почав розбудовувати філії, і до впровадження в дію Наказу № 95, паралельно з основною діяльністю, ця установа здійснювала реалізацію ще одного наукового напрямку – *координація науково-дослідної роботи військово-історичних музеїв, узагальнення і поширення передового досвіду їх діяльності*. Згідно з Наказом № 95 науково-методичне керівництво музеїв ЗС України було закріплене за ЦМЗСУ. 2003 року працівники музею, на основі статистичних показників про діяльність військових музеїв і музейних утворень структурних підрозділів Міністерства оборони України та Генерального штабу ЗС України підготували перший річний аналітичний звіт «Аналіз підсумків роботи військових музеїв (музейних утворень) Збройних Сил України». При цьому розроблено бланки статистичної звітності, які з 2003 року органи військового управління, зазначені на рис. Л.1 додатка Л, щорічно подавали до головного музею МО України. Ці документи відображали загальний стан справ [1; 79]. Більш детально результати такої роботи розглянуто в підрозділі 2.1.

Узагальнюючи особливості науково-дослідної роботи НВІМУ з 1996 по 2013 рік, зазначимо, що на кожному з етапів становлення і розвитку музею цей напрям діяльності був досить ефективним. Це сприяло створенню сучасної джерельної бази, яка містила значне зібрання пам'яток української військової історії, зміцнювало механізм формування і задоволення потреб науковців у проведенні цільових досліджень. Саме тому, крім належного забезпечення науково-дослідної діяльності музею, керівництво та наукові співробітники не забували підвищувати власний науковий рівень. Зокрема, з лав ЦМЗСУ – НВІМУ вийшли такі вітчизняні науковці, як доктор історичних наук Віктор Карпов, доктор культурології Жанна Денисюк, кандидат історичних наук Олександр Скрябін, кандидат культурології, доцент Сергій Руденко, кандидат історичних наук Дмитро Слободинський. Крім того, науковці як головного музею, так і його філій

брали активну участь у науково-практичних конференціях, організаторами яких були ЦМЗСУ – НВІМУ й інші наукові та музейні установи. Така плідна наукова діяльність утвердила музей як потужний національний науково-дослідний центр з вивчення військової історії України. Станом на 31 грудня 2013 року навколо НВІМУ згуртувалося близько 400 фахових науковців з усіх регіонів України й інших держав. Нині проведення конференцій має епізодичний характер, коло наукових інтересів звужене до історії війни на Донбасі, а напрацьований науковий потенціал не використовують для розвитку музейної установи.

Культурно-освітня робота. У період 1995–2013 років ефективно виконання науково-дослідних робіт надавало можливість музею своєчасно та змістовно виконувати культурно-освітні функції. *Культурно-освітня діяльність НВІМУ* характеризувалася проведенням таких форм роботи, як *екскурсійна, музейно-педагогічна, науково-просвітницька, соціально-відомчо-комунікаційна та військово-патріотична*. Більшість подій висвітлено в засобах масової інформації як відомчого, так і загальнодержавного рівня.

Екскурсійна робота. Така діяльність НВІМУ передбачала організацію прийому відвідувачів і проведення екскурсій у супроводі (або без) екскурсовода за встановленим маршрутом залами музею з метою ознайомлення з військовою історією на теренах України на основі історичних пам'яток (раритетів). З 1995 по 2013 рік історичний ряд музейних предметів представляв військову історію із часів кам'яної доби до сучасності. З використанням музейних предметів з їх історією, відповідно до суспільно-політичних подій на теренах незалежної України, в експозиції було максимально повно та об'єктивно показано сучасний розвиток Збройних Сил і розкрито всі періоди військової історії.

Охарактеризувати якість роботи екскурсоводів по предметному ряду постійної експозиції і кожній з організованих виставок практично неможливо. У музеї не практикували документальну фіксацію реакції відвідувачів на розповідь екскурсовода чи якусь із численних історичних пам'яток. Проте в ході кожної екскурсії наукові співробітники, вказуючи на історичні факти, намагалися щонайменше збудити цікавість, яка потім спонукала до критичного сприйняття

історичних відомостей через призму порівняння з родинною історією. Такий напрям музейної роботи визначають як *пізнавальна музейна евристика* [26]. Він є досить трудомістким, адже передбачає фіксацію реакцій на експозицію (виставку) загалом і музейний предмет та його історію зокрема, а також потребує від екскурсовода постійного вдосконалення методів роботи з відвідувачем, підвищення рівня власних знань, тобто значних інтелектуальних і фізичних зусиль. Як правило, на це здатні лише інтелектуали-ентузіасти або науковці, які мають до цього науковий інтерес. Це зумовлено тим, що адміністрації музеїв не в змозі забезпечити належну мотивацію для своїх наукових співробітників і зробити пізнавальну музейну евристику поширеною позитивною практикою. У НВІМУ ситуація з пізнавальною музейною евристикою була такою самою. Як було зазначено, реакцію відвідувачів документально не фіксували, проте обговорення після заходу мало місце, й екскурсовод в усній формі ділився з колегами власними враженнями від публічних інтересів. По суті, відбувалося неусвідомлене застосування пізнавальної музейної евристики. Унаслідок таких обговорень удосконалювали експозиції, уточнювали тексти екскурсій, ретельно готувалися до нових виставок та інших музейних продуктів. Водночас, єдиним джерелом, де можна відслідкувати реакцію відвідувачів на роботу екскурсоводів музею й оцінити змістовність експозиції, є книга відгуків.

Натомість у НВІМУ системно фіксували інші показники, що характеризували результативність культурно-освітньої діяльності установи. Це кількісні показники етапів побудови основної експозиції, її відвідуваності, екскурсійної роботи, організованих виставок, виданих журналів, проведених конференцій, семінарів, круглих столів, створених структурних підрозділів. Подібний аналіз щодо кожної філії музею окремо ми зробили в підрозділі 2.3. Джерелами цієї частини нашого дослідження стали Звіти про діяльність Національного військово-історичного музею України та його філій за 1995–2013 роки, а також Державна статистична звітність (форма № 8-нк) за 1997–2013 роки (табл. 3.5).

Таблиця 3.5

Показники діяльності НВІМУ за період 1995–2013 років*

Рік	Етапи побудови експозиції	Відвідувачі (чол.)		Кількість екскурсій	Кількість виставок	Видання журналів музею УВМ / ВІА/ інші наукові здобутки	Кількість провед. конференцій та участь в ін. конф. (зокрема міжнар.)	Кількість наук.-просв. заходів стосовно діяльності військ. музеїв	Створені структурні підрозділи
		усього	військово-вослуж.						
1995	0	0	0	0	0	0/0/1	0	0	МЗСУ
1996	0	0	0	0	3	0/0/2	0	0	0
1997	0	0	0	0	5	0/0/4	0	0	0
1998	1 черга	2898	2357	60	1	0/0/2	0	0	ЦМЗСУ
1999	0	3930	1246	245	6 (зокрема 1 міжнар.)	0/0/2	0	0	ВРМУВВТ
2000	2 черга	6667	2810	230	7	1/1/0	1	0	МРВСП
2001	3 черга	7054	2219	177	4	1/2/3	0	0	0
2002	0	10337	1999	267	9 (зокрема 1 міжнар.)	1/2/1	3	1 наук.- практ. конф.	ВММК «Балак- лава»
2003	0	9504	3135	250	7	1/2/1	1	1 круг.стіл	0
2004	0	9463	3123	269	5	1/2/2	0	1 семінар	0
2005	4 черга	16123	2444	464	1 (міжнар.)	1/2/2	0	0	0
2006	0	20258	7091	494	7	1/2/3	0	2 семінар	0
2007	0	14273	4772	351	10	1/2/4	1	2 семінар	0
2008	0	17215	3958	460	4	1/2/1	0	1 семінар	0
2009	0	12252	3449	342	3	1/2/1	3	1 семінар	ВММУ
2010	0	12330	3478	319	3	1/2/0	3 (зокрема 1 міжнар.)	1 наук.- практ. конф.	НВІМУ; М«ГД»; МК «ЛГК»
2011	0	10030	2435	301	5	1/2/1	2	1 наук.- практ. конф.	0
2012	0	9531	2517	277	2	1/1/2	3 (зокрема 1 міжнар.)	0	0
2013	0	9245	2531	291	2	0/2/1	2 (зокрема 1 міжнар.)	0	0
Разом	4	171 110	49 564	4 797	84	13/26/33	19 (зокрема 3 міжнар.)	10	7

*Джерело: сформовано з використанням [44–61; 64; 239; додатки: Г, І, З, И]

Завдяки даним таблиці можна оцінити певний спектр практичної діяльності (крім показників фондової роботи (підрозділ 3.3)) й окремих регулярних культурно-освітніх заходів (підрозділі 3.2) НВІМУ, які здійснював колектив головного музею МО України в досліджуваний період.

Водночас варто зазначити, що із жовтня 1995 року по грудень 1997 року в досліджуваній установі активно провадили адміністративно-господарську діяльність, що вимагало використання значних ресурсів, проте створювало належні умови для подальших позитивних практик музею. У таблиці 3.5 затемненими клітинками показано періоди зменшення показників відвідуваності й екскурсійної роботи порівняно з попереднім роком. Вважаємо: ці відхилення потрібно обов'язково враховувати при аналізі змістовності військово-патріотичної і культурно-виховної роботи музею. Також необхідно взяти до уваги особливу зацікавленість громадян у роки проведення масштабних міжнародних виставок. Крім того, можна припустити, що на показники відвідуваності впливали й соціально-політичні фактори. Так, збільшення (зменшення) зацікавленості до експозиції музею показувало реакцію суспільства на історію України, зокрема військову, через трансгресивні події (2004 рік – Помаранчева революція; 2009-й – рік після кризи економіки 2008 року; 2013-й – Революція гідності).

Своєю чергою, невисокий рівень відвідуваності музею військовослужбовцями пояснюється тим, що більшість військово-патріотичних заходів і пересувні виставки, організатором яких була головна військова музейна установа, проводили на місцях дислокації військ (сил) чи в громадських культурно-виховних закладах. Відвідуваність таких заходів не фіксували. А також на цей показник впливав процес скорочення військових частин ЗС України.

Ще одним напрямом культурно-освітньої діяльності НВІМУ стала лекційна діяльність, що мала ознаки *музейної педагогіки*. Її головною метою було формування особистісного емоційного ставлення до експонатів, створення відповідних умов для формування світогляду й творчих здібностей відвідувачів [151]. Цей напрям мав сприяти поглибленню *пізнавальної музейної евристики*, адже його метою було конкретизувати напрями культурно-освітньої роботи з відвідувачами, що належать до різних соціальних прошарків і вікових груп. Розвиватися цей напрям роботи почав 2002 року. На початковому етапі його реалізували позаштатні лектори військово-історичного клубу «Слава Батьківщині», що функціонував при ЦМЗСУ. За три роки науковці прочитали

107 лекцій у різних військових частинах Києва, на яких були присутні 9 429 військовослужбовців [50–52]. 2007 року до цієї роботи долучилася група співробітників музею: В. Карпов, І. Чичкань і Ж. Денисюк. На перспективу планували розробити оглядові й тематичні екскурсії з урахуванням категорії відвідувачів (учні шкіл, студенти, слухачі військових закладів освіти, військовослужбовці, ветерани, сім'ї з дітьми, іноземні делегації), розширити спеціалізовані методи роботи з відвідувачами (організувати проведення соціологічних опитувань, круглих столів, науково-практичних семінарів, конференцій, практичних і тематичних екскурсій, уроків «мужності», зустрічей з ветеранами війни, видатними українцями, музейних конкурсів і свят). Для реалізації цих планів було проведено зустрічі з відомими українцями, ветеранами Другої світової війни, воїнами-інтернаціоналістами; продовжено співпрацю із заступниками директорів з виховної роботи і викладачами шкіл, районними методистами м. Києва [55]. Із 2008 року музейна педагогіка не знайшла свого розвитку та перейшла на рівень внутрішньомузейних (зокрема й по філіях) методично-практичних занять з підвищення професійної майстерності (як правило, з метою вдосконалення змістового наповнення та методики проведення екскурсій співробітниками музею) [56–61]. Причиною призупинення цього напрямку діяльності стали відсутність вільного фахового кадрового ресурсу та обмежені можливості музею щодо фінансової мотивації лекторів, щонайперше, військово-історичного клубу. Водночас, значні зусилля колектив музею спрямував на розбудову філій ЦМЗСУ та реалізацію інших заходів, що в результаті 2010 року призвело до набуття музеєм статусу «національного» [124].

Не залишалася поза увагою фахівців музею *науково-просвітницька робота*. Практично кожний із затверджених регламентів (наукова концепція, програма, інструкція з виховної роботи) передбачав створення в ЗС України належних умов для соціально-культурного розвитку й військово-патріотичного виховання [98; 100; 101; 193; 197; 203; 204; 206]. Музей виконував поставлені завдання та з 2000 по 2002 рік брав участь в організації і проведенні таких заходів іншими інституціями, а з 2002 року став організовувати й активно проводити власні

різнопланові науково-просвітницькі заходи. Головними виконавцями цієї роботи були співробітники НВІМУ [48–61]. За підсумками працівники музею, одноосібно й у співавторстві, публікували науково-дослідні праці, словники-довідники, путівники, буклети, календарі, каталоги. Основу таких видань складала, як правило, матеріали із фондів головної музейної установи МО України [49; 52; 54–57; 61; 87; 88; 124; 142]. Результатом такої плідної роботи стали наукові здобутки, зазначені в додатку 3 нашого дослідження. Натомість, починаючи з 2009 року, науково-практичні семінари організовували за формою конференцій, де обговорювали основні тенденції і проблеми у сфері військової музейної справи, визначали концептуальні засади й напрями подальшої діяльності. А 2010 року, на прикладі роботи філій НВІМУ, було розглянуто проблемні питання діяльності військових музейних утворень.

Крім того, важливим досягненням музейного просвітництва стало започаткування (з 2009 року) циклу досліджень військової історії регіонів України. Конференції і видання за їх результатами збірників наукових матеріалів були задумані в розрізі виконання Програми військово-патріотичного виховання в ЗС України на 2008–2011 роки, затвердженої 9 липня 2008 року № 340 [204]. Історія регіонів відіграла важливу роль у розвитку вітчизняної військової науки, і конференції об'єднували у цьому питанні профільних істориків, відігравали загальнодержавну роль. Військово-патріотичне виховання відбувалося не лише в лавах ЗС України, а й серед усіх учених, музейних працівників, державних службовців та інших цільових груп громадян. Отже, з 2009 по 2013 рік НВІМУ організував, провів і видав збірники конференцій, означені в додатку 3 [57–61]. Такий науковий, зокрема, військово-історичний туризм був складовою *системи військово-історичного туризму ЗС України*. Він служив дієвим інструментом формування національних інтересів у науковців-учасників, працівників музею та його філій, у керівного складу ЗС України. Так була реалізована функція розвивального дозвілля, що консолідувала учасників різних соціальних верств і регіонів, нівелювала регіональні відмінності й стереотипи, формувала загальноукраїнську ідентичність і, головне, формувала позитивний імідж ЗС

України та держави. Цінно, що саме поява військово-історичних конференцій на базі НВІМУ і його відокремлених структурних підрозділів активізувала серед науковців-істориків дослідження на військово-історичну тематику. Фактично це був синергетичний прорив у популяризації військової історії, де могли взяти участь і цивільні, і військові дослідники історичної науки.

Крім реалізації розглянутих вище напрямів культурно-освітньої роботи, НВІМУ став своєрідним майданчиком для численних *соціально-відомчо-комунікаційних заходів*. Зокрема, військові науковці-історики стали презентувати власні дослідження в залах головної музейної установи ЗС України. Із 2008 року було проведено 14 таких презентацій [56–59; 61] (додаток І). У ході вшанування військово-історичних особистостей, відзначення дат і подій проводили зустрічі з ветеранами воєн і воєнних конфліктів, які відбувалися на території України. На базі музею організовували заходи: Спілка офіцерів України, Головне управління освіти Київської міської держадміністрації та шкіл міста Києва, Український інститут воєнної історії, заклади освіти різного рівня акредитації, Центр соціальних служб для сім'ї, дітей і молоді, Благодійний фонд «Українська скарбниця», Міжнародна асоціація ветеранів фізкультури і спорту, низка інших ветеранських організацій, патріотична дитяча організація «Клуб юних миротворців», ГО «Громадянський корпус», військово-історичний клуб «Воєвода», Всеукраїнське міжконфесійне релігійне християнсько-військове братство, військово-історичний клуб «Слава Батьківщині» [47–50; 55; 59; 60]

Варто вказати, що з 2003 року серед освітніх закладів набув популярності такий напрям військово-патріотичного виховання молоді, як уроки мужності «Захист Вітчизни» з використанням колекції військово-історичного музею. У межах реалізації цього напрямку 16 вересня і 27 листопада 2003 року в ЦМЗСУ було проведено організаційні збори з учителями історії та допризовної підготовки юнацтва загальноосвітніх шкіл міста Києва. На зборах обговорили питання проведення тематичних уроків. У ході співпраці з учителями визначили теми навчальної програми з історії для загальноосвітніх шкіл, які можна було вивчати за допомогою матеріалів, розміщених в експозиції музею [51–61].

До категорії щорічних музейних свят належали Міжнародний день музеїв (18 травня) і День перемоги (9 травня), які відзначали в НВІМУ і його філіях. У ці дати були дні відкритих дверей і відвідувати експозиції музею можна було безкоштовно.

Крім того, НВІМУ проводив військово-патріотичні заходи в межах організації дозвілля для учасників спортивних заходів у місті Києві. Так, 8 квітня 2011 року НВІМУ відвідували учасники спортивних змагань. До екскурсії залами військово-історичного музею додалася оглядова екскурсія по місту Києву та бойових місцях минулих воєнних історичних подій, здійснена його науковими співробітниками [59].

Разом з тим, наповненими урочистостями були заходи, присвячені прийняттю Військової присяги захисника Вітчизни. Традиційним у НВІМУ було щорічне прийняття Військової присяги молодим поповненням Ансамблю пісні і танцю ЗС України. 2009 року Військову присягу склали студенти першого курсу Київського міського медичного коледжу [57].

У межах військово-патріотичного заходу МО України, а саме Конкурсу військово-професійної майстерності «Універсальний солдат», присвяченого 20-й річниці Незалежності України та її Збройних Сил, на базі НВІМУ 5 вересня 2011 року провели випробування в номінації за гуманітарним напрямом учасників III фінального етапу конкурсу. У підсумку після екскурсії залами музею 19 військовослужбовців контрактної служби – учасників конкурсу склали тест на знання воєнної історії та історії ЗС України й показали гарні знання [59].

При цьому НВІМУ підтримував постійні зв'язки з військовими комісаріатами, військовими частинами, з військовими інститутами та військовими кафедрами закладів вищої освіти, технікумами й школами, запрошуючи їх до музею з метою *проведення військово-патріотичних заходів*. Так, з 2002 по 2004 рік, організували та провели просвітницьку роботу серед військовослужбовців за допомогою позаштатних лекторів військово-історичного клубу «Слава Батьківщини». Історики-науковці в різних військових частинах Києва презентували слухачам лекції на теми «З історії світової нагородної

системи» й «Велика Вітчизняна війна в документах, фотографіях і реліквіях» [50–52].

У ході виставкової діяльності та під час надання методичної допомоги зі створення військових музеїв, кімнат бойової (трудової) слави на місцях дислокації військових об'єктів наукові співробітники НВІМУ також проводили заходи військово-патріотичного характеру. Однак відвідуваність цих подій не фіксували належним чином через обмеженість кадрового й часового ресурсу. Разом з юнаками такі заходи відвідували їхні родини, командний склад військових частин, представники керівного складу ЗС України, інші почесні гості. Про це сповіщали засоби масової інформації. Таким чином в українському суспільстві популяризували військову службу в лавах ЗС України за контрактом, виховували почуття національної гідності, духовності й культури у військовослужбовців, формували вірність військовим традиціям українського народу, військово-професійну, морально-психологічну й фізичну готовність до захисту Вітчизни.

Експозиційна (виставкова) робота була спрямована на створення історично достовірних, художньо виразних постійних експозицій, стаціонарних і пересувних виставок НВІМУ і здійснювалася на основі військових історичних реліквій та інших музейних предметів для об'єктивного висвітлення подій військової історії. Вона забезпечувала належну якість культурно-освітньої діяльності та сприяла ефективній презентації музею. В експозиції музею були представлені: прапори, нагороди, відзнаки, одяг, зброя, засоби захисту, предмети військового спорядження, карти, світлини тощо. Крім того, для кращого візуального сприйняття експозиції за історичними джерелами виготовляли воскові фігури, батальні картини, макети військової техніки, зброї, військову форму й ін. Повнота, об'єктивність, логічність, хронологічність і предметно-тематична наповненість експозиції (виставки) музею сприяли усвідомленню відвідувачем її змісту як у супроводі екскурсовода, так і без його участі. Фактично презентація музею як результат експозиційної і виставкової діяльності є основною складовою музейної комунікації, через яку установа реалізує свою культурно-освітню діяльність.

Саме тому в НВІМУ створенню музейних експозиції і виставок передувало обговорення їх змістового наповнення на Вченій і Художній раді музею, після чого розробляли наукову концепцію, ухвалювали архітектурно-художнє рішення, затверджували ескізний план, комплектували фондову колекцію. Етапи створення діючої експозиції головної музейної установи ЗС України відображено в додатку Г, а виставковий напрям роботи – у додатку Г нашого дослідження.

Науково-методична робота. У досліджуваний період така робота НВІМУ була важливою складовою інформаційно-музейної діяльності та передбачала забезпечення якісного й всебічного супроводу, зокрема організацію роботи військових музеїв (музейних утворень), підготовку (підвищення кваліфікації) працівників мережі військових музеїв ЗС України та проведення військово-патріотичних заходів.

Згідно зі Статутом НВІМУ, науково-методична робота містила вивчення, узагальнення, поширення передового досвіду роботи музеїв ЗС України й надання їм методичної допомоги [221]. Саме для цього в музеї була створена та діяла Науково-методична рада. До її завдань входило обговорення проблем підвищення наукового та методичного рівня науково-дослідної, експозиційної, культурно-освітньої і фондової роботи, а також питання надання методичної допомоги музеям ЗС України [201; 221]. Варто зазначити, що методичну допомогу надавали не лише військовим музеям (музейним утворенням) і філіям НВІМУ, а й військовим закладам освіти, установам, частинам та іншим цивільним юридичним особам (за зверненням), наприклад, за потреби організації військово-патріотичних заходів з відзначення державних свят, військових річниць і професійних військових свят.

Методичну роботу здійснювали комплексно: створення військового музею (музейного утворення); консультації зі змістовно-якісного наповнення експозиції (виставки); методичний супровід усіх напрямів роботи військового музею (музейного утворення); цільове підвищення кваліфікації працівників музейної установи; налагодження дієвих комунікацій із зацікавленими сторонами. Згідно з Наказом Міністра оборони України «Про затвердження Положення про організацію діяльності військових музеїв і музеїв (кімнат) бойової (трудової)

слави у Збройних Силах України» від 06.03.2002 № 95 НВІМУ був (і є) головним відносно інших військових музеїв (музейних утворень) і покликаний сприяти розвитку й науковій постановці музейної справи в ЗС України [201]. Іншими словами, відповідно до Наказу № 95 НВІМУ здійснював і повинен продовжувати здійснювати науково-методичне керівництво музейних утворень ЗС України. Варто зазначити, що науково-методичну роботу виконували із часу створення музею (1995), тривала вона 2013 року й частково реалізується сьогодні.

Змістовно розкривав роботу музею з надання методичної допомоги науково-методичний збірник «Військовий музей» (з 2009 р. – «Український військовий музей»). Крім того, один раз у два роки (до 2013 р.) з метою підвищення кваліфікації та обміну досвідом на базі НВІМУ проводили триденне стажування штатних начальників військових музейних утворень ЗС України і їх працівників [201]. Воно мало форму науково-методичних семінарів і науково-практичних конференцій (додаток 3).

Натомість аналіз планово-звітної документації головного музею МО України, за період з 1996 по 2013 рік, дає можливість стверджувати, що з 2000 року регулярно здійснювали заходи внутрішнього методичного контролю за діяльністю наукових співробітників, чим стимулювали підвищення їх фахового рівня. Так, щорічно, як правило, у першому кварталі нового календарного року, для працівників музею проводили методичні заняття з професійної підготовки та музейної педагогіки. Цим напрямом діяльності керував заступник начальника музею з наукової роботи, який складав план-конспект на актуальні теми. Наукові співробітники самостійно опрацьовували запропоновані ними ж теми та в ході науково-методичних занять доводили до відома колег свої дослідження. Крім того, більш досвідчені наукові співробітники проводили методичні екскурсії експозицією музею (чи новоствореною виставкою), передаючи досвід проведення екскурсії та ділячись знаннями з військової історії (рис. 3.3) [44–61]; 173].

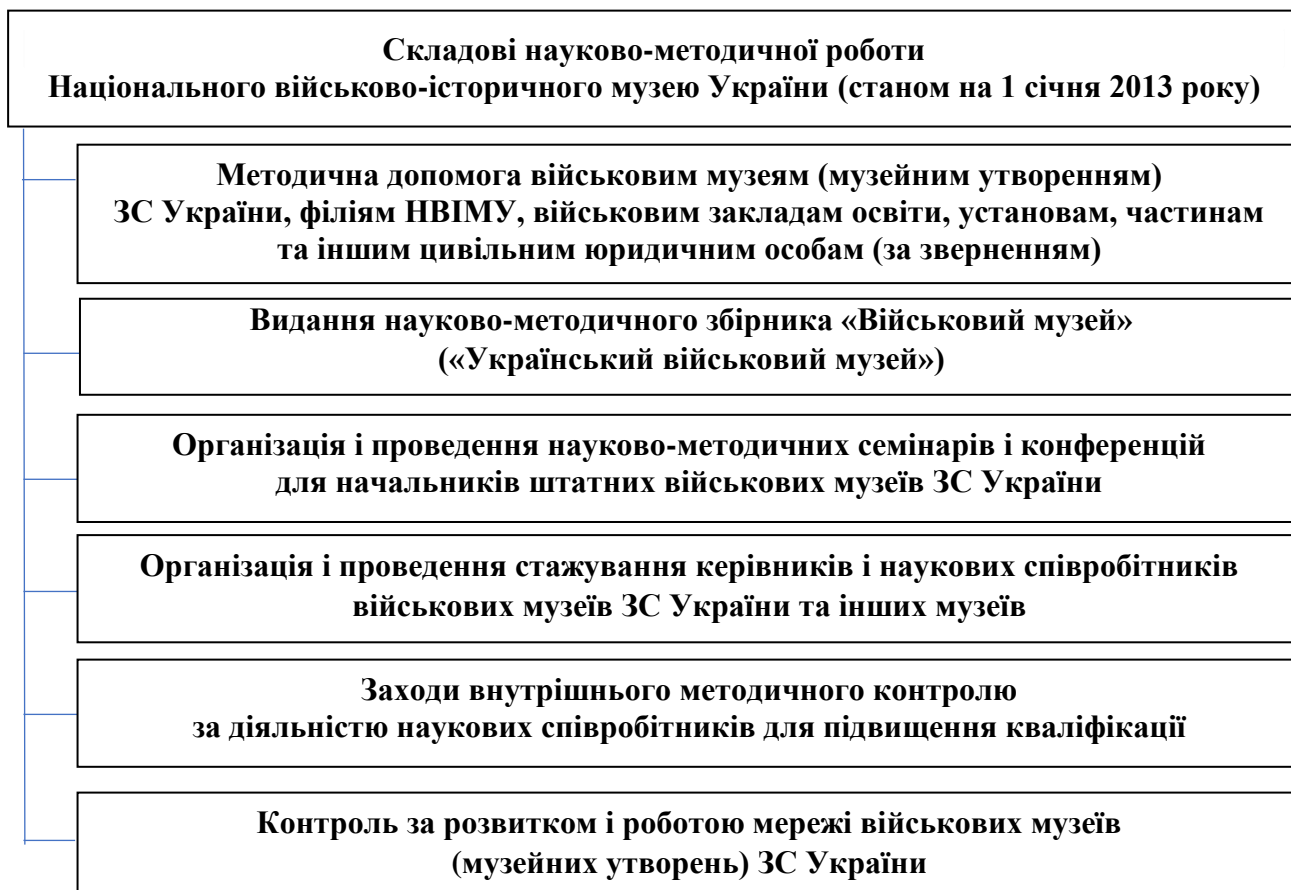

Рис. 3.3. Складові науково-методичної роботи Національного військово-історичного музею України станом на 1 січня 2013 року*

*Джерело: сформовано на основі [44–61; 173; 201; 221].

Іншою стороною методичної роботи був контроль за діяльністю і розвитком мережі військових музейних утворень ЗС України. Так, згідно з Наказом № 95, на НВІМУ покладено обов'язки статистичного контролю за мережею військових музеїв [201]. Саме тому 30 травня 2002 року на базі ЦМЗСУ було проведено науково-практичну конференцію, на якій окреслили нові завдання і визначили загальну мету співпраці, а саме [239]: упорядкувати діяльність військово-музейних установ у ЗС України; підвищити роль музеїв у військово-патріотичному вихованні; зберегти й використати пам'ятки матеріальної культури у військовій сфері; зробити доступними, цікавими та зрозумілими надбання військової національної та історико-культурної спадщини нашої держави для особового складу ЗС і громадян України.

Завдяки такій організованій координації, ЦМЗСУ (НВІМУ) з 2003 року розпочав здійснювати статистичний облік даних і проводити науково-методичний аналіз діяльності військових музеїв (музейних утворень) структурних підрозділів ЗС України. Для систематизованого обліку фахівці музею розробили бланки статистичної звітності, на основі яких вони щорічно фіксували й аналізували стан справ у військово-музейній сфері ЗС України [4] (пункт 10, додаток А). Якість цих звітів залежала від свідомості, належного рівня відповідальності, бажання і наявного часу у виконавців для змістовного і якісного оформлення результатів цієї роботи, яка часто мала характер додаткового навантаження до основної. Підготовка звітів потребувала щонайменше регулярної документальної фіксації.

Такий адміністративно-методичний контроль за діяльністю відбувався до 2013 року й давав змогу контролювати всю мережу військових утворень, виявляти недоліки в системі військово-патріотичного виховання військовослужбовців ЗС України. З кінця 2013 – початку 2014 року суспільно-політичні події в нашій державі (Революція гідності, анексія АР Крим і воєнні дії на Сході України) завадили вчасному поданню звітів до НВІМУ про діяльність військових музеїв і музеїв (кімнат) бойової (трудової) слави в Сухопутних військах, Повітряних силах і Військово-Морських силах Збройних Сил України (за 2013 р. із 73 музейних утворень прозвітували тільки 48) [4]. За умов, що склалися, і у зв'язку з неналежним ставленням до цього надзвичайно важливого напрямку роботи з боку нового керівництва НВІМУ й тодішнього керівництва Міністерства оборони України, систематизований збір статистичної інформації про діяльність музейних установ ЗС України було призупинено. Саме тому в дослідженні ми обмежилися показниками, отриманими до 2012 року.

Крім забезпечення ефективного функціонування головного музею МО України в місті Києві, адміністрація і наукові співробітники ЦМЗСУ (НВІМУ) з 1999 по 2013 рік надавали методичну допомогу в організації діяльності шістьом філіям. Як зазначено вище, протягом 1999–2010 років до структури музею увійшли: Волинський регіональний музей українського війська та військової техніки (ВРМУВВТ, м. Луцьк, 1999); Музей Ракетних військ стратегічного

призначення (МРВСП, м. Первомайськ, 2000); Військово-морський музейний комплекс «Балаклава» (ВММК «Балаклава», м. Севастополь, 2002); Військово-морський музей України (ВММУ, м. Севастополь, 2009). З 2010 року до складу НВІМУ увійшли ще дві філії: музей «Герої Дніпра» (М «ГД», м. Івано-Франківськ) і Меморіальний комплекс «Пам'яті героїв Крут» (МК «ПГК», Чернігівська обл., Борзнянський р-н, с. Пам'ятне) [124]. Спільно зі співробітниками філій розробляли концепції побудови їх експозицій, відпрацьовували тематичні структури й тематико-експозиційні плани, систематизували фондову діяльність, проводили науково-дослідну та культурно-освітню роботу (детально про становлення і розвиток філій розглянуто в підрозділі 2.3).

Музейний PR. Музейний PR НВІМУ мав значний вплив на розглянуті вище напрями роботи. PR-діяльність головної музейної установи містила такі варіанти комунікацій, як співпраця зі: спонсорами, меценатами, представниками владних структур, науковцями-волонтерами, медійниками, іншими зацікавленими сторонами.

Зазначимо, що на сьогодні такий вид діяльності достатньо досліджений на теоретичному рівні, проте позитивні практики його застосування в музейних установах висвітлено недостатньо. Науковці не дають визначення змісту поняття музейного PR, проте пропонують цілу низку практичних порад з налагодження PR-комунікацій між музеєм і суспільством [236]. Крім того, зазначають, що недостатньою і досить обмеженою є поінформованість суспільства про музеї та їхню діяльність [142]. Зокрема, сутність PR у музейній практиці розглядають як управлінську діяльність, спрямовану на встановлення взаємовигідних гармонійних відносин між музеєм і зацікавленими сторонами, від яких залежить успіх функціонування музею. А комунікаційні потоки музею поділяють на такі категорії: споживачі, влада, партнери, спонсори, населення [10].

PR-діяльність у НВІМУ охоплювала практично всі означені категорії і здійснювалася постійно. Проводили заходи із залучення до розбудови музею спонсорів, меценатів і представників владних структур. Долучали до роботи

науковців-волонтерів. Підтримували регулярні комунікації із засобами масової інформації з висвітлення подій у головному військовому музеї МО України і його філіях.

2009 року започатковано благодійну програму ЦМЗСУ і його філій «Розбудуймо музей разом» [57]. Було впроваджено благодійні сертифікати, власники яких, за бажанням, мали можливість вступити до Клубу друзів музею. Це було об'єднання громадян, праця яких (наукова, практична участь тощо) мала на меті привернути увагу суспільства до проблем діяльності військових музеїв і залучити суспільну ініціативу для становлення та розбудови музейних проектів на сучасному рівні. Об'єднання мало індивідуальне, колективне й почесне членство, яке підтверджували членський квиток і диплом члена. Вступивши до Клубу друзів музею, громадяни набували права безкоштовно відвідувати музей, його філії та їхні заходи. Окрім цього, членство в Клубі передбачало сприяння проведенню воєнно-історичних та археологічних досліджень, збереженню музейних пам'яток воєнної історії, забезпечення умов для створення нових і реконструкції старих музейних експозицій, оснащення їх відповідним обладнанням і матеріалами згідно із сучасними вимогами, підтримку видавничої діяльності НВІМУ тощо [57]. Ця програма була відомчою, про що свідчить Звіт про підсумки співпраці органів військового управління з громадськими організаціями у 2010 році, який підготував Департамент соціальної та гуманітарної політики МО України [63]. Результатом благодійної програми стали нові експозиції філій НВІМУ, створені належні умови для прийому відвідувачів, реалізовані проекти перспективного розвитку.

На формування позитивного іміджу музею впливали залучені до роботи музею спонсори та меценати, зокрема: засновник Благодійного фонду «Розвиток України» Ринат Леонідович Ахметов, засновник Міжнародного благодійного фонду «Фонд Олександра Фельдмана» Олександр Борисович Фельдман, директор Музею історичних і культурних реліквій родини Шереметьєвих Олексій Євгенович Шереметьєв, засновник Клубу меценатів Олександр Володимирович Прогнімак, а також науковці-волонтери (студенти, ветерани), які співпрацювали із

науковими співробітниками та допомагали здійснювати науково-дослідницьку роботу [59].

Поширення інформації про НВІМУ і його філії відбувалося шляхом розміщення повідомлень про відкриття частин основної експозиції в мас-медіа. Виставки, зокрема й міжнародні, презентації, музейні свята, наукові конференції тощо висвітлювали в державних і відомчих ЗМІ. Інформацію публікували в друкованих та інтернет-виданнях (газети «Народна армія», «Слово Севастополя»; журнал «Музеї України»; у мережі Інтернет на сайтах «Музейний простір України», «Воєнно-історичний форум», «Укрінформ-фото», «Сайт Музею слідопитів», «Бізнес-інформація», «Київський мілітарист» та ін.). Не менш вагомими інформаційними джерелами були розповсюдження буклетів, розміщення банерів та інформаційних щитів.

Науковці музею з початку діяльності головного військового музею періодично публікували власні науково-історичні дослідження. Значний обсяг таких розвідок висвітлено в мережі Інтернет, проте робити повний огляд публікацій про НВІМУ не є завданням нашого дослідження. З метою концептуальної оцінки системної співпраці НВІМУ зі ЗМІ ми оглянули та згрупували за тематикою лише ті публікації, за період з 1995 по 2013 рік, що зберігаються в архіві музею, про що докладно описано у підрозділах 1.1 і 1.2 дисертації (додаток Б).

Аналіз публікацій дає змогу стверджувати, що практично всі ключові заходи музею, розглянуті в нашому дослідженні на основі планово-звітної діяльності, підтверджують матеріали ЗМІ. Для науковців така інформація слугує додатковим джерелом вивчення музейної діяльності та спонукає до *дисциплінарної евристики* в аспекті сприйняття позитивних практик, а також до *пізнавальної евристики* з метою дослідження певних відгуків про музейні предмети.

Крім того, важливими джерелами дослідження музейної евристики саме в НВІМУ є сайт музею і Фейсбук-сторінка установи. Перша інтернет-сторінка була започаткована 2000 року та діяла до 2012-го. Цього самого року сайт оновили, і

мав він такий вигляд до 2018 року, потім сайт знову модернізували. До соціальної мережі Фейсбук НВІМУ приєднався 2013 року [48; 60; 61].

З урахуванням зазначеного вище дамо власне визначення терміну «музейний PR» – це комплекс управлінської, інформаційно-музейної, експозиційної (виставкової), фондової діяльності музейної установи, що спрямована на забезпечення її інституціонального сталого розвитку зі встановленням взаємовигідних гармонійних відносин між музеєм і суспільними інституціями, від чого залежить: репутація музейного утворення (здобуття належного суспільного статусу), розширення інформаційного поля про музей і його здобутки, дієве продукування позитивних практик, вирішення науково-методичних запитів і мотивування еквівалентної співпраці із зацікавленими сторонами.

Фондова робота. Саме фахова, системно-налагоджена в головній музейній установі МО України фондова робота забезпечувала: якість культурно-освітніх процесів усього музейного комплексу, метою яких був вплив на свідомість відвідувачів, збудження їх цікавості до подальших розвідок, а також змістовну експозиційно-виставкову та науково-дослідну діяльність. Цей важливий напрям діяльності НВІМУ детально розглянуто в підрозділі 3.3 нашого дослідження.

Проаналізувавши основні напрями й завдання інформаційно-музейної діяльності НВІМУ у період з 1995 по 2013 рік і практичну їх реалізацію, згідно зі звітними документами музею, констатуємо збалансоване застосування теоретичних і прикладних аспектів музеєзнавства [44–61; 221]. Належне виконання науково-дослідної, культурно-освітньої, фондової, експозиційно-виставкової, методичної робіт і музейного PR, що забезпечували якість змісту інформаційно-музейної діяльності, дали змогу сформувати потужну науково-просвітницьку інституцію національного та міжнародного рівнів. Саме в цей історичний період музейна установа напрацювала достатній потенціал і можливості для свого інституціонального сталого розвитку, здобула статус «національної».

3.3. Наукове комплектування музейних фондів Національного військово-історичного музею України

Формування колекції української військової культурно-історичної спадщини є прямим обов'язком НВІМУ і відповідальністю перед прийдешніми поколіннями. Особливо це знаково в період становлення молодого незалежної держави. Ніщо не можна сприймати через історичний суб'єктивізм, ідеологічну, релігійну чи політичну доцільність. Прямую відповідальність за це несуть працівники музейних фондів.

Починаючи з 1995 року, наукові процеси комплектування фондів у головній музейній установі МО України здійснювали відповідно до Наукової концепції музею, річних Перспективних планів роботи, вимог Статуту. Проаналізувавши дослідження інших авторів стосовно наукового комплектування фондів НВІМУ (додатки А, Б), а також його Звіти про діяльність з 1996 по 2013 рік [44–61], ми дійшли висновку, що *цільми* такого напрямку роботи були [30; 32; 33; 79; 192; 248]:

- поповнення музейної колекції;
- доповнення тематичних розділів експозиції і створення виставок;
- збір і збереження військово-історичних цінностей з військових частин та установ ЗС України, що розформовуються.

Для реалізації вказаних цілей керівництво музею визначило такі *напрями* комплектування фондів [221]:

- експедиції, пошукові відрядження та інша робота зі збирання військово-історичних пам'яток по місцях бойових дій військ, навчань, маневрів у військових частинах і з'єднаннях, на підприємствах, в установах, серед військовослужбовців, ветеранів;
- безкоштовне отримання предметів озброєння, техніки та майна (в оригіналах, моделях і макетах), обмундирування і спорядження, знаків розрізнення і документів від органів військового управління, військових частин та установ (згідно з наказами й директивами Міністра оборони України), зокрема вилучених на регіональних митницях та отриманих в обмін з іншими музеями, організаціями, установами, товариствами, приватними колекціонерами;

- закупування предметів, що мають музейну та культурну цінність, приймання дарчих надходжень;

- постійне комплектування військово-історичною літературою бібліотек музею і філій у розрізі вказаних напрямів комплектування.

Фонди комплектували за допомогою таких *способів* [32; 33]:

- плановий: систематичний збір матеріалів на об'єктах постійного комплектування, наприклад військових частинах, баз зберігання військового майна, митницях;

- тематичний: створення експозицій і виставок;

- поточний: закупівля предметів у громадян;

- одноразовий: комплектування по «гарячих слідах» (збір матеріалів під час Помаранчевої революції, проведення військових навчань та ін.).

Відповідальними за наукове комплектування фондів НВІМУ і його філій були начальник головного музею та головний зберігач фондів. Участь в організації роботи з комплектування фондів брали заступник начальника музею з наукової роботи, заступник начальника музею з адміністративно-господарської роботи, керівники відділів, директори шести філій, їх заступники і зберігачі фондів. Зокрема, протягом 1995–2013 років цю роботу виконували:

- начальник музею (на період дослідження) – кандидат історичних наук, полковник Віктор Карпов (з травня 2013 р. в. о. директора, із жовтня 2013-го – директор музею Владислав Таранець);

- заступники начальника музею – підполковники: Микола Бойко, Олександр Сокольчук, Олександр Скрябін, Ігор Непота, Микола Абрамов;

- головний зберігач фондів – начальник відділу фондової роботи (лабораторії науково-дослідних робіт з дослідження фондових проблем) МЗСУ (ЦМЗСУ, НВІМУ) на період дослідження – кандидат культурології Жанна Денисюк;

- начальник лабораторії науково-дослідних робіт з дослідження військово-історичних процесів – полковник Ігор Чичкань;

– начальники лабораторії науково-дослідних робіт з дослідження інформаційно-музейних технологій – Наталія Седак, Ірина Єфімова, Ірина Мороз;

– начальник наукового відділу фондової роботи – кандидат історичних наук, полковник Володимир Горєлов;

– директори та виконувачі обов'язків директорів філій: Волинський регіональний музей українського війська та військової техніки (ВРМУВВТ) – Наталія Марищук, Марія Савчук (в. о.), Ігор Пасюк; Музей Ракетних військ стратегічного призначення (МРВСП) – Олександр Вайлупов, Валентин Дубровін, Сергій Рахлицький; Військово-морський музейний комплекс «Балаклава» (ВММК «Балаклава») – Валерій Садовніченко, Роман Баженов, Сергій Круглов; Військово-морський музей України (ВММУ) – Андрій Арсенюк; Меморіальний комплекс «Пам'яті героїв Крут» (МК «ПГК») – Валерій Сарана, Олексій Данилевський; Музей «Пам'яті героїв Дніпра» (М «ГД») – Ярема Кваснюк;

– наукові співробітники у філіях: ВРМУВВТ – зберігачі фондів Наталія Марищук, Василь Карпюк, науковий співробітник Марія Савчук, завідувач бібліотеки Валентина Коломієць; МРВСП – заступник директора філії Олександр Ворончук, зберігач фондів Микола Куркін, завідувач бібліотеки Тетяна Распаріна, наукові співробітники Олександр Тарасенко й Людмила Тарасенко; ВММК «Балаклава» – зберігачі фондів Марина Троцак, Єльвіра Бержицька; ВММУ – зберігач фондів Олена Агеєва; МК «ПГК» – зберігач фондів Галина Данилевська, науковий співробітник, кандидат філологічних наук Наталія Примушко; М «ГД» – зберігач фондів Наталія Ткачук;

– інші наукові співробітники НВІМУ і його філій.

Вказані вище посадові особи як фахівці усвідомлювали фондові потреби музею. Крім того, долучитися до цього напряму роботи міг будь-хто зі співробітників музейної установи та представники зацікавлених сторін.

Постійне оновлення фондів історичними пам'ятками слугувало важливим чинником забезпечення життєдіяльності всього музейного комплексу МО України. При цьому виявлення і збереження культурної інформації про музейні предмети, її критичний аналіз з точки зору правдивості й достовірності та

наступна побудова експозицій і виставок, з поданням провенансу музейного предмета в історичному контексті стали *основою системи музейної евристики* НВІМУ [161].

Сформована протягом 1995–2013 років *модель системи евристичного музейного пошуку* являла собою поєднання комунікацій, документних ресурсів, спрямованих на процеси планування, організування, контролювання і мотивування діяльності суб'єктів пошуку, що забезпечувало його результативність з метою задоволення духовних, культурних, інтелектуально-просвітницьких й інформаційних потреб відвідувача (рис. 3.4).

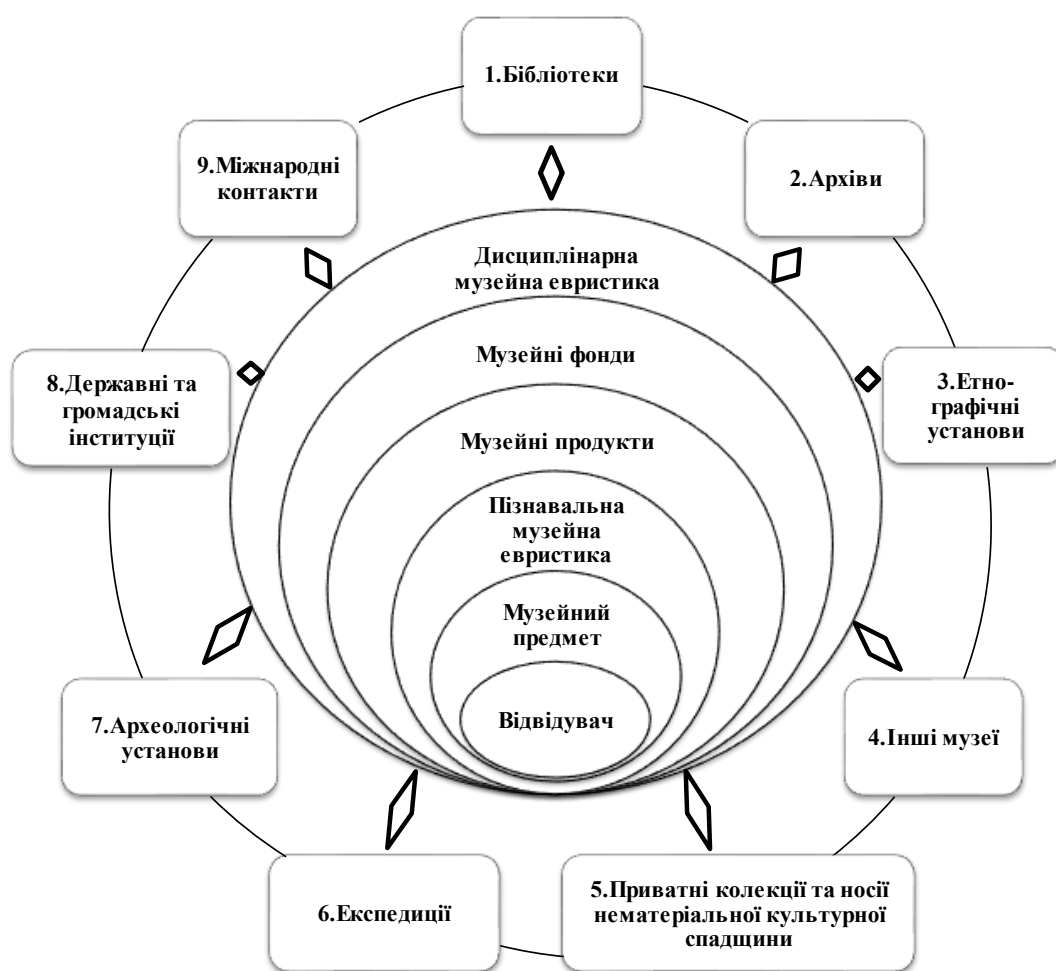

Рис. 3.4. Візуалізована модель системи евристичного музейного пошуку
Національного військово-історичного музею України
станом на 31 грудня 2013 року*

* Джерело: сформовано за результатами дослідження.

Представлена на рисунку *модель системи евристичного музейного пошуку НВІМУ* сформована на основі налагодження комунікацій із суб'єктами пошуку за державним, науковим, суспільним та приватним напрямками. Зокрема, налагоджували ділові зв'язки з посадовими особами бібліотек, архівів, археологічних та етнографічних наукових установ, інших музеїв, державних і громадських інституцій, власниками приватних колекцій. При цьому робота наукових працівників передбачала обов'язкову актуалізацію інформаційного поля музейних предметів у створеній експозиції (виставці) для активного усвідомленого сприйняття і розуміння музейного продукту з метою формування належного інтелектуального, культурного та патріотичного рівнів кожного відвідувача. Саме тому проходили: наукова переоцінка музейних продуктів і фондів; навчання і підвищення кваліфікації співробітників задля вдосконалення, цілеспрямованого та активізації *дисциплінарної музейної евристики*.

На наше переконання, використання на практиці представленої моделі системи евристичного музейного пошуку НВІМУ, що поєднувала *пізнавальну й дисциплінарну музейну евристику*, полегшувало розуміння змісту процесів і напрямів комплектування музейних фондів, окреслювало коло перспективних зацікавлених сторін, яких потрібно було додатково залучати, слугувало своєрідною пам'яткою при формуванні цілей і визначенні мотиваційних заходів. Крім того, запропонована модель дозволяла профільним фахівцям та іншим зацікавленим особам, які бажали бути учасниками процесів наукового комплектування музейних фондів, удосконалити наявні компетенції.

Попри плановий характер, комплектування фондів у НВІМУ було творчим процесом, що мав велику силу емоційного впливу на співробітників і представників зацікавлених сторін і зумовлював позитивні результати пошукової роботи. Завдяки плідній творчій і системній роботі, що була організована на основі представленої *моделі системи евристичного музейного пошуку*, отримані показники надходжень музейних предметів до основного й науково-допоміжного фондів НВІМУ протягом 1995–2013 років були достатньо вагомі (рис. 3.5, 3.6).

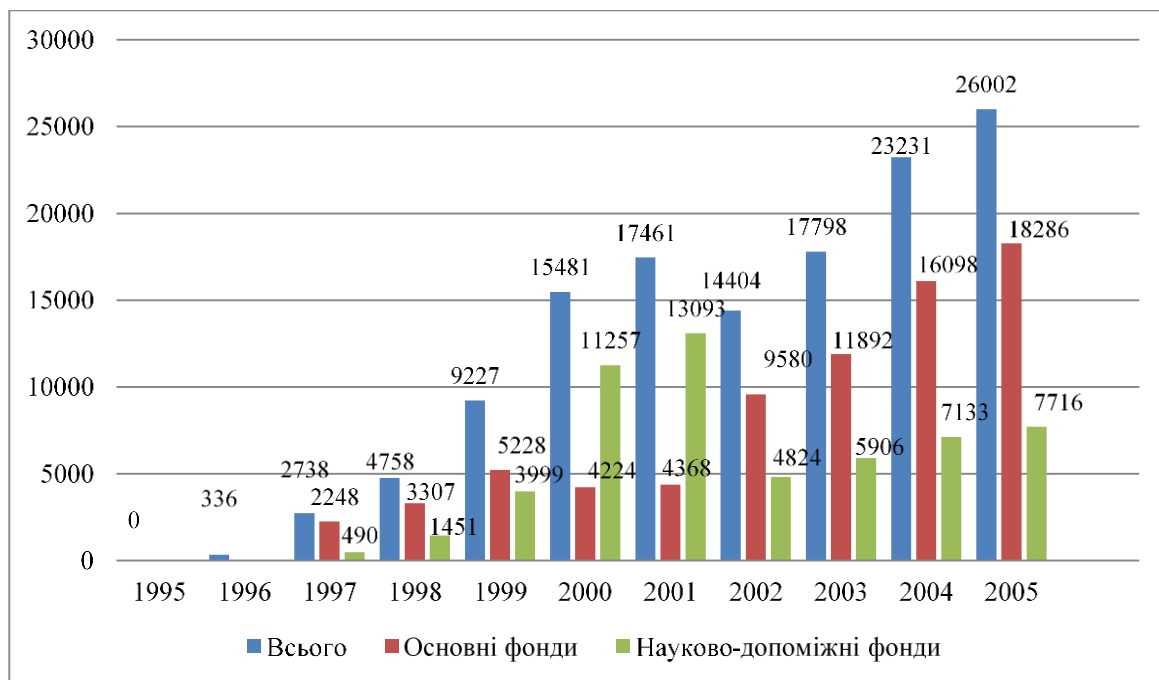

Рис. 3.5. Показники надходжень музейних предметів до фондів МЗСУ (ЦМЗСУ) з 1995 по 2005 рік*

*Джерело: розроблено на основі досліджень [44; 64].

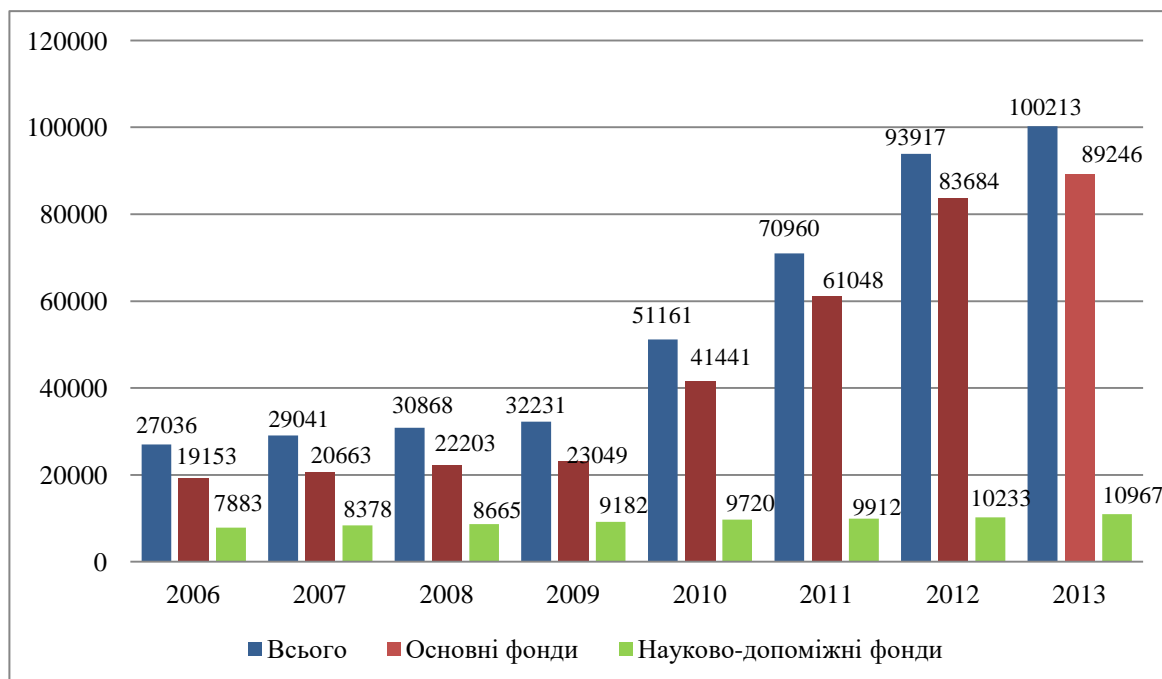

Рис. 3.6. Показники надходжень музейних предметів до фондів ЦМЗСУ (НВІМУ) з 2006 по 2013 рік*

*Джерело: розроблено на основі досліджень [64].

Аналіз Звіту про діяльність МЗСУ за 1996 рік і статистичних Звітів про діяльність НВІМУ з 1997 по 2013 рік (форма Державної статистичної звітності № 8-нк) засвідчив, що станом на 31 грудня 2013 року музейні фонди НВІМУ налічували 100,2 тис. предметів, із яких 89,2 тис. – основний фонд (ОФ). Предмети ОФ класифікували за такими ознаками: речові – 70,1 тис. предметів; образотворчі – 0,2 тис.; декоративно-ужиткові – 0,1 тис.; писемні – 4,8 тис.; фото – 8,4 тис.; кіно та відео – 0,01 тис.; інші – 5,6 тис. Кількість предметів науково-допоміжного фонду (НДФ) становила 11,0 тис. [64]. Слід зазначити, що в Галузевому державному архіві Міністерства оборони України матеріали про діяльність НВІМУ представлені обмежено.

Крім основного й науково-допоміжного фонду, за сприяння Міністра оборони України та за зверненнями представників збройних сил інших держав, в НВІМУ формувався обмінний фонд, який виділяли в окрему групу предметів [37; 53].

Сформована *модель системи евристичного музейного пошуку НВІМУ* та розглянуті показники надходжень предметів до ОФ та НДФ підтверджують вагомості досягнення працівників музею під керівництвом на той час кандидата історичних наук, полковника В. Карпова, які за 18 років спромоглися з нуля (у 1995 р.) і 336 предметів із фондів колишнього Музею історії військ Київського військового округу, що були поставлені на облік МЗСУ 1996 року, наростити фонди до 100,2 тис. військово-історичних пам'яток на кінець 2013 року [40; 124]. Перелік найвагоміших надходжень до фондів НВІМУ, що сформували колекцію музейних предметів загальнодержавного значення станом на 31 грудня 2013 року представлено в додатку К.

Аналіз Законів України: «Про музеї та музейну справу» № 249/95-ВР від 29.08.1995 [209], «Про охорону культурної спадщини» від 08.08.2000 № 1805-III [214], «Про культуру» від 14.12.2010 № 2778-VI [208], а також Постанови Кабінету Міністрів України від 12.08.1992 № 466 «Про затвердження Положення про Державний реєстр національного культурного надбання» [199] та інших регулятивних документів [140] дав можливість зробити висновок, що термін

«музейні предмети загальнодержавного значення» не є широкоживаним і досі не унормований. Водночас досить популярними в науковому обігу та задіяними в нормотворчій діяльності є терміни *«об'єкти культурної спадщини національного значення»*, *«об'єкти культурної спадщини»*, *«пам'ятки історії національного значення»*, *«музейна колекція загальнодержавного значення»*, *«національне культурне надбання»*, *«музейний предмет»*.

В Указі Президента України «Про надання Центральному музею Збройних Сил України статусу національного» від 15.01.2010 № 29/2010 [210] зазначено: *«Ураховуючи значення Центрального музею Збройних Сил України як провідного культурно-освітнього та науково-дослідного закладу в справі вивчення, збереження і популяризації національної військової історії, загальнодержавне значення його музейної колекції та міжнародне визнання результатів діяльності цього музейного закладу, постановляю надати Центральному музею Збройних Сил України статус національного і надалі іменувати його – Національний військово-історичний музей України»*. За таких умов логічно припустити, що *«музейна колекція загальнодержавного значення»* конкретного музею має складатися з *«музейних предметів загальнодержавного значення»*, що сукупно формують загальне *«національне культурне надбання»*.

Вважаємо, що в нашому випадку доцільно вживати термін *«музейні предмети загальнодержавного значення»*, що формують *«музейну колекцію загальнодержавного значення»* головної музейної установи Міністерства оборони України. Така конкретизація обумовлена тим, що мережа військових музеїв ЗС України є підвідомчою та є невід'ємною складовою частиною всіх закладів культури нашої держави. Крім того, така редакція терміну підкреслює різницю між *«музейним предметом»* і *«музейним предметом загальнодержавного значення»*, а також спонукатиме відповідальних осіб за роботу музейних утворень різних родів військ ЗС України до більш усвідомленого комплектування фондів своїх історико-культурних установ, насамперед, унікальними історичними музейними предметами загальнодержавного значення, що об'єктивно й змістовно відображатимуть воєнну історію і національні військові традиції.

Отже, «музейними предметами загальнодержавного значення» НВІМУ, його філій і військових утворень мережі ЗС України, на нашу думку, варто вважати унікальні військово-історичні пам'ятки та об'єкти військової спадщини, що мають виняткове історичне значення для формування культурного простору в контексті висвітлення воєнної історії і військових традицій України, а також цілеспрямовано впливають на формування національно-патріотичної свідомості військовослужбовців і громадян та можуть бути занесені до реєстру національного культурного надбання.

Саме тому переваги сформованої моделі системи евристичного музейного пошуку (рис. 3.4), з урахуванням її впливу на отримані достатньо змістовні результати діяльності НВІМУ протягом 1995–2013 років, можна використати як позитивний практично-науковий досвід для розвитку інших музеїв. Натомість необхідно зважити, що порівняння показників надходження предметів до фондів музейних утворень різного відомчого підпорядкування, а також тематичного та / або історичного їх спрямування буде некоректним через різнопрофільність, відомчі особливості, розміри, тривалість існування та етапи становлення, кількість фондів колекцій, наявність кадрових і фінансових ресурсів та інших прямих і непрямих чинників впливу.

Як правило, процеси наповнення фондів НВІМУ містили значну кількість специфічної підготовчої роботи, що визначала кінцевий результат – включення певної історичної цінності до фондів музею. Наприклад, отримавши бажані матеріали, перед тим як віднести їх до основного чи науково-допоміжного фонду, відповідальні працівники музею передавали їх на фахову експертизу. Далі відбувалося оформлення поточної, а згодом і звітної документації. Наступним кроком була робота зі створення музейного продукту. Планово-звітну й діловодну документацію головного музею і його філій оформлювали для збереження експонатів в документальному фонді НВІМУ. По суті, формування фондів відбувалося за такими етапами: виявлення предметів музейного значення (з використанням *дисциплінарної музейної евристики*), їх придбання, науковий опис, створення інформаційної бази даних [33]. Так була сформована *фундаментальна*

джерельна база музею, яка свідчила про якісну роботу музею і його філій у зазначений період. Це дало змогу виконати головну соціальну функцію військового музею – об'єктивно документувати суспільні процеси задля патріотичного, морального, духовного та культурного виховання відвідувача.

Фахові компетенції співробітників музею сприяли ефективному накопиченню фондів за допомогою зацікавлених сторін: знакових особистостей, спонсорів, приватних колекціонерів, представників української діаспори й ін. Крім того, значні зусилля приділяли налагодженню співпраці із сучасними митцями (художниками, реставраторами, дизайнерами), використанню їхніх навичок для відновлення та оформлення *музейних продуктів*. Налагоджену *систему наукового комплектування фондів НВІМУ з 1995 по 2013 рік* візуалізовано на рис. 3.7.

Можна констатувати, що налагоджена *система наукового комплектування фондів НВІМУ* – це сукупність відносно відокремлених і взаємозалежних динамічних напрямів виявлення, збору та поповнення фондів культурними цінностями, що через поєднання впливу *дисциплінарної і пізнавальної музейної евристики* відповідають місії музейної установи, сприяють ефективному функціонуванню і досягненню визначених цілей, створюючи ефект синергії – забезпечують об'єктивну продуктивність, на противагу використанню кожної форми окремо. Відображені на рис. 3.7 напрями *системи наукового комплектування фондів НВІМУ* містять значну частину таких, які мають місце у сформованій за період 1995–2013 років, візуалізованій моделі *системи евристичного музейного пошуку* (рис. 3.4).

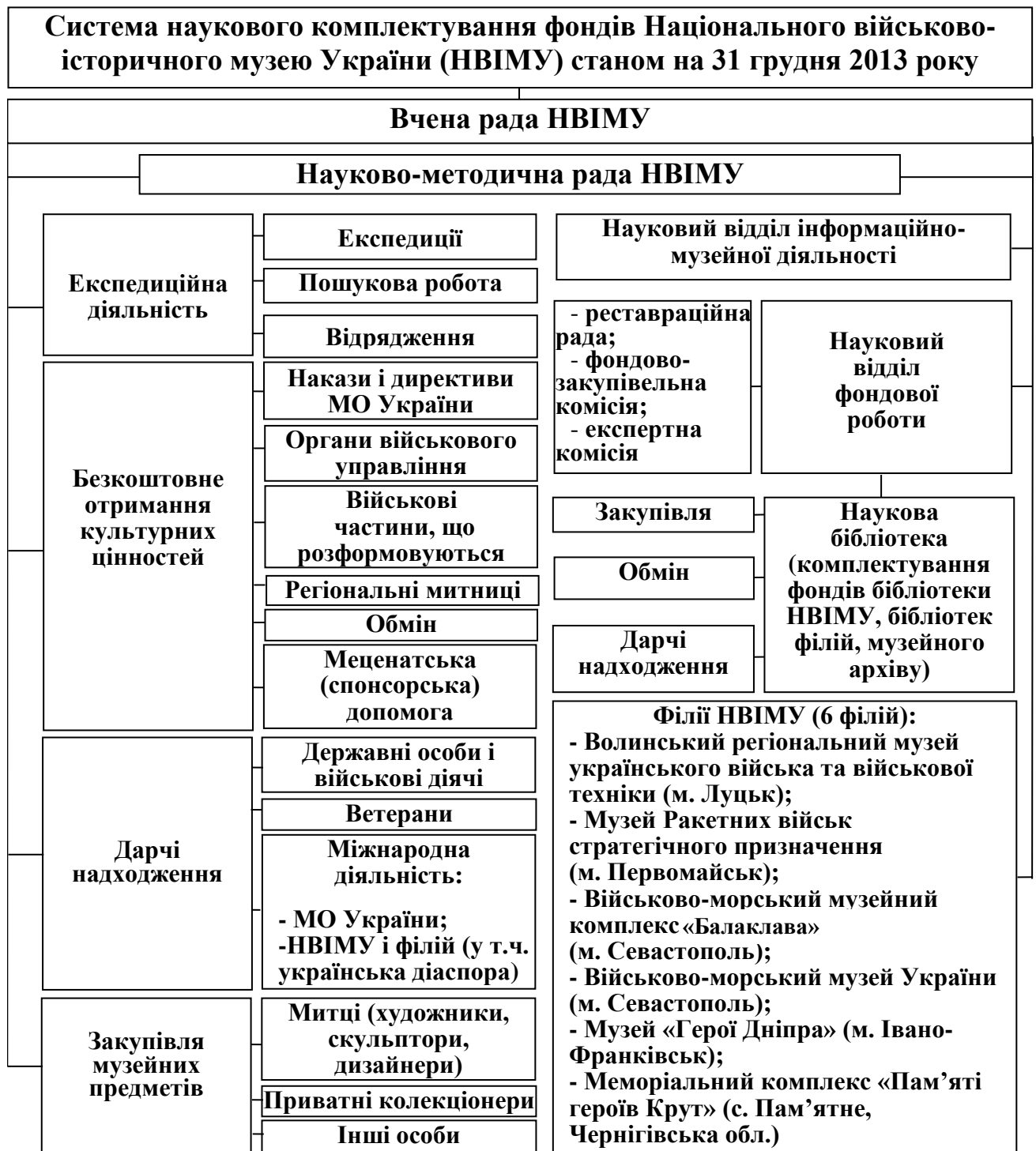

Рис. 3.7. Система наукового комплектування фондів Національного військово-історичного музею України станом на 31 грудня 2013 року*

* Джерело: сформовано за результатами дослідження.

При цьому Ж. Денисюк у своїх дослідженнях щодо фондової діяльності військового музею зазначала: «Фонди музею є сукупністю матеріалів, що надійшли до музею на постійне зберігання відповідно до прийнятих правил

(інструкцій). Вони є основою для всіх видів музейної діяльності, і їх використовують як джерельну базу» [32]. Згідно зі Статутом НВІМУ, фонди поділяють на: основний, науково-допоміжний та обмінний. До основного фонду музею відносяться предмети, що мають історичну, наукову, художню цінність і відображають військову історію України. Це письмові, образотворчі, кіно-, відео- та фотоматеріали, фонозаписи, такі експонати, як: бойові прапори, штандарти, вимпели, зброя, військова техніка, нагороди, відзнаки, предмети армійського побуту, особисті речі військовослужбовців, бойові трофеї та інші музейні предмети, що характеризують розвиток військової історії. До науково-допоміжного фонду відносяться матеріали, що допомагають вивчати першоджерела та виготовлені музеєм для потреб експозиції (схеми, карти, макети, муляжі), а також різноманітні копії фотографій, документів та інших предметів. До обмінного фонду належать непрофільні музейні предмети й дублетні примірники, яких нараховують понад п'ять екземплярів [221].

Проаналізувавши внутрішні регламенти та планово-звітні документи НВІМУ за періоди становлення, розвитку й активного функціонування музейної установи, конкретизуємо трансформацію назв її структурного підрозділу, працівники якого здійснювали комплектування та облік фондів [44–62; 68; 167–175]. Так, з 1996 до 2000 рік діяв відділ фондової роботи, протягом 2001–2011 років працювала лабораторія науково-дослідних робіт з дослідження фондкових проблем, з 2011 до 2013 рік функціонував науковий відділ фондової роботи (фондовий відділ).

Структурний підрозділ, що безпосередньо комплектував та обліковував фонди, провадив свою діяльність відповідно до щорічного Перспективного плану. Цей документ містив головні завдання НВІМУ і його філій на рік за напрямками: інформаційно-музейна, науково-дослідна діяльність, фондова робота. Згодом додалися інші напрями: методична робота, міжнародна діяльність, адміністративно-господарська діяльність. Розділ річного плану ЦМЗСУ «Фондова робота» на початковому етапі діяльності (зокрема у 2000 р.) містив два підрозділи: комплектування фондів (згідно зі здійснюваною експозиційною і

виставковою діяльністю головного музею та філій, зокрема проведення пошукових робіт, експедицій); облік і систематизація фондів (статистична звітність, систематизація і каталогізація фондів, роботи зі збереження фондів, інвентаризація тощо) [167]. Зі збільшенням обсягу робіт у процесі музейної діяльності розділ річного плану «Фондова робота» розширився та удосконалився. 2013 року він складався з п'яти підрозділів, а саме [175]:

1. Наукове комплектування фондів за музейними колекціями та тематичними розділами. Комплектування матеріалами з військових частин та установ, що розформовуються. Проведення пошуково-розвідувальних експедицій по місцях ведення боїв військ, навчань та інших військових маневрів з метою виявлення предметів, які мають історичну цінність. Комплектування наукового архіву й бібліотеки музею. Робота фондово-закупівельної комісії (розгляд і прийняття нових надходжень до музейних фондів; закупівля музейних предметів; проведення наукової експертизи та визначення оціночної вартості музейних предметів; аналіз якості оформлення облікової документації).

2. Облік фондів музею (подання статистичного звіту за формою 8-нк, аналіз надходження і руху музейних фондів за рік, оформлення поточної документації прийому і видачі експонатів, облік експонатів основного, науково-допоміжного та бібліотечних фондів). Наукова обробка й систематизація музейних фондів (інвентаризація предметів основного фонду (за групами зберігання); паспортизація предметів основного фонду із забезпеченням фотофіксації предметів; створення електронних паспортів; створення науково-інформаційних каталогів груп зберігання пам'яток: фонду зброї, фонду нагород і відзнак, фонду прапорів, фонду археології; внесення доповнень у систематичний та алфавітний каталоги бібліотечного фонду; складання доповнень до тематико-експозиційних планів музейної експозиції). Складання річного бібліографічного покажчика огляду військової преси за рік. Наукова інвентаризація музейних фондів.

3. Організація проведення наукової експертизи предметів військово-історичної тематики (зокрема за зверненнями організацій).

4. Забезпечення матеріально-технічних умов для безпечного експонування і зберігання музейних предметів. Організація постійного моніторингу стану збереження музейних предметів, реставрація і консервація музейних предметів, запобігання їх пошкодженню та руйнуванню. Облаштування фондосховищ спеціальними меблями та обладнанням відповідно до груп зберігання.

5. Співпраця із пресслужбою МО України щодо збору матеріалів про діяльність ЗС України.

З 1995 року по 2002 рік функціонування відділу фондової роботи, а потім – лабораторії науково-дослідних робіт з дослідження фондкових проблем МЗСУ (ЦМЗСУ) здійснювалося відповідно до вимог Інструкції про облік і зберігання музейних цінностей, що знаходяться в державних музеях від 17.07.1985 № 290, затвердженої Міністерством культури СРСР [163]. Починаючи з березня 2002 року, згідно з Наказом № 95, керівництво військового музею (музейного утворення) було зобов'язане розробити власну Інструкцію, щоб визначала: внутрішній порядок обліку, збереження і реставрації музейних цінностей; їх зберігання, прийом і видачу в постійне або тимчасове користування; охорону тощо. На виконання Наказу № 95 (у 2009 році) головний зберігач фондів – начальник лабораторії науково-дослідних робіт з дослідження фондкових проблем ЦМЗСУ Жанна Денисюк розробила Інструкцію з організації обліку музейних фондів у Центральному музеї Збройних Сил України та філіях, яку затвердив своїм Наказом начальник ЦМЗСУ від 21.01.2009 [195]. Зазначений документ централізовано рекомендували для використання в роботі всіх військових музейних утворень ЗС України. 2010 року ЦМЗСУ отримав статус національного. Через організаційні зміни Інструкція була доопрацьована та 2011 року перезатверджена Наказом начальника НВІМУ від 29.09.2011 під назвою Інструкція з музейного обліку, зберігання та використання пам'яток державної частини музейного фонду України [230]. Цей документ визначив порядок та основні форми обліку, наукової обробки, зберігання, консервації і реставрації музейних предметів та музейних колекцій. Крім цієї Інструкції і Наказу № 95, фондову діяльність НВІМУ регламентували спочатку Положення про ЦМЗСУ від

12.09.1996, а згодом – Статут НВІМУ від 16.07.2010 [202; 221], а також Положення про фондово-закупівельну комісію НВІМУ від 30.11.2011 [182].

Аналіз змісту нормативно-правових документів, якими керувався НВІМУ при виконанні науково-фондової роботи (додаток Ж) вказує на те, що основні вимоги, які визначені в загальнодержавних законодавчих актах, відображені у відомчих документах МО України, а також внутрішніх регламентах музею [134]. До 2016 року залишалося відкритим питання щодо норм зберігання музейних цінностей з дорогоцінних металів і коштовного каміння, що потребувало загальнодержавного правового врегулювання і контролю. 21 липня 2016 року Міністерство культури України видало Наказ «Про затвердження Інструкції з організації обліку музейних предметів» № 580, яким у частині визначення загального порядку організації обліку музейних предметів державної частини Музейного фонду України, предметів музейного значення, предметів і матеріалів науково-допоміжного фонду окреслено й правила та порядок обліку музейних предметів, що містять дорогоцінні метали й дорогоцінне каміння [194].

Отже, згідно з Інструкцією з музейного обліку, зберігання та використання пам'яток державної частини музейного фонду України від 29.09.2011, облік музейних предметів і колекцій у НВІМУ покликаний забезпечувати процес систематичного збирання даних і реєстрації необхідної інформації (відомостей) про пам'ятки, що є національно-культурним надбанням. Отже, облік музейних предметів і колекцій передбачає дві стадії [230]:

1. Первинна реєстрація (облік предметів, що надійшли до музею; фіксація основних відмінних ознак предметів в актах приймання, книзі обліку надходжень (основного фонду) або книзі обліку науково-допоміжних матеріалів на підставі результатів їх попереднього вивчення (первинної атрибуції)).

2. Наукова інвентаризація (облік основного фонду, що передбачає фіксацію результатів розгорнутої атрибуції музейних предметів в інвентарних і спеціальних інвентарних книгах з метою юридичного закріплення предметів за певною музейною колекцією та охорони наукових даних про предмети).

Основними документами обліку музейних предметів і колекцій є акти приймання та видавання, книги надходжень, інвентарні та спеціальні інвентарні книги. Вказані книги були пронумеровані, прошнуровані, опечатані, завірені підписами начальника музею і головного зберігача фондів. Оформлення облікової документації за допомогою автоматизованих інформаційних систем передбачало обов'язкову наявність рукописного примірника книги надходжень.

Протягом діяльності музею щорічно головний зберігач фондів складав опис фондово-облікової документації і подавав до Державної служби статистики України річний звіт за формою № 8-нк, що містив зведені показники про рух музейних предметів (нових надходжень і таких, що видані на постійне зберігання). Також НВІМУ щорічно подавав відомості про зміни в складі та обсязі фондів, картки музею, архівні описи до Галузевого державного архіву МО України. Крім того, до служби Центрального ракетно-артилерійського управління Збройних Сил України, Речової служби тилу і Служби інженерних військ і Військ радіаційного, хімічного, біологічного захисту подавали Донесення про наявність і рух ракетної техніки й боєприпасів, артилерії, стрілецької зброї [58–61; 230].

1995 року працівники новоствореного МЗСУ здійснили первинну реєстрацію музейних предметів, що перейшли в спадок від Музею історії військ Червонопрапорного Київського військового округу. Варто вказати, що на цьому етапі існував дефіцит музейних спеціалістів. Саме тому музейні предмети пройшли лише первинну реєстрацію. Попри все, у період зародження і створення музею (1995–1998) начальник музею В. Карпов і наукові працівники фахово започаткували функціонування системи обліку предметів, що надходили до музею. Наразі облік музейних предметів обмежувався первинними записами й потребував упровадження їх наукового описання [45]. 1998 року було налагоджено проведення наукової інвентаризації зброї, унаслідок чого в основному фонді виокремили фонд військової техніки та озброєння. Головним постачальником цієї групи предметів стало Головне ракетно-артилерійське управління Міністерства оборони України [46].

З 1999 року, з приходом на посаду головного зберігача фондів-начальника відділу фондової роботи ЦМЗСУ Жанни Денисюк, удосконалено процес надходження предметів, їх обліку та інвентаризації, яку провадили відповідно до вимог класифікації музейних фондів. Було забезпечено системний підхід до наукового обліку надходжень, оформлено інвентарні картки на експонати зброї, нагороди, окремі предмети речового фонду, створено належні умови для зберігання експонатів у фондах музею [47].

2000 року, у фондах музею окремо виділено фонд нагород: усі відзнаки розміщено на спеціальних планшетах та обладнано місце для їх постійного зберігання [48]. З березня 2011 року, після перевірки Державною пробірною службою України фонду нагород і нагрудних знаків стосовно ймовірного вмісту дорогоцінних металів, було доопрацьовано та перезатверджено внутрішню Інструкцію щодо обліку й зберігання музейних предметів у частині зберігання та обліку предметів, що містять дорогоцінні метали відповідно до вимог Інструкції з обліку музейних цінностей із дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння, що знаходяться у державних музеях СРСР, затвердженої Наказом Міністерства культури СРСР від 15.12.1987 № 513 [162]. Проведено повну інвентаризацію музейних предметів фонду нагород НВІМУ. У зв'язку з розвитком цифрових технологій здійснено фотофіксацію нагород для створення бази даних у цифровому форматі й доопрацьовано інвентарні картки та наукові паспорти [59].

Крім того, 2000 року систематизовано й відповідно розміщено за хронологічно-тематичною структурою документальний фонд (причому відокремлено оригінальні документи та копії). Також виділено обмінний і науково-допоміжний фонди світлин. Їх упорядковано за тематикою і хронологією. У цей самий період працівники відділу фондів: започаткували роботу з вивчення матеріалів періодичних видань і створення бібліографічних посібників для внутрішнього користування; уклали бібліографічний покажчик «Тематичний огляд журналів військово-історичної тематики, які є у наявності у бібліотеці музею» [48].

2002 року Ж. Денисюк розробила зразок уніфікованого паспорта музейних пам'яток основного фонду [50]. Така форма обліку була обов'язковою для філій музею і рекомендована до використання в усіх військових музейних утвореннях ЗС України. Паспортизація музейних предметів основного фонду в подальшому мала стати базою для створення електронних автоматизованих інформаційно-пошукових систем [51]. Водночас з 2002 року (з моменту набуття чинності Наказу МО України № 95) НВІМУ почав здійснювати науково-методичне керівництво музеями та кімнатами бойової і трудової слави ЗС України. Співробітники наукового відділу фондової роботи разом з начальником музею постійно надавали методичні рекомендації за запитами.

2004 року було завершено роботу з оформлення паспортів на предмети військової техніки та озброєння, що були в наявності на той час. Для покращення роботи з громадянами, які допомагали комплектувати музейні фонди та передавали на закупівлю предмети, оформлено спеціальну картотеку з адресними даними таких осіб. З метою найбільш повного вивчення руху музейних фондів і їх обліку впроваджено спеціальну облікову книгу, до якої записували предмети, що видавали як науковим працівникам музею, так й іншим громадянам чи науковим інституціям, згідно з їхніми запитами, для наукового вивчення та аналізу або на тимчасове зберігання з метою експонування з обов'язковим поверненням [52].

2005 року, після інвентаризації фонду прапорів (бойові, перехідні, державні прапори та вимпели) в окрему групу зберігання, із речового фонду виділено фонд прапорів і заведено окрему інвентарну книгу [53].

Крім забезпечення фондової роботи головного музею МО України, працівники фондового відділу здійснювали постійний супровід і контроль за роботою філій НВІМУ (підрозділ 2.3 нашого дослідження). Фонди філій входили до переліку загальних фондів музею. Усю планово-звітну документацію філій оформляли та зберігали у фондах філій, а також обов'язково передавали до архіву головної музейної установи МО України.

Варто наголосити, що в досліджуваний період здійснювати весь обсяг фондових робіт було досить складно. Саме на етапах зародження, створення і

зростання рівень кадрового забезпечення був мінімальний. Наприклад, 2006 року основні завдання і напрями фондової роботи забезпечували дві штатні особи [54]. Згодом ситуація покращилася, і на момент отримання музеєм статусу «національний» (2010), у ньому вже працювало 12 штатних фахівців, з них двоє – кандидати наук і троє – здобувачі наукового ступеня, які також були залучені до роботи фондового відділу [58]. Наявність висококваліфікованого складу працівників сприяла тому, що з 2010 року всі філії і музейні утворення ЗС України з питань організації і постановки на централізований облік предметів музейного фонду отримували системну фахову методичну та практичну допомогу.

Стосовно організації проведення наукової експертизи варто зазначити: усі предмети основного фонду, що надходили до НВІМУ з метою встановлення їх історичної цінності та включення до Музейного фонду України, проходили процедуру, визначену в статті 2 Закону України «Про музеї та музейну справу» від 29.06.1995 № 249/95-ВР [209]. При цьому Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про Музейний фонд України» від 20.07.2000 № 1147 визначено, що проведення експертизи культурних цінностей, зокрема на предмет включення їх до музейного зібрання, здійснює діючий консультативно-дорадчий орган музею – Фондово-закупівельна комісія [200]. Водночас оціночну та страхову вартості предметів встановлювали відповідно до Наказу Міністерства культури і мистецтв України «Про затвердження Інструкції про порядок визначення оціночної та страхової вартості пам'яток Музейного фонду України» від 13.07.1998 № 325 [196].

У випадку приймання музейних предметів на постійне зберігання у філії до головного музею МО України надсилали примірник акта прийому, експертний висновок наукової експертизи на предмети основного фонду, розглянутий Фондово-закупівельною комісією філії, а також копію протоколу. Після затвердження експертного висновку й рішення Фондово-закупівельної комісії головного музею МО України про віднесення предметів до музейного фонду та конкретної групи зберігання ці предмети реєстрували у фондово-обліковій документації і видавали на

матеріально-відповідальне зберігання до філії [230]. Якщо предмет, який надходив на розгляд до головного музею чи філії, потребував особливої атрибуції, то до проведення експертизи залучали фахівців з відповідних галузей знань.

2013 року, згідно з Наказом Міністерства культури і мистецтв України від 15.11.2002 № 647 «Про затвердження Переліку державних установ, закладів культури, інших організацій, яким надається право проведення державної експертизи культурних цінностей», Національний військово-історичний музей України отримав право здійснювати наукову експертизу холодної і вогнепальної зброї [61]. Із жовтня 2013 року в музеї започаткували регламентований Міністерством культури України напрям діяльності, який дозволяв надавати послугу «державна експертиза культурних цінностей» для шанувальників антикварної зброї, колекціонерів за встановлену плату. Музей уклав договір про співробітництво з Державним науково-дослідним експертно-криміналістичним центром Міністерства внутрішніх справ України, за яким предмети, що становлять історичну та культурну цінність і які органи Міністерства внутрішніх справ України вилучили, мали бути передані до фондів Національного військово-історичного музею України [61].

Відповідно до статті 21 Закону України «Про музеї та музейну справу» кожна з груп музейних предметів вимагає належних умов зберігання [209]. Головними умовами забезпечення матеріально-технічних умов для безпечного експонування і зберігання музейних предметів є правильне зберігання музейних предметів і колекцій, задовільний стан приміщення музею, інженерних систем і забезпечення відповідного мікроклімату [230]. З перших днів існування МЗСУ цим питанням опікувався начальник музею В. Карпов, а згодом – штатний науковий співробітник, закріплений за напрямом фондової роботи. З 1999 року створено належні умови зберігання експонатів у фондах ЦМЗСУ. Зокрема, виділено приміщення під бібліотеку та архів, забезпечено зберігання речового, художнього, нагородного й інших фондів. Визначено графік і процедуру здійснення в ЦМЗСУ запобіжних заходів зі збереження речових фондів колекцій, з урахуванням норм та особливостей зберігання [47].

До 2010 року фондові колекції зберігали в належних умовах, у відповідним чином закріплених та обладнаних приміщеннях. Проте з цього періоду роботу фондового відділу музею було значно ускладнено. Так, згідно з Директивою Міністра оборони України № Д 322/1/10 ДСК від 30.09.2010, фонди примусово перемістили. Належні за умовами зберігання приміщення фондів НВІМУ передали Департаменту преси та зв'язків із засобами масової інформації МО України [58]. Крім того, 2011 року примусово повернули частину приміщень НВІМУ Центральному будинку офіцерів ЗС України, що призвело до зміни місця зберігання фондів [59]. Фактично з 2010 року лєвова частка ресурсів НВІМУ була спрямована не на забезпечення дієвої наукової музейної фондової роботи, а на ремонт, закупівлю спеціальних меблів та облаштування нових приміщень для подальшого зберігання фондів.

Ще одним видом діяльності фондового відділу була співпраця із пресслужбою МО України стосовно збору матеріалів про розбудову Збройних Сил незалежної України і висвітлення в ЗМІ поточної роботи НВІМУ [175]. Зокрема, з 1 січня 1996 року до 1 січня 2014 року співробітники головної музейної установи МО України провели понад 80 виставок як стаціонарних, так і пересувних (додаток Г). Серед них значна кількість була присвячена актуальним суспільно-державницьким подіям і вшануванню пам'яті героїчних особистостей ЗС України. Саме тому вагомою допомогою музею від представників пресслужби МО України як безпосередніх учасників цих заходів стало надання музейних предметів і фотографій. Крім того, заходи ЦМЗСУ (НВІМУ) військово-патріотичного виховання і формування національної гідності висвітлювала пресслужба МО України в пресі та на телебаченні. Завдяки цьому громадяни, зокрема викладачі допризовної підготовки шкіл міста Києва, зацікавились діяльністю музейної інституції. Так, середня загальноосвітня школа № 159 Солом'янського району столиці замовила та встановила в спеціальному кабінеті комплект тематичних плакатів патріотичного змісту для використання його в навчальному процесі [54].

У цьому підрозділі ми охарактеризували особливості функціонування фондового відділу НВІМУ з 1995 по 2013 рік як важливого інструменту формування української культурно-історичної спадщини. У ході визначення місця і ролі цього виду діяльності у функціонуванні головної музейної установи МО України встановлено, що фондова робота системно й фахово удосконалювалася і станом на 1 січня 2013 року набула якісно сучасних ознак. Зусиллями учасників цього процесу було створено підґрунтя для сталого розвитку НВІМУ та його філій. Своєю чергою, встановлені правила вплинули на якість організації і діяльності музейних утворень у військових частинах різних родів військ, військових закладах освіти й установах. За допомогою фахового, регулярного, планово-методичного супроводу роботи військових музеїв ЗС України стало можливим належне збереження військово-історичної спадщини українського народу музейними засобами, висвітлення героїчної боротьби українського народу за незалежність, донесення до громадян інформації про роль національної армії в різні історичні періоди нашої країни. Натомість із середини 2013 року в діяльності держави, а також Національного військово-історичного музею України розпочалися трансгресивні явища, що призвели до небажаної трансформації і, на нашу думку, стали початком старіння всього музейного комплексу МО України. Це порушило цілісність системи наукового комплектування фондів НВІМУ, спричинило розбалансування сформованої *системи евристичного музейного пошуку*.

Висновки до розділу 3

У результаті аналізу особливостей розбудови НВІМУ в період з 1995 по 2013 рік встановлено об'єктивні умови, що забезпечували його інституціональний розвиток і досягнення належного суспільного статусу. Визначено переваги і недоліки зовнішнього впливу як усередині України, так і за її межами, що могли прямо або опосередковано сприяти чи гальмувати формуванню інституціональності таких установ, як музеї. Обґрунтовано, що здобуття якісного

рівня інституціональності та паралельно об'єктивного рівня суспільного статусу залежить від двох відносно самостійних і водночас взаємопов'язаних складових: адміністративної і соціальної.

Саме тому детально проаналізовано модель музейного адміністративного менеджменту, яку начальник музею, кандидат історичних наук, полковник В. Карпов, відповідно до особистісних управлінських компетенцій, використав на практиці для отримання позитивних результатів. Наголошено на тому, що застосування відповідних законів, принципів, методів і функцій музейного адміністративного менеджменту в поєднанні з прогресуючо-сучасними компетенціями менеджерів на практиці сприятиме сталому інституціональному розвитку музейної установи.

Водночас обґрунтовано, що за будь-яких обставин досягнення належного суспільного статусу здебільшого залежить від соціальної складової діяльності музею. Виокремлено позитивні управлінські та соціально спрямовані практики, напрацьовані колективом НВІМУ, що за досить короткий історичний проміжок дали можливість досягнути вагомих інституціонально й суспільно значущих результатів.

З метою більш системного та детального аналізу здобутків головної музейної установи МО України, що забезпечили отримання нею статусу «національної», досліджено основні напрями діяльності та завдання НВІМУ, а також процеси наукового комплектування музейного фонду. Вказано практичні аспекти національно-патріотичного виховання як інструменту реалізації інформаційної діяльності держави. Охарактеризовано науково-дослідну роботу музею, його культурно-освітні здобутки, експозиційну і PR-діяльність, особливості методичного супроводу. Упорядковано Перелік найвагоміших надходжень до фондів НВІМУ, що сформували колекцію музейних предметів загальнодержавного значення станом на 31 грудня 2013 року.

Зазначено, що формування колекції української військової культурно-історичної спадщини в досліджуваній період стало прямим обов'язком і відповідальністю НВІМУ перед прийдешніми поколіннями. Це стимулювало

керівництво формувати дієву систему наукового комплектування фондів, а інших учасників музейної справи застосовувати ці напрацювання задля виховання у відвідувачів патріотизму, активної громадянської позиції.

Означене вище не могло бути результативним без побудови системи евристичного музейного пошуку, що являла собою комплекс відносно відокремлених і взаємозалежних елементів як інструментів, що забезпечували науково обґрунтоване наповнення фондової колекції всіма зацікавленими сторонами. Водночас варто зазначити, що позитивні практики цього напрямку роботи безпосередньо пов'язані з особистістю В. Карпова і Ж. Денисюк – керівника структурного підрозділу, що безпосередньо займався науковим комплектуванням та обліком фондів НВІМУ.

ВИСНОВКИ

Події, що сьогодні відбуваються, особливо в царині національно-патріотичного виховання громадян України, актуалізують перед науковцями завдання об'єктивно проаналізувати чинники, що впливають на ці процеси. Особливо вагомим у цьому контексті є аналіз місця і ролі Збройних Сил України та їх інституцій, що, відповідно до своїх функцій, несуть безпосередню відповідальність за результати стратегічно важливої для національної безпеки сфери діяльності. Дослідження суспільно значущих правових, інституціональних, методичних та організаційних особливостей становлення і розвитку Національного військово-історичного музею України, на який як на головну музейну установу Міністерства оборони покладено обов'язки методичного супроводу діяльності всіх військових музейних утворень, дало можливість виявити, як формувалася система виховної і соціально-психологічної роботи військового відомства з 1995 по 2013 рік.

1. Виявлено й узагальнено історіографію, вивчено джерельну базу з теми дисертації, визначено методи дослідження і наукові підходи до змістовно-об'єктивного й системно-логічного написання дисертаційної роботи. Історіографічні джерела дослідження проаналізовано з урахуванням науково-практичного й основоформуючого їх значення для об'єктивної оцінки умов, у яких відбувалися процеси побудови системи виховної і соціально-психологічної роботи Збройних Сил України. Поетапно, комплексно й змістовно відтворено реалії розбудови Музею Збройних Сил України – Центрального музею Збройних Сил України – Національного військово-історичного музею України та його філій, визначено їх місце й роль у формуванні громадянського суспільства в Україні. Окреслено хронологію етапів становлення і розвитку провідного музею Міністерства оборони України і результативності виконання ним поставлених завдань.

Джерельна база дослідження являє собою документи як публічного, так і непублічного вжитку, а саме: внутрішньоорганізаційні документи, що

зберігаються в документальному фонді Національного військово-історичного музею України; документи Галузевого державного архіву Міністерства оборони України (нормативно-правові акти, що регламентують діяльність військових музеїв); друквані видання Центрального музею Збройних Сил України – Національного військово-історичного музею України; відомчі періодичні видання і громадські часописи; електронні ресурси, що містять матеріали, опрацювання яких сприяло вирішенню завдань з теми дисертації; документальний ресурс автора, що містить зафіксовані усні спогади учасників, які брали участь у досліджуваних процесах, і сучасні методологічні підходи вчених стосовно збору, систематизації, аналізу й ефективного використання зібраної інформації.

З метою якісного висвітлення процесів становлення і розвитку музейної справи Збройних Сил України на прикладі діяльності Національного військово-історичного музею України у період з 1995 року по 2013 рік сформовано загальнонаукові, спеціально-наукові й конкретно-проблемні методи дослідження. Це дало можливість, зокрема, за допомогою історичного, логічного й діалектичного підходів наукового пізнання комплексно проаналізувати зібраний документальний матеріал, виконати окреслені завдання дослідження, забезпечити використання досягнутих результатів дослідження в музейній практиці. Історичну достовірність отриманих результатів забезпечено завдяки принципу об'єктивності, що дало змогу всебічно висвітлити процеси становлення і розвитку музейної справи Збройних Сил України на прикладі Національного військово-історичного музею України.

Понятійно-категоріальний апарат роботи також вимагав чіткого розуміння та унеможливлення двозначності. Уточнено поняття «інституціональний розвиток головної музейної установи Міністерства оборони України» і «модель системи евристичного музейного пошуку».

2. Охарактеризовано особливості формування військової музейної мережі в системі виховної і соціально-психологічної роботи Збройних Сил України протягом 1995–2012 років. Встановлено історично-об'єктивне значення Музею Збройних Сил України (1995–1998) – Центрального музею Збройних Сил України

(1998–2010) – Національного військово-історичного музею України (з 2010 р.) для національно-патріотичного виховання громадян та формування історико-культурної ідентичності, що ґрунтується на глибокому знанні історії. Узагальнено здобутки (візуалізовано якісні і кількісні показники) діяльності музейних утворень різних родів військ, зокрема головної музейної установи Міністерства оборони України, станом на 1 січня 2013 року. Якісними показниками для кількісного аналізу результатів роботи обрано: наповнення основних і науково-допоміжних фондів; загальна кількість відвідувачів (осіб); кількість екскурсій; обслуговано екскурсіями (осіб).

3. Простежено основні етапи становлення і розвитку головної музейної установи Міністерства оборони України з 1995 по 2013 рік. Запропоновано відповідну періодизацію етапів: з 1995 по 1998 рік – Музей Збройних Сил України; з 1998 по 2010 рік – Центральний музей Збройних Сил України; з 2010 року й по нині – Національний військово-історичний музей України. Наголошено, що початком дослідження є 1995-й – рік створення Музею Збройних Сил України, а кінець 2013-го – початок 2014-го року визначено як етап, на якому доцільно зафіксувати здобутки Національного військово-історичного музею України, через трансгресивні зовнішні та внутрішні фактори, що вплинули на подальшу роботу музейної установи. При цьому детально-логічно, структурно-системно та в чіткій історично-об'єктивній послідовності охарактеризовано особливості практичної розбудови Національного військово-історичного музею України.

Крім того, визначено місце й роль філій досліджуваного музею в системі національно-патріотичного виховання нашої держави загалом і в системі виховної та соціально-психологічної роботи Збройних Сил України зокрема. Вказано, що з 1999 по 2009 рік у структурі Центрального музею Збройних Сил України було створено чотири нові філії: Волинський регіональний музей українського війська та військової техніки (1999); Музей Ракетних військ стратегічного призначення (2000); Військово-морський музейний комплекс «Балаклава» (2002); Військово-морський музей України (2009). 2010 року вже до Національного військово-історичного музею України в статусі філій приєднано ще два чинні музеї, а саме:

Меморіальний комплекс «Пам'яті героїв Крут» і Музей «Пам'яті героїв Дніпра». Проаналізовано результати їх роботи в досліджуваний період. Виявлено негативні та позитивні аспекти, пов'язані із започаткуванням і / або покращенням діяльності науково-просвітницьких військових музейних установ, працівники яких під методичним супроводом фахівців головної музейної інституції Міністерства оборони України якісно відображали військово-історичні події конкретного регіону України та сприяли військово-патріотичному вихованню відвідувачів.

4. Досліджено питання інституціональної трансформації Національного військово-історичного музею України у період з 1995 року по 2013 року. Встановлено, за рахунок яких чинників (внутрішніх і зовнішніх) досягнуто відповідної інституціональності та як це вплинуло на суспільне визнання головної музейної установи Міністерства оборони України в нашій державі та за її межами. Акцентовано, що позитивні результати інституціонального розвитку для Музею Збройних Сил України – Центрального музею Збройних Сил України – Національного військово-історичного музею України, протягом 1995–2013 років стали можливими у зв'язку з поєднанням на практиці впливу на процеси двох, відносно самостійних, проте досить взаємозалежних складових: адміністративної і соціальної. Підкреслено, що фахово скоординована колективна діяльність працівників установи наочно засвідчила дієвість у сучасних політичних, соціальних та економічних умовах системи музейного адміністративного менеджменту, методів керування досліджуваною установою її очільника (в означений період) – кандидата історичних наук, полковника В. В. Карпова. Саме інноваційний підхід у поєднанні з високим рівнем соціальної відповідальності, насамперед керівника, став запорукою того, що станом на 1 січня 2013 року Національний військово-історичний музей України об'єктивно був впливовим науково-координуючим і військово-патріотичним центром системи виховної і соціально-психологічної роботи Збройних Сил України.

5. Розкрито специфіку основних напрямів діяльності й завдань Національного військово-історичного музею України досліджено його вплив на піднесення військової історії незалежної держави, визначено особливості

системно-наукового комплектування фондів. Детально проаналізовано здобутки головної музейної установи Міністерства оборони України стосовно науково-дослідної і культурно-освітньої роботи, експозиційної і PR-діяльності, питань методичного супроводу розбудови музейних утворень Збройних Сил України. Узагальнено особливості системно-наукового комплектування фондів музею. Обґрунтовано, що всі напрями, завдання і процеси визначали й виконували з урахуванням вимог до побудови системи національно-патріотичного виховання в Україні. Доведено: формування колекції української військової культурно-історичної спадщини для прийдешніх поколінь було першочерговим обов'язком і відповідальністю керівництва та працівників Національного військово-історичного музею України в період з 1995 по 2013 рік. Підкреслено значимість безпосередньої практичної участі інших зацікавлених сторін, які сприяли становленню і розвитку головної військової національної музейної інституції та її філій, створювали умови й особисто наповнювали експозицію історичними музейними предметами. У зв'язку із цим удосконалено зміст поняття «модель системи евристичного музейного пошуку» й здійснено її візуалізацію. Така модель ефективно використовувалася Національним військово-історичним музеєм України у досліджуваній період. Фахове раціональне використання зазначеної вище моделі цілеспрямовувало всіх учасників та в результаті сприяло формуванню колекції загальнодержавного значення.

Надано практичні рекомендації щодо подальшого наукового студіювання військово-музейної справи. Отримані результати дисертаційної роботи спонукають до подальших наукових розвідок, що за певних об'єктивних і суб'єктивних умов розширять архів апробованих позитивних (негативних) військових (і не тільки) історико-музейних практик, змоделюють і належним чином вплинуть на реальне документування історичних процесів становлення та розвитку національних військових культурних установ, зокрема щодо розбудови військової музейної мережі в певній історичній ретроспективі, особливостей наукового формування колекцій військових музейних утворень (на прикладі Національного військово-історичного музею України), впливу пізнавальної

музейної евристики на відвідувача (на прикладі музейних утворень Збройних Сил України), ресурсного забезпечення діяльності музеїв Збройних Сил України тощо. Водночас за умови цільового спрямування запропоновані теми досліджень можуть розширити проведений нами аналіз становлення і розвитку Національного військово-історичного музею України в період з 1995 по 2013 рік або дати історично-об'єктивну оцінку його роботи, починаючи з 2014 року до сьогодення (або з початку заснування до сьогодення).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аналіз підсумків роботи військових музеїв (музейних утворень) Збройних Сил України за 2003 рік. *Військовий музей*. № 5. 2004. С. 201–202.
2. Аналіз підсумків роботи військових музеїв (музейних утворень) Збройних Сил України за 2011 рік. *Архів НВІМУ* (Нац. військ.-істор. муз. України). Док. фонд. 38 арк.
3. Аналіз підсумків роботи військових музеїв (музейних утворень) Збройних Сил України за 2012 рік. *Архів НВІМУ*. Док. фонд. 37 арк.
4. Аналіз підсумків роботи військових музеїв (музейних утворень) Збройних Сил України за 2013 рік. *Архів НВІМУ*. Док. фонд. 43 арк.
5. Аналіз підсумків роботи військових музеїв (музейних утворень) Збройних Сил України за 2014 рік. *Архів НВІМУ*. Док. фонд. 44 арк.
6. Асоціація музеїв Долинщини. URL: <http://www.if.gov.ua/snews/13131> (дата звернення: 21.01.2021).
7. Асоціація музеїв та галерей Карпатського регіону. URL: http://postup.brama.com/000722/123_2_3.html (дата звернення: 21.01.2021).
8. Асоціація працівників музеїв технічного профілю. URL: <https://sites.google.com/site/pdvbkgsm/asociacia-pracivnikiv-muzeiev-tehnicnogo-profilu> (дата звернення: 21.01.2021).
9. Атей, Святослав и Мазепа под одной крышей. *Уикенд*. 2002. № 36. 5 сентября. С. 5.
10. Белофастова Т. Ю. Public Relations як інструмент музейної практики. *Українська культура: минуле сучасне, шляхи розвитку*. Вип. 15. 2009. С. 131–136. URL: [file:///D:/Downloads/Uk_mssh_2009_15\(2\)_24.pdf](file:///D:/Downloads/Uk_mssh_2009_15(2)_24.pdf) (дата звернення: 16.01.2020).
11. Бій під Крутами в національній пам'яті : збірник документів і матеріалів / упор.: О. М. Любовець (керівник), О. М. Березовський, С. В. Бутко, А. О. Тищенко, І. В. Цимбал. Київ : ДП НВЦ «Пріоритети», 2013. 288 с.

12. Біографія і фото Матяша Л. І. URL: <https://www.segodnya.ua/ukraine/lev-i-kazak-s-kalinoj-myтарctva-herba-ukrainy.html> (дата звернення: 24.03.2018).
13. Біографія і фото Муравйова О. Б. URL: <http://uht.org.ua/ua/members/muravyov/> (дата звернення: 26.03.2018).
14. Бойко-Гагарін А. С. Музей, що заробляє. Manual для маркетолога. Київ : Логос, 2020. 200 с.
15. В сражениях за Победу: боевой путь 38-й армии в годы Великой Отечественной войны 1941–1945 / сост.: И. Я. Выродов, М. К. Секирин, Г. И. Коротков и др. Москва : Наука, 1975. 568 с.
16. Вайдахер Ф. Загальна музеологія : посібник / пер. з нім.: В. Лозинський, О. Лянг, Х. Назаркевич. Львів : Літопис, 2005. 632 с.
17. Василик Н. М., Ляхов Ю. Ю. Сучасний стан та шляхи розвитку музейного менеджменту. URL: <http://www.economy-confer.com.ua/full-article/1525/> (дата звернення: 23.12.2020).
18. Веденєєв Д. В. Методологія історико-культурних досліджень : конспект лекцій. 22.05.2018. *Особистий архів автора*. 40 арк.
19. Виховна робота у Збройних Силах України : підручник / А. Кобзар, О. Копаниця, В. Грицюк та ін. ; за заг. ред. Б. Андрєсюка. Чернівці : Місто, 2011. 408 с.
20. Військове будівництво в Україні у ХХ столітті: історичний нарис, події, портрети / за заг. ред. О. І. Кузьмука. Київ : Ін Юре, 2001. 448 с.
21. Віртуальні екскурсії музеями світу. URL: <https://artsandculture.google.com/> (дата звернення: 10.01.2021).
22. Востряков Л. Современный музейный менеджмент. Экология культуры. Архангельск, 2004. № 3. С. 4–14. URL: <https://www.culture29.ru/upload/medialibrary/815/815f17ac8721ef1129cf7a777ff0b692.pdf> (дата звернення: 23.12.2020).
23. Всеукраїнська асоціація музеїв. URL: <http://vuam.org.ua/uk/Асоціація> (дата звернення: 21.01.2021).

24. Горбань Ю. А. Історичні дослідження: науково-методичні підходи до написання дисертаційної роботи. URL: inb.dnsgb.com.ua/2012-1/12_gorban.pdf. (дата звернення: 28.11.2019).
25. Горелов В. Михайлівський равелін у Севастополі та потреба його музеєфікації. *Український військовий музей*. 2009. №1. С. 31–34.
26. Горська Н. Музейний освітній продукт як різновид евристичної освіти. *Музейна педагогіка – проблеми, сьогодення, перспективи* : матер. П'ятої наук.-практ. конф., Київ, 28–29 вересня 2017 р. Київ : Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник, 2017. С. 31–34.
27. Гребенникова Т. Г. Менеджмент и маркетинг в музейной деятельности : учеб. пособ. Барнаул : Изд-во Алт. ун-та, 2013. 132 с. URL: <http://elibrary.asu.ru/xmlui/bitstream/handle/asu/739/book593t.pdf?sequence=3> (дата звернення: 31.01.2021).
28. Гриньова В. М., Салун М. М. Організація виробництва : навч. посіб. Харків : Інжек, 2005. 552 с.
29. Громадська рада при Міністерстві культури та інформаційної політики України. URL: http://mincult.kmu.gov.ua/control/uk/publish/officialcategory?cat_id=244922115 (дата звернення: 23.12.2020).
30. Давидюк В. Основні напрями науково-фондової роботи ЦМЗСУ з комплектування музейного зібрання. *Військовий музей*. 2007. № 8. С. 183–189.
31. Денисюк Ж. Історіографія і бібліографія сучасної української культури : конспект лекцій. 22.05.2018. *Особистий архів автора*. 10 арк.
32. Денисюк Ж. Комплектування фондів військового музею. *Військовий музей*. 2004. № 5. С. 251–257.
33. Денисюк Ж. Комплектування фондів та наукові дослідження музейних предметів. *Український військовий музей*. 2009. № 1. С. 23–27.
34. Денисюк Ж. Музейний предмет як джерело військової історії. *Український військовий музей*. 2010. № 2. С. 28–31.
35. Денисюк Ж. З. Постфольклор інтернет-комунікації в аксіологічному вимірі. Київ : НАКККіМ, 2017. 384 с.

36. Динамічний музей. URL: <http://www.istpravda.com.ua/themes/museum/> (дата звернення: 10.01.2021).

37. Доручення Міністра оборони України щодо передачі військового майна (предмети військової символіки, форма одягу, прапори, нагороди, відзнаки ЗС України) Центральному музею Збройних Сил України для обміну з військовою делегацією Угорської Республіки (2005) : лист від 30.01.2005 №6560/з. ГДАМОУ. Ф. 3697. Оп. А1П. Спр. 2833, арк. 98–110.

38. Другий всеукраїнський музейний фестиваль та актуальні аспекти розвитку музейної педагогіки. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/31906/22-Gayda.pdf?sequence=1> (дата звернення: 21.01.2021).

39. Європейські культурно-історичні цінності: ретроспектива і перспектива : зб. наук. пр. ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України» / за заг. ред. О. В. Зернецької. Київ : ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2018. 84 с. URL: <http://ivinas.gov.ua/uk/publikatsiji/evropeiski-k87789998.html> (дата звернення: 03.03.2020).

40. Єфімова І. Виставка «Солдат і зброя». *Військово-історичний альманах*. Ч. 1 (14). 2007. С. 159–160.

41. Задубінний А. «Статус «національний» передбачає найвищу відповідальність». *Народна армія*. 2010. 6 лютого. С. 4.

42. Зашкільняк Л. Вступ до методології історії. Львів : ЛНУ, 1996. 96 с.

43. Збанацька О. М. Комунікаційні засади документної евристики : монографія / М-во культури України ; НАКККіМ ; Нац. б-ка України ім. Ярослава Мудрого. Київ : НАКККіМ, 2018. 378 с.

44. Звіт про діяльність Музею Збройних Сил України за 1996 рік. *Архів НВІМУ (Нац. військ.-істор. муз. України)*. Док. фонд. 5 арк.

45. Звіт про діяльність Музею Збройних Сил України за 1997 рік. *Архів НВІМУ*. Док. фонд. 3 арк.

46. Звіт про діяльність Центрального музею Збройних Сил України за 1998 рік. *Архів НВІМУ*. Док. фонд. 4 арк.

47. Звіт про діяльність Центрального музею Збройних Сил України за 1999 рік. *Архів НВІМУ*. Док. фонд. 4 арк.
48. Звіт про діяльність Центрального музею Збройних Сил України за 2000 рік. *Архів НВІМУ*. Док. фонд. 21 арк.
49. Звіт про діяльність Центрального музею Збройних Сил України за 2001 рік. *Архів НВІМУ*. Док. фонд. 12 арк.
50. Звіт про діяльність Центрального музею Збройних Сил України за 2002 рік. *Архів НВІМУ*. Док. фонд. 16 арк.
51. Звіт про діяльність Центрального музею Збройних Сил України за 2003 рік. *Архів НВІМУ*. Док. фонд. 23 арк.
52. Звіт про діяльність Центрального музею Збройних Сил України за 2004 рік. *Архів НВІМУ*. Док. фонд. 39 арк.
53. Звіт про діяльність Центрального музею Збройних Сил України за 2005 рік. *Архів НВІМУ*. Док. фонд. 30 арк.
54. Звіт про діяльність Центрального музею Збройних Сил України за 2006 рік. *Архів НВІМУ*. Док. фонд. 31 арк.
55. Звіт про діяльність Центрального музею Збройних Сил України за 2007 рік. *Архів НВІМУ*. Док. фонд. 59 арк.
56. Звіт про діяльність Центрального музею Збройних Сил України за 2008 рік. *Архів НВІМУ*. Док. фонд. 54 арк.
57. Звіт про діяльність Центрального музею Збройних Сил України за 2009 рік. *Архів НВІМУ*. Док. фонд. 93 арк.
58. Звіт про діяльність Національного військово-історичного музею України за 2010 рік. *Архів НВІМУ*. Док. фонд. 85 арк.
59. Звіт про діяльність Національного військово-історичного музею України за 2011 рік. *Архів НВІМУ*. Док. фонд. 69 с.
60. Звіт про діяльність Національного військово-історичного музею України за 2012 рік. *Архів НВІМУ*. Док. фонд. 55 с.
61. Звіт про діяльність Національного військово-історичного музею України за 2013 рік. *Архів НВІМУ*. Док. фонд. 113 с.

62. Звіт про діяльність Національного військово-історичного музею України за 2014 рік. *Архів НВІМУ*. Док. фонд. 261 арк.

63. Звіт про підсумки співпраці органів військового управління з громадськими організаціями у 2010 році. *ГДАМОУ*. Ф. 3697. Оп. А1П. Спр. 4780. Арк. 24–25.

64. Звіти про діяльність Національного військово-історичного музею України за період з 1997 по 2013 роки за формою №8-нк Державної статистичної звітності. *Архів НВІМУ*. Док. фонд. 48 арк.

65. Зубченко С. П. Національна політика радянської влади в період Другої світової війни (1939–1945 рр.) : автореф. дис ... канд. іст. наук: 07.00.02. Донецьк, 2013. 20 с.

66. Інтерв'ю з В. Карповим. «Балаклава» працюватиме на імідж українського флоту. *Народна армія*. 2003. 17 травня. С. 3.

67. Історична довідка про філію НВІМУ – Музей Повітряних Сил. *ГДАМОУ*. Ф. 6510. Оп. 1П. Спр. 1. Арк. 1–10.

68. Історичний формуляр Національного військово-історичного музею України. 12 вересня 1996 р. – 31 грудня 2013 р. Номенклатура справ НВІМУ 01-07. 46 с.

69. Калакура Я. С., Войцехівська І. Н., Павленко С. Ф., Корольов Б. І., Коцур В. П. Історичне джерелознавство. Київ : Либідь, 2017. 512 с. URL: https://pidruchniki.com/17190512/istoriya/osnovni_shemi_modeli_klasifikatsiyi_dzhere1 (дата звернення: 18.10.2018).

70. Калакура Я. С., Войцехівська І. Н., Павленко С. Ф., Корольов Б. І., Палієнко М. Г. Історичне джерелознавство : підручник / гол. ред. С. В. Головка. Київ : Либідь, 2002. 488 с. URL: https://pidruchniki.com/12281128/istoriya/osnovni_komponenti_istorichnogo_dzhereloznavstva (дата звернення: 18.10.2018).

71. Калмакан І. К., Ємельянов М. В. Основи геральдики : навч. посіб. для студентів гуманітарних факультетів ВНЗ / наук. ред. докт. істор. наук, професор, акад. В. Н. Станко. Одеса, 1996. 160 с.

72. Карпов В. «Балаклава» під загрозою. *Військово-історичний альманах*. 2007. № 2. С. 150–156.
73. Карпов В. «В военно-морском музейном комплексе «Балаклава» ко Дню независимости Украины постараемся открыть экспозицию «Подводные силы Черноморского флота». Новый Севастополь. 2009. 18 июля. URL: https://new-sebastopol.com/news/kommentarii/Viktor_Karpov___V_voенно_morskom_muzeynom_komplekse___Balaklava___ko_Dnyu_nezavisimosti_Ukrainy_postaraemsya_otkryt_ekspoziciyu___Podvodnye_sily_Chernomorskogo_flota___ (дата звернення: 30.09.2020).
74. Карпов В. Більше б музеїв хороших і різних. *Народна армія*. 1999. 13 серпня. С. 2.
75. Карпов В. Військово-морський музей України у Севастополі. *Військово-історичний альманах*. 2010. № 1. С. 142–146.
76. Карпов В. Інформаційні технології в практиці наукових досліджень : конспект лекцій. *Документальний ресурс автора*. 5 арк.
77. Карпов В. Комплексна програма перспективного розвитку філій ЦМЗСУ. *Український військовий музей*. 2009. № 1. С. 6–10.
78. Карпов В. Музей лицарства України. *Слово і честь*. 1997. Грудень. №5.
79. Карпов В. Музейна справа у Збройних Силах України (1996–2006). Київ : НВІМУ, 2007. 96 с.
80. Карпов В. Науково-теоретичні основи соціології музею. *Соціологія музею: презентація на тлі простору і часу* : монографія / за заг. ред. д.і.н. В. В. Карпова. Київ : НАКККіМ ; Видавець О. Філюк, 2016. С. 41–47.
81. Карпов В. Початковий період діяльності філії ЦМЗСУ – Волинський регіональний музей українського війська та військової техніки. *Український військовий музей*. 2009. № 1. С. 35–38.
82. Карпов В. Ракетний музей в Україні. *Військово-історичний альманах*. 2001. №2. С. 120–123.

83. Карпов В. В. Історичні витоки української військової символіки та її розвиток в незалежній Україні : дис. ... д-ра істор. наук: 07.00.01. Переяслав-Хмельницький, 2015. 467 с.

84. Карпов В. В. Соціологія музейної справи. Теоретико-методологічні засади. *Міжнародний вісник: Культурологія. Філологія. Музикознавство*. 2015. № 1. С. 32–35.

85. Карпов В. В. Управління ризиками у сфері захисту музейних колекцій. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2017. № 3. С. 58–66.

86. Карпов В. В., Денисюк Ж. З., Збанацька О. М. Музейна евристика: теоретичні основи та практична реалізація. *Бібліотекознавство, документознавство, інформологія*. 2017. № 1. С. 19–26.

87. Карпов В. В., Чичкань І. В. Військовий флот: від античності до середньовіччя: коротка ілюстрована історія. Київ : ЦМЗСУ, 2006. 80 с.

88. Карпов В., Чичкань І. Українська звитяга: козацька доба. Київ : ЦМЗСУ. 2009. 136 с.

89. Кваснюк Я. «Солдати милосердя». *Український військовий музей*. 2012. №4. С. 51–55.

90. Кваснюк Я. Під гвардійським прапором. *Український військовий музей*. 2011. № 3. С. 61–65.

91. Кваснюк Я. Бронепоезд 77-го полку 10-ї дивізії НКВС з охорони залізничних споруд. *Український військовий музей*. 2011. № 3. С. 30–34.

92. Кваснюк Я. Скарбниця доблесті і звитяги. *Український військовий музей*. 2010. № 2. С. 17–20.

93. Кіндратець О. Особливості формування почуття патріотизму в Україні. *Політичний менеджмент*. 2011. № 3. С. 61–70. URL: http://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/08/kindratets_osoblyvosti.pdf (дата звернення: 08.10.2019).

94. Кобля М. Цінності державного управління. *Державне управління: теорія та практика*. 2005. № 1. URL: <http://academy.gov.ua/ej/ej1/txts/KOBYLA.htm> (дата звернення: 03.03.2020).

95. Колісник Г. Національні інтереси України в системі державного управління: ціннісний аспект : зб. наук. пр. Національної академії державного управління при Президентові України / за заг. ред. В. П. Приходька. Київ : НАДУ, 2009. Вип. 1. С. 31–39. 292 с. URL: <http://zbirnyk.academy.gov.ua/pages/dop/8/files/dfd875ed-ba55-4450-89b5-8ee993c6943b.pdf> (дата звернення: 03.03.2020).

96. Комітет з питань гуманітарної та інформаційної політики при Верховній Раді України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/site2/p_komity?pidid=3005 (дата звернення: 23.12.2020).

97. Комунікація як ключова функція управління людьми. URL: https://web.posibnyky.vntu.edu.ua/icgn/1lesko_psiholog_upravlin_organizaciyi/341.html (дата звернення: 23.12.2020).

98. Концепція виховної роботи у Збройних Силах та інших військових формуваннях України. Армія України. 1998. 24 вересня. *ГДАМОУ*. Ф. 3697. Оп. А1П. Спр. 73 «Укази Президента України (копії)». Арк. 34–47. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981/98> (дата звернення: 26.09.2019).

99. Концепція національно-патріотичного виховання молоді : Наказ Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, Міністерства освіти і науки України, Міністерства оборони України, Міністерства культури і туризму України від 27.10.2009 № 3754/981/538/49 (втрата чинності від 08.07.2016). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v3754643-09> (дата звернення: 19.12.2019).

100. Концепція соціально-психологічної служби Збройних Сил України. *Народна армія*. 1994. 22 грудня.

101. Концепція Соціально-психологічної служби ЗС України (Проект). *Народна армія*. 1991. 11 жовтня.

102. Котвіцький В. В. Створення та розвиток музейних інституцій в Збройних Силах України (1991–1996 рр.). *Воєнно-історичний вісник*. 2017. № 1(23). С. 68–74.

103. Кравчук Л. На перехрестях української історії. Київ, 2019. 344 с.

104. Кривчик Г. Г. Основні загальнонаукові методи в історичних науках. *Грані*. 2017. Т. 20. № 12. С. 55.
105. Крути. Сайт Чернігівської обласної державної адміністрації. URL: <http://cg.gov.ua/index.php?id=3732&tp=0> (дата звернення: 15.10.2020).
106. Кузьмук О. С. Роль музеїв у соціокультурному та економічному житті країни: зарубіжний досвід. *Могилянські читання 2009 року: Мазепинська доба в культурі України* : зб. наук. пр. / ред. рада: В. М. Колпакова (відп. ред.) та ін. Київ : Фенікс, 2010. С. 307–314.
107. Курлянд З. Н., Осипова Т. Ю., Гурін Р. С. Теорія і методика професійної освіти : навч. посіб. Київ : Знання, 2012. 390 с.
108. Литвин С. Відзначення у Севастополі 20-ї річниці створення Військово-Морських Сил України. *Воєнна історія*. 2012. № 2 (62). URL: http://warhistory.ukrlife.org/2_12.html (дата звернення: 20.02.2018).
109. Литвин С. Підготовка дослідницького проекту та презентація результатів наукового дослідження : конспект лекцій. 25.05.2017. *Особистий архів автора*. 17 арк.
110. Литвин С. Спілка офіцерів України як інституція громадянського суспільства у нових соціально-політичних умовах. *Воєнна історія*. 2005. № 1–2 (19–20). URL: http://warhistory.ukrlife.org/1_2_05_3.htm (дата звернення: 20.02.2018).
111. Ліквідаційний акт про розформування філії НВІМУ – Військово-Морський музей України. *ГДАМОУ*. Ф. 6510. Оп. 57218. Спр. 1. Арк. 1–14.
112. Ліквідаційний акт про розформування філії НВІМУ – Військово-морський музейний комплекс «Балаклава». *ГДАМОУ*. Ф. 6510. Оп. 5730. Спр. 1. Арк. 1–16.
113. Ліквідаційний акт про розформування філії НВІМУ – Музей Повітряних сил. *ГДАМОУ*. Ф. 6510. Оп. 1П. Спр. 2. Арк. 1–70.
114. Лорд Б., Лорд Г. Менеджмент в музейній справі. Москва : Економіка, 2002. 390 с.

115. Львівська міська громадська організація «Асоціація музеїв і галерей». URL: <https://www.facebook.com/Асоціація-музеїв-та-галерей-ЛМГО-680717045301555/> (дата звернення: 21.01.2021).
116. Марищук Н. Про історію створення та проблеми діяльності ВРМУВВТ. *Український військовий музей*. 2009. № 1. С. 14–17.
117. Марковець В. М. Технології впливу державної політики на процес формування патріотичного виховання молоді. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2014. № 8. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=746> (дата звернення: 26.09.2019).
118. Машталір В. Військово-історичні споруди ХІХ–ХХ століть як об'єкти культурної спадщини України : дис. ... канд. іст. наук: 26.00.05. Київ, 2014. 210 с.
119. Машталір В. Військово-історичне музейництво в Україні: передумови, становлення та розвиток (кінець ХІХ – початок ХХІ століть) : дис. ... д-ра іст. наук: 26.00.05. Київ, 2019. 356 с.
120. Механізм. Словник української мови : в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства ; за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1970–1980. URL: <http://sum.in.ua/s/mekhanizm> (дата звернення: 24.06.2020).
121. Миненко Л. Н. Прикладные аспекты музейной эвристики Национального военно-исторического музея Украины в период 1995–2013 гг. *European Journal of Humanities and Social Sciences* : Scientific journal. 2020. № 2. С. 46–52. URL: http://ppublishing.org/upload/iblock/dd9/EJH-2_2020.pdf (дата звернення: 28.01.2021).
122. Міжнародна рада з питань пам'яток і визначних місць (ICOMOS). URL: http://icomos-ua.blogspot.com/p/blog-page_5851.html (дата звернення: 10.01.2021).
123. Міжнародний фонд «Відродження». URL: <http://www.irf.ua/> (дата звернення: 21.01.2021).
124. Міненко Л. Віктор Карпов – організатор першого військово-історичного музею Збройних Сил України. *Воєнно-історичний вісник*. 2017. № 4 (26). С. 69–78.

125. Міненко Л. Всеукраїнська громадська організація «Український інститут воєнної історії»: передумови створення, діяльність, здобутки. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні відносини*. 2018. № 4. С. 5–15.

126. Міненко Л. Головні напрями комплектування фондів Національного військово-історичного музею України у період 1995–2013 років. *Культурні та мистецькі студії XXI столітті: науково-практичне партнерство* : матер. Міжнар. симпоз., Київ, 6 червня 2019 р. Київ : М-во культ. України; НАКККіМ, 2019. С. 314–316.

127. Міненко Л. До історії Національного військово-історичного музею України: класифікація джерельної бази. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Історичні науки*. Т. 29 (68). 2018. № 4. С. 82–86.

128. Міненко Л. Евристична модель музейного пошуку в історичному дослідженні. *Музеї та реставрація у контексті збереження культурної спадщини: актуальні виклики сучасності*, Київ, 6–7 червня 2017 р. Київ : НАКККіМ, Асоціація реставраторів України, Видавець О. Філюк, 2017. С. 181–191.

129. Міненко Л. Інституційне забезпечення геральдичної діяльності в Україні (на прикладі символіки Національного військово-історичного музею України). *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Історичні науки*. Т. 29 (68). 2018. № 3. С. 30–40.

130. Міненко Л. Інституціональний розвиток Національного військово-історичного музею України у період з 1995 року по 2013 рік. *IV Міжнар. наук. конф. молод. вч., асп. та магістр.*, Київ, 3 листопада 2020 р. Київ : НАКККіМ, 2020. С. 46–47.

131. Міненко Л. Інформаційно-аксіологічна безпека у контексті музейної діяльності. Workshop, Discussion club «Academic response to hybrid threats», Erasmus+, Capacity Building Project 610133-EPP-1-2019-1-FI-EPPKA2-CBHE-JP [Практикум, дискусійний клуб «Людство + безпека: історичний, освітній та

культурно-мистецький виміри», Еразмус+, проект нарощування потенціалу], Київ, 12 травня 2020 р. Київ : НАКККіМ. URL: https://www.researchgate.net/publication/341787563_INFORMACIJO-AKSIOLOGICNA_BEZPEKA_U_KONTEKSTI_MUZEJNOI_DIALNOSTI/related (дата звернення: 29.01.2021).

132. Міненко Л. Історіографія проблеми вивчення становлення і розвитку Національного військово-історичного музею України. *Культура і мистецтво: сучасний науковий вимір* : матер. Міжнар. наук. конф. молодих вчених, аспірантів та магістрів, Київ, 7–8 грудня 2017 р. Київ : М-во культ. України; НАКККіМ, 2017. С. 102–103.

133. Міненко Л. Музейний адміністративний менеджмент. *Музейна справа та освіта в Україні* : матер. наук.-практ. конф. в НАКККіМ, Київ, 13–14 листопада 2014 р. Київ : НАКККіМ. 2014. С. 92–102.

134. Міненко Л. Нормативно-правове забезпечення науково-фондової роботи Національного військово-історичного музею України. *Культура і мистецтво: сучасний вимір* : матер. II Міжнар. наук. конф. молодих вчених, аспірантів та магістрів, Київ, 6–7 грудня 2018 р. Київ : М-во культ. України; НАКККіМ, 2018. С. 27–30.

135. Міненко Л. Основні етапи створення символіки Національного військово-історичного музею України. *Культурний код мілітарної символіки України* : зб. наук. пр. наук.-практ. конф., 27–28 квітня 2018 р. Київ : НАКККіМ, 2018. С. 115–123.

136. Міненко Л. Особливості наукового комплектування фондів НВІМУ. *Другий всеукраїнський музейний форум* : матер. наук.-практ. конф., 3–5 липня 2019 р. Переяслав-Хмельницький : Міська рада м. П.-Хм.; НІЕЗ «Переяслав»; П.-Хм. ДПУ ім. Г. Сковороди; ЦПз НАНУ і УТОПІК. 2019. С. 154–158.

137. Міненко Л. Практичні аспекти інформаційно-музейної діяльності Національного військово-історичного музею України у період 1995–2013 років. *Музеї та реставрація у контексті збереження культурної спадщини: актуальні виклики сучасності* : матер. V Міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 24–25 вересня

2020 р. Київ : Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник; Асоціація реставраторів України; Фенікс, 2020. С. 184–189.

138. Міненко Л. Складові системи комплектування фондів НВІМУ у період з 1995–2013 роки. *Музей XXI століття – перспективи, досвід, інновації* : матер. Всеукр. наук. конф., Чернігів, 23 квітня 2019 р. Чернігів : Чернігівський обласний художній музей імені Григорія Галагана, 2019. С. 22–30.

139. Міненко Л. Формування мережі військових музеїв у Збройних Силах України (1995–2013 рр.). *Воєнно-історичний вісник*. 2020. №4 (38). С. 100–128.

140. Міністерство культури України розробило прототип електронного інформаційного ресурсу культурної спадщини і культурних цінностей. *Культурна спадщина України*. 2019. 11 грудня URL: http://mincult.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=245525865 (дата звернення: 09.03.2021).

141. Монастирський Г. Л. Теорія організації : підручник. Тернопіль : ТНЕУ, 2014. 288 с.

142. Москалець А. А. Роль музеїв у культурному просторі України й світу: стан, проблеми, перспективи розвитку музейної галузі. *Загальноукр. наук. конф. з проблем музеєзнавства, присв. 160-річчю заснування Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького*. Вип. 11. Дніпро : АртПрес, 2009. 608 с. URL: <http://www.museum.dp.ua/article0019.html> (дата звернення: 14.01.2020).

143. Музеєзнавство : словник базових термінів / уклад.-упор. Л. М. Міненко ; заг. ред к. і. н. полковника В. В. Карпова. Київ : Фенікс; НВІМУ, 2013. 152 с.

144. Музеи. Маркетинг. Менеджмент : практ. пособ. / сост. В. Ю. Дукельский ; редакц. кол.: В. Дукельский, С. Кози, Н. Никишин, С. Фокс. Москва, 2001. 210 с. URL: <http://www.future.museum.ru/lmp/books/mmm.htm> (дата звернення: 23.12.2020).

145. Музеї on-line. URL: <http://incognita.day.kiev.ua/exposition>; <http://musei-online.blogspot.com/> (дата звернення: 10.01.2021).

146. Музеї Одеси. URL: <https://old.omr.gov.ua/ua/museums/> (дата звернення: 10.01.2021).
147. Музеї України : журнал. URL: <https://www.museum-ukraine.info/> (дата звернення: 23.12.2020).
148. Музеї Харкова. URL: <https://museum-portal.com/ua/museums/ua/kharkiv> (дата звернення: 10.01.2021).
149. Музеї. Дискусійний клуб. URL: <https://www.facebook.com/groups/935872303114010> (дата звернення: 10.01.2021).
150. Музеї. Дискусійний клуб. URL: <https://www.facebook.com/groups/935872303114010/> (дата звернення: 10.01.2021).
151. Музейна педагогіка – проблеми, сьогодення, перспективи. *П'ята наук.-практ. конф.*, Київ, 28–29 вересня 2017 р. Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник. Київ, 2017. 132 с.
152. Музейна педагогіка : методичне об'єднання. URL: <http://dnz156.dnepredu.com/ru/site/metodichne--obednannya-mu.html> (дата звернення: 21.01.2021).
153. Музейна рада Міністерстві культури України. URL: http://mincult.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=244942271 (дата звернення: 23.12.2020).
154. Музейне Коло Прикарпаття. URL: <http://www.museum.if.ua/> (дата звернення: 10.01.2021).
155. Музейний простір Волині. URL: <http://volyn-museum.at.ua/> (дата звернення: 10.01.2021).
156. Музейний сайт: матеріал для роздумів. URL: http://muspoint.blogspot.com/2013/02/blog-post_23.html (дата звернення: 10.01.2021).
157. Нагородні грамоти та свідоцтво присвоєння козацького звання. *Архів НВІМУ*. Док. фонд. 7 арк.
158. Національний науково-дослідний реставраційний центр України. URL: <http://restorer.kiev.ua/> (дата звернення: 21.01.2021).

159. Національно-патріотичне виховання / Міністерство освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/pozashkilna-osvita/vihovna-robota-ta-zahist-prav-ditini/nacionalno-patriotichne-vihovannya> (дата звернення: 19.12.2019).

160. Небава М. І., Ратушняк О. Г. Менеджмент організацій і адміністрування. Ч. 1 : навч. посіб. Вінниця : ВНТУ, 2012. 105 с.

161. Никонова А. Музейная эвристика: pro et contra. *Международный журнал исследовательской культуры*. 2016. № 3. С. 9–16. URL: https://www.culturalresearch.ru/files/open_issues/03_2016/ijcr_3-24-2016_nikonova%209-16.pdf (дата звернення: 15.12.2017).

162. Об инструкции по учету и хранению музейных ценностей из драгоценных металлов и драгоценных камней, находящихся в государственных музеях СССР : Приказ Министерства культуры СССР от 15.12.1987 № 513. URL: <http://ppt.ru/docs/prikaz/minkultury-sssr/n-513-69255> (дата звернення: 26.12.2018).

163. Об утверждении инструкции по учету и хранению музейных ценностей, находящихся в государственных музеях СССР : Приказ Министерства культуры СССР от 17.07.1985. № 290. URL: <http://www.economics.kiev.ua/download/ZakonySSSR/data02/tex12550.htm> (дата звернення: 08.11.2018).

164. Останній притулок «Сатани». *Військо України*. 2006. № 11.

165. Остапчук О. Системний підхід до управління та прийняття управлінських рішень. URL: http://conftiapv.at.ua/publ/konferenciji_2011/section_5/sistemnij_pidkhid_do_upravlinnja_ta_prijnjattja_upravlinskikh_rishen/11-1-0-787 (дата звернення: 23.12.2020).

166. Панєвропейська федерація культурної спадщини (Europa Nostra). URL: <http://www.eurapanostra.org/> (дата звернення: 10.01.2021).

167. Перспективний План роботи Центрального музею Збройних Сил України (ЦМЗСУ) на 2000 рік. *Архів НВІМУ*. Док. фонд. 9 арк.

168. Перспективний План роботи ЦМЗСУ на 2004 рік. *Архів НВІМУ*. Док. фонд. 13 арк.

169. Перспективний План роботи ЦМЗСУ на 2007 рік. *Архів НВІМУ*. Док. фонд. 17 арк.
170. Перспективний План роботи ЦМЗСУ на 2008 рік. *Архів НВІМУ*. Док. фонд. 34 арк.
171. Перспективний План роботи ЦМЗСУ на 2009 рік. *Архів НВІМУ*. Док. фонд. 37 арк.
172. Перспективний План роботи ЦМЗСУ на 2010 рік. *Архів НВІМУ*. Док. фонд. 40 арк.
173. Перспективний План роботи Національного військово-історичного музею України (НВІМУ) на 2011 рік. *Архів НВІМУ*. Док. фонд. 39 арк.
174. Перспективний План роботи НВІМУ на 2012 рік. *Архів НВІМУ*. Док. фонд. 63 арк.
175. Перспективний План роботи НВІМУ на 2013 рік. *Архів НВІМУ*. Док. фонд. 67 арк.
176. Положення про філію НВІМУ – Волинський регіональний музей українського війська та військової техніки. 07.10.2011 р. Номенклатура справ НВІМУ №01-01. 7 арк.
177. Положення про філію НВІМУ – Військово-морський музей України. 07.10.2011 р. Номенклатура справ НВІМУ №01-01. 8 арк.
178. Положення про філію НВІМУ – Військово-морський музейний комплекс «Балаклава». 07.10.2011 р. Номенклатура справ НВІМУ №01-01. 8 арк.
179. Положення про філію НВІМУ – Меморіального комплексу «Пам'яті Героїв Крут». 07.10.2011 р. Номенклатура справ НВІМУ №01-01. 8 арк.
180. Положення про філію НВІМУ – Музей «Герої Дніпра». 07.10.2011 р. Номенклатура справ НВІМУ №01-01. 8 арк.
181. Положення про філію НВІМУ – Музей Ракетних військ стратегічного призначення. 07.10.2011 р. Номенклатура справ НВІМУ №01-01. 8 арк.
182. Положення про фондово-закупівельну комісію Національного військово-історичного музею України від 30.11.2011. *Архів НВІМУ*. Док. фонд. 3 арк.

183. Починок І. Наратив і проблема науковості історичного пізнання. *Науковий вісник Чернівецького університету* : зб. наук. пр. *Філософія*. 2012. Вип. 539–540. С. 24–30.

184. Примушко Н. Закарбовані у вічність. *Деснянська правда*. 2013. 31 січня. № 5. С. 2.

185. Примушко Н. Історична довідка про бій під Крутами (29 січня 1918 р.) (підготовлено за історичними джерелами МК «ПГК»). Док. фонд філії НВІМУ – Меморіальний комплекс «Пам'яті героїв Крут». 1 арк.

186. Примушко Н. Меморіальний комплекс «Пам'яті Героїв Крут». *Вісті Борзнянщини*. 2012. 27 листопада. № 95. С. 2.

187. Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення діяльності музеїв закладів вищої освіти : Закон України від 02.09.2020 № 849-ІХ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/849-IX#Text> (дата звернення: 10.01.2021).

188. Про внесення змін до деяких наказів Міністра оборони України щодо ліквідації до 31 жовтня 2013 року філій НВІМУ «Військово-морський музейний комплекс «Балаклава» та «Військово-морський музей України» і створення філії НВІМУ – Центрального військово-морського музею України» : Наказ Міністерства оборони України від 15.07.2013 № 483. *ГДАМОУ*. Ф. 3697. Оп. 1П. Спр. 283 «Накази Міністерства оборони України за підписом Міністра оборони України (копії) та матеріали до них». Арк. 163–170.

189. Про внесення змін до Додатка 2 до Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України : Закон України від 16.06.2015 № 517-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/517-19#n6> (дата звернення: 23.10.2019).

190. Про внесення змін до наказу Міністра оборони України від 28 серпня 2009 року № 432 «Про створення філії ЦМЗСУ – Військово-морського музею України» : Наказ Міністра оборони України від 08.06.2011 № 313. *ГДАМОУ*. Ф. 3697. Оп. 1П. Спр. 95 «Накази Міністра оборони України (копії)». Арк. 1–4.

191. Про додаткову передачу військової техніки та майна Центральному музею Збройних Сил України : Наказ Міністра оборони України від 18.07.2001 № 248 (для забезпечення діяльності Музею Ракетних військ стратегічного

призначення). *ГДАМОУ*. Ф. 3697. Оп. А1п. Спр. 1492 «Накази Міністра оборони України (копії)». Арк. 39–41.

192. Про забезпечення виконання Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про передачу цілісного майнового комплексу Меморіального комплексу «Пам'яті Героїв Крут» у державну власність» від 27.01.2010 №127-р : Доручення Міністра оборони України від 30.01.2010 №262/у. *ГДАМОУ*. Ф. 3697. Оп. А1П. Спр. 240 «Постанови, розпорядження і протоколи засідань Кабінету міністрів України». Арк. 98–100.

193. Про затвердження Інструкції з організації воєнно-ідеологічної підготовки у Збройних Силах України : Наказ Міністра оборони України від 20.03.2013 № 188. *ГДАМОУ*. Ф. 3697. Оп. 1П. Спр. 250. Арк. 217–259.

194. Про затвердження Інструкції з організації обліку музейних предметів : Наказ Міністерства культури України від 21.07.2016 № 580. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1129-16#top> (дата звернення: 19.01.2021).

195. Про затвердження Інструкції по організації обліку музейних фондів у Центральному музеї Збройних Сил України та філіях : Наказ Національного військово-історичного музею України б/н від 21.01.2009. *Архів НВІМУ*. Док. фонд. 51 арк.

196. Про затвердження Інструкції про порядок визначення оціночної та страхової вартості пам'яток Музейного фонду України : Наказ Міністерства культури і мистецтв України від 13.07.1998 № 325. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0496-98> (дата звернення: 26.12.2018).

197. Про затвердження Концепції ідеологічної роботи у Збройних Силах України : Наказ Міністра оборони України від 05.02.2013 № 78. *ГДАМОУ*. Ф. 3697. Оп. 1П. Спр. 237. Арк. 32–45.

198. Про затвердження переліку платних послуг, які можуть надаватися державними і комунальними закладами культури, що не є орендою : Постанова Кабінету Міністрів України від 02.12.2020 № 1183-2020-п. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1183-2020-%D0%BF> (дата звернення: 10.01.2021).

199. Про затвердження Положення про Державний реєстр національного культурного надбання : Постанова Кабінету Міністрів України від 12.08.1992 № 466. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/466-92-%D0%BF#Text> (дата звернення 09.03.2021).

200. Про затвердження Положення про Музейний фонд України : Постанова Кабінету Міністрів України від 20.07.2000 № 1147. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1147-2000-%D0%BF> (дата звернення: 26.12.2018).

201. Про затвердження Положення про організацію діяльності військових музеїв та музеїв (кімнат) бойової (трудової) слави у Збройних Силах України : Наказ Міністра оборони України від 06.03.2002 № 95. *ГДАМОУ*. Ф. 3697. Оп. А1П. Спр. 1497 «Накази Міністра оборони України (копії)». Арк. 168–202.

202. Про затвердження Положення про Центральний музей Збройних Сил України : Наказ Міністра оборони України від 12.09.1996 № 260. *ГДАМОУ*. Ф. 3697. Оп. А1П. Спр. 1437. Арк. 43–58.

203. Про затвердження Програми військово-патріотичного виховання у Збройних Силах України на 2012–2017 роки та Перспективного плану реалізації Програми військово-патріотичного виховання у Збройних Силах України на 2012–2017 роки : Наказ Міністра оборони України від 11.01.2012 № 14. *ГДАМОУ*. Ф. 3697. Оп. 1П. Спр. 127. Арк. 1–70.

204. Про затвердження Програми військово-патріотичного виховання у ЗС України на 2008–2011 роки та Перспективного плану реалізації військово-патріотичного виховання у ЗС України на 2008–2011 роки : Наказ Міністра оборони України від 09.07.2008 № 340. *ГДАМОУ*. Ф. 3697. Оп. А1П. Спр. 1608. Арк. 212–234.

205. Про затвердження рішень Атестаційної колегії Міністерства щодо присудження наукових ступенів і присвоєння вчених звань від 03 квітня 2014 року : Наказ Міністерства освіти і науки України від 15.04.2014 № 456. URL: http://lib.pedpresa.ua/wp-content/uploads/2015/01/Spetsvypusk-traven_-_5_2014.pdf (дата звернення: 26.02.2018).

206. Про затвердження Цільової програми підтримки і розвитку культури в Збройних Силах України : Наказ Міністра оборони України від 15.08.2001 № 277. *ГДАМОУ*. Ф. 3697. Оп. А1П. Спр. 1492. Арк. 178–186.

207. Про комплектування філії Центрального музею Збройних Сил України – Військово-морського музейного комплексу «Балаклава» зразками військово-морської техніки та озброєння : Рішення Міністра оборони України. Лист від 03.12.2007 №12817/з. *ГДАМОУ*. Ф. 3697. Оп. А1П. Спр. 3567 «Листування з органами державної і виконавчої влади України та управліннями ЦАМО з питань діяльності Міністерства оборони України». Арк. 212–217.

208. Про культуру : Закон України від 14.12.2010 № 2778-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2778-17#Text> (дата звернення: 09.03.2021).

209. Про музеї та музейну справу : Закон України від 29.06.1995 № 249/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/249/95-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 11.05.2017).

210. Про надання Центральному музею Збройних Сил України статусу національного : Указ Президента України від 15.01.2010 №29/2010. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/292010-9948> (дата звернення: 10.11.2020).

211. Про належне функціонування філії Центрального музею Збройних Сил України – Військово-морського музейного комплексу «Балаклава» : Наказ Міністра оборони України від 07.09.2005 № 537. ДСК. *ГДАМОУ*. Ф. 3697. Оп. А1П. Спр. 1545 «Накази Міністра оборони України (копії)». ДСК.

212. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19> (дата звернення: 01.10.2019).

213. Про організацію діяльності Музею Збройних Сил України : Директива начальника Генерального штабу Збройних Сил України від 09.11.1995 №ДГШ-54. *ГДАМОУ*. Ф. 3697. Оп. 21964. Спр. 3. Арк. 191.

214. Про охорону культурної спадщини : Закон України від 08.06.2000 № 1805-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14#Text> (дата звернення: 12.03.2021).

215. Про передачу авіаційної техніки і майна філії Центрального музею ЗС України – Волинському регіональному музею українського війська та військової техніки : Наказ Міністра оборони України від 31.12.1999 № 413. *ГДАМОУ*. Ф. 3697. Оп. А1П. Спр. 1475 «Накази Міністра оборони України (копії)». Арк. 232–233.

216. Про передачу бойових прапорів військових частин, що розформовуються, а також орденів та грамот до них на тимчасове зберігання до Національного військово-історичного музею України : телеграма першого заступника начальника Генерального штабу Збройних Сил України адмірала І. В. Кабаненка від 01.10.2013 № 335/327-т. *Архів НВІМУ*. Док. фонд. 1 арк.

217. Про передачу експонатів Музею бойової слави 46-ї Ракетної дивізії до Центрального музею Збройних Сил України : Наказ начальника Головного управління виховної роботи Міністерства оборони України від 04.05.2001 № 23. *ГДАМОУ*. Ф. 3792. Оп. 56299. Спр. 2 «Накази начальника управління за 2001 рік». Арк. 2.

218. Про передачу фондів військового містечка №Б-1 у м. Севастополь Автономної Республіки Крим до Центрального музею Збройних Сил України : Розпорядження Державного секретаря Міністерства оборони України від 17.07.2003 № 26. *ГДАМОУ*. Ф. 3697. Оп. А1П. Спр. 1291 «Розпорядження Державного секретаря Міністерства оборони України». Арк. 100.

219. Про передачу цілісного майнового комплексу Меморіального комплексу «Пам'яті героїв Крут» у державну власність : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 27.01.2010 № 127-р. *ГДАМОУ*. Ф. 3697. Оп. А1П. Спр. 240 «Постанови, розпорядження і протоколи засідань Кабінету Міністрів України». Арк. 98–100.

220. Про передачу частини фондів військового містечка №50 у м. Києві до Центрального музею Збройних Сил України : Директива Міністра оборони України від 22.09.1997 №Д-26. *ГДАМОУ*. Ф. 3697. Оп. А1П. Спр. 1692 «Директиви Міністра оборони України (копії)». Арк. 65.

221. Про перейменування Центрального музею Збройних Сил України в Національний військово-історичний музей України та затвердження його Статуту : Наказ Міністра оборони України від 16.07.2010 № 374. *ГДАМОУ*. Ф. 3697. Оп. 1П. Спр. 60 «Накази Міністра оборони України (копії)». Арк. 59–76.

222. Про призначення майора Карпова Віктора Васильовича начальником Музею Збройних Сил України : витяг з наказу начальника Головного управління виховної роботи Міністерства оборони України від 11.10.1995 № 022. *Архів НВІМУ*. Док. фонд. 1 арк.

223. Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України : Закон України від 24.03.1999 № 548-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/548-14#top> (дата звернення: 09.01.2021)

224. Про створення філії Національного військово-історичного музею – музею «Герої Дніпра» : Наказ Міністра оборони України від 22.07.2010 № 378. *ГДАМОУ*. Ф. 3697. Оп. 1П. Спр. 60 «Накази Міністра оборони України (копії)». Арк. 92–95.

225. Про створення філії Центрального музею Збройних Сил України – Військово-морського музейного комплексу «Балаклава» : Наказ Державного секретаря Міністерства оборони України від 30.12.2002 № 5. *ГДАМОУ*. Ф. 3697. Оп. А1П. Спр. 1649 «Накази Державного секретаря Міністерства оборони України». Арк. 28.

226. Про створення філії Центрального музею Збройних Сил України – Військово-морського музею України : Наказ Міністра оборони України від 28.08.2009 № 432. *ГДАМОУ*. Ф. 3697. Оп. А1П. Спр. 1638 «Накази Міністра оборони України (копії)». Арк. 167–170.

227. Про створення філії Центрального музею Збройних Сил України – Волинський регіональний музей українського війська та військової техніки : Наказ Міністра оборони України від 18.03.1999 № 83. *ГДАМОУ*. Ф. 3697. Оп. А1П. Спр. 1466 «Накази Міністра оборони України (копії)». Арк. 73–81.

228. Про створення філії Центрального музею Збройних Сил України – Музей Ракетних військ стратегічного призначення : Наказ Міністра оборони

України від 08.11.2000 № 436. *ГДАМОУ*. Ф. 3697. Оп. А1П. Спр. 1483 «Накази Міністра оборони України (копії)». Арк. 222–227.

229. Про Стратегію національно-патріотичного виховання : Указ Президента України від 18.05.2019 № 286/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/286/2019#n11> (дата звернення: 19.12.2019).

230. Протокол Науково-методичної ради НВІМУ щодо затвердження Інструкції з музейного обліку, зберігання та використання пам'яток державної частини музейного фонду України від 29.09.2011. *Архів НВІМУ*. Док. фонд. 74 арк.

231. Рішення Міністра оборони України щодо надання дозволу на проведення Центральним музеєм Збройних Сил України інвестиційного конкурсу на кращу пропозицію з будівництва нової споруди Військово-морського музейного комплексу «Балаклава» відповідно до опрацьованого ескізного проекту : Лист від 25.12.2007 № 13614/з. *ГДАМОУ*. Ф. 3697. Оп. А1П. Спр. 3826 «Листування з органами державної і виконавчої влади України та управліннями ЦАМО з питань діяльності Міністерства оборони України». Арк. 138–141.

232. Рішення Міністра оборони України щодо передачі на баланс Національного військово-історичного музею України будівель і споруд філії Військово-морського музею України (Михайлівський рavelін, м. Севастополь) : Лист від 31.12.2010 № 15559/з. *ГДАМОУ*. Ф.3697. Оп. А1П. Спр. 4780 «Адміністративний департамент Міністерства оборони України». Арк. 184–186.

233. Роз'яснення Інституту української мови НАН України щодо значення термінів «інституціональний» і «інституційний» : лист-відповідь №307/313 від 18.09.2020. *Документальний ресурс автора*. 2 арк.

234. Росляк Р. Військові музеї – матеріалізована пам'ять. *Народна армія*. 2007. 23 травня.

235. Росляк Р. Грізну зброю не забудуть. *Народна армія*. 2001. 17 травня.

236. Рутинський М. Й., Стецюк О. В. Музеєзнавство : навч. посіб. Київ : Знання, 2008. 428 с. URL: <https://pidruchniki.com/10810806/kulturologiya/nalago>

dzhennya_pr-komunikatsiy_mizh_muzezem_suspilstvom (дата звернення: 16.01.2020).

237. Ручка А. Ціннісні пріоритети населення України за умов суспільних трансформацій. *Українське суспільство. Двадцять років незалежності. Соціологічний моніторинг* : у 2-х т. Т. 1. Аналітичні матеріали / за ред. д. ек. н. В. Ворони, д. соц. н. М. Шульги. Київ : Інститут соціології НАН України, 2011. С. 201–215.

238. Сарана В. Меморіальний комплекс «Пам'яті героїв Крут» – символ жертвності і патріотизму. *Український військовий музей*. 2010. №2. С. 15–16.

239. Седак Н. Розбудова військових музеїв. *Військовий музей*. 2002. № 3. С. 201–204.

240. Спогади завідувача експозиційного відділу (з 2002 року по 2016 рік) полковника, останнього командира 309-го ракетного полку 46-ї ракетної дивізії О. Є. Тарасенка щодо початку роботи, забезпечення функціонування і побудови експозиції філії НВІМУ – Музею Ракетних військ стратегічного призначення (2000–2013 рр.) / запис. Л. М. Міненко. 04.09.2020 р. *Особистий архів автора*. 2 арк.

241. Спогади начальника Національного військово-історичного музею України В. В. Карпова щодо організації діяльності філії ЦМЗСУ – Музею Ракетних військ стратегічного призначення й ідеї створення філії ЦМЗСУ – Військово-морського музейного комплексу «Балаклава» / запис. Л. М. Міненко. 28.08.2020 р. *Особистий архів автора*. 2 арк.

242. Спогади начальника НВІМУ В. В. Карпова щодо організації діяльності філії ЦМЗСУ – Волинський регіональний музей українського війська та військової техніки / запис. Л. М. Міненко. 31.07.2020 р. *Особистий архів автора*. 1 арк.

243. Спогади начальника НВІМУ В. В. Карпова щодо розробки його символіки / запис. Л. М. Міненко. 20.03.2018 р. *Особистий архів автора* 3 арк.

244. Спогади старшого наукового співробітника філії НВІМУ – Музею Ракетних військ стратегічного призначення Л. П. Тарасенко щодо напрямів діяльності та керівного складу філії НВІМУ – Музею Ракетних військ стратегічного призначення (2000–2013 рр.) / запис. Л. М. Міненко. 20.08.2020 р. *Особистий архів автора*. 1 арк.

245. Стельмах С. П. *Методологія історії, методологія історичної науки*. Енциклопедія історії України. Т. 6: Ла-Мі / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; НАН України, Інститут історії України. Київ : Наукова думка, 2009. 790 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Metodologiya_istorii (дата звернення: 07.02.2021).

246. Стефанюк Г. В. *Теорія і методика наукового дослідження : навч.-метод. посіб.* Івано-Франківськ : ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені В. Стефаника», 2017. 79 с.

247. Танчинець М. М. *Поняття, зміст та види інформаційної діяльності органів публічної влади України. Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. Вип. 39. Т. 2. С. 31–35. URL: [file:///D:/Downloads/pvuzhpr_2016_39\(2\)__8.pdf](file:///D:/Downloads/pvuzhpr_2016_39(2)__8.pdf) (дата звернення: 18.12.2019).

248. Тарасенко Л. *Комплектування фондів – один із головних напрямів формування джерельної бази музею РВСП. Військовий музей*. 2006. № 7. С. 161–166.

249. Тарасенко О. *Від ракет до експонатів музею. Український військовий музей*. 2009. №1. С. 11–13

250. *Технічне завдання на проектування філії ЦМЗСУ – ВММК «Балаклава»*. Київ : Міністерство оборони України; ЦМЗСУ, 2006. 10 с.

251. Тинченко Я. *Перша українсько-більшовицька війна (грудень 1917 – березень 1918)*. Київ; Львів, 1996. 371 с.

252. *Український державний центр національно-патріотичного виховання, краєзнавства і туризму учнівської молоді*. URL: <http://ukrjuntur.org.ua/> (дата звернення: 21.01.2021).

253. *Український національний комітет Міжнародної ради музеїв (ICOM)*. URL: <http://www.icom.in.ua/> (дата звернення: 10.01.2021).

254. Український центр розвитку музейної справи. URL: <https://www.facebook.com/ucrms/> (дата звернення: 21.01.2021).
255. Український центр розвитку музейної справи. URL: https://www.facebook.com/ucrms/events/?ref=page_internal (дата звернення: 10.01.2021).
256. Фонд Ріната Ахметова <https://www.fdu.org.ua/news/33297> (дата звернення: 21.01.2021).
257. Фото В. В. Карпова. URL: <http://undersea-union.com/members/> (дата звернення: 26.03.2018).
258. Фролов С. М. Створення та розвиток частин спеціального призначення розвідки Чорноморського флоту (1953–1992 рр.) : автореф. дис ... канд. іст. наук: 20.02.22. Київ. 2018. 22 с.
259. Чупрій Л. В. Патріотичне виховання в Україні: стан і перспективи. 05.11.2009 р. / Агентство стратегічних досліджень. URL: http://sd.net.ua/2009/11/05/patrotichne_vikhovannja_v_ukran_ctan__perspektivi.html (дата звернення: 08.10.19).
260. Шейко В. М., Кушнарєнко Н. М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності : підручник. Київ : Знання, 2004. 307 с.
261. Широкун І. Ядерные колеса. Самые дорогие автомобили СССР. *Автоцентр*. 2003. № 44. С. 64–65.
262. Щербаків О. Музей «копає» в глибину. *Народна армія*. 2006. 8 липня.
263. Щодо реформування Музею Збройних Сил України у Центральний музей Збройних Сил України : Директива Міністра оборони України від 26.01.1998 № 115/1/033. ДСК. *ГДАМОУ*. Ф. 3755. Оп. 45967. Спр. 9–11 «Директива Міністра оборони України № 115/1/033» у 3 т. ДСК.
264. Якайтис І. Б. Механізми державного управління інноваційним розвитком вищої освіти в Україні : дис. ... канд. наук з держ. упр.: 25.00.02 / Івано-Франк. нац. тех. ун-т нафти і газу МОН. Івано-Франківськ, 2018. 246 с. URL: https://nung.edu.ua/files/attachments/dis_yakaytis.pdf (дата звернення: 24.06.2020).

265. Яковець І. О. До питання про сучасний музейний менеджмент: загальні поняття та методи управління. *Вісник ХДАДМ. Образотворче мистецтво*. 2011. № 4. С. 174–177. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/had_2011_4_45 (дата звернення: 31.01.2021).

266. Якунін В. К., Гула Р. В. Патріотизм і націоналізм: досвід і уроки історії: монографія. Київ : Бізнесполіграф, 2015. 176 с. Мова рос. URL: <https://ua1lib.org/book/3714352/150914?id=3714352&secret=150914> (дата звернення: 03.03.2020).

267. Карпов V. Military museology in the period of the transgression of the society from 1989 to 1991. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтва*. 2018. № 4. С. 43–48.

268. Minenko M. A., Minenko L. M. Managerial aspects of stock work (on the example of the National museum of military history of Ukraine) [Управлінські аспекти фондової роботи (на прикладі Національного військово-історичного музею України)]. Research, challenges and development prospects in the area of social sciences : collective monograph. Riga : Baltija Publishing, 17.04.2020. P. 179–199. 348 p. URL: <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/view/40/743/1496-1> (дата звернення: 05.05.2020)

ДОДАТКИ

Додаток А

Групування публікацій про діяльність музейних утворень ЗС України у період з 2000 по 2012 рік у друкованих виданнях НВІМУ*

№ з/п	Групи публікацій / Назва статті	Видання
1	2	3
1.	Організація роботи ЦМЗСУ (НВІМУ)	
1.1.	Положення про музеї та музейну справу у ЗСУ (проект)	Військовий музей. №1. 2000. С. 128–157
1.2.	Положення про ЦМЗСУ	Військовий музей. 2000. №1. С. 158–167
1.3.	Положення про фондово-закупівельну комісію ЦМЗСУ	Військовий музей. 2000. №1. С. 168–170.
1.4.	Карпов В., Карпенко М., Зубар В., Чичкань І., Скрябін О. Концепція НВІМУ	Військовий музей. 2006. №7. С. 101–137
1.5.	Карпов В. Комплексна програма перспективного розвитку філій ЦМЗСУ	Український військовий музей. 2009. №1. С. 6–10
2.	Звіти про діяльність ЦМЗСУ з 2000 року по 2008 рік	
2.1.	Карпов В. Діяльність ЦМЗСУ у 2000 році	Військовий музей. 2001. №2. С. 90–101
2.2.	Карпов В. Діяльність ЦМЗСУ у 2001 році	Військовий музей. 2002. №3. С. 191–200
2.3.	Карпов В. Діяльність ЦМЗСУ у 2002 році	Військовий музей. 2003. №4. С. 105–120
2.4.	Карпов В. Діяльність ЦМЗСУ у 2003 році	Військовий музей. 2004. №5. С. 179–200
2.5.	Скрябін О. Звіт ЦМЗСУ про діяльність у 2004 році	Військовий музей. 2005. №6. С. 159–187
2.6.	Скрябін О. Звіт ЦМЗСУ про діяльність у 2005 році	Військовий музей. 2006. №7. С. 167–199
2.7.	Скрябін О. Звіт ЦМЗСУ про діяльність у 2006 році	Військовий музей. 2007. №8. С. 204–250
2.8.	Скрябін О. Звіт ЦМЗСУ про діяльність у 2007 році	Військовий музей. 2008. №9. С. 74–124
2.9.	Мороз І. Інформаційні технології в діяльності музею. Основні показники роботи ЦМЗСУ у 2008 році	Український військовий музей. 2009. №1. С. 18–22
3.	Співробітництво ЦМЗСУ (НВІМУ) (зокрема міжнародне)	
3.1.	Седак Н. Відродження історичної спадщини українського народу – спільне завдання Українського інституту воєнної історії та військових музеїв	Військовий музей. 2001. №2. С. 88–89
3.2.	Україна – Бельгія: співпраця військових музеїв	Військово-історичний альманах. 2002. №2. Обкл.
3.3.	Скрябін О. Співробітництво ЦМЗСУ з Королівським музеєм армії та військової історії ЗС Бельгії	Військовий музей. 2004. №5. С. 226–227

Продовження дод. А

1	2	3
3.4.	Чичкань І., Уткін О. Україна у Другій світовій війні. Ціна Перемоги. Уроки (за матеріалами Круглого столу)	Військовий музей. 2005. №6. С. 188–206
3.4.	Карпов В. Симпозіум «Уніформа: вчора, сьогодні, завтра» в Королівському музеї армії та військової історії Бельгії	Військовий музей. 2006. №7. С. 158–160
3.5.	Корнієнко О. Всеукраїнська акція «Музейна подія року – 2010»	Український військовий музей. 2011. №3. С. 12
3.6.	Корнієнко О. Міжнародна музейна співпраця	Український військовий музей. 2011. №3. С. 14
4.	Експозиційна робота ЦМЗСУ	
4.1.	Седак Н. Миротворці України	Військовий музей. 2002. №3. С. 205–206
4.2.	Чичкань І., Баята Л. Свідок жертвовності і звитяги	Військовий музей. 2004. №5. С. 203–207
4.3.	Єфімова І. «Небо війни»	Військовий музей. 2004. №5. С. 208–210
4.4.	Чичкань І., Баята Л. Концепція експозиції ЦМЗСУ «Збройні Сили України. Створення, реформування, розвиток (1991–2004 рр.)»	Військовий музей. 2004. №5. С. 211–217
4.5.	Чичкань І., Баята Л. Концепція експозиції виставки ЦМЗСУ «Трофеї Червоної армії (1941–1945)»	Військовий музей. 2004. №5. С. 218–225
4.6.	Чичкань І., Баята Л. Концепція експозиції ЦМЗСУ «Збройні Сили України. Створення, реформування, розвиток (1991–2004 рр.)»	Військовий музей. 2004. №5. С. 211–217
4.7.	Чичкань І. Фотовиставка «Діти війни»	Військовий музей. 2005. №6. С. 207–213
4.8.	Іонова Т. Воєнними шляхами України та Європи. Уславлені частини як предмет виставки	Військовий музей. 2006. №7. С. 138–150
4.9.	Єфімова І. Виставка «Солдат і зброя» (про частину постійної експозиції стрілецької автоматичної зброї першої половини ХХ століття)	Військово історичний альманах. 2007. №1. С. 159–160.
4.10.	Горелов В. До 10-ї річниці Центрального музею Збройних Сил України.	Військовий музей. 2007. №8. С. 251–253
5.	Фондова і наукова робота співробітників ЦМЗСУ (НВІМУ)	
5.1.	Бойчак М., Лякіна Р. Київський шпиталь в Вітчизняній війні 1812–1814 рр.	Військово-історичний альманах. 2001. № 2. С. 22–29;
5.2.	Денисюк Ж. Уваги про мілітарну культуру Давньої України	Військово-історичний альманах. 2001. № 1. С. 4–12
5.3.	Губченко О. Основи забезпечення збереженості документів і музейне зберігання	Військовий музей. 2005. №6. С. 151–155
5.4.	Нове видання про військову символіку держави	Військово-історичний альманах. 2007. №2. С. 158–159
5.5.	Чичкань І., Горелов В. Бій під Крутами 16 (29) січня 1918 р.: його вогневі і тактичні особливості	Військовий музей. 2008. № 9. С. 17–26

Продовження дод. А

1	2	3
5.6.	Чичкань І., Веселюк Т. Погони – наплічні знаки розрізнення військовослужбовців	Військовий музей. 2008. № 9. С. 27–34.
5.7.	Денисюк Ж. Французька гвинтівка системи Шасспо-Гра зразка 1866–1874 рр.	Український військовий музей. 2009. №1. С. 52–53
5.8.	Денисюк Ж. Бойовий прапор 3-ї Залізної стрілецької дивізії Армії УНР	Український військовий музей. 2009. №1. С. 63–55
5.9.	Стороженко І. Нове видання ЦМЗСУ «Козацька звитяга. Козацька доба»	Військово-історичний альманах. 2009. №1. Обкл.
5.10.	Карпов В. 100 років з дня створення першого військово-історичного музею в Україні	Український військовий музей. 2010. №2. С. 4–7
5.11.	100 років з дня створення першого військово-історичного музею в Україні	Військово-історичний альманах. 2010. №2. С. 143–148
5.12.	Денисюк Ж. Звитяга, втілена в мистецтві	Український військовий музей. 2010. №2. С. 45–46
5.13.	Денисюк Ж. Символ Перемоги	Український військовий музей. 2010. №2. С. 63–65
5.14.	Денисюк Ж. Друковані видання та ілюстрована періодика часів Першої світової війни	Український військовий музей. 2011. №3. С. 42–45
5.15.	Денисюк Ж. Михайло Кирпонос: героїзм і трагедія оборони Києва 1941 р.	Український військовий музей. 2011. №3. С. 66–69
5.16.	Денисюк Ж. Корейська війна в долі українця із США	Український військовий музей. 2012. №4. С. 40–44
5.17.	Денисюк Ж. Шаблі з Параду Перемоги Терентія Уманського та Олександра Осадчого	Український військовий музей. 2012. №4. С. 45–49
5.18.	«Музейні новини» (про Міжнародну наукову військово-історичну конференцію «Холодна війна»: історія та уроки (1946–1991))	Військово-історичний альманах. 2012. №1. С. 159.
5.19.	Давидюк В. Унікальний музейний експонат – ветеринарна сумка з малим хірургічним набором	Український військовий музей. 2009. №1. С. 39–41
5.20.	Давидюк В. Ручні гранати на фронтах Першої світової війни 1914–1918 років	Український військовий музей. 2009. №1. С. 72–74
5.21.	Давидюк В. Висотний компенсуючий костюм пілота ВКК 6М	Український військовий музей. 2010. №2. С. 47–48
5.22.	Давидюк В. Біноклі Робітничо-селянської червоної армії 1920–1940-х років	Український військовий музей. 2010. №2. С. 60–62
5.23.	Давидюк В. Кулеметна тачанка часів громадянської війни 1918–1921 рр. в експозиції НВІМУ	Український військовий музей. 2011. №3. С. 46–48
5.24.	Давидюк В. Матеріали генерал-полковника Л. І. Кожухова як джерело вивчення історії військового будівництва СРСР	Український військовий музей. 2011. №3. С. 70–73
5.25.	Давидюк В. Пістолет «Форт-17р» генерала армії України Івана Свиди	Український військовий музей. 2012. №4. С. 34–35
5.26.	Давидюк В. Бойові прапори Військового двічі орденів Червоного прапора інституту Ракетних військ і артилерії імені Б. Хмельницького Сумського державного університету	Український військовий музей. 2012. №4. С. 36–39
5.27.	Єрощенко О. Зброя Першої світової війни: гвинтівка системи Росса	Український військовий музей. 2010. №2. С. 49–50

Продовження дод. А

1	2	3
5.28.	Єрощенко О. Танковий кулемет ДТ-29	Український військовий музей. 2010. №2. С. 55–58
5.29.	Єрощенко О. Японський пістолет Намбу. Тип 94	Український військовий музей. 2011. №3. С. 49
5.30.	Петренко Є. Особова справа двічі Героя Радянського Союзу, генерал-майора Ковпака Сидора Артемовича	Український військовий музей. 2009. №1. С. 50–51
5.31.	Петренко Є. Нагороди гетьмана України Павла Петровича Скоропадського	Український військовий музей. 2009. №1. С. 75–77
5.32.	Руденко С. Історична постать командарма С. С. Каменєва	Український військовий музей. №1. 2009. С. 58–62
5.33.	Руденко С. Булави й кистені раннього Середньовіччя з експозиції НВІМУ	Український військовий музей. 2010. №2. С. 51–54
5.34.	Руденко С. Давньоруські амулети з експозиції НВІМУ як джерела історико-культурної інформації	Український військовий музей. 2011. №3. С. 50–53
5.35.	Кучинський Б. Кітель маршала авіації О. І. Покришкіна	Український військовий музей. 2009. №1. С. 66–71
5.36.	Мороз І. Форма одягу та знаки розрізнення «синьожупанників»	Український військовий музей. 2011. №3. С. 35–37
5.37.	Горелов В. Середній танк вермахту Т-III (Pz. KPFW. III) модифікації Aust. E (SD.KFZ. 141/1)	Український військовий музей. 2012. №4. С. 31–33
5.38.	Курсаніна Н. Матроський ніж капітана I рангу А. М. Шапошникова	Український військовий музей. 2012. №4. С. 56–57
5.39.	Курсаніна Н. Турецький ятаган	Український військовий музей. 2012. №4. С. 58–59
5.40.	Міненко Л., Ляшенко К., Корнієнко О. Збереження пам'яті про учасників афганської війни в експонатах НВІМУ	Український військовий музей. 2012. №4. С. 60–63
5.41.	Слободинський Д. Зброя Другої світової війни: 75-мм ствол протитанкової німецької гармати PaK 40	Український військовий музей. 2012. №4. С. 74–75
6.	Методичне забезпечення організації фондової роботи військових музеїв	
6.1.	Денисюк Ж. Організація бібліотечної роботи у ЗСУ	Військовий музей. 2003. №4. С. 121–123
	Денисюк Ж. Комплектування фондів військового музею	Військовий музей. 2004. №5. С. 251–257
6.2.	Денисюк Ж. Наукове комплектування фондів – обов'язок кожного наукового працівника музею	Військовий музей. 2005. №6. С. 148–150
6.3.	Денисюк Ж. Комплектування фондів та наукові дослідження музейних предметів	Український військовий музей. 2009. №1. С. 23–27
6.4.	Денисюк Ж. Музейний предмет як джерело військової історії	Український військовий музей. 2010. №2. С. 28–31
6.5.	Давидюк В. Основні напрями науково-фондової роботи ЦЗМСУ з комплектування музейного зібрання	Військовий музей. 2007. №8. С. 183–189
6.6.	Бутко Т. Аспекти пошукової роботи ЦЗМСУ	Український військовий музей. 2009. №1. С. 28–30

Продовження дод. А

1	2	3
6.7.	Руденко С. Грошова оцінка музейних предметів, що належать до зібрання НВІМУ	Український військовий музей. 2010. №2. С. 11–14
7.	Методичне забезпечення організації роботи військових музеїв	
7.1.	Седак Н.В., Денисюк Ж.З. Методика організації та проведення тематичних виставок у військово-історичному музеї (з практики роботи ЦМЗСУ)	Військовий музей. 2001. №2. С. 102–113
7.2.	Остапенко Ю. Методика проведення виставок у музеї	Військовий музей. 2005. №6. С. 156–158
7.3.	Остапенко Ю. Екскурсія як одна з основних форм культурно-освітньої діяльності	Військовий музей. 2004. №5. С. 228–233
7.5.	Єфімова І. Менеджмент і маркетинг у музейній справі	Військовий музей. 2004. №5. С. 234–250
8.	Робота філій НВІМУ	
8.1.	Волинський регіональний музей українського війська та військової техніки (ВРМУВВТ)	
8.1.1.	Єфімова І. Волинський регіональний музей українського війська та військової техніки: напрямки і перспективи розбудови	Військовий музей. 2003. №4. С. 135–137
8.1.2.	Марищук Н. Про історію створення та проблеми діяльності ВРМУВВТ	Український військовий музей. 2009. №1. С. 14–17.
8.1.3.	Карпов В. Початковий період діяльності філії ЦМЗСУ – ВРМУВВТ	Український військовий музей. 2009. №1. С. 35–38.
	3 фондів ВРМУВВТ	
8.1.4.	Соловський С. Фронтний бомбардувальник СУ-24	Український військовий музей. 2010. №2. С. 66–68
8.1.5.	Соловський С. Останній Сталін	Український військовий музей. 2011. №3. С. 74–76
8.1.6.	Чичерська О. БРДМ-2. У дозорі і в розвідці	Український військовий музей. 2010. №2. С. 72–73
8.1.7.	Марищук Н. ІСУ-152. Винищувач важкої артилерії	Український військовий музей. 2010. №2. С. 77–79
8.1.8.	Карпюк В. Артилерійська граната і картеч у період війни 1812 р.	Український військовий музей. 2012. №4. С. 48–50
8.1.9.	Пасюк І. Волиняни – повні кавалери орденів Вітчизняної війни	Український військовий музей. 2012. №4. С. 64–67
8.1.10.	Пасюк І. Військові сторінки життя В. К. Липинського	Український військовий музей. 2012. №4. С. 68–73
8.1.11.	Чичерська О. Перший надзвуковий винищувач-бомбардувальник Су-7б	Український військовий музей. 2012. №4. С. 76–79
8.2.	Музей Ракетних військ стратегічного призначення (МРВСП)	
8.2.1.	Карпов В. Ракетний музей в Україні	Військово-історичний альманах. 2001. №2. С. 120–123.
8.2.2.	Карпов В. Історична подія – у музеї	Військово- історичний альманах. 2002. №2. С. 140–141.
8.2.3.	Тарасенко Л. Подія у Первомайську	Військовий музей. 2007. №8. С. 193–196

Продовження дод. А

1	2	3
8.2.4.	Тарасенко Л. Комплектування фондів – один із головних напрямів формування джерельної бази музею РВСП.	Військовий музей. 2006. №7. С. 161–166.
8.2.5.	Тарасенко Л. Зустрічаючи перший ювілей... (10 років з дня створення філії НВІМУ – МРВСП)	Український військовий музей. 2010. №2. С. 21–23
8.2.6.	Тарасенко Л. Еволюція командних пунктів, або Екскурс у майбутні експозиції МРВСП	Український військовий музей. 2012. №4. С. 8–10
3 фондів МРВСП		
8.2.7.	Тарасенко О. Від ракет до експонатів музею	Український військовий музей. 2009. №1. С. 11–13
8.2.8.	Тарасенко О. Дніпровський первісток – стратегічна ракета середньої дальності Р-12	Український військовий музей. 2012. №4. С. 29–30
8.2.9.	Тарасенко Л. Ракета РС-20 В: траєкторія долі	Український військовий музей. 2009. №1. С. 45–49
8.2.10.	Тарасенко Л. Крилаті ракети в небі і на землі. Макет авіаційної крилатої ракети Х-22 – експонат МРВСП	Український військовий музей. 2011. №3. С. 57–60
8.2.11.	Распаріна Т. Танк-55 – головна ударна сила військ	Український військовий музей. 2010. №2. С. 69–71
8.2.12.	Бублик С. Уніфікований командний пункт ракетного полку	Український військовий музей. 2011. №3. С. 54–56
8.2.13.	Ксензов В. Установник ракети як один із засобів забезпечення ракетного комплексу	Український військовий музей. 2011. №3. С. 77–79
8.2.14.	Каменсков М. Протипіхотна міна МОН-50 – зброя війни	Український військовий музей. 2012. №4. С. 27–28
8.3. Військово-морський музейний комплекс «Балаклава» (ВММК «Балаклава»)		
8.3.1.	Карпов В. Державний військово-морський музей у Севастополі	Військово-історичний альманах. 2003. №2. С. 115–119
8.3.2.	Левченко М. Міжнародний фестиваль сучасного мистецтва «Балаклавська Одісея»	Військовий музей. 2006. №7. С. 151–157
8.3.3.	Чичкань І., Веселюк Т. Науково-практичний семінар у ВММК «Балаклава» – філії ЦМЗСУ	Військовий музей. 2007. №8. С. 190–192
8.3.4.	Чичкань І., Веселюк Т. Концепція музейної експозиції філії ЦМЗСУ – ВММК «Балаклава» «Підводні сили на Чорному морі»	Військовий музей. 2007. №8. С. 132–152.
8.3.5.	Карпов В. «Балаклава» під загрозою	Військово-історичний альманах. 2007. №2. С. 150–157.
8.3.6.	Чичкань І., Веселюк Т. Концепція музейної експозиції філії ЦМЗСУ – ВММК «Балаклава» «Холодна війна». Військово-морський аспект»	Військовий музей. 2007. №8. С. 153–163.
3 фондів ВММК «Балаклава»		
8.3.7.	Ляховська К. Елементи корпусу підводного човна спеціального призначення «Кефаль». Експонати музейної експозиції «Підводні сили Чорноморського флоту 1944–1994 рр.» ВММК «Балаклава»	Український військовий музей. 2009. №1. С. 42–44
8.3.8.	Іванов Я. Випробування нових видів озброєння на полігоні мису Фіолент на добу «холодної війни»	Український військовий музей. 2010. №2. С. 32–34

Продовження дод. А

1	2	3
8.3.9.	Іванов Я. Історія 381-го Севастопольського дивізіону підводних човнів Чорноморського флоту	Український військовий музей. 2011. №3. С. 26–29
8.3.10.	Іванов Я. Підводні сили Чорноморського флоту СРСР періоду «холодної війни»	Український військовий музей. 2012. №4. С. 23–26
8.3.11.	Архангельська-Зав'ялова О. Підводні човни проекту 641: історія і сучасність	Український військовий музей. 2010. №2. С. 35–38
8.3.12.	Архангельська-Зав'ялова О. З історії підземних споруд... Об'єкт 825 ГТС	Український військовий музей. 2011. №3. С. 19–25
8.3.13.	Троцак М. З історії секретного об'єкта радянського Чорноморського флоту №820 РТБ (в/ч №90989)	Український військовий музей. 2010. №2. С. 39–44
8.3.14.	Троцак М. Флагман Військово-Морських сил України «Гетьман Сагайдачний»	Український військовий музей. 2011. №3. С. 38–41
8.3.15.	Баженов Р. Як-38. Палубний штурмовик	Український військовий музей. 2010. №2. С. 74–76
8.3.16.	Бержицька Є. Підводні човни проекту 613	Український військовий музей. 2012. №4. С. 18–22
8.4.	Військово-морський музей України (ВММУ)	
8.4.1.	Горелов В. Михайлівський рavelін у Севастополі та потреба його музеєфікації	Український військовий музей. 2009. №1. С. 31–34
8.4.2.	Військово-морський музей України у Севастополі	Військово-історичний альманах. 2010. №1. С. 142–146
8.4.3.	Карпов В. Відкриття Військово-морського музею України у Севастополі	Український військовий музей. 2010. №2. С. 24–27
8.5.	Меморіальний комплекс «Пам'яті героїв Крут» (МК «ПГК»)	
8.5.1.	Сарана В. Меморіальний комплекс «Пам'яті героїв Крут» – символ жертвності і патріотизму	Український військовий музей. 2010. №2. С. 15–16
8.5.2.	Примушко Н. Меморіальний комплекс «Пам'яті героїв Крут» (історія створення та сьогодення)	Український військовий музей. 2012. №4. С. 3–7
8.6.	Музей «Герої Дніпра» (М «ГД»)	
8.6.1.	Кваснюк Я. Скарбниця доблесті і звитяги	Український військовий музей. 2010. №2. С. 17–20
8.6.2.	Кваснюк Я. Бронепоезд 77-го полку 10-ї дивізії НКВС з охорони залізничних споруд	Український військовий музей. 2011. №3. С. 30–34
8.6.3.	Кваснюк Я. Під гвардійським прапором	Український військовий музей. 2011. №3. С. 61–65
8.6.4.	Кваснюк Я. «Солдати милосердя»	Український військовий музей. 2012. №4. С. 51–55
9.	Діяльність українських військових музеїв	
9.1.	Чичкань І. Музейна подорож до Полтави	Військово-історичний альманах. 2003. Ч. 2 (7). С. 121–123
9.2.	Андресюк Б. Роль військових музеїв у збереженні військово-історичної спадщини	Український військовий музей. 2010. №2. С. 3
9.3.	Діброва В. «Український військовий музей» – новий погляд	Український військовий музей. 2009. №1. С. 3

Продовження дод. А

1	2	3
9.4.	Чичкань І. Всеармійський огляд-конкурс військових музеїв	Військовий музей. 2006. №7. С. 93–95
9.5.	Тищенко І. Організація діяльності, напрямки і перспективи розвитку військових музеїв (кімнат) бойової (трудової) слави у ЗСУ. Роль і місце ЦМЗСУ у системі військово-музейної справи	Український військовий музей. 2009. №1. С. 4–5
9.6.	Веселюк Т. Музей історії воєнної розвідки України	Військовий музей. 2006. №7. С. 96–100
9.7.	Дерновий В. Військово-історичний музей Повітряних сил ЗС України	Український військовий музей. 2009. №1. С. 93–94
9.8.	Куліш М. Підсумки діяльності військових музеїв ВМС ЗС України	Український військовий музей. 2009. №1. С. 86
9.9.	Михайловський Р., Глушко А. Музей Харківського університету Повітряних сил ім. Івана Кожедуба	Український військовий музей. 2011. №3. С. 3–5
9.10.	Москаленко В. Військово-історичний комплекс «Скеля» у місті Коростені	Український військовий музей. 2010. №2. С. 8–10
9.11.	Непота І. Основні результати роботи військових музеїв та музеїв Повітряних сил ЗС України	Український військовий музей. 2009. №1. С. 83–85
9.12.	Паліса С. Воєнно-історичний музей 58-го Будинку офіцерів	Український військовий музей. 2011. №3. С. 6–11
9.13.	Скрябін О. 40 років Військово-історичному музею Південного оперативного командування	Військовий музей. 2007. №8. С. 197–203
9.14.	Скрябін О. Музеї та кімнати бойової слави військових частин Сухопутних військ ЗС України	Український військовий музей. 2009. №1. С. 81–82
9.15.	Фоміна В. Музейне відображення образу противника в головній експозиції МК «Національний музей історії ВВВ 1941–1945 років».	Військовий музей. 2007. № 8. С. 164–175
9.16.	Філатова Н. Традиції й надбання у науково-просвітницькій роботі Меморіалу над Дніпром	Військовий музей. 2007. №8. С. 176–182
9.17.	Хомович А. Музей історії воєнної розвідки	Український військовий музей. 2009. №1. С. 89–92
9.18.	Чичкань І. Полтавська авіаційна колекція. Зустріч з історією	Військовий музей. 2003. №4. С. 124–134
10.	Аналіз роботи військових музейних утворень ЗС України	
10.1.	Седак Н. Розбудова військових музеїв	Військовий музей. 2002. №3. С. 201–204
10.2.	Остапенко Ю. Аналіз статистичного обліку даних діяльності військових музеїв, музеїв (кімнат) бойової (трудової) слави у ЗСУ у 2003 році	Військовий музей. 2004. №5. С. 201–202
10.3.	Єфімова І. Аналіз підсумків роботи військових музеїв та музеїв (кімнат) бойової (трудової) слави за 2007 рік	Військовий музей. 2008. №9. С. 57–73
10.4.	Колеснік І. Аналіз підсумків роботи військових музеїв за 2008 рік	Український військовий музей. 2009. №1. С. 78–80

Закінчення дод. А

1	2	3
10.5.	Лазебник В. Аналіз роботи музейних утворень структурних підрозділів МО України, ГШ ЗС України, військових навчальних закладів	Український військовий музей. 2009. №1. С. 87–88
11.	Опис музейних предметів з приватних колекцій. Висвітлення аспектів військово-музейної справи	
11.1.	Остапенко Ю. Дослідження інформаційно-музейних технологій як один із головних напрямів діяльності музею	Військовий музей. 2005. №6. С. 144–147
11.2.	Шереметьєв О. Печатка Гуляйпільського воєнно-революційного партизанського польового штабу Повстанської армії імені батька Махна	Український військовий музей. 2009. №1. С. 54–57
11.3.	Малаков Д. Запальнички часів Другої світової війни	Український військовий музей. 2010. №2. С. 59
11.4.	Ляшенко К. Музейники діляться досвідом	Український військовий музей. 2011. №3. С. 13
11.5.	Ромадін С. Огляд деяких експозиційних особливостей залізничної техніки бойового призначення	Український військовий музей. 2012. №4. С. 11–17

* Джерело: сформовано за результатами дослідження.

**Групування публікацій про головну музейну установу ЗС України,
її філії та інші військові музеї в період 1996–2010 років,
що зберігаються у бібліотеці НВІМУ***

№ з/п	Групи інформації за тематикою	Назва виду інформації (стаття, інтерв'ю, телепередача), джерело
1	2	3
1.	Інформація про військове музеєзнавство, НВІМУ та його філії	Військові відзнаки армії УНР (журнал «Військо України», 1996 р.)
		Музей лицарства України (газета «Слово і честь», №5, грудень 1997 р.)
		У Центральному музеї Збройних Сил України відкрито експозицію (газета «Народна армія», 1998 р.)
		Більше б музеїв, хороших і різних (про ЦМЗСУ) (газета «Народна армія», 13 серпня 1999 р.)
		Хранителі невмирущої слави (інтерв'ю В. Карпова про ЦМЗСУ) (газета «Народна армія», 19 грудня 2001 р.)
		Вийшов у світ черговий номер «Військово-історичного альманаху» (газета «Вартові неба», №85–88, липень 2002 р.)
		Військово-історичний альманах (газета «Слава і честь», №19, 4 лютого 2003 р.)
		Військова історія на музейних полицях (газета «Український музей», №2, липень 2004 р.)
		Десять років копіткої праці (газета «Народна армія», 2006 р.)
		Історія ніколи не йде у запас (інтерв'ю В. Карпова про ЦМЗСУ) (газета «Народна армія», 18 травня 2006 р.)
		Військові музеї: без штатних «господарів», унікальних експонатів та сучасної матбази (журнал «Військо України», №9, 2006 р.)
		Перший Прапор Перемоги над Рейхстагом... (про видання сторінки «Історичного календаря «Військова історія України в іменах і подіях») (газета «Народна армія» 12 травня 2007 р.)
		«Музеї не продаються!» (інтерв'ю В. Карпова про ЦМЗСУ) (газета «Народна армія», 16 травня 2007 р.)
		Військові музеї – матеріалізована пам'ять (газета «Народна армія», 23 травня 2007 р.)
		«Дослідженнями треба займатися на державному рівні» (про захід Міністерства оборони України щодо обміну досвідом з проблем воєнної історії між українськими та німецькими фахівцями у Центральному будинку офіцерів та ЦМЗСУ) (газета «Народна армія», 02 червня 2007 р.)
		Від «чілок стягових» – до символів держави (газета «Народна армія», 25 вересня 2007 р.)
		Шляхом нелегким і тернистим (про військові музеї як інститути соціальної пам'яті) (назва газети невідома, 2008 р.)

1	2	3
		«Статус «національний» передбачає найвищу відповідальність» (газета «Народна армія», 6 лютого 2010 р.)
1.1.	Інформація про філію НВІМУ-Волинський регіональний музей українського війська та військової техніки	<p>Чисюк Я. І оживе військова історія. У Луцьку створюється Волинський регіональний музей українського війська та військової техніки (газета «Народна армія», 7 квітня 1999 рік)</p> <p>Військовий музей у Луцьку (газета «Волинь», 11 березня 2000 р.)</p> <p>Нові часи – нові підходи (про презентацію програми безкоштовного відвідування філії ЦМЗСУ–ВРМУВВТ) (газета «Народна армія», 3 грудня 2008 р.)</p> <p>У Луцьку завтра репрезентують проект розвитку Волинського музею військової техніки (сайт «Архітектурний процес», 30 жовтня 2008 р.; сайт «Телеканалу «Zik», 30 жовтня 2008 р.)</p> <p>Безкоштовні квитки музею українського війська будуть шпаргалкою для волинських школярів? (сайт «Волинські новини», 25 листопада 2008 р.)</p> <p>У Волинському регіональному музеї українського війська відбудеться презентація програми «Видатні військові постаті в історії Волині» (сайт «Телеканалу «Zik», 24 листопада 2008 р.)</p> <p>Волинський військовий музей врятовано! (журнал «Музеї України», 25 лютого 2009 р.)</p> <p>Приклад подає Волинь (про діяльність філії ЦМЗСУ–ВРМУВВТ, та першу наукову конференцію ЦМЗСУ «Воєнна історія Волині та Полісся», 25 березня 2009 рік) (газета «Народна армія», березень 2009 р.)</p> <p>Волинь має історію. Матиме і музей (до першого десятиліття діяльності філії ЦМЗСУ–ВРМУВВТ) (газета «Народна армія», 14 квітня 2009 р.)</p> <p>Започатковано мережу бібліотек (газета «Народна армія», 24 червня 2009 р.)</p>
1.2.	Інформація про філію НВІМУ – Музей ракетних військ стратегічного призначення	<p>Росляк Р. Грізну зброю не забудуть (газета «Народна армія», 17 травня 2001 р.)</p> <p>Тимчук Д. Остання пускова. В Україні завершено ліквідацію шахтно-пускових установок МБР (газета «Народна армія», 6 листопада 2001 р.)</p> <p>«Запустить» ракету сможет каждый (газета «Сегодня», 6 грудня 2001 р.)</p> <p>Какой «ракетный щит» мы потеряли (газета «Киевский регион». №9. 07–13 березня 2002 р.)</p>

1	2	3
		<p>Ядерные колеса. Самые дорогие автомобили СССР (про філію ЦМЗСУ – Музей ракетних військ стратегічного призначення) (журнал «Автоцентр», №44, 27 жовтня 2003 р.)</p> <p>Росляк Р. У Євразії такий музей – єдиний (газета «Народна армія», 9 жовтня 2003 р.)</p> <p>Тищук Є. «Скальпель», що нікому не загрожує (газета «Народна армія», 2 червня 2005 р.)</p> <p>Останній притулок «Сатани» (про міжконтинентальну балістичну ракету, як експонат філії ЦМЗСУ – Музею ракетних військ стратегічного призначення) (журнал «Військо України», №11, 2006 р.)</p> <p>«Честь имею» (про зустріч з ветеранами 2-ї СВ у філії ЦМЗСУ – Музеї ракетних військ стратегічного призначення) (газета «Вісник Первомайська», №16, 27 лютого 2008 р.)</p>
1.3.	<p>Інформація про філію НВІМУ – Військово-морський музейний комплекс «Балаклава»</p>	<p>Семена М. Музей «Об'єкт 825 ГТС». Чи зможе Севастополь вигідно продавати своє воєнне минуле (газета «Дзеркало тижня», №30, 9 серпня 2003 р.)</p> <p>Інтерв'ю з В. Карповим. «Балаклава» працюватиме на імідж українського флоту (газета «Народна армія», 17 травня 2003 р.)</p> <p>Інтерв'ю з В. Карповим. Кому заважає «Балаклава» (газета «Народна армія», 19 серпня 2003 р.)</p> <p>Турич Я. Як той, що в скалі сидить, мало не ковтнув місто (газета «Українське слово», №24, 09–15 червня 2004 р.)</p> <p>Музей «Балаклава» відчиняє двері (газета «Народна армія», 3 серпня 2005 р.)</p> <p>Евграшина М., Озерян Е. Советский подземный комплекс, созданный в Балаклаве для оснащения и ремонта субмарин, мог выдержать ядерный удар силой в «пять Хиросим» (газета «Факты», 1 лютого 2006 р.)</p> <p>Щербаков О. Музей «копає в глибину» (газета «Народна армія», 8 липня 2006 р.)</p> <p>Інтерв'ю з В. Садовниченко. Унікальна «Балаклава»: вчора, сьогодні, завтра (газета «Народна армія», 28 лютого 2007 р.)</p> <p>Унікальна «Балаклава»: вчора, сьогодні, завтра (газета «Народна армія», 28 лютого 2007 р.)</p> <p>Как Крым подготовился к ядерной войне. Закрытый объект. Подземный город под Балаклавой мог бы выдержать 10 бомб, сброшенных на Хиросиму (газета «Дело», 13 листопада 2007 р.)</p>

Продовження дод. Б

1	2	3
		Гора Таврос без секретов (про філію ЦМЗСУ – ВММК «Балаклава») (газета «Слава Севастополя», листопад 2008 р.)
		Интервью В. Карпова: «В музейном комплексе «Балаклава» создается экспозиция о СА и ВМФ бывшего СССР, которого нет даже в России» (незалежна онлайн-газета «Новый Севастополь», 30 листопада 2008 р.)
		В рамках реалізації проекту створення музейної експозиції «Радянська армія і військово-морський флот у роки холодної війни» до ВММК «Балаклава» передано макет стратегічної ракети Х-22 (сайт Міністерства оборони України, 3 липня 2009 р.)
		В Музей холодной войны в Балаклаве передали макет советской крылатой ракеты (сайт інформаційного агентства «е-Крым», 7 липня 2009 р.)
		Макет стратегической крылатой ракеты Х-22 – в музейном комплексе «Балаклава» (сайт газети «Слава Севастополя», 7 липня 2009 р.)
		Интервью В. Карпова: «В военно-морском музейном комплексе «Балаклава» ко Дню независимости постараемся открыть экспозицию «Подводные силы Черноморского флота» (незалежна онлайн-газета «Новый Севастополь», 18 липня 2009 р.)
		Подводные лодки прятались под землей. Уникальная военно-морская база советского флота в Балаклавской бухте (газета «Независимое военное обозрение», №25, 24–30 липня 2009 р.)
		31 июля к причалу ВММК «Балаклава» доставят немецкий самолет, который станет первым экспонатом подводной экспозиции музея (незалежна онлайн-газета «Новый Севастополь», 29 липня 2009 р.)
		«Дорнье стане експонатом» (про німецький військовий літак як експонат філії ЦМЗСУ – Військово-морський музейний комплекс «Балаклава») (газета «Народна армія», 5 серпня 2009 р.)
		Севастополь охраняли боевые дельфины (про відкриття експозиції у філії ЦМЗСУ – Військово-морський музейний комплекс «Балаклава») (газета «Комсомольская правда Украина», 20 серпня 2009 р.)
		Неизвестные страницы подплава (про відкриття експозиції у філії ЦМЗСУ – Військово-морський музейний комплекс «Балаклава») (газета «Красная звезда», 27 серпня 2009 р.)
		Підводні сили Чорноморського флоту. 1944–1994 рр. (про відкриття експозиції у філії ЦМЗСУ – Військово-морський музейний комплекс «Балаклава») (газета «Народна армія», 21 серпня 2009 р.)

1	2	3
		<p>Тайны балаклавских потерн (газета «Флаг родины», №152, 28 серпня 2009 р.)</p> <p>До Балаклави повернулася дивізія підводних човнів – тільки тепер у вигляді музейних експонатів (газета «Флот України», 2 вересня 2009 р.)</p> <p>Балаклава. Музей холодной войны (про філію ЦМЗСУ – Військово-морський музейний комплекс «Балаклава») (газета «Эхо недели», 3 вересня 2009 р.)</p>
1.4.	Інформація про філію НВІМУ – Військово-морський музей України	Где в Крыму «пороху понюхать» (про філію НВІМУ – Військово-морський музей) («Газета по-киевски», №125, 8 червня 2010 р.)
2.	Інформація про наукові заходи НВІМУ	<p>Професійний рівень має відповідати вимогам сьогодення (газета «Вартові неба», №135–136, листопад 2003 р.)</p> <p>Росляк Р. Коли науковців більше, «білих плям» завжди менше (газета «Народна армія», 29 січня 2005 р.)</p> <p>Справи – музейні, аспекти – військові (газета «Народна армія», січень 2007 р.)</p> <p>Фаховість, помножена на ентузіазм (про науково-практичний семінар «Діяльність ЦМЗСУ як головного військового музею в дослідженні і збереженні пам'яток військової історії України») (газета «Народна армія», 31 січня 2009 р.)</p> <p>Край княжої доблесті, козачої звитяги та повстанської жертвовності (про Всеукраїнську історико-краєзнавчу наукову конференцію «Минуле і сучасне Волині та Полісся. Сторінки воєнної історії краю», 25 березня 2009 року) (газета «Народна армія», 2 квітня 2009 р.)</p> <p>Збережемо і донесемо до нащадків (про науково-практичну конференцію «Військова символіка держави: основні проблеми розвитку на сучасному етапі», 27 травня 2009 рік) (газета «Народна армія», травень 2009 р.)</p> <p>Подільський вояж служителів Клію (про Всеукраїнську наукову військово-історичну конференцію «Воєнна історія Поділля та Буковини», 26 листопада 2009 р.) (газета «Народна армія», 5 грудня 2009 р.)</p> <p>Для історика важливі орієнтири (про науково-практичну конференцію «Діяльність військово-історичних музеїв у сучасному культурно-інформаційному просторі») (газета «Народна армія», 2 березня 2010 р.)</p> <p>Від конкурсу до конкурсу – від брата до брата (про нагородження у НВІМУ переможців історико-патріотичної вікторини «Військово-історична спадщина України») (газета «Народна армія», 4–5 грудня 2008 р.)</p>

1	2	3
3.	Інформація про військово-патріотичні заходи НВІМУ	<p>У ЦМЗСУ відбулася урочиста церемонія складання «Присяги захисника Вітчизни» студентами першого курсу Київського міського медичного коледжу (сайт Міністерства оборони України, 12 червня 2009 р.)</p> <p>Присягу прийняли. Тепер – за ратную роботу (про спільний військово-патріотичний захід організований для студентів медичного коледжу, військовослужбовців почесної варти, солдатів залізничних військ у ході прийняття символічної присяги на вірність народу України студентами-медиками) (газета «Магістраль», №45, 7–23 червня 2009 р.)</p> <p>У пантеоні військової історії звучала клятва-присяга (про прийняття клятви-присяги захисника Вітчизни студентами-медиками Київського медичного коледжу) (газета «Народна армія», червень 2009 р.)</p> <p>Варто достукатися до дитячої душі... (про урок «Захист Вітчизни» у ЦМЗСУ) (газета «Народна армія» 6 листопада 2009 р.)</p> <p>Наша історія не підлягає забуттю (про зустріч з ветеранами у НВІМУ) (газета «Народна армія» 22 червня 2011 р.)</p>
4.	Інформація про етапи становлення постійної експозиції та організацію виставок НВІМУ	<p>Біля витоків Збройних Сил України. У Центральному музеї ЗСУ відкрито експозицію (газета «Народна армія», 18 червня 1998 р.)</p> <p>Виставка до 10-річчя утворення ЗС України «Нарукавні знаки українського війська. 1991–2001 рр.», 20 листопада 2001 року (газета «Сьогодні», 21 листопада 2001 р.)</p> <p>Атей, Святослав и Мазепа под одной крышей (газета «Уикенд», №36, 5 вересня 2002 р.)</p> <p>Атрибути військової доблесті. В Музеї Збройних Сил України експонуються палаші, клинки, ятагани, кортики, виготовлені в різні часи вітчизняними й іноземними майстрами (газета «Хрещатик», 7 травня 2004 р.)</p> <p>Про виставку робіт художників-фронтовиків Г. С. Бершадського і О. С. Закалюка до 60-ї річниці визволення України «Небо війни», червень – листопад 2004 року (газета «Урядовий кур'єр», №115, 22 червня 2004 р.)</p> <p>Трофеї Червоної армії (про міжнародну виставку у ЦМЗСУ «Трофеї Червоної армії» 23.02.–23.05.2005 р.) (газета «Хрещатик», 25 лютого 2005 р.)</p> <p>Трофейна весна 2005-го (про міжнародну виставку у ЦМЗСУ «Трофеї Червоної армії» 23.02.–23.05.2005 р.) (газета «Україна молода», 3 березня 2005 р.)</p> <p>Трофеї війни (про міжнародну виставку у ЦМЗСУ «Трофеї Червоної армії» 23.02.–23.05.2005 р.) (газета «Україна молода», 15 березня 2005 р.)</p>

Продовження дод. Б

1	2	3
		<p>Військовий музей не надає політичного обарвлення історичним подіям (огляд експозиції від кам'яного віку до сучасності) (Українська газета, №15, 20 квітня 2006 р.)</p> <p>Солдат і зброя (про частину постійної експозиції стрілецької автоматичної зброї першої половини ХХ століття) (журнал «Військо України», №3, 2007 р.)</p> <p>Славные сыны Отчизны (про частину постійної експозиції стрілецької автоматичної зброї першої половини ХХ століття) (газета «Киевский вестник», №21, 27 лютого 2007 р.)</p> <p>Розум переважає над мечем (про частину постійної експозиції стрілецької автоматичної зброї першої половини ХХ століття) (газета «Народна армія», 28 лютого 2007 р.)</p> <p>Партизанськими дорогами війни (газета «Народна армія», 12 травня 2007 р.)</p> <p>Партизанські дороги Ковпака (про виставку «Партизанськими дорогами війни») (газета «Урядовий кур'єр», №85, 17 травня 2007 р.)</p> <p>С. Ковпак: громадянин, воїн, герой (газета «Народна Армія», 26 травня 2007 р.)</p> <p>Українські миротворці очима фотокора нашої газети (про фотовиставку «Миротворці України. Ліберія – Косово – 2007 рік» (газета «Голос України», №93, 31 травня 2007 р.)</p> <p>«Військова символіка України» стартувала з Луцька (газета «Народна армія», 13 травня 2008 р.)</p> <p>Хто дбає – той і має (про роботу пересувної виставки «Військова символіка України» по містах України у травні – вересні 2008 року та презентацію книги «Коростенський укріпрайон №5» (газета «Народна армія, вересень 2008 р.)</p> <p>Світосприймання Олександра Шевчука (про виставку живопису, графіки та скульптури Олександра Шевчука, 28 жовтня 2009 р.) (газета «Народна армія», жовтень 2009 р.)</p> <p>Чим воювали наші предки? (про відкриття частини постійної експозиції «Озброєння доби бронзи») (газета «Народна армія», 15 липня 2010 р.)</p> <p>Це тільки початок (про відкриття частини постійної експозиції «Збройні Сили України – на варті держави») (газета «Народна армія», 4 грудня 2010 р.)</p>
5.	Інформація про фондову колекцію НВІМУ	<p>Свідок жертвності і звитяги (про гармати біля входу до музею) («Украинская техническая газета», №27, 10 липня 2003 р.)</p> <p>Самым древним наконечникам стрел, подаренным ЦМЗСУ, около 30 тысяч лет! (газета «Факты», 23 березня 2005 р.)</p> <p>Гей ви, хлопці січовії (про поповнення фондів експонатами від Української стрілецької громади в Канаді) (газета «Народна армія», 5 травня 2007 р.)</p>

1	2	3
		Руденко С. Б. Комплексне монографічне дослідження музейних пам'яток як засіб розпредметнення історичної пам'яті (на прикладі середньовічних шабель з Національного військово-історичного музею України). <i>Праці Центру пам'яткознавства</i> . Вип. 21. Київ. 2012. С. 274–286
6.	Інформація про презентацію науково-історичних видань у НВІМУ	<p>Історичними передумовами виникнення сучасної військової символіки України та зародженню і розвитку символіки військових формувань держави у новітній період приділено значну увагу у книзі «Військова символіка держави» (сайт Міністерства оборони України, 20 грудня 2007 р.)</p> <p>Військові знаки – свідки боротьби за державність (про презентацію книги В. Кравцевича-Рожнецького та В. Панасенка «Украинские военные знаки отличия первой половины XX века») (газета «Народна армія», 25 листопада 2009 р.)</p> <p>«Військо скіфів» полковника Грицюка (газета «Народна армія», 19 грудня 2009 р.)</p>
7.	Публікації наукових співробітників НВІМУ [49; 55]	<p>Горелов В. Невдала операція військ Південно-Західного фронту під Харковом навесні 1942 року («Патріот України»: історичний альманах, № 1, 2007 р.)</p> <p>Горелов В. Стратегічна оборонна операція радянських військ під Києвом (липень – вересень 1941 р.) («Патріот України»: історичний альманах, № 2, 2007 р.)</p> <p>Матеріали, розроблені науковцями ЦМЗСУ, що видало дитяче просвітницьке видання «Країна знань»: «Береговий Г. Т.», «Олексій Берест», «Сидір Ковпак», «Партизанський рух у 1942 році», «Корсунь-Шевченківська наступальна операція – Канни під Каневом» (2007 р.) [55]</p> <p>Підготовка І. Чичканем і В. Гореловим блоку питань з маловідомих фактів історії Другої світової війни для редколегії газети «Народна армія» з метою проведення читацької вікторини з нагоди Дня Перемоги 9 травня (2008 р.) [56]</p>
8.	Цикл статей до 90-ї річниці бою під Крутами [56]	<p>Чичкань І., Горелов В. Подвиг патріотів житиме довіку (газета «Народна армія», січень 2008 р.)</p> <p>Чичкань І., Горелов В. Крути захищали не тільки студенти й гімназисти (газета «Хрещатик», січень 2008 р.)</p> <p>Чичкань І., Горелов В. Бой под Крутами (газета «Тайны истории», січень 2008 р.)</p> <p>Чичкань І., Горелов В. Аналіз тактичних і вогневих особливостей в бою під Крутами 16 (29) січня 1918 року (науково-популярний журнал «Военна історія», №1, 2008 р.)</p>
9.	Інформація про співпрацю з телеканалами [50; 58]	Цикл репортажів на ТРК «Ера» в рубриці «Родом з минулого» (підготовлено матеріали для сюжетів з військової тематики до військових дат і свят, які увійшли до радіоновин) (2002 р.)

Закінчення дод. Б

1	2	3
		Телепередачі «Місце подвигу – Афганістан», «Традиції воїнів – учасників бойових дій в Афганістані (1979–1989 рр.)» (спогади про воїнів-українців, які загинули в Афганістані. Присвячено 13-й річниці виводу радянських військ з Афганістану 15 лютого 2002 року) (2002 р.)
		Інтерв'ю телеканалу СТБ щодо експозиції, присвяченої дивізії СС «Галичина» (2010 р.)
		Науковий супровід тексту при створенні телеканалом ICTV телефільму «Чорна піхота» (2010 р.)

* Джерело: сформовано за результатами дослідження з використанням [49; 50; 55; 56; 58]

**Візуальне зображення емблем, значка, пам'ятної медалі
Центрального музею Збройних Сил України
та ескібрису Національного військово-історичного музею України.
Фотографії авторів-розробників***

Рис. В.1. Емблема Центрального музею ЗС України (1997 р.)

Фото В.6. Значок Центрального музею ЗС України (1999 р.).
Фото Л. М. Міненко

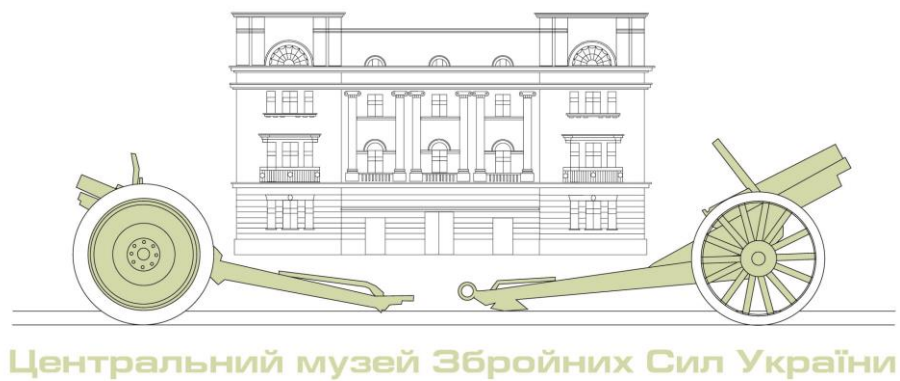

Рис. В.2. Емблема Центрального музею ЗС України для періодичних видань (2009 р.)

Продовження дод. В

Фото В.4. Пропам'ятна медаль
Центрального музею Збройних Сил
України (2008 р.).
Фото О. Л. Скрябіна

Рис. В.3. Гербова емблема
Центрального музею ЗС України
з девізом «VESTIGIA SEMPER
ADORA» [«ПАМ'ЯТАЙ СЛІДИ
МИНУЛОГО»] (2008 р.)

Фото В.5. Відтиск есклібрису
Національного військово-історичного
музею України (2011 р.)

Фото В.1. Полковник
Карпов Віктор Васильович

Фото В.2. Муравйов Олександр Борисович

Фото В.3. Луїс Іванович Матяш

* Джерело: сформовано з використанням архівних документів НВІМУ, видання НВІМУ «Український військовий музей» та [12; 13; 79; 257].

**Виставкова діяльність головної музейної установи ЗС України
у період 1996–2013 років***

№ з/п	Назва виставки	Дата відкриття / рік	Місце експонування
1	2	3	4
1.	Виставка перших надходжень до музею	18.05.1996 р.	Музей Збройних Сил України (МЗСУ)
2.	Виставка, присвячена 5-річчю утворення Спілки офіцерів України	07.1996 р.	МЗСУ
3.	Виставка до 5-ї річниці Збройних Сил України «П'ятиріччя»	06.12.1996 р.	МЗСУ
4.	Фотовиставка Володимира Бродського з Києва	1997 р.	МЗСУ
5.	Виставка картин художника Сукач-Полянецького з м. Котовськ	1997 р.	МЗСУ
6.	Пересувна виставка «Військова символіка України: нарукавні знаки 1992–1997 рр.»	1997 р.	МЗСУ. XIV Великий збір ОУН. З'їзд молоді України. Зібрання, приурочене річниці Збройних Сил України
7.	Виставка графічних робіт Григорія Малахова на тему Другої світової війни	1997 р.	Бригада охорони Генерального штабу Збройних Сил України
8.	Виставка продукції заводу «Динамо» з м. Дніпропетровська, спрямована на задоволення військових потреб армії	1997 р.	МЗСУ
9.	Фотовиставка до Дня Збройних Сил України «Військо України»	06.12.1998 р.	Національний палац «Україна» (збори офіцерів підрозділів виховної роботи Збройних Сил України). Центральний музей Збройних Сил України (ЦМЗСУ)
10.	Виставка картин фронтового художника В. Бершадського і Г. Малакова, присвячених 55-й річниці визволення України від німецько-фашистських загарбників	1999 р.	Військові частини Збройних Сил України
11.	Фотовиставка «Військо України»	1999 р.	Збірний пункт Київського обласного військового комісаріату
12.	Фотовиставка «Наше військо»	06.12.1999 р.	ЦМЗСУ
13.	Фотовиставка В. Чирка «Сі Бриз 98»	1999 р.	ЦМЗСУ
14.	Виставка Дніпропетровського історичного музею імені Д. Яворницького	1999 р.	ЦМЗСУ
15.	Міжнародна виставка Музею воскових фігур з м. Санкт-Петербург	1999 р.	ЦМЗСУ

Продовження дод. Г

1	2	3	4
16.	Виставка стендових моделей військової техніки, виконаних учнями шкіл з регіонів України, присвячена 55-й річниці визволення України	2000 р.	ЦМЗСУ
17.	Художня виставка, присвячена 100-річчю авіації України	2000 р.	ЦМЗСУ
18.	Виставка фоторобіт, присвячена 9-й річниці Збройних Сил України	11.12.2000 р.	ЦМЗСУ. Національна філармонія України
19.	Фотовиставка до Дня Збройних Сил України «Військо України»	06.12.2000 р.	Центральний будинок офіцерів Збройних Сил України
20.	Фотовиставка «Сі-Бриз-98»	2000 р.	Обласний збірний пункт
21.	Виставка художника Г. Бершадського «Фронтний портрет»	2000 р.	Київський обласний комісаріат
22.	Виставка художніх робіт Г. Малакова «Нескорена Україна»	2000 р.	101-а бригада охорони Генерального штабу Збройних Сил України
23.	Виставка «Серцем до подвигу доторкнись»	22.06.2001 р.	ЦМЗСУ
24.	Виставка до 10-річчя утворення ЗС України «Нарукавні знаки українського війська. 1991–2001 рр.»	2001 р.	ЦМЗСУ
25.	Фотовиставка «Збройним Силам України – 10 років»	2001 р.	ЦМЗСУ
26.	Пересувна виставка «Військо України»	2001 р.	Збірний пункт Київського військового комісаріату
27.	Виставка «На варті України»	06.12.2002 р.	Палац «Україна» (урочисте засідання, присвячене Дню Збройних Сил України)
28.	Виставка «Символіка українського війська. Нарукавні знаки»	2002 р.	Філія ЦМЗСУ – Музей Ракетних військ стратегічного призначення, м. Первомайськ; Будинок культури «Металург», м. Миколаїв
29.	Виставка художніх робіт на тематику Великої Вітчизняної війни художника Б. Спорнікова «Небо мого дитинства»	2002 р.	ЦМЗСУ
30.	Міжнародна фотовиставка, присвячена діяльності спільного українсько-польського батальйону «Важке братерство»	2002 р.	ЦМЗСУ
31.	Фотовиставка, присвячена 10-річчю участі військовослужбовців Збройних Сил України в Миротворчих силах ООН у зонах	2002 р.	ЦМЗСУ

Продовження дод. Г

1	2	3	4
	конфліктів в операціях з підтримки миру «Миротворці України»		
32.	Виставка масштабних моделей бойової техніки і військово-історичної мініатюри «Моделі і мініатюри» (спільно з Українською спілкою ветеранів Афганістану)	2002 р.	ЦМЗСУ
33.	Фотовиставка «Служимо народу України»	2002 р.	ЦМЗСУ
34.	Фотовиставка до Дня Збройних Сил України «Збройні Сили України»	06.12.2002р.	ЦМЗСУ
35.	Виставка до 10-річчя з дня створення ЦСК ЗС України «10 років Центрального спортивного клубу Збройних Сил України»	2002 р.	ЦМЗСУ
36.	Виставка, присвячена пам'яті полеглих воїнів з українських полків, які брали участь у російсько-турецькій війні 1877–1878 рр. у складі російської армії «Пам'ятники ратної слави»	2003 р.	ЦМЗСУ
37.	Фотовиставка «Служимо народу України»	2003 р.	ЦМЗСУ
38.	Фотовиставка «Збройні Сили України»	2003 р. 2004 р.	ЦМЗСУ. Міністерство оборони України
39.	Фотовиставка «Іракський похід»	2003 р. 2004 р.	ЦМЗСУ. Міністерство оборони України
40.	Фотовиставка «Миротворча діяльність Збройних Сил України»	2003 р.	ЦМЗСУ
41.	Фотовиставка «Техніка та озброєння Збройних Сил України»	2003 р.	ЦМЗСУ
42.	Виставка до 130-річчя від дня народження гетьмана України Павла Скоропадського «Гідний роду свого»	05.2003 р.	Музей історії міста Києва
43.	Виставка робіт художників-фронтовиків Г. С. Бершадського та О. С. Закалюка до 60-ї річниці визволення України «Небо війни»	11.2004 р.	ЦМЗСУ
44.	Фотовиставка до Міжнародного дня миротворців ООН «Заради миру на землі»	2004 р.	Центральний будинок офіцерів Збройних Сил України
45.	Виставка до Дня Військ протиповітряної оборони Збройних Сил України «Збройні Сили України»	2004 р.	Будинок офіцерів Військ ППО Збройних Сил України

Продовження дод. Г

1	2	3	4
46.	Експонування бойового прапору 3-ї Залізної дивізії Армії УНР у міжнародній виставці «Перша світова війна і пам'ять про нації»	2004 р.	Німецький історичний музей, м. Берлін
47.	Виставка колекційної холодної зброї «Від кам'яного віку до сьогодення» (спільно з ДП «Укроборонсервіс»)	25.02.2004 р.	ЦМЗСУ
48.	Міжнародна виставка «Трофеї Червоної армії» (спільно з Меморіальним комплексом «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни (1941–1945 рр.)», Центральним музеєм ЗС РФ, ДК з експорту та імпорту продукції військового і спеціального призначення «Укрспецекспорт» й ДП «Укроборонсервіс»)	23.02.2005 р.	ЦМЗСУ
49.	Виставка, присвячена 125-й річниці з дня народження генерал-хорунжого армії УНР Миколи Капустянського	23.02.2006 р.	ЦМЗСУ
50.	Виставка «Чорнобиль в документах та фотолітописі»	20.04.2006 р.	ЦМЗСУ
51.	Міжнародна виставка під патронатом Президента України В. Ющенка «1986–2005: пам'ятаймо про Чорнобиль»	2006 р.	Провінція Віченца, Італія
52.	Фотодокументальна виставка «Ми вийшли із Чорнобильського бою» (спільно з Національним музеєм «Чорнобиль»)	2006 р.	Національний музей «Чорнобиль»
53.	Виставка військової символіки, присвячена 60-й річниці з дня утворення Прикарпатського військового округу «Символи ратної слави прикарпатців»	06.05.2006 р.	ЦМЗСУ
54.	Виставка «Золоті скарби стародавньої України» (спільно з Інститутом археології Національної академії наук України, ДП «Укроборонсервіс», ДК з експорту та імпорту продукції військового та спеціального призначення «Укрспецекспорт»)	10.02.2006 р.	ЦМЗСУ
55.	Фотовиставка, присвячена 65-й річниці з дня створення 188-ї стрілецької дивізії, на базі якої була сформована 46 ракетна дивізія	29.04.2006 р.	Філія ЦМЗСУ – Музей Ракетних військ стратегічного призначення

Продовження дод. Г

1	2	3	4
56.	Виставка «Військова символіка України»	30.11.2007 р.	ЦМЗСУ
57.	Виставка «Солдат і зброя»	23.02.2007 р.	ЦМЗСУ
58.	Виставка «Історія створення та діяльності Збройних Сил України»	2007 р.	ЦМЗСУ
59.	Виставка художніх творів українських митців	8.03.2007 р.	ЦМЗСУ
60.	Фотовиставка «На варті незалежності»	2007 р.	ЦМЗСУ
61.	Фотовиставка «Партизанськими дорогами війни»	2007 р.	ЦМЗСУ
62.	Фотовиставка «Українські миротворці: Ліберія – Косово. 2007»	2007 р.	ЦМЗСУ
63.	Фотовиставка «Сі-бриз 2007»	2007 р.	ЦМЗСУ
64.	Виставка «Діти війни»	2007 р.	Український дім
65.	Виставка «Збройні Сили України на марші (1991–2007 роки)»	2007, 2008 р.	Центральний будинок офіцерів Збройних Сил України
66.	Виставка до 63-ї річниці Перемоги у Великій Вітчизняній війні «Небо війни»	2008 р.	ЦМЗСУ
67.	Пересувна фотовиставка, присвячена 17-й річниці Збройних Сил України «Збройні Сили України»	05.12.2008 р.	Мистецько-культурний центр «Україна»
68.	Пересувна виставка «Військова символіка України»	06.05.2008 р. 13.09.2008 р.	Волинський краєзнавчий музей, м. Луцьк. Музейний об'єкт «Скеля», м. Коростень Житомирської обл.
69.	Виставка живопису, графіки та скульптури Олександра Шевчука	28.10.2009 р.	ЦМЗСУ
70.	Фотовиставка до 18-ї річниці Збройних Сил України «Збройні Сили України»	03.12.2009 р.	Національний Палац мистецтв «Україна»
71.	Виставка «Діти війни»	2009 р.	Музейний об'єкт «Скеля», м. Коростень Житомирської обл.
72.	Виставка приватної колекції Анатолія Козименка «Озброєння доби бронзи»	09.07.2010 р.	Національний військово-історичний музей України (НВІМУ)
73.	Виставка-хронологія «Від Наказу до Указу»	23.03.2010 р.	НВІМУ
74.	Виставка до Міжнародного дня захисту дитини «Діти війни» (спільно з головою Союзу юних захисників Вітчизни України, колишнім сином полку, учасником Другої світової війни В. Р. Верхняцьким)	01.06.2010 р.	НВІМУ
75.	Фотовиставка до 25-ї річниці трагедії на Чорнобильській АЕС «Місце подвигу – Чорнобиль»	20.04.2011 р.	НВІМУ

Закінчення дод. Г

1	2	3	4
76.	Виставка до Дня Перемоги «Звитяга батьків»	05.2011 р.	НВІМУ
77.	Виставка «Збройні Сили України на варті держави»	05.2011 р.	Зала нарад Департаменту соціальної і гуманітарної політики МО України
78.	Виставка графіки і живопису фронтових художників «Фронтовими дорогами»	15–22.06. 2011 р.	НВІМУ
79.	Фотовиставка «20 років на варті незалежності України»	05.12.2011 р.	Центральний будинок офіцерів ЗС України
80.	Фотовиставка Інституту національної пам'яті Польщі «Холодна війна. Коротка історія розділеного світу»	04–05.10. 2012 р.	Філія НВІМУ – ВММК «Балаклава»
81.	Фотовиставка «На варті незалежності держави»	06.12.2012 р. 01.2013 р. 06.02.–30.06. 2013 р.	НВІМУ. Гарнізонний Храм Святих Верховних апостолів Петра і Павла у Львові
82.	Виставка до 100-річчя петлі П. М. Нестерова «Пісня про сокола»	09–10. 2013 р.	НВІМУ
83.	Виставка до 70-річчя звільнення Києва від німецької окупації «Даш Київ!»	10.2013– 06.2014 р.	НВІМУ

* Джерело: сформовано з використанням [44–62].

Етапи створення і тематичний зміст діючої експозиції головної музейної установи ЗС України «Військова діяльність на теренах України у період від V ст. до н.е. до сучасності» з 1995 по 2013 рік*

№ з/п	Розділ концепції і назви тематичних комплексів	Рік відкриття (доповнення)
1	2	3
1. Дослов'янський період розвитку військової справи в Україні (V ст. до н.е. – III ст. н.е.)		
1.1.	Кам'яний вік	2000 (2008)
1.2.	Бронзовий вік – кімерійці	
1.3.	Скіфська держава та військова справа скіфів	
1.4.	Сармати та гуни	
1.5.	Античні держави Причорномор'я	
2. Родовід Української армії від княжої доби, козацьке військо, українські частини в складі імперій і військові формування України в 1917–1920 роках		
2.1.	Військова справа Київської Русі. Походи київських князів на Візантію (IX – X ст.)	2001 (2002, 2008)
2.2.	Озброєння війська Київської Русі й Галицько-Волинського князівства (IX–XIII ст.)	2001 (2002, 2003)
2.3.	Козацька держава та її військо (XV–XVIII ст.)	2001 (2002)
2.4.	Холодна і вогнепальна зброя, кінське спорядження, побутові предмети XV–XVII ст.	2008
2.5.	Переяславська Рада, 1654 р.	2004
2.6.	Україна за часів гетьмана Івана Мазепи (кінець XVII – початок XVIII ст.)	2001 (2003, 2004)
2.7.	Останній кошовий Запорозької Січі Петро Калнишевський	2003 (2004, 2005)
2.8.	Від війни 1812 р. до війни 1877–1878 рр.	2001 (2002)
2.9.	Українці у збройних формуваннях в арміях Російської та Австро-Угорської імперій напередодні й під час Першої світової війни	2001 (2002, 2005)
3. Військові формування в Україні в добу Визвольних змагань 1917–1920 рр.		
3.1.	Збройні Сили України. Витоки. (1917–1991)	1998
3.2.	Озброєння, військові нагрудні знаки, особисті речі військовослужбовців 1913–1917 рр.	1998 (2008)
3.3.	Українська Держава (29.04–14.12.1918 р.)	1998 (2008)
4. Розвиток військової справи на теренах України (1921–1991 рр.)		
4.1.	Військова історія України I-ї половини XX століття	2001 (2002, 2004, 2007, 2008)
4.2.	Участь українців-військовослужбовців радянської армії у бойових діях в Афганістані (1979–1988 рр.)	2005

1	2	3
5. Проголошення Незалежності України, розбудова Збройних Сил України та їх діяльність на сучасному етапі		
5.1.	Збройні Сили України. Створення, реформування, розвиток (1991–2004 рр.)	2005
5.2.	Рядовий контрактної служби Василь Мельник – Герой України	2005
5.3.	Результати щорічних військових навчань у підрозділах постійної експозиції «Сухопутні війська Збройних Сил України», «Повітряні сили України» і «Військово-морські сили України»	щороку (з 2005)
5.4.	Експозиція нарукавних знаків (шевронів) Збройних Сил України	2006 (2007)

*Джерело: сформовано з використанням [44–61].

**Нормативно-правове забезпечення державної політики щодо
національно-патріотичного виховання громадян України
у період з 1995 року по 2013 рік***

№ з/п	Орган, що ухвалив документ	Назва нормативно-правового акта
1	2	3
1.	Президент України, Верховна Рада України	<p>Укази Президента України: Про заходи щодо розвитку духовності, захисту моралі та формування здорового способу життя громадян від 27.04.1999 № 456; Про невідкладні заходи щодо розвитку музеїв України від 22.03.2000 №489/2000; Про Національну програму відродження та розвитку Українського козацтва на 2000–2005 рр. від 15.11.2001 №1092; Про Концепцію допризовної підготовки і військово-патріотичного виховання молоді від 25.10.2002 № 948/2002; Про заходи щодо сприяння розвитку пластового (скаутського) руху в Україні від 28.03.2008 № 279/2008; Про проведення у 2009 році в Україні Року молоді від 03.07.2008 № 616/2008; Про відзначення в Україні деяких пам'ятних дат та професійних свят від 30.12.2011 № 1209/2011 (до набрання чинності цього указу діяли: Укази Президента України «Про День соборності України» від 21.01.1999 № 42/99, «Про Всеукраїнський день працівників культури та аматорів народного мистецтва» від 21.03.2000 № 484/2000, «Про День Свободи» від 19.11.2005 №1619/2005, «Про відзначення у 2007 році Дня Соборності України» від 27.12.2006 №1132/2006, «Про відзначення у 2008 році Дня Соборності України» від 13.12.2007 №1219/2007, «Про День флоту України» від 18.11.2008 № 1053/2008, «Про День майстрів народного мистецтва» від 21.08.2009 № 663/2009, «Про відзначення у 2010 році Дня Соборності України» від 01.12.2009 № 986/2009).</p> <p>Розпорядження Президента України: Про заходи щодо подальшого вдосконалення системи патріотичного виховання молоді від 29.06.2001 № 173/2001-рп.</p> <p>Закони України: Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР; Основи законодавства України про культуру від 14.02.1992 № 2117-XII (втратив чинність); Про музеї та музейну справу від 29.06.1995 № 249/95-ВР; Про громадянство України від 18.01.2001 № 2235-III; Про Державний Гімн України від 06.03.2003 № 602-IV; Про загальнодержавну програму підтримки молоді на 2004–2008 роки від 18.11.2003 №1281-IV; Про голодомор 1932–1933 років в Україні від 28.11.2006 № 376-V; Про увічнення Перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 років від 20.04.2000 № 1684-III (втратив чинність); Про культуру від 14.12.2010 № 2778-VI.</p>

1	2	3
		<p>Постанови Верховної Ради України: Про Державний прапор України від 28.01.1992 № 2067-XII; Про Державний герб України від 19.02.1992 № 2137-XII; Про затвердження Національної програми патріотичного виховання громадян, формування здорового способу життя, розвитку духовності та зміцнення моральних засад суспільства від 15.09.1999 № 1697; Про заходи Кабінету Міністрів України щодо захисту національних інтересів держави у сферах національно свідомого і патріотичного виховання молодого покоління та забезпечення умов його розвитку від 22.05.2003 № 865-IV; Заходи щодо виконання у 2008 році Загальнодержавної програми підтримки молоді на 2004–2008 роки від 09.07.2008 №933-р; Про відзначення пам'ятних дат і ювілеїв у різні роки.</p> <p>Міжнародний документ ООН: Кодекс професійної етики ІКОМ (Міжнародної Ради музеїв) від 04.11.1986 № 995 760.</p>
2.	Кабінет Міністрів, міністерства та державні відомства України	<p>Постанови Кабінету Міністрів України: Про затвердження Національної програми патріотичного виховання населення, формування здорового способу життя, розвитку духовності та зміцнення моральних засад суспільства від 15.09.1999 № 1697 (втратила чинність); Про затвердження Положення про Музейний фонд України від 20.07.2000 № 1147; Про затвердження Програми розвитку музейної справи на період до 2005 року від 30.03.2002 №442.</p> <p>Розпорядження Кабінету Міністрів України: Про схвалення Концепції Державної цільової національно-культурної програми розвитку Українського козацтва на 2009–2011 роки від 17.09.2008 № 1237-р.</p> <p>Накази Міністерства освіти і науки України: Про затвердження Рекомендацій щодо порядку використання державної символіки в навчальних закладах України від 07.09.2000 № 439; Про затвердження Положення про Всеукраїнську військово-спортивну гру «Патріот» від 20.04.2004 № 500/9099.</p> <p>Рішення Колегії Міністерства освіти і науки України: Про затвердження Концепції національного виховання студентської молоді від 25.06.2009, протокол № 7/2-4.</p> <p>Інші нормативні акти державного та місцевого рівнів.</p>

*Джерело: сформовано з використанням [79; 259].

**Нормативно-правове забезпечення формування системи
виховної і соціально-психологічної роботи Збройних Сил України
з 1995 по 2013 рік***

№ з/п	Орган, що ухвалив документ	Назва нормативно-правового акта (джерело)
1	2	3
1.	Президент України, Верховна Рада України	<p>Укази Президента України: Про Концепцію виховної роботи у Збройних Силах та інших військових формуваннях України від 04.09.1998 № 981/98 (URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/981/98); Про Концепцію допризовної підготовки і військово-патріотичного виховання молоді від 25.10.2002 № 948/2002 (URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/948/2002); Про Концепцію гуманітарного і соціального розвитку Збройних Сил України від 12.01.2004 №28/2004 (URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/28/2004); Воєнна доктрина України від 15.08.2004 №648/2004 (втратив чинність 2015 р.) (URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/648/2004); Про додаткові заходи щодо підвищення боєздатності Збройних Сил України від 12.12.2007 №1209 (URL: https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1209/2007?lang=uk); Про надання Центральному музею Збройних Сил України статусу національного від 15.01.2010 №29/2010.</p> <p>Закони України: Про оборону України від 06.12.1991 №1932-XII (URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12); Про Загальнодержавну програму підтримки молоді на 2004–2008 роки від 18.11.2003 № 1281-IV (URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1281-15); Про музеї та музейну справу від 29.06.1995 № 249/95-ВР (URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/249/95-%D0%B2%D1%80); Статути Збройних Сил України, затверджені Законами України від 24.03.1999 № 548-XIV, № 551-XIV; № 550-XIV; № 549-XIV (URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/548-14#Text; https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/551-14#Text; https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/550-14#Text; https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/549-14#Text);</p> <p>Постанова Верховної Ради України: Про Воєнну доктрину України від 19.10.1993 № 3529-XII (втратила чинність 2005 р.) (URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3529-12).</p>
2.	Кабінет Міністрів України, Міністерство оборони України, ГШ ЗС України	<p>Постанови Кабінету Міністрів України: Про Комплексні заходи Кабінету Міністрів України щодо реалізації державної молодіжної політики в Україні («Молодь України») від 20.03.1998 № 348 (URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/348-98-%D0%BF);</p>

1	2	3
		<p>Про Премію Кабінету Міністрів України за особливі досягнення молоді у розбудові України від 21.11.2007 № 1333 (URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1333-2007-%D0%BF).</p> <p>Інші нормативні акти щодо відзначення пам'ятних дат і ювілеїв.</p> <p>Накази Міністра оборони України:</p> <p>Концепція Соціально-психологічної служби ЗС України (проект) від 11.10.1991 (Народна армія. 1991. 11 жовтня);</p> <p>Про реформування системи військової освіти в Україні від 25.07.1992 № 133 (ГДАМОУ. Ф. 3697 Оп. А1П. Спр. 1393. 2 т. Арк. 188–216);</p> <p>Про створення науково-дослідного і методичного центру соціально-психологічної служби Збройних Сил України від 27.08.1992 № 149 (ГДАМОУ. Ф. 3697. Оп. 19071. Спр. 5. Арк. 373–375);</p> <p>Концепція соціально-психологічної служби Збройних Сил України (проект) від 22.12.1994 (Народна армія. 1994. 22 грудня);</p> <p>Про затвердження Положення про Центральний музей Збройних Сил України від 12.09.1996 №260 (ГДАМОУ. Ф. 3697. Оп. А1П. Спр. 1437. Арк. 43–58);</p> <p>Концепція виховної роботи у Збройних Силах та інших військових формуваннях України від 04.09.1998 №981/98 (ГДАМОУ. Ф. 3697. Оп. А1П. Спр. 73. Арк. 34–47);</p> <p>Про затвердження Цільової програми підтримки і розвитку культури в Збройних Силах України від 15.08.2001 №277 (ГДАМОУ. Ф. 3697. Оп. А1П. Спр. 1492. Арк. 178–186);</p> <p>Про затвердження Положення про організацію діяльності військових музеїв та музеїв (кімнат) бойової (трудової) слави у Збройних Силах України від 06.03.2002 №95 (ГДАМОУ. Ф. 3697. Оп. А1П. Спр. 1497. Арк. 168–202);</p> <p>Про затвердження Положення про бібліотеки у Збройних Силах України від 01.07.2002 №218 (ГДАМОУ. Ф. 3697. Оп. А1П. Спр. 1500. Арк. 44–86);</p> <p>Про проведення у ЗС України конкурсу з української мови від 10.10.2006 № 594 (ГДАМОУ. Ф. 3697. Оп. А1П. Спр. 1571. Арк. 15–21);</p> <p>Про затвердження Концепції кадрової політики в Збройних Силах України від 27.11.2007 № 659 (ГДАМОУ. Ф. 3697. Оп. А1П. Спр. 1597. Арк. 23–55);</p> <p>Про затвердження Програми реалізації Концепції кадрової політики в Збройних Силах України від 31.03.2008 № 129 (ГДАМОУ. Ф. 3697. Оп. А1П. Спр. 1602. Арк. 68–152);</p> <p>Про затвердження Програми військово-патріотичного виховання у ЗС України на 2008–2011 роки та Перспективного плану реалізації військово-патріотичного виховання у ЗС України на 2008–2011 роки від 09.07.2008 №340 (ГДАМОУ. Ф. 3697. Оп. А1П. Спр. 1608. Арк. 212–234);</p>

1	2	3
		<p>Про перейменування Центрального музею Збройних Сил України в Національний військово-історичний музей України та затвердження його статуту від 16.07.2010 №374 (ГДАМОУ. Ф. 3697. Оп. 1П. Спр. 60. Арк. 59–76);</p> <p>Про затвердження Програми військово-патріотичного виховання у Збройних Силах України на 2012–2017 роки та Перспективного плану реалізації Програми військово-патріотичного виховання у Збройних Силах України на 2012–2017 роки від 11.01.2012 № 14 (URL: http://www.mil.gov.ua/diyalnist/vijskovo-patriotichna-robota/normativno-pravova-baza-vijskovo-patriotichnogo-vihovannya/nakaz-ministra-oboroni-ukraini-%E2%84%96-14.html);</p> <p>Про затвердження Концепції ідеологічної роботи у Збройних Силах України від 05.02.2013 №78 (ГДАМОУ. Ф. 3697. Оп. 1П. Спр. 237. Арк. 32–45);</p> <p>Про затвердження Інструкції з організації воєнно-ідеологічної підготовки у Збройних Силах України від 20.03.2013 №188 (ГДАМОУ. Ф. 3697. Оп. 1П. Спр. 250. Арк. 217–259).</p> <p>Директиви Міністра оборони України:</p> <p>Про гуманітарну підготовку особового складу ЗС України від 13.12.1992 №Д-37 (ГДАМОУ. Ф. 3697. Оп. А1П. Спр. 1686. Арк. 113–122);</p> <p>Про вдосконалення системи військово-патріотичного виховання у Збройних Силах України від 17.04.2006 № Д-22 (ГДАМОУ. Ф. 3697. Оп. А1П. Спр. 1702. Арк. 100–102).</p> <p>Директива начальника Генерального штабу Збройних Сил України:</p> <p>Про організацію діяльності Музею Збройних Сил України від 09.11.1995 №ДГШ-54 (ГДАМОУ. Ф. 3697. Оп. 21964. Спр. 3. Арк. 191).</p>
3.	Соціально-психологічне управління МО України, міжнародний документ	<p>Накази начальника Соціально-психологічної служби ЗС України – начальника соціально-психологічного управління Міністерства оборони України:</p> <p>Про створення Тимчасової атестаційної комісії Соціально-психологічного управління Міністерства оборони України від 18.02.1992 №1 (ГДАМОУ. Ф. 3792. Оп. 19877. Спр. 1. Арк. 1);</p> <p>Про вдосконалення керівництва гуманітарною підготовкою у ЗС України від 27.08.1992 №12 (ГДАМОУ. Ф. 3792. Оп. 19877. Спр. 1. Арк. 32–33);</p> <p>Про планування роботи Соціально-психологічного управління від 30.10.1992 №23 (ГДАМОУ. Ф. 3792. Оп. 19877. Спр. 1. Арк. 49–50).</p>

*Джерело: сформовано за результатами дослідження.

**Нормативно-правове забезпечення діяльності головної музейної установи
та інших військових музейних утворень ЗС України
з 1995 по 2013 рік***

№ з/п	Назва і вихідні дані нормативного акта	Джерело
1	2	3
1.	Директива мністра оборони України «Про організацію культурно-виховної, просвітницької роботи та дозвілля військовослужбовців, членів їх сімей, працівників Збройних Сил України» від 01.02.1994	Карпов В. Музейна справа у Збройних Силах України (1996–2006). Київ : НВІМУ, 2007. С. 13. 96 с.
2.	Директива Міністра оборони України з організаційних заходів від 02.03.1994 №115/1/0120. ДСК	ГДАМОУ. Ф. 3755. Оп. 23616т. Спр. 4 «Директива Міністра оборони України 115/1/0120 з організаційних заходів». ДСК.
3.	Витяг з наказу начальника Головного управління виховної роботи Міністерства оборони України «Про призначення майора Карпова Віктора Васильовича начальником Музею Збройних Сил України» від 11.10.1995 №022	ГДАМОУ. Ф.3792. Оп. 54732. Спр. 1 «Накази начальника управління по особовому складу (офіцери)». Арк. 76–80.
4.	Директива начальника Генерального штабу Збройних Сил України «Про організацію діяльності Музею Збройних Сил України» від 09.11.1995 № ДГШ-54	ГДАМОУ. Ф. 3697. Оп. 21964. Спр. 3 «Директиви начальника Генерального штабу Збройних Сил України». Арк. 191.
5.	Наказ Міністра оборони України «Про затвердження Положення про Центральний музей Збройних Сил України» від 12.09.1996 №260	ГДАМОУ. Ф. 3697. Оп. А1П. Спр. 1437 «Накази Міністра оборони України (копії)». Арк. 43–58.
6.	Директива Міністра оборони України «Про передачу частини фондів військового містечка №50 у м. Києві до Центрального музею Збройних Сил України» від 22.09.1997 №Д-26	ГДАМОУ. Ф. 3697. Оп. А1П. Спр. 1692 «Директиви Міністра оборони України (копії)». Арк. 65.
7.	Директива Міністра оборони України щодо реформування Музею Збройних Сил України у Центральний музей Збройних Сил України від 26.01.1998 № 115/1/033. ДСК	ГДАМОУ. Ф. 3755. Оп. 45967. Спр. 9–11 «Директива Міністра оборони України № 115/1/033» у 3 т. ДСК.
8.	Директива Міністра оборони України «Про передачу частини фондів військового містечка № 50 у м. Києві до Центрального музею Збройних Сил України» від 04.08.1998 № Д-16	ГДАМОУ. Ф. 3697. Оп. А1П. Спр. 1693 «Директиви Міністра оборони України (копії)». Арк. 48.
9.	Наказ Міністра оборони України «Про створення філії Центрального музею Збройних Сил України – Волинський	ГДАМОУ. Ф.3697. Оп. А1П. Спр. 1466 «Накази Міністра оборони України (копії)». Арк. 73–81.

Продовження дод. Є

1	2	3
	регіональний музей українського війська та військової техніки» від 18.03.1999 №83	
10.	Наказ Міністра оборони України «Про передачу авіаційної техніки і майна філії Центрального музею ЗС України – Волинському регіональному музею українського війська та військової техніки» від 31.12.1999 №413	ГДАМОУ. Ф.3697. Оп. А1П. Спр. 1475 «Накази Міністра оборони України (копії)». Арк. 232–233.
11.	Директива Міністра оборони України щодо штату музею в кількості 16 осіб від 17.07.2000 № Д-115/1/0270. ДСК	ГДАМОУ. Ф.3755. Оп. 48514. Спр. 18,19 «Директиви Міністра оборони України (копії)». ДСК.
12.	Наказ Міністра оборони України «Про передачу речового майна Центральному музею Збройних Сил України» від 21.09.2000 №307	ГДАМОУ. Ф.3697. Оп. А1П. Спр. 1481 «Накази Міністра оборони України (копії)». Арк. 234–235.
13.	Наказ Міністра оборони України «Про передачу військової техніки та майна філії Центрального музею Збройних Сил України – Волинському регіональному музею українського війська та військової техніки» від 20.02.2001 №51	ГДАМОУ. Ф.3697. Оп. А1П. Спр. 1486 «Накази Міністра оборони України (копії)». Арк. 24–27.
14.	Наказ Міністра оборони України «Про створення філії Центрального музею Збройних Сил України – Музей Ракетних військ стратегічного призначення» від 08.11.2000 №436	ГДАМОУ. Ф.3697. Оп. А1П. Спр. 1483 «Накази Міністра оборони України (копії)». Арк. 222–227.
15.	Наказ начальника Головного управління виховної роботи Міністерства оборони України «Про передачу експонатів Музею бойової слави 46-ї Ракетної дивізії до Центрального музею Збройних Сил України» від 04.05.2001 №23	ГДАМОУ. Ф.3792. Оп. 56299. Спр. 2 «Накази начальника управління за 2001 рік». Арк. 2.
16.	Наказ Міністра оборони України «Про додаткову передачу військової техніки та майна Центральному музею Збройних Сил України» від 18.07.2001 №248 (для забезпечення діяльності Музею Ракетних військ стратегічного призначення)	ГДАМОУ. Ф.3697., Оп. А1п., Спр. 1492 «Накази Міністра оборони України (копії)». Арк. 39–41.
17.	Наказ Міністра оборони України «Про затвердження Цільової програми підтримки і розвитку культури у Збройних Силах України» від 15.08.2001 №277	ГДАМОУ. Ф.3697. Оп. А1П. Спр. 1492 «Накази Міністра оборони України (копії)». Арк. 178–186.
18.	Директива Міністра оборони України щодо введення штату чисельністю 46 працівників у філії НВІМУ – Музей Ракетних військ стратегічного призначення (смт Побузьке Кіровоградської обл.) від 14.03.2002 № Д-115/1/04. ДСК	ГДАМОУ. Ф.3755. Оп. 49875. Спр. 24 «Директива Міністра оборони України № Д-115/1/04». 268 арк. ДСК.

Продовження дод. Є

1	2	3
19.	Наказ Міністра оборони України «Про затвердження Положення про бібліотеки у Збройних Силах України» від 01.07.2002 №218	ГДАМОУ. Ф.3697. Оп. А1П. Спр. 1500 «Накази Міністра оборони України (копії)». Арк. 44–86.
20.	Наказ Державного секретаря Міністерства оборони України «Про створення філії Центрального музею Збройних Сил України – Військово-морського музейного комплексу «Балаклава» від 30.12.2002 №5	ГДАМОУ. Ф.3697. Оп. А1П. Спр. 1649 «Накази Державного секретаря Міністерства оборони України». Арк. 28.
21.	Наказ Міністра оборони України «Про затвердження Положення про організацію діяльності військових музеїв та музеїв (кімнат) бойової (трудової) слави у Збройних Силах України» від 06.03.2002 №95	ГДАМОУ. Ф.3697. Оп. А1П. Спр. 1497 «Накази Міністра оборони України (копії)». Арк. 168–202.
22.	Розпорядження Державного секретаря Міністерства оборони України «Про передачу фондів військового містечка №Б-1 у м. Севастополь Автономної Республіки Крим до Центрального музею Збройних Сил України» від 17.07.2003 №26	ГДАМОУ. Ф.3697. Оп. А1П. Спр. 1291 «Розпорядження Державного секретаря Міністерства оборони України». Арк. 100.
23.	Директива Міністра оборони України, що містить дані про штат Центрального музею Збройних Сил України та його філій від 14.04.2004 №115/1/07	ГДАМОУ. Ф.3792. Оп. 55119. Спр. 1 «Історична довідка». Арк. 1–9.
24.	Доручення Міністра оборони України щодо передачі військового майна (предмети військової символіки, форма одягу, прапори, нагороди, відзнаки ЗС України) Центральному музею Збройних Сил України для обміну з військовою делегацією Угорської Республіки. Лист від 30.01.2005 №6560/з	ГДАМОУ. Ф.3697. Оп. А1П. Спр. 2833 «Листування з органами виконавчої влади України та управліннями ЦАМО з питань діяльності Міністерства оборони України». Арк. 98–110.
25.	Директива Міністра оборони України щодо передачі філії Центрального музею Збройних Сил України – Волинському регіональному музею українського війська та військової техніки нових зразків військової техніки від 17.08.2005 № Д-28. ДСК	ГДАМОУ. Ф.3697. Оп. А1П. Спр. 1701 «Директиви Міністра оборони України». 220 арк. ДСК.
26.	Наказ Міністра оборони України «Про безоплатну передачу зразків іноземної стрілецької зброї до Центрального музею Збройних Сил України» від 01.09.2005 №533. ДСК	ГДАМОУ. Ф.3697. Оп. А1П. Спр. 1545 «Накази Міністра оборони України (копії)». ДСК.
27.	Наказ Міністра оборони України «Про належне функціонування філії Центрального музею Збройних Сил України – Військово-морського музейного комплексу «Балаклава» від 07.09.2005 №537. ДСК	ГДАМОУ. Ф.3697. Оп. А1П. Спр. 1545 «Накази Міністра оборони України (копії)». ДСК.

1	2	3
28.	Доручення Президента України щодо співробітництва Центрального музею Збройних Сил України і Державного підприємства «Укроборонсервіс» у питаннях комплектування фондів філії ЦМЗСУ – Військово-морського музейного комплексу «Балаклава» та реконструкції території прилеглої акваторії Балаклавської бухти до кінця 2006 року. Лист від 21.02.2006 №520/у	ГДАМОУ. Ф.3697. Оп. А1П. Спр. 339 «Доручення Президента України та Ради національної безпеки і оборони України». Арк. 45–48.
29.	Директива Міністра оборони України «Про вдосконалення системи військово-патріотичного виховання у Збройних Силах України» від 17.04.2006 №Д-22	ГДАМОУ. Ф.3697. Оп. А1П. Спр. 1702 «Директиви Міністра оборони України (копії)». Арк. 100–102.
30.	Наказ директора Департаменту Гуманітарної політики Міністерства оборони України «Про віднесення Центрального музею Збройних Сил України до І групи за оплатою праці керівних працівників» від 23.03.2007 №22	ГДАМОУ. Ф.3792. Оп. 56299. Спр. 2 «Наказ начальника управління за 2007 рік». Арк. 100–102.
31.	Рішення Міністра оборони України «Про комплектування філії Центрального музею Збройних Сил України – Військово-морського музейного комплексу «Балаклава» зразками військово-морської техніки та озброєння». Лист від 03.12.2007 №12817/з	ГДАМОУ. Ф.3697. Оп. А1П. Спр. 3567 «Листування з органами державної і виконавчої влади України та управліннями ЦАМО з питань діяльності Міністерства оборони України». Арк. 212–217.
32.	Рішення Міністра оборони України «Про співпрацю з Генеральним штабом Збройних Сил України у сфері комплектування фондів Центрального музею Збройних Сил України зразками озброєння, військової техніки, спорядження та військової форми одягу». Лист від 05.12.2007 №12918/з	ГДАМОУ. Ф.3697. Оп. А1П. Спр. 3678 «Листування з органами державної і виконавчої влади України та управліннями ЦАМО з питань діяльності Міністерства оборони України». Арк. 8.
33.	Протокол наради першого заступника Міністра оборони України від 08.12.2007 щодо оптимізації чисельності військових частин, установ та організацій, які підпорядковані департаментам та управлінням Міністерства оборони України в частині переводу на самокупність філій ЦМЗСУ Музею Ракетних військ стратегічного призначення та Військово-морського музейного комплексу «Балаклава». Лист від 12.12.2007 №13156/з	ГДАМОУ. Ф. 3697. Оп. А1П. Спр. 3733 «Листування з органами державної і виконавчої влади України та управліннями ЦАМО з питань діяльності Міністерства оборони України». Арк. 205–208.
34.	Рішення мністра оборони України щодо надання дозволу на проведення Центральним музеєм Збройних Сил України інвестиційного конкурсу на кращу пропозицію з будівництва	ГДАМОУ. Ф.3697. Оп. А1П. Спр. 3826 «Листування з органами державної і виконавчої влади України та

Продовження дод. Є

1	2	3
	<p>нової споруди Військово-морського музейного комплексу «Балаклава» відповідно до опрацьованого ескізного проекту. Лист від 25.12.2007 №13614/з</p>	<p>управліннями ЦАМО з питань діяльності Міністерства оборони України». Арк. 138–141.</p>
35.	<p>Розпорядження Міністра оборони України «Про створення Науково-дослідного центру воєнної історії» під функціональним керівництвом Департаменту гуманітарної політики МО України. Лист від 10.07.2008 №7715/з</p>	<p>ГДАМОУ. Ф.3697. Оп. А1П. Спр. 4029 «Листування з органами державної і виконавчої влади України та управліннями ЦАМО з питань діяльності Міністерства оборони України». Арк. 204–207.</p>
36.	<p>Наказ Міністра оборони України «Про внесення змін до наказу Міністра оборони України від 18.03.1999 №83 «Про створення філії ЦМЗСУ – Волинський регіональний музей українського війська та військової техніки» від 05.08.2008 №392</p>	<p>ГДАМОУ. Ф.3697. Оп. А1П. Спр. 1610 «Накази Міністра оборони України (копії)». Арк. 165–166.</p>
37.	<p>Прохання Чернігівської обласної державної адміністрації до віце-прем'єр-міністра України сприяти передачі в державну власність із підпорядкуванням Міністерству оборони України через відсутність можливості фінансування діяльності Меморіального комплексу «Пам'яті героїв Крут». Лист від 06.04.2009 №986/у</p>	<p>ГДАМОУ. Ф.3697. Оп. А1П. Спр. 1189 «Доручення Кабінету Міністрів України». Арк. 163–165.</p>
38.	<p>Погодження Міністра оборони України щодо підтримки передачі Меморіального комплексу «Пам'яті героїв Крут» у державну власність з його подальшим підпорядкуванням Міністерству оборони України. Лист від 24.04.2009 №4305/з</p>	<p>ГДАМОУ. Ф. 3697. Оп. А1П. Спр. 4260 «Листування з органами державної і виконавчої влади України та управліннями ЦАМО з питань діяльності Міністерства оборони України». Арк. 118–119.</p>
39.	<p>Наказ Міністра оборони України «Про створення філії Центрального музею Збройних Сил України – Військово-морського музею України» від 28.08.2009 №432</p>	<p>ГДАМОУ. Ф. 3697. Оп. А1П. Спр. 1638 «Накази Міністра оборони України (копії)». Арк. 167–170.</p>
40.	<p>Директива Міністра оборони України «Про передачу військової техніки та майна Центральному музею Збройних Сил України» від 16.12.2009 № Д-40</p>	<p>ГДАМОУ. Ф. 3697. Оп. А1П. Спр. 1707 «Директиви Міністра оборони України (копії)». Арк. 95–101.</p>
41.	<p>Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про передачу цілісного майнового комплексу Меморіального комплексу «Пам'яті героїв Крут» у державну власність» від 27.01.2010 №127-р</p>	<p>ГДАМОУ. Ф. 3697. Оп. А1П. Спр. 240 «Постанови, розпорядження і протоколи засідань Кабінету Міністрів України». Арк. 98–100.</p>
42.	<p>Доручення Міністра оборони України про забезпечення виконання Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про передачу цілісного майнового комплексу</p>	<p>ГДАМОУ. Ф. 3697. Оп. А1П. Спр. 240 «Постанови, розпорядження і протоколи</p>

Продовження дод. Є

1	2	3
	Меморіального комплексу «Пам'яті героїв Крут» у державну власність» від 27.01.2010 №127-р» від 30.01.2010 №262/у	засідань Кабінету Міністрів України». Арк. 98–100.
43.	Директива Міністра оборони України «Про проведення організаційних заходів та визначення лімітів чисельності Збройних Сил України на 2010 рік» від 09.03.2010 № Д-322/1/03 (таємна)	ГДАМОУ. Ф.3755. Оп. 5П(С). Спр. 105–106 «Директива Міністра оборони України № Д-322/1/03». Таємна.
44.	Наказ Міністра оборони України «Про перейменування Центрального музею Збройних Сил України в Національний військово-історичний музей України та затвердження його Статуту» від 16.07.2010 №374	ГДАМОУ. Ф.3697. Оп. 1П. Спр. 60 «Накази Міністра оборони України (копії)». Арк. 59–76.
45.	Наказ Міністра оборони України «Про створення філії Національного військово-історичного музею – музею «Герої Дніпра» від 22.07.2010 №378	ГДАМОУ. Ф.3697. Оп. 1П. Спр. 60 «Накази Міністра оборони України (копії)». Арк. 92–95.
46.	Наказ Міністра оборони України «Про затвердження Інструкції про порядок визначення, затвердження, використання фонду оплати праці працівників (не військовослужбовців) Збройних Сил України та складання штатного розпису» від 30.08.2010 №457	ГДАМОУ. Ф.3697. Оп. 1П. Спр. 64 «Накази Міністра оборони України (копії)». Арк. 113–127.
47.	Наказ Міністра оборони України «Про затвердження Тимчасового керівництва з обліку військового майна у Збройних Силах України» від 24.10.2010 №690	ГДАМОУ. Ф.3697. Оп. 1П. Спр. 72 «Накази Міністра оборони України (копії)». Арк. 2–11 «Загальні положення з обліку військового майна у ЗС України», 15–22 «Правила під час оформлення та ведення облікових реєстрів», 134–136 «Особливості обліку культурно-просвітницького майна».
48.	Рішення Міністра оборони України щодо передачі на баланс Національного військово-історичного музею України будівель і споруд філії Військово-морського музею України (Михайлівський рavelін, м. Севастополь). Лист від 31.12.2010 №15559/з	ГДАМОУ. Ф.3697. Оп. А1П. Спр. 4780 «Адміністративний департамент Міністерства оборони України». Арк. 184–186.
49.	Наказ Міністра оборони України «Про внесення змін до наказу Міністра оборони України від 28.08.2009 №432 «Про створення філії ЦМЗСУ – Військово-морського музею України» від 08.08.2011 №313	ГДАМОУ. Ф.3697. Оп. 1П. Спр. 95 «Накази Міністра оборони України (копії)». Арк. 1–4.
50.	Наказ Міністра оборони України «Про безоплатну передачу зразків авіаційного озброєння НВІМУ» від 21.06.2012 №415	ГДАМОУ. Ф. 3697. Оп. 1П. Спр. 164 «Накази Міністра оборони України (копії) та матеріали до них». Арк. 1–21.

1	2	3
51.	Наказ Міністра оборони України «Про безоплатну передачу зразків озброєння, військової техніки та матеріально-технічних засобів НВІМУ» від 17.09.2012 №609	ГДАМОУ. Ф.3697. Оп. 1П. Спр. 184 «Накази Міністра оборони України (копії) та матеріали до них». Арк. 210–238.
52.	Наказ Міністра оборони України «Про затвердження Керівництва з технічного забезпечення засобами технічного захисту інформації і комплексами технічного контролю» від 01.02.2013 №65	ГДАМОУ. Ф.3697. Оп. 1П. Спр. 236 «Накази Міністерства оборони України за підписом Міністра оборони України (копії) та матеріали до них». Арк. 1–49.
53.	Наказ Міністра оборони України «Про внесення змін до Інструкції про порядок використання автомобільної техніки у Збройних Силах України» від 04.02.2013 №70	ГДАМОУ. Ф.3697. Оп. 1П. Спр. 236 «Накази Міністерства оборони України за підписом Міністра оборони України (копії) та матеріали до них». Арк. 100–173.
54.	Наказ Міністра оборони України «Про затвердження Концепції ідеологічної роботи у Збройних Силах України» від 05.02.2013 №78	ГДАМОУ. Ф.3697. Оп. 1П. Спр. 237 «Накази Міністерства оборони України за підписом Міністра оборони України (копії) та матеріали до них». Арк. 32–45.
55.	Наказ Міністра оборони України «Про бюджетну політику Міністерства оборони України на 2013 рік» від 26.02.2013 №145	ГДАМОУ. Ф.3697. Оп. 1П. Спр. 244 «Накази Міністерства оборони України за підписом Міністра оборони України (копії) та матеріали до них». Арк. 183–203.
56.	Наказ Міністра оборони України «Про затвердження Інструкції з організації воєнно-ідеологічної підготовки Збройних Сил України» від 20.03.2013 №188	ГДАМОУ. Ф.3697. Оп. 1П. Спр. 250 «Накази Міністерства оборони України за підписом Міністра оборони України (копії) та матеріали до них». Арк. 217–259.
57.	Наказ Міністерства оборони України «Про оптимізацію структури Національного військово-історичного музею України» від 22.05.2013 №338	ГДАМОУ. Ф.3697. Оп. 1П. Спр. 265 «Накази Міністерства оборони України за підписом Міністра оборони України (копії) та матеріали до них». Арк. 195–208.
58.	Директива Міністерства оборони України та Генерального штабу Збройних Сил України «Про внесення змін до штату Національного військово-історичного музею України» від 27.05.2013 № Д-322/1/4	ГДАМОУ. Ф.3755. Оп. 1П. Спр. 66 «№№Д-322/1/4-ДСК – Д-322/1/7-ДСК». 209 арк. ДСК.
59.	Наказ Міністерства оборони України «Про внесення змін до деяких наказів Міністра оборони України» щодо ліквідації до 31 жовтня 2013 року філій НВІМУ «Військово-морський музейний комплекс «Балаклава» та «Військово-морський музей України» і створення філії НВІМУ – Центрального військово-морського музею України» від 15.07.2013 № 483	ГДАМОУ. Ф.3697. Оп. 1П. Спр. 283 «Накази Міністерства оборони України за підписом Міністра оборони України (копії) та матеріали до них». Арк. 163–170.

Закінчення дод. Є

1	2	3
60.	Наказ Міністра оборони України «Про внесення змін до наказу Міністра оборони України від 16.07.2010 №374» від 15.07.2013 № 484	ГДАМОУ. Ф.3697. Оп. 1П. Спр. 283 «Накази Міністерства оборони України за підписом Міністра оборони України (копії) та матеріали до них». Арк. 171–178.
61.	Наказ Міністра оборони України «Про реорганізацію Військово-історичного музею Повітряних сил Збройних Сил України у філію Національного військово-історичного музею України» від 29.11.2013 №828	ГДАМОУ. Ф.3697. Оп. А1П. Спр. 1466 «Накази Міністра оборони України (копії)». Арк. 73–81.

*Джерело: сформовано за результатами дослідження.

**Нормативно-правове забезпечення наукового комплектування фондів
головної музейної установи ЗС України та її філій
з 1995 по 2013 рік***

№ з/п	Назва і вихідні дані нормативного акта	Джерело
1	2	3
1.	Закон України «Про Національний архівний фонд та архівні установи» від 24.12.1993 № 3814-ХІІ	URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3814-12#Text (дата звернення 18.01.2021).
2.	Закон України «Про музеї та музейну справу» від 29.08.1995 №249/95-ВР	URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/249/95-%D0%B2%D1%80 (дата звернення: 18.01.2021).
3.	Закон України «Про державне регулювання видобутку, виробництва і використання дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння та контроль за операціями з ними» від 18.11.1997 № 637/97-ВР	URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/637/97-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення 18.01.2021).
4.	Закон України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» від 21.09.1999 № 1068-ХІV	URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1068-14#Text (дата звернення 18.01.2021).
5.	Закон України «Про державні нагороди України» від 16.03.2000 №1549-ІІІ	URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1549-14#Text (дата звернення 18.01.2021).
6.	Закон України «Про охорону культурної спадщини» від 08.06.2000 № 1805-ІІІ	URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14#Text (дата звернення 18.01.2021).
7.	Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-ІV	URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text (дата звернення 18.01.2021).
8.	Закон України «Про культуру» від 14.12.2010 № 2778-ВІ	URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2778-17#Text (дата звернення 18.01.2021).
9.	Закон України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» від 05.07.2012 № 5073-ВІ	URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5073-17#Text (дата звернення 18.01.2021).
10.	Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення «Про Музейний фонд України» від 20.07.2000 № 1147	URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1147-2000-%D0%BF#Text (дата звернення 18.01.2021).
11.	Приказ Министерства культуры СССР от 17 июля 1985 г. № 290 «Об утверждении инструкции по учету и хранению музейных ценностей, находящихся в государственных музеях СССР». (ЦМЗСУ(НВІМУ) керувався до липня 2011 р.)	URL: http://www.economics.kiev.ua/download/ZakonySSSR/data02/tex12550.htm (дата звернення 18.01.2021).
12.	Приказ Министерства культуры СССР «Об инструкции по учету и хранению музейных ценностей из драгоценных	URL: http://ppt.ru/docs/prikaz/minkultury-sssr/n-513-69255 (дата звернення 18.01.2021).

Продовження дод. Ж

1	2	3
	металлов и драгоценных камней, находящихся в государственных музеях СССР» от 15.12.1987 № 513. (ЦМЗСУ(НВІМУ) керувався до липня 2018 р.)	
13.	Наказ Міністерства культури і мистецтв України «Про затвердження Інструкції «Про порядок визначення оціночної і страхової вартості пам'яток Музейного фонду України» від 13.07.1998 № 325	URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0496-98#Text (дата звернення 18.01.2021).
14.	Наказ Міністерства внутрішніх справ «Про затвердження Інструкції про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної і холодної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами не смертельної дії, та зазначених патронів, а також боєприпасів до зброї та вибухових матеріалів» від 21.08.1998 № 622	URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0637-98#Text (дата звернення 18.01.2021).
15.	Наказ Міністерства культури України «Про затвердження Порядку занесення унікальних пам'яток Музейного фонду України до Державного реєстру національного культурного надбання» від 25.10.2001 № 653	URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0144-02#Text (дата звернення 18.01.2021).
16.	Наказ Міністерства культури і мистецтв України «Про затвердження Переліку державних установ, закладів культури, інших організацій, яким надається право проведення державної експертизи культурних цінностей» від 15.11.2002 № 647 (втрата чинності від 17.10.2014)	URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0948-02 (дата звернення 18.01.2021).
17.	Наказ Міністерства внутрішніх справ і Міністерства культури і мистецтв України «Про затвердження Інструкції з організації охорони державних музеїв, історико-культурних заповідників, інших важливих об'єктів культури підрозділами Державної служби охорони при Міністерстві внутрішніх справ України» від 30.07.2004 № 846/489 (втрата чинності від 05.09.2017)	URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1033-04#Text (дата звернення 18.01.2021).

Продовження дод. Ж

1	2	3
18.	Наказ Міністра оборони України «Про затвердження Положення про Центральний музей Збройних Сил України» від 12.09.1996 № 260	ГДАМОУ. Ф.3697. Оп. А1П. Спр. 1437 «Накази Міністра оборони України (копії)». Арк. 43–58.
19.	Наказ Міністра оборони України «Про затвердження Положення про організацію діяльності військових музеїв та музеїв (кімнат) бойової (трудової) слави у Збройних Силах України» від 06.03.2002 № 95	ГДАМОУ. Ф. 3697. Оп. А1П. Спр. 1497. Арк. 168–202
20.	Наказ Міністра оборони України «Про затвердження інструкції про організацію обліку, зберігання і видачу стрілецької зброї та боєприпасів у Збройних Силах України» від 29.06.2005 № 359	URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0933-05#Text (дата звернення 18.01.2021).
21.	Наказ Міністра оборони України «Про перейменування Центрального музею Збройних Сил України в Національний військово-історичний музей України та затвердження Статуту» від 16.07.2010 № 374	ГДАМОУ. Ф. 3697. Оп. 1П. Спр. 60. Арк. 59–76
22.	Наказ Міністра оборони України «Про затвердження Тимчасового керівництва з обліку військового майна у Збройних Силах України» від 24.12.2010 № 690	ГДАМОУ. Ф. 3697. Оп. 1П. Спр. 72 «Накази Міністра оборони України (копії)». Арк. 2–11 «Загальні положення з обліку військового майна у ЗС України», 15–22 «Правила під час оформлення та ведення облікових реєстрів», 134–136 «Особливості обліку культурно-просвітницького майна».
23.	Наказ Міністра оборони України «Про затвердження Інструкції з обліку військового майна у Збройних Силах України» від 17.08.2017 № 440	URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1192-17#Text (дата звернення 18.01.2021).
24.	Наказ Міністра оборони України «Про затвердження Положення про організацію діяльності військових музеїв, музеїв (кімнат) бойових традицій у Збройних Силах України» від 17.07.2018 №343	URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0343322-18#Text (дата звернення 18.01.2021).
25.	Директива Міністра оборони України від 30.09.2010 № Д 322/1/10. ДСК	Звіт про діяльність Національного військово-історичного музею України за 2010 рік. Архів НВІМ України. Док. фонд. 85 арк.
26.	Телеграма-розпорядження начальника Генерального штабу Збройних Сил України «Щодо передачі бойових прапорів військових частин, що розформовуються, а також орденів та грамот до них на тимчасове зберігання до Національного військово-історичного	Архів НВІМ України. Док. фонд. 1 арк.

Продовження дод. Ж

1	2	3
	музею України» №335/327-т від 01.10.2013	
27.	Наказ начальника ЦМЗСУ «Про затвердження Інструкції по організації обліку музейних фондів у Центральному музеї Збройних Сил України та філіях» від 21.01.2009	Архів НВІМУ. Док. фонд. 51 арк.
28.	Протокол Науково-методичної ради НВІМУ щодо затвердження «Інструкції з музейного обліку, зберігання та використання пам'яток державної частини музейного фонду України» від 29.09.2011	Архів НВІМУ. Док. фонд. 74 арк
29.	Наказ начальника НВІМУ «Про затвердження Положення про фондово-закупівельну комісію від 30.11.2011	Архів НВІМУ. Док. фонд. 3 арк.

* Джерело: сформовано за результатами дослідження.

**Науково-просвітницька діяльність головної музейної установи ЗС України
та її філій з 1995 по 2013 рік***

№ з/п	Назва заходу	Дата проведення
1	2	3
Проведення семінарів і конференцій стосовно методики діяльності військово-історичних музейних утворень ЗС України		
1.	Науково-практична конференція «Організація діяльності, напрямки й перспективи розвитку військових музеїв та музеїв (кімнат) бойової (трудова) слави у ЗС України»	30 травня 2002 року
2.	Конференція-круглий стіл «Проблеми розвитку воєнно-історичної науки в сучасних умовах»	червень 2003 року
3.	Науково-практичний семінар «Основні проблеми діяльності Центрального музею Збройних Сил України»	грудень 2004 року
4.	Науково-практичний семінар «Проблеми науково-дослідної роботи в Центральному музеї Збройних Сил України»	січень 2006 року
5.	Навчально-методичний семінар «Методика планування та організація проведення в позаурочний час заходів з військово-патріотичного виховання шкільної молоді»	грудень 2006 року
6.	Семінар «Патріотичне виховання молоді у шкільний і позашкільний час»	жовтень 2007 року
7.	Науково-практичний семінар «Музейна справа в Україні. Військовий аспект»	січень 2007 року
8.	Науково-практичний семінар «Актуальні проблеми розвитку символіки у Збройних Силах та інших військових формуваннях України»	2008 рік
9.	Науково-практичний семінар «Діяльність Центрального музею Збройних Сил України як головного військового музею в дослідженні і збереженні пам'яток військової історії України»	січень 2009 року
10.	Науково-практична конференція «Діяльність військово-історичних музеїв у сучасному культурно-інформаційному просторі»	25 лютого 2010 року, м. Київ
11.	Науково-практична конференція «Актуальні проблеми національної безпеки та шляхи їх вирішення»	20 грудня 2011 року, м. Київ
Проведення наукових конференцій із циклу досліджень військової історії регіонів України		
12.	Всеукраїнська історико-краєзнавча наукова конференція «Минуле і сучасне Волині та Полісся. Сторінки воєнної історії краю»	25 березня 2009 року, м. Луцьк
13.	Всеукраїнська наукова військово-історична конференція «Воєнна історія Поділля та Буковини»	26 листопада 2009 року, м. Кам'янець-Подільський
14.	Всеукраїнська наукова військово-історична конференція «Воєнна історія Галичини та Закарпаття»	15 квітня 2010 року, м. Львів

Продовження дод. 3

1	2	3
15.	Всеукраїнська наукова військово-історична конференція «Воєнна історія Сіверщини та Слобожанщини»	15 грудня 2010 року, м. Харків
16.	Міжнародна наукова конференція «Україна у Другій світовій війні: джерела та інтерпретації» спільно з Меморіальним комплексом «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років»	27 квітня 2010 року, м. Київ
17.	Всеукраїнська наукова військово-історична конференція «Воєнна історія Наддніпрянщини та Донщини»	25 травня 2011 року, м. Дніпропетровськ
18.	Всеукраїнська наукова військово-історична конференція «Воєнна історія Північного Причорномор'я і Таврії»	6, 7 жовтня 2011 року, м. Севастополь
19.	Всеукраїнська наукова військово-історична конференція «Воєнна історія Середньої Наддніпрянщини»	15 березня 2012 року, м. Київ
20.	Міжнародна наукова військово-історична конференція «Холодна війна: історія та уроки (1946–1991 рр.)»	4,5 жовтня 2012 року, м. Севастополь
21.	Всеукраїнська наукова військово-історична конференція «Воєнна історія України. Регіони Волинь та Полісся»	25, 26 квітня 2013 року, м. Рівне
22.	Міжнародна наукова військово-історична конференція «Кримська війна»: історія та уроки (1853–1856 рр.)»	27, 28 вересня 2013 року, м. Севастополь
Заходи, які організували та в яких узяли участь співробітники НВІМУ		
23.	Науково-практична конференція «Перша Українська Дивізія Української національної Армії: історія створення та національно-політичне значення»	20-21 вересня 2000 року, м. Львів
24.	Робота круглого столу, присвяченого 60-річчю УПА	2002 рік
25.	Науково-практична конференція «Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні»	травень 2002 року
26.	Науково-практична конференція «Підводні археологічні дослідження в Північному Причорномор'ї»	травень 2003 року
27.	Всеукраїнська науково-практична конференція «Український технічний музей: історія, досвід, перспективи»	травень 2006 і 2012 років
28.	Науково-практична конференція «Військово-історичні музеї в сучасному інформаційному суспільстві – збереження традицій та інновації»	грудень 2009 року, м. Москва, РФ
29.	Науково-практична конференція «Локалізація місця Синьоводської битви 1362 року: Синюха чи Снивода»	вересень 2011 року
Інші наукові здобутки НВІМУ		
30.	Участь у розробці Директиви начальника Генерального штабу ЗС України «Про організацію діяльності Музею Збройних Сил України» від 09.11.1995 №ДГШ-54. ГДАМОУ. Ф. 3697. Оп. 21964. Спр. 3. Арк. 191	1995 рік

Продовження дод. 3

1	2	3
31.	Участь у розробці Наказу Міністра оборони України «Про затвердження Положення про Центральний музей Збройних Сил України» від 12.09.1996 №260. <i>ГДАМО України</i> . Ф. 3697. Оп. А1П. Спр. 1437. Арк. 43–58.	1996 рік
32.	Підготовка і затвердження 20 квітня 1996 року Наукової концепції діючої експозиції і тематико-експозиційного плану по 4 розділах: 1. Родовід Української армії, у якому сплановано висвітлити історію княжої доби, козацького війська, української частини в складі імперій і військової формування в Україні в 1917–1920 роках. 2. Військові формування в Україні в добу Визвольних змагань 1917–1920 рр. 3. Розвиток військової справи на теренах України (1921–1991 рр.). 4. Проголошення незалежності України і розбудова Збройних Сил України та їх діяльність на сучасному етапі.	1996 рік
33.	Науковцями МЗСУ, у співпраці з художником О. Руденко та старшим науковим співробітником Інституту історії Національної академії наук України кандидатом історичних наук К. Гломоздою, відпрацьовані проекти знаків класної кваліфікації для генералів, офіцерів (крім Військово-Повітряних сил) і прапорщиків, військовослужбовців строкової служби, а також – знаки «Відмінник Збройних Сил України» і «Командир корабля».	1997 рік
34.	Науковці МЗСУ розробили нарукавний знак для військовослужбовців центрального апарату Міністерства оборони України та Генерального штабу Збройних Сил України.	1997 рік
35.	Підготовка Директиви Міністра оборони України «Про передачу частини фондів військового містечка №50 у м. Києві до ЦМЗСУ» від 22.09.1997 №Д-26. <i>ГДАМОУ</i> . Ф.3697. Оп. А1П. Спр. 1692 «Директиви Міністра оборони України (копії)». Арк. 65.	1997 рік
36.	Карпов В. Пленники Сталина. Сибирское интернирование японской армии. 1945–1956 гг. Киев; Львов. 1997. 326 с.	1997 рік
37.	Участь у розробці Директиви Міністра оборони України щодо реформування Музею Збройних Сил України у Центральний музей Збройних Сил України від 26.01.1998 № 115/1/033. <i>ГДАМОУ</i> . Ф. 3755. Оп. 45967. Спр. 9–11 «Директива Міністра оборони України № 115/1/033» у 3 т. ДСК.	1998 рік
38.	Попередню Наукову концепцію від 20.04.1996 уточнено і додатково введено розділ	1998 рік

Продовження дод. 3

1	2	3
	«Дослов'янський період розвитку військової справи в Україні (V ст. до н.е. – III ст. н.е.)».	
39.	Карпов В. В. Військова символіка України. Науковні знаки (1992–1999 рр.) : [каталог науковних знаків з фондів Центрального музею Збройних сил України]. Київ : ЦМЗСУ, 1999. 86 с.	1999 рік
40.	Підготовка тексту оглядової екскурсії по місту Києву	1999 рік
41.	Військове будівництво в Україні в ХХ столітті: історичний нарис, події, портрети : історичний нарис / за заг. ред. О. І. Кузьмука. Київ : Ін Юре, 2001. 448 с. (Чичкань І. В. 7 глава).	2001 рік
42.	Участь у розробці Наказу Міністра оборони України «Про затвердження Цільової програми підтримки і розвитку культури в Збройних Силах України» від 15.08.2001. № 277. ГДАМО України. Ф. 3697. Оп. А1П. Спр. 1492. Арк. 178–186.	2001 рік
43.	Карпов В. Бойовий прапор сучасної Української армії. <i>Військово-історичний альманах</i> . 2001. Ч. 1(2)	2001 рік
44.	Участь у розробці Наказу Міністра оборони України «Про затвердження Положення про організацію діяльності військових музеїв та музеїв (кімнат) бойової (трудої) слави у Збройних Силах України» від 06.03.2002. № 95. ГДАМОУ. Ф. 3697. Оп. А1П. Спр. 1497. Арк. 168–202.	2002 рік
45.	Карпов В. Військово-морська символіка України в науковних знаках. <i>Військово-історичний альманах</i> . 2003. Ч. 1(6)	2003 рік
46.	Карпов В. В., Табачник Д. В. Українська військова символіка. Вид. 1-ше (вид. ЦМЗСУ)	2004 рік
47.	Карпов В. Пропам'ятний нагрудний знак «10 років повітряній розвідці». <i>Військово-історичний альманах</i> . 2004. Ч. 2 (9)	2004 рік
48.	Україна в полум'ї війни 1941–1945 : колективна монографія / П. П. Панченко, І. В. Чичкань, В. І. Горелов [та ін.]. Київ : Україна, 2005. 560 с.	2005 рік
49.	Карпов В. Розроблення арматурі до одностроїв військовиків Збройних Сил України. <i>Військово-історичний альманах</i> . 2005. Ч. 1(10)	2005 рік
50.	Карпов В. В., Табачник Д. В. Українська військова символіка. Вид. 2-ге, доп. й перер. Київ : Либідь. 2006. 264 с.	2006 рік
51.	Карпов В. В., Чичкань І. В. Військовий флот: від античності до середньовіччя: коротка ілюстрована історія. Київ : ЦМЗСУ, 2006. 80 с.	2006 рік
52.	Скрябін О. Перехідні вимпели Міністра оборони України. <i>Військово-історичний альманах</i> . 2006. Ч. 1(12). С. 154–159	2006 рік
53.	Карпов В. В. Музейна справа у Збройних Силах України (1996–2006). Київ : НВІМУ, 2007. 96 с.	2007 рік

Закінчення дод. 3

1	2	3
54.	Карпов В. В., Табачник Д. В. Військова символіка держави. Київ : Либідь, 2007. 298 с.	2007 рік
55.	Карпов В. В. Військові прапори України. Київ : ЦМЗСУ, 2007. 56 с.	2007 рік
56.	Карпов В. Заохочувальні відзнаки Головного управління розвідки Міністерства оборони України. <i>Військово-історичний альманах</i> . 2007. Ч. 2(15)	2007 рік
57.	Чичкань І. В., Баята Л. В. Військова слава України : серія військово-історичних календарів (вид. ЦМЗСУ)	2008 рік
58.	Карпов В. В., Чичкань І. В. Українська звитяга: козацька доба. Київ : ЦМЗСУ, 2009. 136 с.	2009 рік
59.	Виховна робота у Збройних Силах України : підручник / [А. О. Кобзар, О. В. Копаниця, В. М. Грицюк, В. В. Карпов, В. І. Горелов та ін.] ; за заг. ред. Б. П. Андресюка. Чернівці : Місто, 2011. 408 с.	2011 рік
60.	Розробка пропозицій до Наказу Міністра оборони України «Про затвердження Програми військово-патріотичного виховання у Збройних Силах України на 2012–2017 роки та Перспективного плану реалізації Програми військово-патріотичного виховання у Збройних Силах України на 2012–2017 роки» від 11.01.2012 № 14. URL: https://www.mil.gov.ua/diyalnist/vijskovo-patriotichna-robota/normativno-pravova-baza-vijskovo-patriotichnogo-vihovannya/nakaz-ministra-oboroni-ukraini-%E2%84%96-14.html (дата звернення: 19.01.2021)	2012 рік
61.	Підготовка пропозицій до Закону України «Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України» від 24.03.1999 № 548-XIV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/548-14#top (дата звернення 09.01.2021)	2012 рік
62.	Музезознавство : словник базових термінів / укладач-упорядник Л. М. Міненко ; за заг. ред. к. і. н., полковника В. В. Карпова. Київ : Фенікс; НВІМУ, 2013. 152 с.	2013 рік

* Джерело: сформовано з використанням [44–61; 79; 201–203; 206; 213; 223, 239; 263].

**Соціально-відомчо-комунікаційні заходи
головної музейної установи ЗС України з 1995 по 2013 рік***

№ з/п	Назва заходу – короткий опис	Дата проведення
1	2	3
1.	Крещанов А., Гераймович С. Коростенський укріпрайон №5: розкрито історію будівництва командного пункту і подано загальне уявлення про укріпрайон	2008 рік
2.	Карпов В., Табачник Д. Військова символіка держави: висвітлено історичні передумови виникнення військової символіки незалежної України, розкрито тему зародження і розвитку символіки збройних формувань держави в новітній період, розглянуто питання розвитку й становлення військового прапорництва, української фалеристики, символіки Збройних Сил України, Внутрішніх військ Міністерства внутрішніх справ України, Державної прикордонної служби України, Служби безпеки України і Міністерства України з надзвичайних ситуацій та ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи	2008 рік
3.	Кравцевич-Рожнецький В., Панасенко В. Украинские военные знаки отличия первой половины XX века: досліджено державні знаки розрізнення, фалеристику українських частин, з'єднань та армій, а також знаки українських воєнних громадських організацій, сформованих в еміграції після Першої і Другої світових воєн	2009 рік
4.	Голушка М. КГБ Украины. Последний председатель: представлені записки є особистим свідомством працівника органів державної безпеки	2009 рік
5.	Клименко О. Крізь вогонь і сльози: фотоальбом: присвячений миротворчій діяльності українських військовослужбовців	2010 рік
6.	Литвин С. Нагрудні кваліфікаційні знаки України: у книзі систематизовано й проілюстровано відзнаки міністерств й відомств України	2010 рік
7.	Презентація видань благодійної організації «Фонд ветеранів військової розвідки» (2010 р.): – Ярухін Ю. Військові розвідники. 1918–1945 рр.: біографічний довідник; – Березняк Є., Марченко М. Євген Березняк розповідає. Спогади майора Вихора; – Кузьмін М. Афганістан. Записки начальника розвідки 201 мсд; – Ювілейне видання НВІМУ «Військово-історичного альманаху»: за 10 років вийшло 20 номерів. У журналі друкували дослідження з вітчизняної воєнної історії від стародавньої доби до сьогодення	2010 рік
8.	Презентація ряду книг науково-популярного проекту «Українська мілітарна історія» – кілька серій книг, які знайомлять читача з воєнними кампаніями, що розгорталися на території сучасної України від найдавніших часів до XX ст., історією армій, озброєнь і фортифікаційних споруд (НВІМУ спільно з Інформаційно-аналітичною агенцією «Наш час»)	2010 рік
9.	Клочко В., Козименко А. Наш недавний бронзовий век: книга-альбом: представлено художні фото предметів, каталог колекції, наукові дослідження предметів і новий погляд на історію давньої металургії України	2011 рік

Закінчення дод. И

1	2	3
10.	Алещенко В. Імідж Збройних Сил України: теорія і практика формування: монографія – наукова праця, підготовлена до 20-ї річниці Збройних Сил України	2011 рік
11.	Филь А. Отважные люди: Летопись войны – це книга, що розповідає про багаторазових кавалерів найпочеснішої в солдатському середовищі нагороди – медалі «За відвагу»	2011 рік
12.	Рыбак М. Создание и развитие системы подготовки офицерских кадров для флота (1918–1988 гг.): викладено систематизовані дані про розвиток мережі військово-морських закладів освіти в Радянському Союзі протягом сімдесяти років минулого століття	2011 рік
13.	Филь А., Лекарь С. Герой Советского Союза. Беседы. В 2-х т.: книгу присвячено 80-річчю заснування звання Героя Радянського Союзу	2013 рік

* Джерело: сформовано з використанням [56–59; 61].

Проект перспективного розвитку філій ЦМЗСУ – Волинський регіональний музей українського війська та військової техніки, Музею Ракетних військ стратегічного призначення, Військово-морського музейного комплексу «Балаклава» станом на 2009 рік*

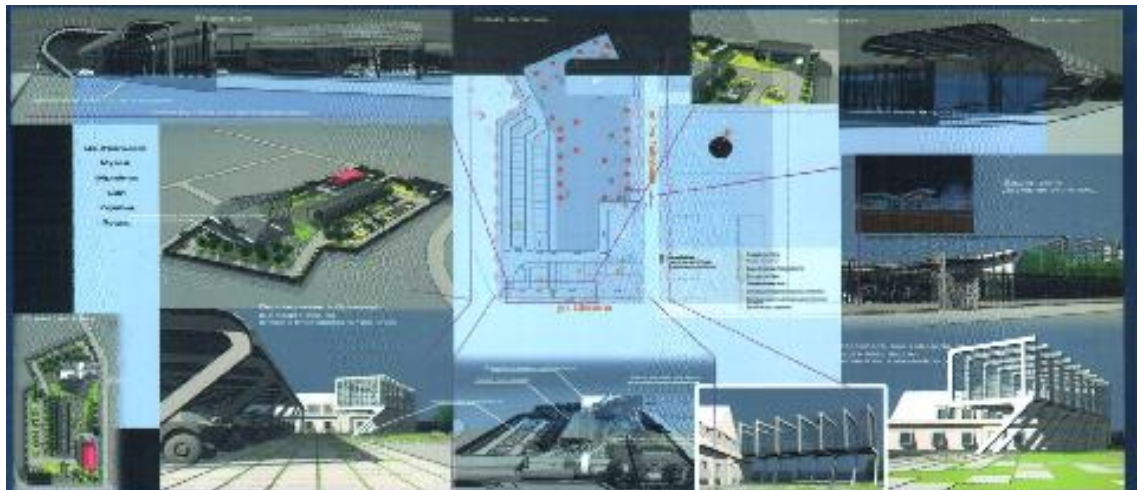

Рис. І.1.

Рис. І.2.

Рис. І.3.

*Джерело: сформовано з використанням [77].

**Військові музейні утворення Збройних Сил України
станом на 31 грудня 2012 року***

№ з/п	Структурний підрозділ ЗС України та / або назва музейного утворення
1	2
1.	Сухопутні війська Збройних Сил України
1.1.	Музей бойової слави 30 Гвардійської Новоград-Волинської Рівненської Червонопрапорної ордена Суворова II ст. танкової дивізії (військова частина (в/ч) А0409)
1.2.	Музей бойової слави 26 абр (в/ч А3091)
1.3.	Музей бойової слави 72 Гвардійської Красноградської, Червонопрапорної, Київської механізованої бригади (в/ч А2167)
1.4.	Музей бойової слави 1 Чернігівської окремої гвардійської танкової бригади (в/ч А1815)
1.5.	Музей бойової слави 13 АК (в/ч А1671)
1.6.	Музей бойової слави 128 окремої механізованої бригади (в/ч А1556)
1.7.	Музей бойової слави 51 омбр (в/ч А2331)
1.8.	Музей бойової слави 17 гвардійської танкової, Криворізької, орденів Червоного Прапора і Суворова дивізії (в/ч А3283)
1.9.	Музей бойової слави військової частини 19 рбр (в/ч А4239)
1.10.	Музей бойової слави 169 НЦ КСВ (в/ч А0665)
1.11.	Музей історії Військової академії (м. Одеса)
1.12.	Музей Академії Сухопутних військ
1.13.	Музей бойової слави Гвардійського ордена Червоної Зірки факультету військової підготовки імені Верховної Ради України Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»
1.14.	Кімната Бойової Слави 93 окремого Ясського лінійно-вузлового полку зв'язку (в/ч А1735)
1.15.	Кімната бойової слави 24 омбр (в/ч А 0998)
1.16.	Кімната бойової слави 11 артилерійської бригади (в/ч А1769)
1.17.	Кімната бойової слави 55 окремого лінійно-вузлового полку зв'язку (в/ч А1761)
1.18.	Кімната бойової слави 703 інженерного полку (в/ч А3817)
1.19.	Кімната бойової слави 91 інженерного полку (в/ч А0563)
1.20.	Кімната бойової слави 107 артилерійського полку (в/ч А1546)
1.21.	Кімната бойової слави 11 оп АА (в/ч А1604)
1.22.	Кімната бойової слави 169 пртб (в/ч А1405)
1.23.	Кімната бойової слави 8 оп СпП (в/ч А0553)
1.24.	Кімната бойової слави РЦ РЕР «Захід» (в/ч А0508)
1.25.	Кімната бойової слави окремого центру (в/ч А2042)
2.	Повітряні сили Збройних Сил України
2.1.	Військово-історичний музей ПС ЗСУ
2.2.	Музей Харківського університету Повітряних сил імені Івана Кожедуба
2.3.	Музей бойової та трудової слави в/ч А0704 (м. Васильків)
2.4.	Музей в/ч А 0156
2.5.	Музей історії в/ч А3769 (м. Гайсин)
2.6.	Кімната бойової слави в/ч А2656
2.7.	Кімната бойової слави гвардійської «Севастопольсько-Феодосійської» зенітної ракетної частини (в/ч А4489)
2.8.	Кімната бойової слави в/ч А4515

Продовження дод. І

1	2
2.9.	Кімната бойової слави в/ч А1620
2.10.	Кімната бойової слави в/ч А2800
2.11.	Кімната бойової слави в/ч А2171
2.12.	Кімната бойової слави в/ч А2183
2.13.	Кімната бойової слави в/ч А4465
2.14.	Кімната бойової слави в/ч А0800
2.15.	Кімната бойової слави в/ч А1215
2.16.	Кімната бойової слави в/ч А1356
2.17.	Кімната бойової слави в/ч А1451
2.18.	Кімната історії в/ч А1880
2.19.	Кімната бойової слави в/ч А2860
2.20.	Кімната бойової слави в/ч А4608
2.21.	Кімната бойової слави в/ч А2673
2.22.	Кімната історії в/ч А4623
2.23.	Кімната історії в/ч А0780
2.24.	Кімната історії в/ч А4324
3.	Військово-Морські сили Збройних Сил України
3.1.	Музей історії Академії ВМС ім. П. С. Нахімова
3.2.	Музей військ зв'язку ВМС ЗС України
3.3.	Музей бойової слави 126 Горлівської дивізії та Музей пам'яті і слави воїнів-інтернаціоналістів
3.4.	Кімната бойової слави в/ч А2506
3.5.	Кімната бойової слави в/ч А2320 (позаштатна)
4.	Головне управління розвідки Міністерства оборони України
4.1.	Музей історії воєнної розвідки України
4.2.	Кімната бойової слави в/ч А2798
4.3.	Кімната бойової слави в/ч А2299
4.4.	Кімната бойової слави Воєнно-дипломатичної академії
5.	Військово-медичний департамент Міністерства оборони України
5.1.	Кабінет історії військової медицини Національного військово-медичного клінічного центру «Головний військовий клінічний госпіталь»
5.2.	Музей Військово-медичного клінічного центру Західного регіону
6.	Департамент військової освіти та науки Міністерства оборони України
6.1.	Народний музей бойової слави Житомирського військового інституту імені С. П. Корольова Державного університету телекомунікацій
6.2.	Кімната історії Київського лицю ім. І. Богуна
7.	Військово-історичний музей Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського
8.	Війська зв'язку Збройних Сил України
8.1.	Музей військ зв'язку
8.2.	Музей Військового інституту телекомунікацій та інформатизації імені Героїв Крут
9.	Воєнно-історичний музей 58 Будинку офіцерів Головного управління по роботі з особовим складом ЗС України
10.	Національний військово-історичний музей України
10.1.	Національний військово-історичний музей України (м. Київ)
10.2.	Волинський регіональний музей українського війська та техніки (м. Луцьк)

Закінчення дод. І

1	2
10.3.	Музей ракетних військ стратегічного призначення (м. Первомайськ)
10.4.	Військово-морський музейний комплекс «Балаклава» (м. Севастополь, АР Крим)
10.5.	Військово-морський музей України (м. Севастополь, АР Крим)
10.6.	Меморіальний комплекс «Пам'яті героїв Крут» (с. Пам'ятне, Борзнянський район, Чернігівська обл.)
10.7.	Музей «Герої Дніпра» (м. Івано-Франківськ)

*Джерело: сформовано з використанням [3; 4].

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ

NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF UKRAINE

ІНСТИТУТ
УКРАЇНСЬКОЇ МОВИINSTITUTE
OF THE UKRAINIAN LANGUAGE01001, м. Київ, вул. М. Грушевського, 4,
тел.: (+38044) 279-1885, факс: (+38044) 279-5619,
e-mail: ukrmov@gmail.com4, Hrushevsky Str., Kyiv, 01001, Ukraine,
tel.: (+38044) 279-1885, fax: (+38044) 279-5619,
e-mail: ukrmov@gmail.com№ 307/ 313«18» Вересня 2020 р.Аспірантці Національної академії
керівних кадрів культури та
мистецтв (м. Київ)
Л.М. Міненко

Шановна Людмило Миколаївно!

На Ваш запит від 11 серпня 2020 р. (вх. № 183) стосовно визначення понять термінів *інституціональний* і *інституційний* відповідаємо таке.

Слова-синоніми *інституціональний* і *інституційний* походять від іменника *інституція* і мають значення: 1) пов'язаний із суспільними інститутами; 2) офіційно встановлений і закріплений у своєму суспільному статусі. Цими термінами послуговуються у сфері економіки, фінансів, політики, державного управління, соціології, права та ін.: *інституціональний / інституційний механізм, інституціональний / інституційний рівень професійної діяльності, інституціональний / інституційний підхід, інституціональний / інституційний захист національних інтересів, інституціональна / інституційна теорія, інституціональна / інституційна підтримка кіновиробництва, інституціональне / інституційне середовище*. У термінологічних сполученнях на зразок *інституціональний інвестор* (на позначення юридичної особи), *інституціональний репозитарій* (на позначення електронного архіву) вживають слово *інституціональний* (чи синонім *інституційний*).

Закінчення дод. Й

Слово *інституціональний* кодифіковано в словниках сучасної української мови. Також у текстах функціонують складні терміни з компонентом *інституціонально*: *інституціонально-правовий*, *інституціонально-конвергентний*, *інституціонально-соціологічний*, *інституціонально-функціональний*.

Отже, доцільно послуговуватися терміном *інституціональний*.

Відповідь підготувала старший науковий співробітник, кандидат філологічних наук І. А. Самойлова.

Директор Інституту
доктор філологічних наук, професор

П. Ю. Гриценко

**Перелік найвагоміших надходжень до фондів НВІМУ,
що сформували колекцію музейних предметів загальнодержавного значення
станом на 31 грудня 2013 року***

№ з/п	Назва тематичної групи: найменування предметів	Рік включення до основного фонду
1	2	3
1.	Музейні предмети стародавньої історії на теренах України (предмети кам'яної доби і часів трипільської культури) (IX–II ст. до н.е.): кам'яний ніж; ручне рубило; кам'яні сокири; кремнієві наконечники; скребки; вістря стріл; крем'яні серпи; кераміка трипільської культури тощо	2001 2002 2004
2.	Холодна зброя і предмети періоду домінування кочовиків (кімерійців, скіфів, сарматів та інших племен) (VIII–II ст. до н.е.): мечі-акінаки; наверхі списів; сарматський залізний меч; аланські кинджали; скіфські бронзові дзеркала; пастове намисто; тригранні та трилопатеві вістря стріл; деталі кінської вузди; кімерійські та скіфські псалії; кільця від кінської упряжі; кістяні наконечники	2002
3.	Предмети, що підтверджують присутність римських легіонерів на теренах України (VII–V ст. до н. е.): римський якір; якірний камінь римської трієри; бронзові дзеркала; римський дротик; фрагменти римської шпори	2006
4.	Холодна зброя бронзової доби (III тис. – XII ст. до н.е.): бронзові кельти; вислообушна сокира; бронзові наконечники (скіфський і кімерійський); бронзовий ніж	2006
5.	Холодна зброя і предмети періоду Київської Русі (IX–XIII ст.), доби Середньовіччя (V–XVI ст.), козацької доби (XV–XVII ст.), доби Руїни (XVIII ст.): бойові сокири; ножі; мечі; зразки татарських шабел і фашинних ножів; пернач; бойовий протазан; алебарда й арбалетні болти; поясний гак; ножиці; замок; ювелірний пінцет; пряжки із заміни кресала; вудила; стремена; вироби з бронзи (кістені, булави, підвіски-амулети, деталі мечів і шабел); мушкет; підставка під гармату; наконечники списів; казан мідний; кухлі козацькі; люльки козацькі тощо	2001 2002 2003 2006
	Музейні предмети, що свідчать про воєнні події і належали історичним постатям воєнної історії України в період з XIX до початку XX століття	
6.	Речовий комплекс Павла Скоропадського – гетьмана Української держави в період з квітня по грудень 1918 року (документи: повний послужний список П. Скоропадського; договір П. Скоропадського з таємним радником П. Черновим від 25.05.1907; військова форма одягу Конвою Гетьмана України Павла Скоропадського – кинджал партизанський, реконструкція погон; німецький Орден Червоного Орла (орден на стрічці, зірка ордена), яким Кайзер Вільгельм II нагородив П. Скоропадського (1918); подарунок П. Скоропадському від сім'ї Ковальових з Конго; ніж для розрізання паперу, подарунок П. Скоропадському від головнокомандувача Фінської армії маршала К. Г. Маннергейма)	1998

Продовження дод. К

1	2	3
7.	Холодна зброя: кинджал артилерійський (типу бебут) 1914 р.; парадний офіцерський палаш виробництва Швейцарії початку ХХ ст.; німецький парадний кинджал підрозділів СС зразка 1939 р. тощо	2001 2010
8.	Вогнепальна зброя: пістоль середини ХІХ ст.; пістолет «Браунінг»; ядра, кулі та ін. речі періоду Кримської війни (1853–1856); 76 мм гірська гармата зразка 1938 р.; 76 мм гармата системи Дендера зразка 1914–1915 рр.; 8 мм кулемет «Шварцлозе» (Австрія) тощо	2000 2001 2002 2005
9.	Зразки рухомого майна, що могли використовувати для військових потреб, а також побутові речі: авіаційний пропелер від австро-угорського літака (передала до музею представник Спільки любителів авіації м. Відня (Австрія) фрау В. Брукмюллер); тачанка поч. ХХ ст.; гусарський ківерний знак Австро-Угорської армії періоду Першої світової війни; дерев'яний кухоль; ціп; колеса від господарського (або чумацького) воза; різьблене ярмо	2001 2003 2006 2008
	Музейні предмети, що свідчать про воєнні події і належали історичним постатям воєнної історії України в період Другої світової війни (1939–1945 рр.) і повоєнний час	
10.	Військова техніка: середній танк вермахту Т-III; американський танк «Шерман»; бойові розвідувальні машини періоду війни; танкова техніка; зенітні установки тощо	1996 2010
11.	Вогнепальна зброя: пістолети системи Маузер, Вальтер, Парабелум, Стар-Б, Кольт, Радом; пістолет-кулемет Судаєва-43; пістолети-кулемети Томпсон; гвинтівки Росса і Росса-Енфільда; карабіни Маузер 98 К; кулемети МГ-42, ЗМГ-43 тощо	2005
12.	Предмети періоду підготовки і роботи виставки «Трофеї Червоної Армії»: німецькі бочки і каністри для пального зразка 1941–1943 рр.; карти Ново-Петрівець, Києва і Київської області зразка 1932 р.; частина трофейної німецької тканини захисного кольору; радіостанція і радіоприймач системи «Телефункен»; танкова паяльна лампа; німецькі журнали 1942–1943 рр. «Der Adler»	2005
13.	Речовий комплекс Леоніда Кожухова – генерал-полковника артилерії Київського військового округу: документи; особисті речі	2000
14.	Речовий комплекс Івана Герасимова – генерала армії, командувача військ КВО в 1975–1983 роках: особисті речі	2004
15.	Речовий комплекс Олександра Покришкіна – маршала авіації, тричі Героя Радянського Союзу, командувача Київської армії військ ППО СРСР в 1959–1961 роках, командувача 8-ї окремої армії військ ППО – заступника командувача військ Київського військового округу по військах протиповітряної оборони в 1961–1968 роках: китель; особисті речі; книги	2004
16.	Речовий комплекс Михайла Кирпоноса – генерал-полковника, командувача Південно-Західного фронту СРСР у Другій світовій війні із червня по вересень 1941 року: газета «Правда» від 23.02.1941; газета «Красная Армия» від 09.05.1941; блокнот командувача КОВО; запрошення №2160 на засідання Виконавчого комітету Київської міської ради; перепустка № 1 на засідання Пленуму ЦК КП/б/У; перепустка №795 на засідання міськпартактиву м. Києва; портфель штабний; шпори кавалерські; ремінь офіцерський	1995

1	2	3
17.	Речовий комплекс Василя Кука – останнього командира УПА в 1950–1954 роках: фото; документи; картини; книги із власної бібліотеки; подарунки; речі особистого користування – усього 253 предмети	2007
	Колекція військової техніки та озброєння Збройних Сил України	
18.	Зразки української зброї власної розробки, передані Конструкторським бюро спецтехніки протягом 1998–2000 рр. (15 зразків), а також 10 одиниць іншої зброї (серед яких: 9 мм пістолет ППМ; 9 мм пістолет ПП «Ельф»; 5,45 автомат АКС-74; 5,45 автомат АК-74); металева каска і захисна форма одягу ЗС України	2000
19.	Колекція зразків патронів і боєприпасів , приведених до стану музейного зберігання, що надходили за нарядами з військових частин	2010 2011
20.	Зразки інженерного майна: міношукачі ІМП-2, «Вереск», «МІВ» тощо	2011
21.	Елементи зенітного ракетного комплексу дальнього радіуса дії: пускова установка 5П72В; ракета 5В21 тощо	2011
22.	Предмети зенітно-артилерійського озброєння: 57 мм зенітна гармата С-60; 120 мм міномет ПМ-120; 37 мм АЗГ зразка 39 року; 14,5 мм ЗПУ-2 (неповна комплектація); 14,5 мм зенітна установка ЗУ-2 (неповна комплектація)	2013
	Речові комплекси воєначальників сучасності	
23.	Леоніда Кравчука – першого Президента України в 1991–1994 роках: шабля; кортик; бінокль	1998
24.	Костянтина Морозова – першого Міністра оборони України в 1991–1993 роках: форма одягу; власноручні ескізи і пропозиції до розробки форми одягу військовослужбовців ЗС України; пістолет ПМ; дві шаблі, куртка, сувенір у вигляді годинника-пропелера; особиста нагородна зброя (9 мм пістолет АПС); мисливська рушниця (Туреччина); низка подарунків і сувенірів від різних іноземних делегацій; військово-історична література; нагрудні знаки; унікальні фотографії з особистого архіву періоду 1991–1993 рр.	1996 2002 2006 2009
25.	Віталія Радецького – генерала армії України, Міністра оборони України в 1993–1994 роках: форма одягу; особисті речі	1996 1999
26.	Валерія Шмарова – доктора технічних наук, професора, Міністра оборони України в 1994–1996 роках: форма одягу	1996
27.	Георгія Живиці – генерал-лейтенанта, першого начальника Головного штабу Збройних Сил України в 1991–1992 роках: кітель; особисті речі	2000
28.	Володимира Безкоровайного – віце-адмірала ВМФ України, командувача Військово-Морських сил України в 1993–1996 роках: морський кітель	2001
29.	Віктора Банних – генерал-полковника, Державного секретаря Міністерства оборони України: передав до музею Статут залогової служби, затверджений Головним отаманом Армії УНР С. Петлюрою і виданий у Львові 1921 року	2003
30.	Івана Свида – начальника Генерального штабу ЗС України у 2009–2010 роках, генерала армії України: кітель; подарунковий 9 мм пістолет «Форт»	2010
31.	Василя Собкова – генерал-полковника, командувача Сухопутних військ ЗС України в 1994–1998 роках: кітель; сувенірні речі	2010

Продовження дод. К

1	2	3
32.	Олександра Стеценка – генерал-полковника, командувача Військ ППО України в 1996–2000 роках: кітель; зразки власних розробок знаків класної кваліфікації Військ ППО і Сухопутних військ ЗС України	2010
33.	Володимира Шкідченка – генерала армії України, Міністра оборони України у 2003–2006 роках: передав до музею моделі літаків АН-70, Су-27, підводного човна «Запоріжжя», катера «Морська охорона»; сувенірні речі, брошури і книги	2003 2004
34.	Олексія Проценка – генерал-лейтенанта, колишнього начальника Головного управління виховної роботи МО України: шинель генерал-майора радянського зразка	2004
35.	Івана Морозова – генерал-полковника, командувача військ Одеського військового округу в 1986–1992 роках: форма одягу; фотографії; документи	2004
36.	Миколи Забілого – генерал-лейтенанта, військового коменданта м. Києва в 1983–1997 роках: кітель	2004
37.	Михайла Лопатіна – генерал-полковника, кандидата військових наук, командувача Сил ППО України в 1992–1996 роках: кітель	2005
38.	Євгена Лупакова – капітана I рангу, голови Київської організації Спільки офіцерів України в 1995–2007 роках: передав до музею колекцію прапорів ВМС ЗС України періоду 1990-х років	2005
39.	Анатолія Гриценка – полковника запасу, кандидата технічних наук, Міністра оборони України з 2005 по 2007 рік: ручка «Паркер», якою підписано Угоду про створення Координаційної колегії в межах діяльності Ради міністрів оборони країн Південно-Східної Європи, а також копії документів; низка пам'ятних знаків від різних військових делегацій і фотографії	2005 2006
40.	Анатолія Лопати – генерал-полковника, начальника Головного (з 1994 р. Генерального) штабу України в 1993–1996 роках: власноручні ескізи та пропозиції до розробки форми одягу військовослужбовців ЗС України; цінні особисті речі; зразки холодної зброї; подарункові плакати; головний убір іноземного зразка (Куба) з дарчим написом	1996 1998 2010 2011
41.	Юрія Єханурова – Міністра оборони України з 2007 по 2009 рік: сувеніри; пам'ятні знаки; книги, отримані під час візитів іноземних військових делегацій	2008
42.	Віктора Муженка – генерал-майора, командира 8-го ордена Червоного Прапора армійського корпусу у 2010 році: нарукавні знаки; польова форма одягу	2010
43.	Віктора Алещенка – генерал-майора, заступника начальника Генерального штабу Збройних Сил України у 2010 році: вимпели; подарункові сувеніри	2010
44.	Володимира Паська – генерал-лейтенанта, доктора медичних наук, професора, заступника Міністра оборони України в 1996–2003 і 2005–2006 роках: власні видання військово-історичної тематики	2011
45.	Сергія Попка – генерал-майора, командира 7-ї окремої механізованої бригади у 2004–2005 роках: форма одягу українського миротворчого контингенту з Іраку	2011
46.	Олександра Кузьмука – генерала армії України, кандидата військових наук, двічі Міністра оборони України в 1996–2001 та 2004–2005 роках: фотографії з особистого архіву; прапор Міністра Оборони, виготовлений 1996 року;	2001 2002 2004

1	2	3
	мініатюра прапора Українсько-польського миротворчого батальйону; власна пластикова картка для реєстрації і голосування у Верховній Раді України; колекція африканської зброї (Сьєрра-Леоне); національний одяг афганців; власна форма одягу; колекція холодної зброї (17 одиниць), що складається з мечів скіфо-сарматського періоду і наверхів до списів слов'янської доби (II–VII ст.); парадний кітель генерала армії; подарунковий кортик ВМС України	2005 2011
47.	Бориса Кожина – віце-адмірала, командувача ВМС України в 1992–1993 роках: цінні особисті речі; форма одягу; шинель; документи; книги	1998 2010
	Предмети фалеристики, уніформології, вексилології, образотворчого мистецтва	
48.	Предмети фалеристики: нагороди; нагрудні знаки	1996– 2013
49.	Предмети уніформології: наруківні знаки; нашивки	1996– 2013
50.	Предмети вексилології: прапор 3-ї Залізної стрілецької дивізії армії Української Народної Республіки, який з 1920 року зберігався за кордоном і був переданий Україні 1991 року; бойові прапори; нагороди, вимпели Міністра оборони; короткі історичні довідки з військових частин, що були розформовані	1996– 2013
51.	Предмети фалеристики і збірка інших речей за рахунок надходження конфіскації з Бориспільської, Волинської, Карпатської, Київської, Кримської, Луганської регіональних митниць: нагороди, посвідчення до них та орденські книжки; фотографії; книги; військове спорядження тощо	2001– 2003 2005 2006 2008 2010
52.	Твори образотворчого мистецтва: роботи художників з військової тематики, таких як: Д. Лейпник, Т. Лящук, А. Орльонов, О. Приходько, А. Серебряков та ін.	2003- 2005, 2009, 2013
53.	Речовий фонд, зібраний завдяки зусиллям представників діаспори України в США та Канаді: уніформи; нагороди; військове спорядження; цінні книги про військову історію України	1997, 1998, 2005
54.	Біноклі 20–40-х рр. XX ст. радянського і німецького зразків	2007
55.	Історичні фігури в одязі відповідної історичної епохи: скіфський воїн; київський князь Святослав; князь Данило Галицький; гетьман України Богдан Хмельницький; гетьман України Іван Мазепа; останній кошовий отаман Запорізького війська Петро Калнишевський	2000 2001 2003 2005
56.	Фотографії, що ілюструють історичні події і військові персоналії від командного складу до рядового: часів Першої світової війни; міжвоєнного часу; Другої світової війни; повоєнного періоду й сучасності	1995– 2013
57.	Бібліотечна колекція придбаних і подарованих книг, періодичних видань, літератури з військової історії та інших сфер життя і діяльності Збройних Сил, а також бібліографічні джерела від представників української діаспори США та Канади з воєнної історії, військових традицій вояків, які були свідками подій 1917–1921 років і міжвоєнного періоду й емігрували	1995– 2013

1	2	3
	Музейні предмети філії НВІМУ – Волинського регіонального музею українського війська та військової техніки	1999
58.	Предмети стародавньої доби: крем'яні сокири; заготовки; списи стрижівської, постшнурової культур, маліцької культури, культури кулястих амфор	2011
59.	Предмети козацької доби: ятагани турецького типу; козацький шамшир і польська шабля (XVII ст.); порохівниці-натруски; шкіряна баклага; зразки холодної зброї: тесак армійський піхотний солдатський зразка 1831 (1848 р.), шабля австрійська кавалерійська солдатська зразка 1877 р.; мушкети та їх окремі деталі	2011 2012
60.	Військова техніка та озброєння: – періоду Першої світової війни: корпуси гранат; – періоду Другої світової війни: зразки боєприпасів та окремих деталей вогнепальної зброї; – зразки радянського періоду і незалежної України: зенітно-ракетні комплекси «Круг», «Оса»; макет літака Су-7Б; наземний катапультний тренажер; макет двигуна АЛ-21, Ф-3Т та інша військова техніка; стрілецька зброя; ракети ЗМ8 ГВМ і ЗМ8 УД; універсальний ракетний блок УБ-32; багатозамковий утримувач МБД-67У; кабелеукладач П-286; макети бомб і ракет; переносні радіостанції і радіоприймачі; 57 мм протитанкові гармати ЗІС-2 і 76 мм гармати ЗІС-3 тощо	1999 2001 2004 2005 2010 2013
61.	Предмети філателії: поштові марки; предмети філателії країн Чехії, Польщі	2013
62.	Предмети фалеристики і вексилології: прапори; нагороди, зокрема нагороди ЧССР тощо	2004 2013
63.	Предмети уніформістики: кітель підполковника ЗС України; форма одягу прапорщика і рядового ЗС СРСР; офіцерські кітелі військовослужбовців армії НДР; з Луцького гарнізонного госпіталю передано спецодяг медиків, санітарну сумку й інші предмети; мундир лейб-гвардії Волинського полку з ківером і мундир з ківером Маріупольського гусарського полку	2012 2013
64.	Фотографії: періоду Першої світової війни (1914–1918); з архіву 33-ї (5) Гвардійської Севастопольської бригади (у майбутньому база ракетної дивізії в Луцьку); генерал-майора М. Великолепова; повного кавалера ордена «Слава» В. Аманова; командувача 160 стрілецької дивізії генерал-майора Н. Тимофєєва тощо	2013
65.	Бібліотечні книги, періодичні видання, література	1999– 2013
	Музейні об'єкти і предмети філії НВІМУ – Музею Ракетних військ стратегічного призначення	2000
66.	Шахтно-пускова установка, інженерні споруди та оснащення музею РВСП	2000
67.	Військова техніка та озброєння: літаки Як-38, Су-24; танки Т-55, Т-62, Т-80; бойова машина піхоти БМП-1; бойова машина 9П137 «Флейта»; бойова машина 9П148 «Конкурс»; крилаті ракети Х-22; ракета 9М115 легкого переносного протитанкового ракетного комплексу 9К115 «Метис»; ракета 9М17 «Фаланга-М»; ракета 9М14П «Малютка»; ракетний комплекс «Луна»; тактичний ракетний комплекс «Точка»; протитанковий ракетний комплекс 9К111 «Фагот»;	2000 2005 2009 2010 2011 2012 2013

1	2	3
	протитанкова керована ракета 9М114 протитанкового ракетного комплексу 9К114 «Штурм»; 14,5 мм зенітна кулеметна установка ЗКУ-2 (з неповною комплектацією); гармати ЗІС-2, ЗІС-3; артилерійські гармати; протитанкова керована 45 мм протитанкова гармата зразка 1942 р.; 100 мм зенітна гармата КС-19; 57 мм зенітна гармата С-60; 7,62 мм авіаційний кулемет ШКАС; гвинтівка системи Маузера; підсумки для перенесення стрічок з набоями; кулеметні стрічки для набоїв; міни; ручні гранати Ф-1; боєприпаси до автоматів, кулеметів, гранатометів; зразки авіаційних боєприпасів тощо	
68.	Холодна зброя і військове спорядження: ніж розвідника зразка 1943 р. НР-43 «Вишня»; радянський військовий наручний компас Адріанова; німецький бінокль, каска зразка 1942 р., фляга, запальничка, столові прибори офіцерів Люфтваффе; навчальний демонстраційний стенд танка Т-55; гірокомпаси; габаритно-вагові макети ракет різних типів тощо	2009
69.	Предмети фалеристики: ордени і медалі періоду Другої світової війни («Орден Вітчизняної війни» II ст.; медалі «За взяття Будапешта», «За взяття Берліна», «За визволення Праги»; ряд ювілейних пам'ятних медалей і значків, присвячених академіку М. Янгелю); Почесна грамота Президії Верховної Ради СРСР, якою з нагоди 30-річчя Перемоги у Великій Вітчизняній війні було нагороджено 43 Ракетну армію тощо	2009
70.	Фотографії, що відображають історичний період функціонування 43-ї Ракетної армії	2000–2013
71.	Бібліотечне зібрання різнопланових книг, періодичних видань, літератури	2000–2013
Музейні об'єкти і предмети філії НВІМУ – Військово-морського музейного комплексу «Балаклава»		
72.	Штольня і підземні споруди колишнього заводу для ремонту підводних човнів	2002
73.	Військова техніка та озброєння: – старовинні зразки військово-морської техніки та озброєння: 75 мм корабельна гармата Кане з допоміжного крейсера «Буг» (20–30-ті рр. ХХ ст.); якорі, ядра і бомби (ХІХ, поч. ХХ ст.); адміралтейські якорі ХІХ століття англійського зразка; якір російського флоту «уральського» типу; якір «кішка»; чавунна гармата 1842 року, виготовлена на Олександрійському заводі; – предмети військово-морської техніки та озброєння часів Другої світової війни, повоєнного радянського періоду і сучасності: частини гідролітака «Дорньє» Do-24; глибинна бомба БПС; торпеда САЕТ-50; бомба ББ-1; електричні навчально-практичні ракети (без бойового заряду); зразки торпедного озброєння; міномет; макет 100 мм снаряду; макети кумулятивних боєприпасів тощо; – предмети мінно-торпедного озброєння: торпеда САЕТ-50 УР, СЕТ-40 УР; міни АМД-2М, РМ-1, РМ-2Г, корпус міни УКСМ РГБ-2 тощо; – спеціальні прилади: барометри; анемометри; пеленгатори; секстанти; далекоміри; стереотруби; прилади контролю часу ПКВ-III; мегометри; осцилографи; бортовий самописець; магнітний телеграф надводного корабля; машинний телеграф підводного човна; телефонні корабельні апарати; засоби, прилади та спецодяг, який використовували під час робіт з гірською породою; портативні дихальні апарати; виносний	2004 2005 2006 2007 2008 2009 2010 2011 2012

Продовження дод. К

1	2	3
	прилад гіроскоп; штуцер для подачі повітря до крилатої ракети; амортизатори комплексу балістичних ракет Д-9; легковололазний костюм мокрого типу тощо	
74.	Холодна зброя і військове спорядження: водолазні ножі (СРСР, 1950–1970 рр.); бебут морський; закладна дошка з підводного човна С-296 тощо	2007 2010
75.	Предмети вексилології: прапор ВМС України; сигнальні прапори; державний прапор США; андріївський прапор РФ тощо	2007 2010
76.	Предмети уніформістики і збірка інших речей ВМС України: нарукавні знаки ВМС України; особисті речі полковника медичної служби Г. Гордієвського; пам'ятні дошки-сувеніри, передані командувачем ВМС віце-адміралом І. Князем; операційний медичний костюм; форма одягу від екіпажу корабля «Гетьман Сагайдачний»; зразки різних форм одягу ЗС Великобританії (ВМС, камуфляжна форма одягу, бронежилет, комбінезон льотчика-техніка); кітель солдата ВПС ФРН; куртка солдатська для гірських районів ЗС Болгарії; кітель льотчика ЗС Нідерландів; куртка прикордонника Угорщини; форма одягу військової поліції (НДР); кітелі повсякденний, парадно-вихідний Сухопутних військ і спеціаліста авіації Бельгії; водолазний комбінезон, костюм льотчика морської авіації і морської піхоти ЗС США; маскувальний халат розвідника зі спеціальною трубою; рукавиці ракетника; форма одягу морського прикордонника, форма одягу військового регулювальника ЗС СРСР; зразки символіки 810-ї окремої бригади морської піхоти Чорноморського флоту РФ; гідрокомбінезон та акваланг; комплекс бойового спорядження для дельфінів: сидло на спинний плавник, розструмні насадки й упряжка; речі з підводного човна «Кефаль»; видання «Морського атласу»; зоряний глобус, тощо	2006 2008 2009 2010
77.	Моделі кораблів: ТАРК «Нахімов»; ряд моделей підводних човнів: проектів 613, 633, 633-РВ, 641, А 615, ПЧ «Малютка»; атомного підводного човна пр. 941 «Акула»; корабля «Гетьман Сагайдачний»; середнього десантного корабля «Кіровоград»; корабля «Славутич»; ракетного корвету «Придніпров'я»	2006 2007 2008 2009
78.	Документи і фотографії, що висвітлюють історію Чорноморського і підводного флоту радянського періоду від колишніх моряків підводників та офіцерів запасу: документи; фотографії; книги	2007 2010 2011
79.	Бібліотечне зібрання різнопланових книг, періодичних видань, літератури	2002 2013
	Музейні об'єкти і предмети філії НВІМУ – Військово-морського музею України	2009
80.	Фортифікаційна споруда «Михайлівська батарея»	2009
81.	Військова техніка та озброєння: – старовинні зразки військово-морської техніки та озброєння: гармати періоду Кримської війни з Морського порту м. Севастополя; – предмети військово-морської техніки та озброєння часів Другої світової війни, повоєнного радянського періоду і сучасності: навчально-діючий стенд танку; двигуни до корвета; літак Як-38 тощо	2010
82.	Речові комплекси командного складу ВМС України: – перший командувач ВМС України адмірал Б. Кожин передав музею пам'ятні відзнаки, особисті речі, пам'ятну медаль «Патріот України»; – адмірал М. Єжель – модель крейсера «Слава»;	2012 2013

Закінчення дод. К

1	2	3
	<ul style="list-style-type: none"> –командувач ВМС ЗС України віце-адмірал В. Максимов – парадну тужурку й кашкет; –заступник начальника Генерального штабу Збройних Сил України віце-адмірал І. Кабаненко – комплект парадної форми одягу; –представники Організаційної групи з розбудови Військово-Морських сил ЗС України 1992 року капітан 1 рангу Є. Лупаков і підполковник юстиції Г. Варицький – документи, фото, відзнаки, особисті речі та форму одягу; –начальник науково-дослідної лабораторії кафедри морально-психологічного забезпечення діяльності військ полковник А. Науменко – тужурку капітан-лейтенанта зразка 1990 року; –полковник медичної служби М. Гордієвський – предмети медичного устаткування, спеціальні прилади та засоби медичного догляду, які наочно демонструють діяльність медичної служби ВМС України; – особисті речі полковника медичної служби В. Алфімова, першого командира морської піхоти ВМС України В. Волошина, капітана II рангу Т. Баротова, капітана II рангу С. Коваленка, капітана I рангу М. Мамчака, капітана I рангу А. Югова та ін. 	
83.	Предмети уніформістики: обмундирування військовослужбовців ВМС України	2012
84.	Предмети вексилології: комплекс прапорів ВМС ЗС України.	2012
	Музейні предмети філії НВІМУ – Меморіального комплексу «Пам'яті героїв Крут»	
85.	Військова техніка та озброєння: гармата зразка 1927 року; револьвери «Наган»; снайперські гвинтівки; карабіни «Маузер»; пістолети «Вальтер» тощо	2010
86.	У ході включення комплексу до структури НВІМУ на фондний облік поставлено 469 одиниць музейних предметів: предмети уніформістики, військової амуніції, документальний фонд і фотокопії	2010
	Музейні предмети філії НВІМУ – Музей «Герої Дніпра»	
87.	У ході включення музею до структури НВІМУ на фондний облік поставлено 928 одиниць предметів періоду Другої світової війни і повосення: предмети озброєння; вексилологічні предмети (бойові прапори); фалеристичні предмети (нагороди, відзнаки); особисті речі ветеранів; документальний фонд (особові справи військовослужбовців, листи) тощо.	2010

* Джерело: сформовано за результатами дослідження з використанням [44–61; 79].

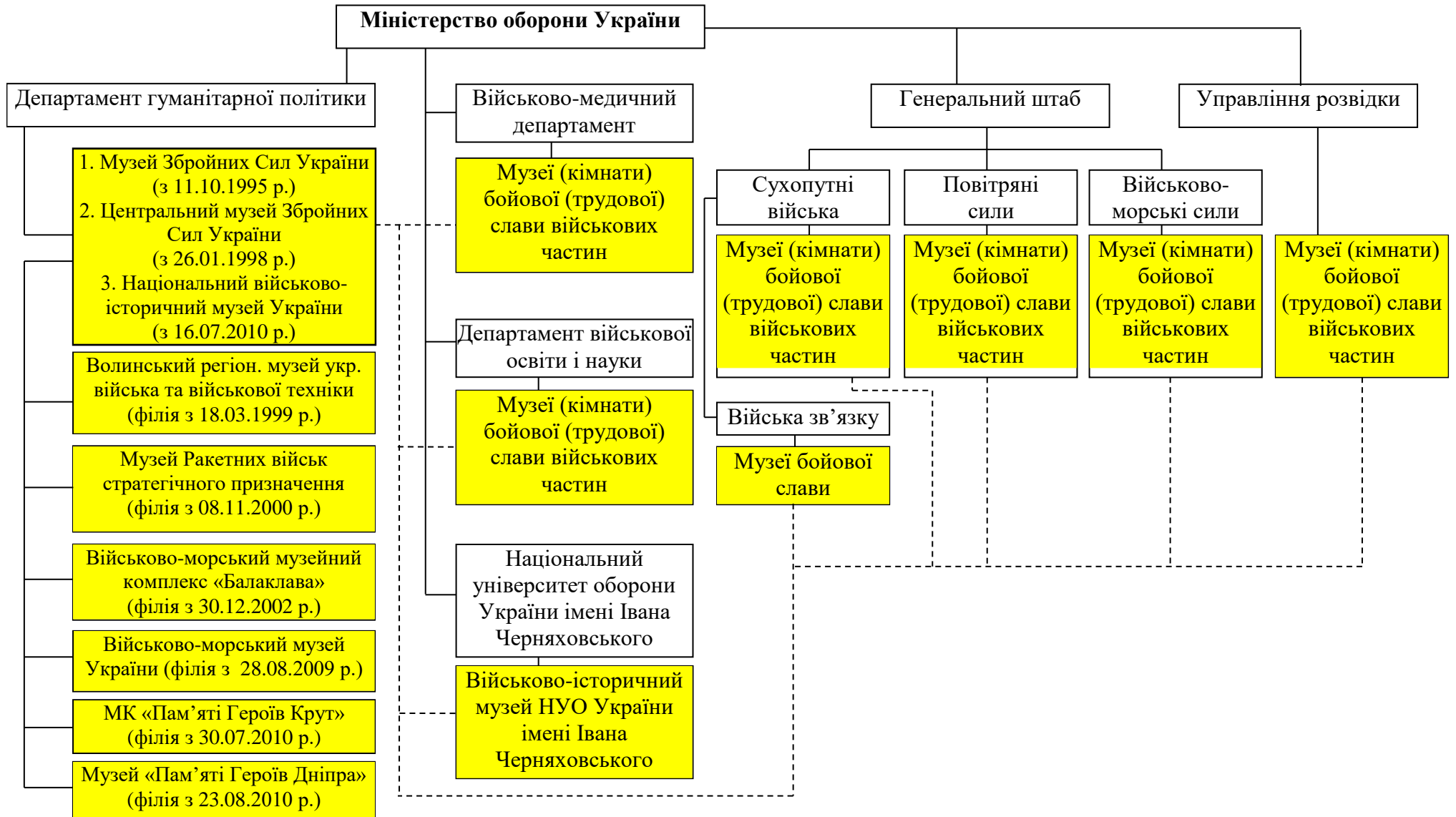

Рис. Л.1. Мережа військових музеїв і місце Національного військово-історичного музею України та його філій у структурі Міністерства оборони України, Генерального штабу та Управління розвідки ЗС України, станом на 31 грудня 2013 року*

— Пряме підпорядкування

- - - - - Науково-методичне керівництво музеїв ЗС України

*Джерело: сформовано з використанням [2–5], (пункт 10, додаток А).

Додаток М

**Статті у наукових виданнях, затверджених МОН України
як фахові за напрямом «історичні науки»**

1. Міненко Л. М. Віктор Карпов – організатор першого військово-історичного музею Збройних Сил України. *Воєнно-історичний вісник*. 2017. № 4(26). С. 69–78.
2. Міненко Л. М. Інституційне забезпечення геральдичної діяльності в Україні (на прикладі символіки Національного військово-історичного музею України). *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Історичні науки*. 2018. Т. 29(68). №3. С. 30–40.
3. Міненко Л. М. Всеукраїнська громадська організація «Український інститут воєнної історії»: передумови створення, діяльність, здобутки. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні відносини*. 2018. №4. С. 5–15.
4. Міненко Л. М. До історії Національного військово-історичного музею України: класифікація джерельної бази. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Історичні науки*. 2018. Т. 29(68). №4. С. 82–86.
5. Міненко Л. Формування мережі військових музеїв у Збройних Силах України (1995–2013 рр.). *Воєнно-історичний вісник*. №4(38). 2020. С. 100–128.

Статті в наукових іноземних виданнях

6. Minenko M. A., Minenko L. M. Managerial aspects of stock work (on the example of the National museum of military history of Ukraine) [Управлінські аспекти фондової роботи (на прикладі Національного військово-історичного музею України)]. *Research, challenges and development prospects in the area of social sciences : collective monograph*. Riga : Baltija Publishing, 17.04.2020. P. 179–199. 348 p. URL: <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/view/40/743/1496-1>.

Продовження дод. М

7. Миненко Л. Н. Прикладные аспекты музейной эвристики Национального военно-исторического музея Украины в период 1995–2013 гг. *European Journal of Humanities and Social Sciences : scientific journal*. 2020. № 2. С. 46–52. URL: http://ppublishing.org/upload/iblock/dd9/EJH-2_2020.pdf.

Публікації, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

1. Міненко Л. М. Музейний адміністративний менеджмент. *Музейна справа та освіта в Україні* : мат. Всеукр. наук.-практ. конф., Київ, 13–14 листопада 2014 р. Київ : НАКККіМ. 2014. С. 92–102.

2. Міненко Л. М. Евристична модель музейного пошуку в історичному дослідженні. *Музеї та реставрація у контексті збереження культурної спадщини: актуальні виклики сучасності* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 6–7 червня 2017 р.. Київ : НАКККіМ, Асоціація реставраторів України, Видавець О. Філюк, 2017. С. 181–191.

3. Міненко Л. М. Історіографія проблеми вивчення становлення і розвитку Національного військово-історичного музею України. *Культура і мистецтво: сучасний науковий вимір* : матер. Міжнар. наук. конф. молодих вчених, аспірантів та магістрів, Київ, 7–8 грудня 2017 р. Київ : М-во культ. України; НАКККіМ, 2017. С. 102–103.

4. Міненко Л. М. Основні етапи створення символіки Національного військово-історичного музею України. *Культурний код мілітарної символіки України* : зб. наук. пр. наук.-практ. конф., Київ, 27–28 квітня 2018 р. Київ : НАКККіМ, 2018. С. 115–123.

5. Міненко Л. М. Нормативно-правове забезпечення науково-фондової роботи Національного військово-історичного музею України. *Культура і мистецтво: сучасний вимір* : матер. II Міжнар. наук. конф. молодих вчених, аспірантів та магістрів, Київ, 6–7 грудня 2018 р. Київ : М-во культ. України, НАКККіМ, 2018. С. 27–30.

6. Міненко Л. М. Головні напрями комплектування фондів Національного військово-історичного музею України у період 1995–2013 років. *Культурні та мистецькі студії XXI столітті: науково-практичне партнерство* : матер. Міжнар. симпоз., Київ, 6 червня 2019 р. Київ : М-во культ. України, НАКККіМ. 2019. С. 314–316.

7. Міненко Л. М. Особливості наукового комплектування фондів НВІМУ. *Другий всеукраїнський музейний форум* : матер. наук.-практ. конф., Переяслав-Хмельницький, 3–5 липня 2019 р. / НІЕЗ «Переяслав»; П.-Хм. ДПУ ім. Г. Сковороди; ЦПз НАНУ і УТОПІК. Переяслав-Хмельницький : Міська рада м. Переяслав-Хмельницький, 2019. С. 154–158.

8. Міненко Л. М. Складові системи комплектування фондів НВІМУ у період 1995–2013 років. *Музей XXI століття – перспективи, досвід, інновації* : мат. Всеукр. наук. конф., Чернігів, 23 квітня 2019 р. Чернігів : Чернігівський обласний художній музей імені Григорія Галагана. С. 22–30.

9. Міненко Л. М. Інформаційно-аксіологічна безпека у контексті музейної діяльності. *Workshop, Discussion club «Academic response to hybrid threats», Erasmus+, Capacity Building Project 610133-EPP-1-2019-1-FI-EPPKA2-CBHE-JP* [Практикум, дискусійний клуб «Людство + безпека: історичний, освітній та культурно-мистецький виміри», Еразмус+, проект нарощування потенціалу], Київ, 12 травня 2020 р. Київ : НАКККіМ. URL: https://www.researchgate.net/publication/341787563_INFORMATIONO-AKSIOLOGICNA_BEZPEKA_U_KONTEKSTI_MUZEJNOI_DIALNOSTI/related

10. Міненко Л. М. Практичні аспекти інформаційно-музейної діяльності Національного військово-історичного музею України у період 1995–2013 років. *Музеї та реставрація у контексті збереження культурної спадщини: актуальні виклики сучасності* : матер. V Міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 24–25 вересня 2020 р. / Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник, Асоціація реставраторів України. Київ : Фенікс, 2020. С. 184–189.

Закінчення дод. М

11. Міненко Л. М. Інституціональний розвиток Національного військово-історичного музею України у період з 1995 року по 2013 рік. *Культура і мистецтво: сучасний науковий вимір* : матер. IV Міжнар. наук. конф. молод. вч., асп. та магістрантів, Київ, 3 листопада 2020 р. Київ : НАКККиМ, 2020. С. 46–47.

12. Міненко Л. М. Методи дослідження особливостей становлення і розвитку Національного військово-історичного музею України. *Український технічний музей: історія, досвід, перспективи* : матер. XV Всеукр. наук.-практ. конф., Київ, 27–28 травня 2021 р. Київ : Асоціація прац. музеїв техніч. профілю. С. 119–121.